

Ljubljana
1994

PETER ŠTIH

**GORIŠKI GROFJE TER NJIHOVI
MINISTERIALI IN MILITI V
ISTRI IN NA KRANJSKEM**

ZNANSTVENI INŠTITUT FILOZOFSE FAKULTETE
LJUBLJANA
1994

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

945.33"12/13"
929.73(453.3)

ŠTIH, Peter

Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem /
Peter Štih ; [prevod povzetka Lidija Berden]. - Ljubljana : Znanstveni inštitut
Filozofske fakultete, 1994. - (Razprave Filozofske fakultete)

ISBN 86-7207-052-6

39486976

11870

N 24 -11- 1997 / 945

Peter Štih

Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem

Izdal: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete

Zanj odgovarja: Nace Šumi

Tehnični urednik: Jadranka Bogataj

Prevod povzetka: Lidija Berden

Recenzenti: Bogo Grafenauer, Ignacij Voje, Sergij Vilfan, Darja Mihelič

Prelom: Andrej Mohorič, Janez Cvirn

Idejni osnutek ovitka: Ranko Novak

Tisk: Birografika BORI p. o., Ljubljana

Naklada: 500 izvodov

Publikacijo je sofinancirala Zveza zgodovinskih društev Slovenije.

KAZALO

1. PREDGOVOR.....	7
2. UVOD.....	11
2. 1. GORIŠKI GROFJE.....	11
2. 2. MINISTERIALI IN MILITI.....	35
3. KATALOG.....	43
3. 1. ISTR.....	43
3. 1. 1. Barbana.....	43
3. 1. 2. Devin.....	46
3. 1. 3. Grdo Selo.....	61
3. 1. 4. Kožljak.....	64
3. 1. 5. Kršan.....	68
3. 1. 6. Lupoglav.....	71
3. 1. 7. Momjan.....	76
3. 1. 8. Pazin.....	85
3. 1. 9. Rakalj.....	95
3. 1. 10. Rašpor.....	97
3. 1. 11. Sovinjak.....	101
3. 1. 12. Završje.....	104
3. 2. SLOVENSKA MARKA IN BELA KRAJINA.....	107
3. 2. 1. Črnomelj.....	107
3. 2. 2. Gradac.....	113
3. 2. 3. Hmeljnik.....	117
3. 2. 4. Kozjak.....	123
3. 2. 5. Mehovo.....	125
3. 2. 6. Metlika.....	132
3. 2. 7. Rožek.....	135
3. 2. 8. Soteska.....	138
3. 2. 9. Šumberk.....	140
3. 2. 10. Žužemberk.....	146
4. MINISTERIALI IN MILITI GORIŠKIH GROFOV: NJIHOVA VLOGA IN MESTO V TERITORIALNO-PRAVNEM RAZVOJU GORIŠKE POSESTI V ISTRI TER V SLOVENSKI MARKI IN BELI KRAJINI.....	149
4. 1. TERITORIALNI RAZVOJ.....	149
4. 1. 1. Teritorialni razvoj goriške posesti v Istri.....	149
4. 1. 2. Teritorialni razvoj goriške posesti v Slovenski marki in Beli krajini.....	157
4. 2. MINISTERIALI IN MILITI.....	162
4. 2. 1. Izvor, jezikovna pripadnost in sorodstvene povezave.....	162
4. 2. 2. Posest.....	169
4. 2. 3. Pravni položaj in privilegij iz 1365.....	172
4. 2. 4. Vloga v upravi.....	181
4. 2. 4. 1. Dvorna in centralna uprava goriških grofov.....	181

4. 2. 4. 1. 1. Seznam nosilcev dvornih in centralnih uradov	198
4. 2. 4. 2. Lokalna uprava v Istri ter v Slovenski marki in Beli krajini.....	202
4. 2. 5. Vojska in gradovi.....	206
5. VIRI IN LITERATURA	217
5. 1. KRATICE.....	217
5. 2. VIRI	219
5. 2. 1. Neobjavljeni viri	219
5. 2. 2. Objavljeni viri.....	221
5. 3. LITERATURA.....	226
6. DODATEK.....	239
6. 1. GENEALOŠKE PREGLEDNICE	239
6. 1. 1. Goriški grofje.....	239
6. 1. 2. Devin (3. 1. 2.).....	240
6. 1. 3. Grdo Selo (3. 1. 3.).....	241
6. 1. 4. Lupoglav (3. 1. 6.)	242
6. 1. 5. Momjan (3. 1. 7.).....	243
6. 1. 6. Rod Vošalka Wachsputla (3. 1. 7.)	244
6. 1. 7. Pazin (3. 1. 8.)	245
6. 1. 8. Rašpor (3. 1. 10.)	246
6. 1. 9. Gradac (3. 2. 2.)	247
6. 1. 10. Hmeljnik (3. 2. 3.).....	248
6. 1. 11. Soteska (3. 2. 8.).....	249
6. 1. 12. Šumberk (3. 2. 9.)	250
6. 2. ZEMLJEVIDI.....	251
6. 2. 1. Pregledna karta.....	251
6. 2. 2. Istra	252
6. 2. 3. Slovenska marka in Bela krajina.....	253
6. 3. STAREJŠE IN RAZLIČNE OBLIKE NAJPOMEMBNEJŠIH KRAJEVNIH IMEN	254
7. SUMMARY	259

1. PREGOVOR

Vzpon in propad goriških grofov je tema, ki je že dolgo tega našla svoje mesto na delovnih mizah zgodovinarjev. Na začetku resnega, to je na originalnih virih temelječega in zato še danes uporabnega dela stoji grof Rudolf Coronini de Cronberg in njegov *Tentamen genealogico-chronologicum*¹ iz srede 18. stoletja, kjer je v obliki regestov objavil tudi številne goriške listine. Usoda ali naključje je hotelo, da se je tudi zadnji član tega plemiškega rodu, ki se je v 16. stoletju iz okolice Bergama preselil v Gorico, Guglielmo Coronini (umrl 1990), v svojih zrelih letih ukvarjal s starejšo goriško zgodovino in intenzivno zbiral gradivo za projekt *Gorizia Comitale*, v okviru katerega naj bi v petih knjigah izšel tudi goriški Diplomatarij².

V 19. stoletju je mimo Della Bone³ in za naš čas v manjši meri tudi Morellija⁴ potrebno omeniti zlasti Carla Czoerniga, ki je 1873 objavil obsežno knjigo *Das Land Görz und Gradisca*, danes klasično delo o starejši goriški zgodovini, ki je v marsičem seveda preseženo, toda za hitro informacijo še vedno zelo uporabno.

Še danes temeljne pa so raziskave, ki so v zvezi z zgodovino goriških grofov nastale v tridesetih letih našega stoletja. Takrat je v obravnavi te problematike prišlo do kvalitativnega premika, ki je bil v tesni povezanosti z intenzivnim študijem bogatega arhivskega gradiva goriške provenience. Trije takrat mladi zgodovinarji, Hermann Wiesflecker⁵, Andreas Veider⁶ in Karl Starzacher⁷, vsi trije slušatelji pomožnih zgodovinskih ved na Inštitutu za avstrijske zgodovinske raziskave Univerze na Dunaju, so v obliki svojih disertacij ali inštitutskih "domačih nalog" kot prvi začeli raziskovati pravne in upravne strukture oblasti goriških grofov in notranji razvoj njihovih teritorijev. Eden od rezultatov tega intenzivnega arhivskega raziskovanja je bil tudi izid prvega zvezka Regestov goriških in tirolskih grofov (do 1271)⁸, ki je postal za proučevanje starejše zgodovine te hiše in njihovih teritorijev nepogrešljiv pripomoček.

Iz razumljivih razlogov so bile te raziskave usmerjene predvsem v današnji avstrijski prostor, to je na goriško posest na Koroškem in v Pustertalu ("prednja grofija Goriška"). Precej slabše smo v tem pogledu seznanjeni z goriškim Krasom, Istro in Slovensko marko z Belo krajino. Zato ne čudi, da je bila v

¹ R. CORONINI de CRONBERG, *Tentamen*, Viennae 1752, druga razširjena izdaja Viennae 1759. V marsikaterem pogledu je za srednjeveško goriško zgodovino pomembno tudi njegovo delo *Fastorum Goritiensium*.

² S. CAVAZZA, *L'Opera storica*, 21 sl., zlasti 27 sl.

³ G. DELLA BONA, *Strenna cronologica*; ISTI, *Sunto Storico*.

⁴ C. MORELLI v. SCHÖNFELD, *Istoria*, IV knj. (z dodatki Della Bone).

⁵ H. WIESFLECKER, *Die Verwaltung*.

⁶ A. VEIDER, *Die Verwaltung*; ISTI, *Die politischen Beziehungen*.

⁷ K. STARZACHER, *Beiträge zum Urkundenwesen*.

⁸ W I. Na žalost nedokončan projekt brez registra. W II s težiščem na tirolsko-goriškem grofu in koroškem vojvodi Majnhardu (1271-1295) je za zgodovino albertinske veje goriških grofov bistveno manj uporaben.

strokovni literaturi že večkrat izražena želja za izpopolnitev tudi teh lukenj⁹. Pričujoča raziskava je gotovo prispevek v tej smeri. Glede na njen naslov bodo nekateri dobili več, nekateri pa manj, kot so pričakovali. Raziskava je bila zavestno zastavljena tako, da je šla v podrobnosti. To bo motilo predvsem tiste, ki bi radi pregled. Delno jih bo potolažil drugi del raziskave. Prvi (katalog) pa bo zlasti zanimiv za zgodovinarje, ki se ukvarjajo z lokalno zgodovino, saj za posamezne plemiške rodove in kraje po katerih so se imenovali, prinaša celo vrsto novih ugotovitev. Prav zaradi te perspektive skuša biti vsako podpoglavje v prvem, kataloškem delu tudi zase zaokrožena celota, ki pa ima to pomanjkljivost, da v nekaterih primerih nujno vodi do ponavljanja. Kolikor se je le dalo, se je avtor temu poskusil izogniti. Drugi del, ki ne bi mogel nastati brez prvega, saj v veliki meri predstavlja povzetek tamkajšnjih ugotovitev, je zastavljen precej širše in v marsikaterem pogledu tudi presega okvir goriške Istre in Slovenske marke z Belo krajino. Razlog zato je samo eden: obravnavani prostor je le eno generacijo - od delitve goriške posesti 1342, ko je goriškemu grofu Albertu IV. pripadla posest v Istri in Slovenski marki z Belo krajino, pa do njegove smrti 1374, ko so ta ozemlja dedovali Habsburžani - predstavljal poseben, od ostalih goriških posesti ločen dominij. Ves čas predtem, od prihoda tega prostora v goriške roke, pa je predstavljal del neločljive celote, ki se je npr. še zlasti močno odrazila v dvorni in centralni upravi goriških grofov.

V prvi plan raziskave so postavljeni goriški ministeriali in militi, nesvoboden nižjeplemiški sloj, ki je bil bolj heterogen kot homogen - zato se je avtor tudi odrekal poskusu uniformirati ga in mu določiti neke čvrste meje -, ki so kot vojaki, uradniki, diplomati ali kako drugače izvrševali politiko goriške hiše. Prvi del raziskave (katalog) je razdeljen po krajih in ne - kot bi morda kdo pričakoval - po rodovih. To je pač posledica dejstva, da se ta sloj v virih imenuje po kraju bivanja in ne po rodu ter so zato tudi zbiranje, sortiranje in analiza gradiva morali slediti tej danosti. Velikokrat se je šele v zadnji fazi raziskave konkretnega problema dalo ugotoviti, da so npr. ministeriali, ki se imenujejo po dveh različnih krajih, pripadali enemu rodu. Na takšne primere je bralec ustrezno opozorjen.

Predložena raziskava predstavlja le del večjega okvira in cilja. Želeno bi bilo na enak način obdelati tudi goriške ministeriale na Krasu, Furlaniji in v "prednji grofiji Goriški", saj bi tako postala slika o zgodovini goriških grofov ter seveda tudi njihovih ministerialov in militov veliko jasnejša.

Na koncu tega predgovora se želim toplo zahvaliti vsem, ki so mi kakor koli pomagali pri nastajanju tega dela, še posebej pa naslednjim gospodom: svojemu mentorju akad. prof. dr. Bogu Grafenauerju za vsestransko pomoč in priporočila, ki so mi omogočila delo v tujini, akad. prof. dr. Herwigu Wolframju za naklonjenost in podporo, da sem lahko nadaljeval s tem delom tudi v času svojega študija na Inštitutu za avstrijske zgodovinske raziskave na Dunaju, prof. dr. Božu Otorepcu, ki mi je širokosrčno dovolil uporabo neobjavljenega

⁹ Že M. WUTTE, Die Erwerbung, 282, in nato npr. H. WIESFLECKER, Die politische Entwicklung, 336; M. PIZZININI, Die Grafen von Görz, 183.

arhivskega gradiva iz njegove bogate zbirke, prijatelju doc. dr. Janezu Cvirnu za dragoceno tehnično pomoč in mag. Igorju Grdini, ki je tekst lektoriral. Posebno zahvalo pa dolgujem Znanstvenemu inštitutu Filozofske fakultete, ki je z veliko naklonjenostjo sprejel to delo med svoje objave.

Pričujoče delo je nekoliko spremenjena in dopolnjena doktorska disertacija; avtor jo je januarja 1993 predložil Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani in jo dne 21. junija 1993 javno obranil pred komisijo, ki so jo sestavljali red. prof. dr. Ignacij Voje kot predsednik in akad. prof. dr. Bogo Grafenauer, akad. prof. dr. Sergij Vilfan in izr. prof. dr. Darja Mihelič kot člani.

2. UVOD

2. 1. GORIŠKI GROFJE

Trdno stopijo goriški grofje pred nas šele v prvi četrtini 12. stoletja. Pravzaprav presenetljivo pozno, če pomislimo, kako pomembno mesto in vlogo je imel ta rod, ki je spadal med dinastično plemstvo, v 13. in 14. stoletju na jugovzhodu nemške države. Takrat, ob koncu boja za investituro, se začeta po Gorici imenovati dva brata: Majnhard, leta 1117 prvič omenjen kot goriški grof¹ in nato 1125 še kot odvetnik oglejske cerkve², in Engelbert, že 1107 označen kot palatinski grof³. Tipično ime njihovega rodu, ki se je ponavljalo še v 15. stoletje je bilo prav Majnhard, zato bi jih lahko označili tudi kot Majnhardince⁴.

Vprašanje njihovega izvora še danes ni povsem razjasnjeno in razrešeno. Starejši raziskovalci od grofa R. Coroninija⁵ preko C. Czoerniga⁶ pa še vse do A. Jakscha⁷, so mislili - deloma na podlagi istih posesti, še bolj pa na podlagi enakih imen (Engelbert, Henrik, Majnhard) -, da so goriški grofje direktni potomci grofov v Pustertalu in Lurngauu. Niso pa zmogli rešiti problema, ki jim je bil prezenten, to je na podlagi virov genealoško povezati rodovnika Lurnskih in Pustriških grofov z rodovnikom ustanoviteljev samostana v Millstattu, to je z bavarskimi Aribonci⁸. Kajti da so bili goriški grofje sorodstveno povezani tudi s

¹ SUB II, št. 119 = W I, št. 176. Originalna listina je bila izgotovljena šele okrog 1143 (gl. SUB, prav tam)!

² CDI 1125 = Gradivo IV, št. 87. Darovnica patriarha Gerharda (1122-1129) v korist samostana Sv. Petra na Krasu, v kateri se Majnhard omenja kot *advocatus*, je datirana pomankljivo (*Anno incarnation...tertia...*). V kolikor se *tertia* v dataciji nanaša na indikcijo, bi šlo za leto 1125. Ta pomembna listina na žalost manjka v W I. H. Wiesflecker v opombi pod W I, št. 190 (k letu 1133), sicer pravi, da se po P. PASCHINI, Storia II, 22 sl., Majnhard že 1125 omenja kot odvetnik, vendar Paschini ne navaja vira. Wiesflecker je očitno prezrl CDI.

³ W I, št. 170 in 179 (1122). *Palatinus comes Engilbertus*, ki se omenja okrog 1145 v tradicijski knjigi samostana v Michaelbeuernu (SUB I, str. 797, št. 57 = W I, št. 211), je že Engelbert II. V eni svojih zadnjih razprav, posvečenih problematiki, zvezani z goriškimi grofi, je E. KLEBEL, Niederösterreich, 120, izrazil mnenje, da Majnhardovemu bratu ni bilo ime Engelbert ampak Engelinus, ki hkrati tudi ni bil palatinski grof. Klebel se sklicuje na nekrolog samostana v Rožacu, ki ima pod 9. III. vpis *Meynardus comes, Engelinus comes frater eius* (W I, št. 153) in na listino patriarha Ulrika iz okrog 1120 v kateri se omenjata *Maynardus de Gurizia* in njegov brat Engel... (W I, št. 177), kar so vsi izdajatelji dopolnili v Engel[bertus], Klebel pa misli, da je potrebno brati Engelinus. Odločen za presojo je vpis v rožakiški nekrolog, ki pa ni sočasen z ostalimi vpisi, ampak dodan kasneje. Vsebuje pa ta nekrolog sočasen vpis *Engelpertus comes*. Tudi bi takšen vpis pomenil, da sta brata umrla istega dne, kar je manj verjetno. Hkrati je poleg imena Majnhard prav ime Engelbert značilno za goriške grofe v času do povezave s tirolsko grofovsko hišo.

⁴ H. WIESFLECKER, Meinhard der Zweite, 7.

⁵ R. CORONINI de CRONBERG, Tentamen, 65 sl.

⁶ C. CZOERNIG, Das Land Görz, 490 sl.

⁷ A. JAKSCH, MDC IV/2, genealoška tabela XIV v prilogi, vendar je kasneje že sodil drugače: ISTI, Geschichte II, 416.

⁸ O Ariboncih, enem najpomembnejših plemiških rodov v bavarsko-karantanskem prostoru od karolinške dobe pa vsedo 11. stoletja, primerjaj: M. MITTERAUER, Karolingische Markgrafen, 188 sl.; H. DOPSCH, Die Aribonen; LMA I, 929.

tem rodnom bavarskih palatinov, ki so omenjeni naslov nosili od 977 do 1055, ko so ga izgubili zaradi (domnevnega) sodelovanja v zaroti proti cesarju Henriku II., je nesporno. Na to kaže že dedno odvetništvo, ki so ga nad millstattskim samostanom kasneje imeli goriški grofje⁹, še bolj pa privilegij papeža Kaliksta II. iz 1122, s katerim sprejema omenjeni samostan v zaščito in v katerem je rečeno, da so ga zgradili starši oziroma bolje predniki (*a suis parentibus edificatum*) zgoraj omenjenega palatinskega grofa Engelberta¹⁰. Zdelo se je, da je problem rešen, ko se je Eislerju 1907 po naključju posrečilo, najti v zbirki prepisov različnih, danes izgubljenih millstattskih rokopisov, podatek, da je bilo ženi ustanovitelja millstattskega samostana Ariba ime Liutkarda¹¹. Kajti že od prej je bilo znano, da je bila Liutkarda žena Engelberta, grofa v Pustertalu¹², in zdelo se je očitno, da je bila v drugem zakonu poročena z Aribom ter da so iz tega zakona izvirali kasnejši goriški grofje, to je zgoraj omenjena Majnhard in Engelbert. Toda 1929 je genealog C. Trotter zavrnil to tezo z ugotovitvijo, da Engelbertova in Aribova žena Liutkarda ne more biti ena oseba, saj je med njima prevelika časovna razlika¹³, vendar poskusa nove rešitve ni podal. S pomočjo druge metode, raziskave posesti in njenega prehajanja iz roke v roko - ki jo je pri nas z velikim uspehom uporabljal tudi L. Hauptmann -, se je problema nato lotil E. Klebel¹⁴ in prišel do enakega rezultata kot svojčas Eisler. Kolikor mi je znano, sta se s tem težkim vprašanjem zadnja ukvarjala A. M. Scheiber in E. Weinzierl-Fischer¹⁵ ter v glavnem potrdila mnenje, da lahko velja kot zagotovljeno, da kasnejši goriški grofje izvirajo od odstavljenega bavarskega palatinskega grofa Ariba, čeprav to vprašanje v vseh podrobnostih še ni razrešeno.

V grobih potezah je s tem predstavljeno stanje raziskav po genealoški strani. V okviru te študije ta vprašanja ne bodo ponovno pretresana, saj bi nas oddaljila od zastavljenih tem. Končno so za rezultat naše raziskave tudi postranska.

Kot je bilo že na začetku povedano, stopimo glede vprašanja rodu in nadaljnjih generacij goriške grofovske hiše na trdna tla šele z začetkom 12. stoletja. Z izjemo ne bistvenih podrobnosti je nato njihova genealogija poznana in zagotovljena vse do izumrtja rodu leta 1500. Z realno delitvijo posesti 1267 oziroma 1271¹⁶ med goriška grofa in brata Majnharda IV. (kot tirolski deželni knez (grof) drugi in kot koroški vojvoda prvi tega imena) in Alberta II. sta nastali

⁹ MDC III, št. 692, 1512; IV, št. 1738, 2190, 2529 (str. 429).

¹⁰ MDC III, št. 570 = W I, št. 179; gl. tudi E. WEINZIERL-FISCHER, *Geschichte*, 26 sl.

¹¹ R. EISLER, *Die Legende*, 79 sl.

¹² O. REDLICH, *Die Traditionsbücher*, št. 66; regest MDC III, št. 230.

¹³ C. TROTTER, *Die Grafen von Ebersberg*, 15 sl. Lurnški grof Engelbert in njegova žena Liutkarda se omenjata 1022-1039, Aribo je prišel na Koroško šele po 1054, goriška grofa Majnhard in Engelbert pa se omenjata šele v začetku 12. stoletja (gl. zgoraj op. 1-3). Iz drugih razlogov je že E. WERUNSKY, *Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte*, 485, op. 2, zavrnil Eislerja.

¹⁴ E. KLEBEL, *Die Ahnen*, 47 sl.

¹⁵ A. M. SCHEIBER, *Zur Genealogie*, 22-25, 34-40, 210-213; E. WEINZIERL-FISCHER, *Geschichte*, 24-33, s pregledom stanja raziskav.

¹⁶ W I, št. 771, 866-868. Listina iz 1267 je znana le v regestu v GR 365 in pri R. CORONINI, *Tentamen*, 317.

dve posebni veji tega rodu. Majnhardinska veja je po moški strani nato izumrla že v drugi generaciji (1335), v ženski pa 1369. Albertinska linija se je nato 1342¹⁷ zopet delila na ožjo goriško vejo, s katero so goriški grofje leta 1500 izumrli, in na istrsko vejo, ki pa je z grofom Albertom IV. trajala le eno generacijo († 1374). Od prvega, Majnharda I., pa do zadnjega, Leonharda, je goriška grofovsko hiša štela devet generacij¹⁸:

- 1) Majnhard I. (1102-1142 ca.), Engelbert I. (1103-1122 ca.);
- 2) Otroci Majnharda I. : Henrik I. (1139-okoli 1150), Engelbert II. (1132-ok. 1191), Berta, Ulrik, Beatriks;
- 3) Sinovi Engelberta II. : Majnhard II. (1158-okoli 1231), Engelbert III. (1186-1220);
- 4) Sinovi Engelberta III. : Majnhard III. (1221-1258), Albert I. († 1250). Hčerka Majnharda II. : Hermingarda († okoli 1230);
- 5) Otroci Majnharda III. : Majnhard IV. (1238- 1295), Albert II. (1238 (?)-1304), Adelajda († 1291), Berta. Sin Alberta I. : Majnhard V. († 1318);

Albertinska veja:

- 6) [1] Otroci Alberta II. : Henrik II. († 1323), Albert III. († 1327), Klara Eufemija, Emerentia;
- 7) [2] Otroci Henrika II. : Majnhard VI. († 1318), Neža, Alzubeta (?), Elizabeta; iz drugega zakona: Ivan Henrik (1322-1338). Otroci Alberta III. : Albert IV. (okoli 1305-1374), Majnhard VII. († 1385), Henrik III. († 1360), Elizabeta, Katarina, Katarina, Klara, Margareta;
- 8) [3] Otroci Majnharda VII. : Ana, Uršula, Elizabeta, Katarina; iz drugega zakona: Henrik IV. (1376-1454), Ivan Majnhard († 1429); sin Henrika III. : Ivan († po 1413);
- 9) [4] Otroci Henrika IV. : (? : Sigismund, Jurij, Ulrik, Friderik, Ana, Barbara) Margareta, Ana; iz drugega zakona: Ivan († 1462), Ludvik († 1456), Leonhard († 1500); sin Ivana Majnharda: Henrik ml. (1412);

Majnhardinska veja:

- 6) [1] Otroci Majnharda IV. : Oton († 1310), Albert († 1292), Ludvik († 1305), Henrik († 1335), Elizabeta († 1313), Neža († 1293);
- 7) [2] Otroci Otona: Ana († 1331), Uršula († 1327), Eufemija († 1330), Elizabeta († 1347); Albertova hčerka: Margareta; Henrikovi otroci: Leopold, Adelajda, Margareta "Maultasch" (1316-1369);
- 8) [3] Sin Margarete "Maultasch": Majnhard († 1363).

¹⁷ MDC X, št. 161.

¹⁸ Primerjaj genealoške tabele: R. CORONINI, Tentamen, 88, 155, 236; C. CZOERNIG, Das Land Görz, 947; A. JAKSCH, MDC IV, genealoška preglednica XIV v prilogi; ISTI, Geschichte II, 416; F. KOS, Gradivo IV, 645; F. CUSIN, Il Confine orientale II, preglednica I v prilogi; B. GRAFENAUER, Zgodovina II, genealoška preglednica VIII v prilogi; ES 3, 288.

Že v prvi generaciji nosi predstavnik tega rodu naslov goriškega grofa (gl. op. 1). Kako so do njega prišli ni popolnoma jasno, saj takrat kakšna Goriška grofija še ni obstajala. Ta se je na podlagi posesti in pravic, ki si jih je ob Soči pridobil ta rod izoblikovala šele v njihovi dobi¹⁹. Prvič se *comitatus (et dominium) Goricie* omenja šele v delilni pogodbi iz 1271²⁰. V začetku 12. stoletja je bila Gorica nedvomno del Furlanske grofije²¹, kjer je naslov furlanskega grofa od 1077 nosil oglejski patriarh²², Gorica sama pa je bila še v 14. stoletju oglejski fevd²³. Zato so se Goriški imenovali grofje ali po grofovskih pravicah, ki so jih od svojih prednikov podedovali na zgornjem Koroškem, kot je menil M. Kos²⁴, ali pa so si ta naslov izpeljevali iz pravic, ki so si jih pridobili v Furlaniji, med katere spada v prvi vrsti odvetništvo nad oglejskim patriarhatom²⁵, kar je predvsem pomenilo pravico do visokega sodstva²⁶. Kakorkoli že, v začetku 13. stoletja so naslovu goriški grof v intulaciji svojih listin dodali še *dei gratia*²⁷, formulo, ki je iz cesarskih in kraljevih diplom prešla v listine najvišjih knezov države in nato tudi nižjih fevdalcev. Leta 1237 se je goriški grof Majnhard III. poročil z Adelajdo, eno od dveh hčera in polnopravnih dedinj Alberta III., zadnjega moškega predstavnika stare tirolske grofavske hiše. S to poroko je bil načrtan razvoj, ki je imel za goriško grofovsko hišo kar največje posledice: po smrti Alberta III. 1253 so goriški grofje namreč v dveh zamahih (1254, 1263) dedovali celotno dediščino tirolskih grofov, to je predvsem grofijo Tirolsko z izjemno pomembnimi potmi in alpskimi prehodi - med njimi je bil tudi že takrat najpomembnejši Brenner - in odvetništvo ter fevde škofij v Brixnu in Tridentu²⁸. Naravna posledica tega je bila, da so se začeli označevati kot *comites Goricie et Tirolensis*²⁹. Tudi po delitvi 1271 sta nosili obe liniji enak naslov, le s to razliko, da je majnhardinska na prvo mesto te titulacije praviloma postavljala Tirolsko, albertinska pa Gorico.

Še en grofovski naslov, ki so ga nosili goriški grofje, je potrebno omeniti. To je naslov (koroškega) palatinskega grofa. Kot smo na začetku videli, sta že Engelbert I. in njegov nečak Engelbert II. nosila ta naslov (gl. op. 3), vendar ta nato izgine iz goriške titulacije vse do 14. stoletja³⁰. 1339 jim Habsburžani kot

¹⁹ Okvirno primerjaj: P. ŠTIH, Goriški grofje in oblikovanje, 41 sl.

²⁰ Glej MDC V, št. 72 in 3. 1. 2., op. 51.

²¹ Okrog 1070-1080 je v tradicijski notici briksenškega škofa Altvina za neko posest, ki je bila darovana briksenški cerkvi, rečeno, da leži v *regno Italico comitatu Foriulanense loco Goriza*: O. REDLICH, Die Traditionsbücher, št. 240. Gl. tudi naslednjo op. in K. CAPUDER, Nastoj, 39.

²² F. SCHUMI, KUB I, št. 51; H. SCHMIDINGER, Patriarch und Landesherr, 62 sl.

²³ Glej 4. 1. 1., op. 26.

²⁴ M. KOS, Zgodovina, 180; ISTI, geslo Goriški grofovi v Enciklopediji Jugoslavije.

²⁵ E. WERUNSKY, Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte, 485 sl.; H. WIESFLECKER, Die politische Entwicklung, 331 sl.

²⁶ Glej npr. E. SCHWIND-A. DOPSCH, Ausgewählte Urkunden, št. 20 = W I, št. 319.

²⁷ Prvič 1201: MDC III, št. 1512 = W I, št. 314.

²⁸ 1254 delitev tirolske dediščine z drugim Albertovim zetom Gebhardom Hirschbergškim in po njegovi smrti 1263 še pridobitev večine te polovice: W I, št. 620, 707; H. WIESFLECKER, Meinhard der Zweite, 30, 42; J. RIEDMANN, Die Anfänge, 248 sl.; ISTI, Die Beziehungen, 8 sl.

²⁹ Prvič 1256 (W I, št. 631).

³⁰ Opis ustoličevanja 1286 pri Janezu Vetrinjskem, kjer se kot koroški palatinski grof omenja goriški grof, je nastal šele v tridesetih letih 14. stol. (gl. 3. 1. 2., op. 2). Titulacija listine z dne 7. oktobra 1257 (W I, št. 647) *Menhardus de Gurizia et Tyrolis et Palatinus comes Carinthiae et*

koroški vojvode podelijo v fevd koroški palatinat³¹, v delilni pogodbi iz 1342 pa goriški bratje določijo, da nosi naslov koroškega palatinskega grofa najstarejši med njimi (Albert IV.)³². Od takrat se naslov *phalczgraf in Kernden* pojavlja v njihovi titulaciji³³. Kot je prepričljivo pokazal H. Dopsch se je naslov palatinskega grofa, ki so ga v prvi polovici 12. stoletja nosili goriški grofje, nanašal na Bavarsko in ne na Koroško. Očitno so ga nosili kot potomci pregnanih bavarskih palatinov Ariboncev, ne da bi jim zaradi tega šle kakšne posebne pravice ali moč. Tudi kontinuiteta tega naslova (in urada) na Koroškem od 12. do 14. stoletja ni zagotovljena, čeprav nekaj indicev govori tudi za takšno mnenje³⁴, in je povsem mogoče, da je ta naslov - urad pa prav gotovo - nastal šele v poznem srednjem veku³⁵. Kolikšna je bila dejanska veljava tega naslova, pa je težko presoditi. Razsodba vojvode Alberta III. iz 1391 sicer potrjuje, da ima palatinski grof pravico soditi vojvodi, medtem ko ta osebno sedi na vojvodskem stolu³⁶ (torej le na dan ustoličenja), vendar ni v praksi ta pravica nikoli potrjena in verjetno tudi nikoli ni bila izvajana. Težko si je namreč predstavljati, da bi Habsburžani, ki so kot avstrijski vojvode s *privilegium maiusom* to pravico odrekli celo vladarju³⁷, kaj takega trpeli na Koroškem s strani svojih vazalov. Je pa po drugi strani s konkretnim primerom potrjeno poročilo Tomaža Ebendorferja v Avstrijski kroniki iz okrog srede 15. stoletja, da ima goriški grof, sedeč kot

ecclesiarum Aquileiensis, Tridentinae ac Brixinensis advocatus, ki se je ohranila le po prepisu iz 18. stoletja, pa v zgornji obliki zagotovo ne spada k Majnhardu III. : primerjaj B. GRAFENAUER, ZČ 8, 1954, 257; L. HAUPTMANN, Der kärntnische Pfalzgraf, 112, op. 5.

31 MDC X, št. 114.

32 MDC X, št. 161, paragraf V.

33 Glej 3. 1. 2., op. 2.

34 Obstoje koroškega palatinata pred 14. stoletjem sta v novejšem času zagovarjala L. HAUPTMANN, Der kärntnische Pfalzgraf, 108 sl., in nato H. DOPSCH, Gewaltbote, 139 sl. Slednjemu predstavlja enega glavnih argumentov za obstoj koroškega palatinata v goriških rokah pred 14. stoletjem cestni regal (*conductus*), ki so ga imeli goriški grofje. Dopsch, ki se sklicuje predvsem na listino iz 1234 (MDC IV, št. 2094=W I, št. 459) - po njej naj bi goriškim grofom ne šla pravica spremstva samo na njihovem teritoriju, ampak v celi vojvodini Koroški - in na paralele z Bavarsko in pokrajino ob Renu, izpeljuje cestni regal Goriških iz koroškega palatinata in ga torej razume kot pravico, ki je šla nosilcu palatinata. Če bi obveljala ta Dopscheva interpretacija, bi morali spremstvo Goriškim plačevati tudi Štajerci in Avstrijci, ki so preko Koroške potovali v Furlanijo, toda zanje (in za Korošce!) je v listini iz 1234 izrecno rečeno, da ga plačujejo oglejskemu patriarhu, in to celo v primeru (v višini dveh tretjin) če so potovali čez goriški Plockenpaß. Pred Dopschem in Hauptmannom so obstoj koroškega palatinata pred 14. stoletjem zagovarjali predvsem P. PUNTSCHART, Herzogseinsetzung, 291 sl., pa tudi J. MAL, Osnoye, 9. sl. (po separatu); ISTI, Slovenska Karantanija, 115, op. 15. K slednjemu primerjaj oceno B. GRAFENAUERJA v ZČ 8, 1954, 256 sl.

35 A. JAKSCH v Erläuterungen IV/1, 176, in zlasti M. WUTTE, Zur Geschichte, 36 sl. Glej tudi B. GRAFENAUER, Ustoličevanje, 292 sl., in H. WIESFLECKER, Die politische Entwicklung, 332. Enega zadnjih pregledov te problematike daje C. FRÄSS-EHRFELD, Geschichte Kärntens, 427 sl. Tudi posestna zgodovina Možberka in Kamna, ki sta spadala k uradu koroškega palatinata, ne govori v prid tezi, da so Goriški posedovali ta naslov in urad že v 12. in 13. stoletju. Tako je bil Možberk prvotno oglejska posest, ki so ga goriški pred 1150 dobili v fevd (W I, št. 230, 317), in tudi Kamen je bil prvotno posest tirolskih grofov, ki so ga Goriški podedovali šele po letu 1253.

36 MDC X, št. 969; M. WUTTE, Zur Geschichte, 41.

37 E. SCHWIND-A. DOPSCH, Ausgewählte Urkunden, št. 7: *Eciam debet dux Austriae de nullis oppositionibus vel obiectis quibuscumque nec coram imperio nec aliis quibuslibet cuiquam respondere, nisi id sua propria et spontanea facere voluerit voluntate ...*

palatinski grof na zahodnem sedežu vojvodskega stola, pravico podeljevati fevde v primeru, da tega noče storiti vojvoda³⁸. Ob ustoličitvi Ernesta Železnega za koroškega vojvodo je namreč goriški grof Henrik IV., v listini, datirani s 23. marcem 1414, sedeč na zahodnem, palatinskem, sedežu vojvodskega stola, podelil v fevd deželno sodišče Murau³⁹.

Najpomembnejši urad, ki so ga že prve generacije goriških grofov imele v svojih rokah, je bilo dedno odvetništvo nad oglejskim patriarhatom. Sodstvo, ki ga je izvajal odvetnik, je pomenilo pomemben vir dohodkov. Po sporazumu iz 1150 je goriškim grofom na račun tega naslova pripadla ena tretjina vseh kazni⁴⁰, po pravnem napotilu iz 1202, ki sploh daje najboljši vpogled v obveznosti, pravice in dohodke goriških grofov kot oglejskih odvetnikov, pa že polovica in še druge dobrine⁴¹. Predvsem se zdi, da je bila Gorica s širšo okolico kot fevd oglejske cerkve službeni fevd oglejskega odvetnika in da jo je prav ta urad prinesel v posest Majnhardincem⁴², podobno pa sklepa H. Wiesflecker še za druge goriške fevde, raztresene po Furlaniji, kot so Latisana, Belgrado, Flambro, Precenico, Codroipo in Castelnovo⁴³. Od teh fevdov so Goriški nekatere lahko posedovali tudi kot generalni glavarji (kapitani) oglejskega patriarhata, ko so si pod Henrikom II. konec 13. stoletja uspeli pridobiti ta pomembni urad - v času sedisvakance je bil generalni glavar skupaj z oglejskim kapitljem nosilec oblasti v patriarhatu - za daljše obdobje⁴⁴.

Naslov oglejskega odvetnika so goriški grofje redno navajali tudi v svoji titulaciji v listinah, pa tudi na pečatih. Po izumrtju tirolskih grofov 1253 pa so si uspeli pridobiti še odvetništvo nad briksenško in tridentsko škofijo in tudi ta dva naslova so začeli redno navajati poleg svojih imen. Ob delitvi tirolske posesti med oba zeta Alberta III. 1254 je bila sicer odvetščina nad Briksnom še izrecno izvezeta iz Majnhardove dediščine⁴⁵, vendar so si jo Goriški zagotovili v naslednji generaciji, leta 1263 oziroma 1265, v sporazumu z briksenškim škofom Brunom⁴⁶. Odvetščino nad tridentsko škofijo pa so si zagotovili že 1256⁴⁷, čeprav tudi tu ni

³⁸ B. GRAFENAUER, Ustoličevanje, 123 (*Sicque feuda petentibus confert [vojvoda], et si aliquibus conferre recusat, his Comes Goritiae pro tunc ex jure ab alia parte residens habet conferre, et ne nimis proteletur altercatio*).

³⁹ M. WUTTE, Zur Geschichte, 41, 42 (z objavo listine).

⁴⁰ W I, št. 230.

⁴¹ E. SCHWIND-A. DOPSCH, Ausgewählte Urkunden, št. 20 = W I, št. 319. Primerjaj tudi: E. WERUNSKY, Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte, 499 sl.; H. SCHMIDINGER, Patriarch und Landesherr, 76 sl.; E. SGUBIN, L'avvocazia, 95 sl.; G. HUGES, L'istituto dell'avvocazia, 109 sl. O načinu, kako so Goriški prišli do oglejske odvetščine, glej še M. KOS, Urbarji Slov. primorja II, 20 sl.

⁴² Glej 3. 1. 8., op. 26 in 4. 1. 1., op. 25-28.

⁴³ H. WIESFLECKER, Die politische Entwicklung, 333.

⁴⁴ E. WERUNSKY, Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte, 502 sl.; P. S. LEICHT, Parlamento, XXIV, CXLI; H. SCHMIDINGER, Patriarch und Landesherr, 100; G. VENUTI, La politica italiana, 101 sl.

⁴⁵ W I, št. 620.

⁴⁶ W I, št. 707, 739.

⁴⁷ W I, št. 635-637.

šlo brez težav, predvsem nasprotovanja kapitlja⁴⁸. Poleg tega so bili goriški grofje najkasneje od 1194 tudi odvetniki škofije v Poreču⁴⁹, od katere so na ta račun imeli v fevdu Pazin⁵⁰, vendar tega naslova nikoli niso nosili v svoji titulaciji.

Državni knezi (*imperii principes, Reichsfürsten*) starejši goriški grofje niso bili, čeprav je bil njihov pomen za vladarja in državo velikokrat večji od tistih, ki so to tudi uradno bili. Naj samo spomnimo, da je bil Majnhard III. eden najzvestejših zaveznikov cesarja Friderika II., v katerega imenu je po izumrtju Babenberžanov nekaj časa kot glavar upravljal najprej Štajersko in nato še Avstrijo⁵¹. Njegov sin Majnhard IV. je s svojo politično, finančno in vojaško pomočjo odločilno pripomogel, da se je njegov prijatelj kralj Rudolf I. lahko uveljavil nasproti Otokarju Přemyslu⁵². Grof Henrik II. pa je bil v začetku 14. stoletja zvesti zaveznik Friderika Lepega v boju z Ludvikom Bavarskim za državni prestol⁵³. Prvi goriški grof, povzdignjen v rang državnega kneza, je bil Majnhard IV., začetnik majnhardinske veje goriških grofov, ki je ta naslov - šel je tudi njegovim dedičem - dosegel 1286 ob podelitvi vojvodine Koroške⁵⁴. Albertinska veja goriških grofov je ta naslov dobila šele pod kralji in cesarji iz dinastije Luksemburžanov. 1365 je cesar Karel IV. imenoval Majnharda VII., "svojega in Rimske države kneza in zvestega", za svojega svetovalca in dvorjana⁵⁵. Zdi se, da ima ta povzdig Goriških svojo utemeljitev na eni strani v prelomu sodelovanja goriškega grofa Majnharda VII. s Habsburžanom Rudolfom IV.⁵⁶, na drugi strani pa v rivalski politiki habsburške in luksemburške dinastije, v kateri so Luksemburžani slabili moč Habsburžanov z priznavanjem državnih neposrednosti najpomembnejšim habsburškim vazalom. Najočitnejši takšen primer so celjski grofje⁵⁷, v povsem isto smer pa je npr. naravnana tudi Sigismundova investitura goriških grofov Henrika IV. in Ivana Majnharda leta 1415 v državne fevde: *die graffschafft zu Goertz mit aller czugehorunge, die phallentzgraftschafft zu Kerenden, das gericht zu Flamber in Fryaul, die graffschafft zu Hewnburg mit aller czugehorunge, den pan und acht czolle muencze iarmerckte wochenmerckte ... und dorczu alle andere lehen die ire vordernan sy recht und*

⁴⁸ Gl. J. RIEDMANN, Die Beziehungen, 47 sl.

⁴⁹ CDI 1194, X. 5.

⁵⁰ Glej 3. 1. 8. Poleg opomb 41-49 tega poglavja glej za razna nižja odvetništva, ki so jih Goriški imeli: W. BAUM, Zur Kirchen- und Klosterpolitik, 55 sl. (do Majnharda III.).

⁵¹ V letih 1248-1250: W I, št. 526, 532, 541, 542, 544, 546, 547; A. VEIDER, Die politischen Beziehungen, 30-32.

⁵² H. WIESFLECKER, Meinhard der Zweite, 112 sl.

⁵³ A. VEIDER, Die politischen Beziehungen, 66 sl.

⁵⁴ E. SCHWIND-A. DOPSCH, Ausgewählte Urkunden, št. 72 = MDC V, št. 672 = W II, št. 485 (... *curavimus investire eundem cum suis hereditibus qui sibi in eodem ducatu successerint, iuri honori et titulo ceterorum imperi principum perpetuo ascribentes* ...).

⁵⁵ H. WIESFLECKER, Die politische Entwicklung, 351; E. WERUNSKY, Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte, 491. Prim. tudi K. CZOERNIG, Das Land Görz, 594 sl., s številnimi podatki, vendar njegovo dokazovanje, da so bili že prvi Goriški državni knezi, nima pravih podlag. Podobno tudi C. THOMAS, Kampf, 11, op. 40, že potomcem Alberta II. († 1304) pripisuje rang državnih knezov, saj naj bi bila Gorica že za časa Alberta II. državni fevd, kar pa ne drži (gl. spodaj, op. 60).

⁵⁶ Glej 4. 2. 3., op. 33, 34.

⁵⁷ Prim. npr. M. KOS, Grofje Celjski, 258 sl; M. WUTTE, Zur Geschichte, 42.

*redlich von dem heiligen Romischen riche gebracht haben ...*⁵⁸. Kajti koroški palatinat ni bil državni, ampak deželno knežji fevd, ki so ga Habsburžani kot koroški vojvode 1339 podelili Goriškim⁵⁹. Prav tako tudi Gorica na bila državni, ampak oglejski fevd⁶⁰. In ko je 1420 propadla kneževina oglejskih patriarhov, je goriški grof Henrik IV. 1424 v Benetkah kleče sprejel od beneškega doža, kot pravnega naslednika oglejskega patriarha, investituro *de omnibus pheudis suis que ipse et progenitores sui a Camera Aquilegensis antiquitus habuerunt et tenuerunt*⁶¹. Pravno zmedo, ki je nastala, ko se je vsaka stran sklicevala na svoje pravo, si lahko predstavljamo. Kakorkoli že, pozni goriški grofje so sicer dosegli državno kneštvo, a njihova moč in vpliv se nista mogla več niti približati položaju, ki ga je sugeriral bleščeči naslov. V tem pogledu jim zgodovina zagotovo ni bila naklonjena. Ko so imeli moč, jim je manjkal naslov, ko pa so tega dobili, ni za njim stalo nič.

Pravo moč, vpliv in oblast je v tistem času pomenila zemlja oziroma posest nad njo. V svojih najboljših časih, v drugi polovici 13. in prvi četrtini 14. stoletja se je goriška posest - v obliki alodov, fevdov in pravic - raztezala preko obširnega ozemlja od izvirov Inna in Adiže na severozahodu vzdolž Pustertala in Drave do Karnijskih in Julijskih Alp ter nato v širokem pasu ob Soči in Vipavi preko Krasa v notranjost Istre, kjer je na njeni vzhodni obali dosegla morje. Vendar ta ogromen *dominium* ni bil nikoli povezan v trdno celoto. Sekala so ga gospostva, posesti in pravice drugih fevdalnih gospodov. Pogled na karto⁶² zadostuje, da se razpozna raztresenost goriških posestnih kompleksov. Fajde s salzburško nadškofijo sredi 13. stoletja in neprekinjene vojne s patriarhatom niso bile v temelju nič drugega kot poskusi, združiti ta raztresena posestva v neko teritorialno celoto in izključiti enklave drugih dinastov ter tako omogočiti nastanek goriške dežele. Kot vemo, poskus ni uspel. Centrifugalne sile in razlike so bile premočne in namesto ene so na območju goriškega dominija začele že v 14. stoletju nastajati štiri dežele: ožja Goriška, Pazinska grofija v Istri, Grofija v Marki in Metliki na Kranjskem in Prednja grofija Goriška na Koroškem⁶³. Že geografsko so Dolomiti in Karavanke delili goriški dominij na dva dela. Teritorialno pa je bil ta prostor, kot že rečeno, razločen s posestmi drugih gospodov (Salzburg, Oglej, Bamberg, koroški vojvoda). Tako so bili npr. na Koroškem Možberk, Kamen in Eberstein

⁵⁸ E. SCHWIND-A. DOPSCH, *Ausgewählte Urkunden*, št. 169.

⁵⁹ MDC X, št. 114. V tem smislu poroča tudi Janez Vetrinjski, da je goriški grof Albert II. 1286 prejel koroški palatinat v fevd od svojega brata, koroškega vojvode Majnharda IV. (I.): glej 3. 1. 2., op. 1, 2. Koroški palatinat naj bi Goriškim kot državni fevd že 1398 potrdil kralj Vencelj: R. CORONINI, *Tentamen*, 401. Tudi Vovbre so bile fevd vojvodine Koroške in ne nemške države (C. THOMAS, *Kampf*, 12).

⁶⁰ Glej 4. 1. 1., op. 26.

⁶¹ CDI 1424, november 1.; primerjaj še F. CUSIN, *Il Confine Orientale*, 331 sl.; H. WIESFLECKER, *Die politische Entwicklung*, 356 sl.; C. THOMAS, *Kampf*, 16; in za politiko Luksemburžanov v tem času in na tem prostoru: M. WAKOUNIG, *Dalmatien und Friaul*, 47 sl., in omenjeno Cusinovo knjigo, 286 sl.

⁶² V tem oziru je zlasti dobra karta Meinharda II. *Länderbildung 1259-95* H. WIESFLECKERJA v prilogi njegove knjige *Meinhard der Zweite*.

⁶³ O. BRUNNER, *Land und Herrschaft*, 251 sl.; glej tudi P. ŠTIH, *Goriški grofje in oblikovanje*, 41 sl., in karto *Razvoj slovenskih pokrajin od konca 13. st. do začetka 15. st. v Zgodovina Slovencev* (1979), 211.

popolnoma ločeni od ostale goriške posesti na zgornjem Koroškem. Pa tudi gospodstva ob zgornji Dravi, Zilji in Möllu so bila med seboj slabo povezana, saj so ob sotočju teh rek pri Spittalu in Beljaku sedeli tuji fevdalni gospodje. Podobne razmere so vladale tudi na drugi strani gora. Goriške posesti v Slovenski marki so bile povsem ločene od glavnega kompleksa ob Soči in Vipavi. Daleč od centra so ležale tudi njihove istrske posesti, ki pa so preko rašporskega gospodstva le imele stik z goriško zemljo na Krasu. Gospodstva Latisana, Belgrado, Precenico in Castelnovo v Furlaniji so ležala kot otoki sredi oglejskega morja. Poleg tega so svoje prispevale tudi razlike v prebivalstvu, saj je bil sever večinsko nemški, jug pa slovansko-romanski, in pa seveda tudi konstantne delitve posesti znotraj goriške dinastije same (1271, 1307, 1342). A kljub temu je obstajala neka enotnost v teh razlikah in občutek skupne pripadnosti. Glavni nosilec te usmeritve je seveda bila grofovsko hiša sama, njeni elementi pa močna centralna uprava, ki so jo goriški grofje razvili⁶⁴, in tudi njihovi ministeriali in militi, ki so bili od grofa osebno odvisni⁶⁵.

Tudi na podlagi imen, s katerimi so goriški grofje označevali svoja posestva, lahko ugotovimo, da so razlike prevladovali. Neko ime, ki bi bilo stalno v uporabi in ki bi označeval enotnost oz. skupnost goriških posesti, se namreč ni izoblikovalo. Kadar goriški grofje govorijo o vseh svojih posestih ne uporabljajo enega vseobsegajočega pojma, ampak si pomagajo z naštevanjem posameznih delov posesti. Prvi in hkrati tudi zadnji povzetek vseh goriških posesti pod enim imenom predstavlja označba *comitatus et dominium Goricie*⁶⁶ ob delitvi 1271. Velika geografska ločnica - gorska veriga, ki je povprek delila goriški dominij -, je našla svoj izraz v označbah, kot *enhalbes* oziroma *dishalbes des Chreutzberges*⁶⁷, *enhalb der perge*⁶⁸ in podobno. Ta delitev na "notranjo in prednjo grofijo Goriško"⁶⁹ je ostala v veljavi še po njenem prehodu pod Habsburžane. Največkrat pa najdemo v virih označbe, v katerih goriški grofje preprosto naštevajo svoje teritorije: *in Chaerenden und in dem Pustertal ... Gortz, deu grafschaft, leut und gu^Ot und vesten in Friavl, a^Uf dem Charst, in Ysterich, a^Uf der March und in Chrayn*⁷⁰; *super totum comitatum Goricie, in contratis Forijulii, super Charstis et Istria*⁷¹; *herrschaft auf der Marich, in der Medlich und ze Chernden*⁷²; *die graffschaft ze Gorcz, die marichgraffschaft ze Isterreich, die herrschaft in der Metlik und die herschaft ze Lu^oncz und in dem Pustertal und die phallenczgraft in Kernden*⁷³; *ze Kernden, ze Luncz und in dem Pustertal*

64 Glej 4. 2. 4. 1.

65 Glej 4. 2. 3.

66 Gl. zgoraj op. 20.

67 MDC VII, št. 394, 438.

68 HHStAW, SSL, 1331, IV. 2., Lienz.

69 Ta termin se uveljavi šele v drugi polovici 15. stoletja: O. STOLZ, Politisch- historische Landesbeschreibung, 486.

70 MDC VII, št. 394.

71 HHStAW, SSL, 1328, V. 18., Gries.

72 HHStAW, FU št. 109, 1340, I. 14., Dunaj.

73 HHStAW, SSL, 1364, VI. 6., Dunaj.

*uncz an die Chlaus under Sebn*⁷⁴; *in dem lande ouf der March und ze Chrain diessehalben der Sawe und gegen Ungern*⁷⁵ in podobno⁷⁶.

Te označbe goriške posesti izvirajo v glavnem šele iz 14. stoletja, ko je grofovsko hiša že dosegla svoj zenit in se je krivulja njenega uspeha počasi že začela nagibati navzdol. Čas njene rasti je bilo predvsem 12. in 13. stoletje, v katerih lahko spremljamo tudi rast in širitev posesti in pravic goriških grofov. Prvotno jedro goriških posesti je ležalo na današnjem zgornjem Koroškem in vzhodnem Tirolskem: posest okrog Millstatta so si prvi goriški grofje pridobili od svojega prednika, pregnanega bavarskega palatinskega grofa Ariba, in jo še povečali s posestjo okrog Lienza z Grosskirchheimom in morda tudi že z Ebersteinom na spodnjem Koroškem, ki so ga pridobili kot sorodniki grofov v Pustertalu, od koder je izvirala Liutkarda, Aribova žena⁷⁷. Ta posest, ki je bila na prelomu 11. v 12. v rokah goriških grofov, ni mogla biti posebno obsežna in pomembna. V vsakem primeru manj od tiste, ki si jo je ta rod približno v istem času zagotovil ob Soči in v Gorici. Sem so namreč Majnhardinci prenesli svoje težišče in center ter se začeli po Gorici tudi imenovati. Kot je bilo že rečeno, je bila Gorica oglejski fevd, ki so jo Goriški imeli kot odvetniki oglejske cerkve⁷⁸. Leta 1001 je cesar Oton III. v dveh darovnicah podelil grad v Solkanu, Gorico in celo sklenjeno ozemlje med Sočo, Vipavo, Vrtovinskim potokom in trnovsko planoto oglejskemu patriarhu na eni in furlanskemu grofu na drugi strani⁷⁹. Koliko so od te zemlje, ki jo je kasneje patriarh vso združil v svojih rokah⁸⁰, dobili goriški grofje v fevd, se ne da ugotoviti; vse poznane listine o investituri Goriških v oglejske fevde le-teh namreč ne naštevajo, ampak le na splošno govorijo o investituri⁸¹. Imajo pa v poznem srednjem veku goriški grofje na celem tem področju sklenjeno posest⁸². V tem prostoru imajo svoje sedeže tudi nekateri

⁷⁴ RB fol. 71 (1364, I. 5., Lienz).

⁷⁵ AS, listina 1309, V. 25., Gorica.

⁷⁶ Primerjaj A. VEIDER, *Die Verwaltung*, 30 sl.; H. WIESFLECKER, *Die politische Entwicklung*, 346 sl.; O. STOLZ, *Politisch-historische Landesbeschreibung*, 475 sl.

⁷⁷ E. KLEBEL, *Die Grafen von Görz*, 242. Po Ebersteinu, kjer je kasneje sedel eden najpomembnejših goriških ministerialskih rodov, se je 1132 imenoval goriški grof Engelbert II. (W I, št. 188, 189); gl. tudi A. JAKSCH, *Geschichte I*, 196, 217.

⁷⁸ Glej zgoraj op. 42.

⁷⁹ F. KOS, *Gradivo III*, št. 1, 2, 3; glede lokalizacije *inter Ysoncium et Wipaum et Ortaona atque iuga Alpium* glej M. KOS, *Urbarji Slov. primorja II*, 18.

⁸⁰ Prim. P. ŠTIH, *Goriški grofje in oblikovanje*, 43.

⁸¹ ...d. Patriarcha ... cum una ex predictis banderiis presentaliter investivit salvo iure aquilegensis ecclesie... (DG, AT XIV, št. 116; 1335, X. 23.); ... investivit ... feoda, que ad dominos comites de iure advocatie Aquilegensis ac supremi mareschalatus Forojulii spectare videbantur (po A. VEIDER, *Die Verwaltung*, 12); d. Patriarcha, audita ipsius d. Comit[is] [Albert IV.] petitione, eundem d. Comitem de suis iuribus per quendam anulum, ec etiam per banderiam armaturam comitatus Goritie, videlicet rubei et albi coloris manu propria investivit, salvo jure Aquilegensis Ecclesie ... (DG, AT XIV, št. 147; 1339, II. 25.); d. Patriarcha ... per se, suosque successores et nomine Aquilegensis Ecclesie ipsum d. Albertum Comitem pro se et predictis ejus fratribus eorumque heredibus recipientem de omnibus eorum feudis antiquis, iustis et legalibus eo iure quo sui progenitores illa antiquitus habuerunt et tenerunt ab Ecclesia Aquilegensis supradicta per unam ex predictis banderiis, videlicet majorem presentaliter investivit. (DG, AT XVI, št. 218; 1352, VI. 19.).

⁸² M. KOS, *Urbarji Slov. primorja II*, 23 sl.

pomembni goriški ministerialski rodovi, kot npr. tisti iz Solkana, Vogrskega, Dormberka, Rihemberka in seveda Gorice. Že v tem najzgodnejšem času so si morali goriški grofje pridobiti tudi že vsaj del posesti, ki so jih imeli v Furlaniji. Tako sta Belgrado ob Tagliamentu in Precenico že v prvi polovici 12. stoletja izpričana kot goriška posest⁸³. Gospodstvo Lucinico, ki je v drugi polovici 13. stoletja bilo v goriških rokah⁸⁴, je bilo še 1220 oglejski fevd tirolskih grofov in je na goriške grofe verjetno prešlo s poroko Adelajde z Majnhardom III.⁸⁵ V Castelnovu, zahodno od Tagliamenta, je že sredi 13. stoletja sedel goriški ministerial Štefan iz Devina⁸⁶. Najpomembnejša goriška posest v Furlaniji pa je bila Latisana ob Tagliamentu s tamkajšnjim pristaniščem in mitnico, ki je bila pomembna točka v trgovini alpskih dežel z severnojadranskimi mesti. Njen pomen se kaže npr. v tem, da so goriški grofje sklenili 1261 s Pušjo vasjo, ki je ležala na najpomembnejši poti med Furlanijo in Koroško, sporazum, s katerim so se prebivalci Pušje vasi obvezali, da bodo svoje tovore vkrcavali samo v latisanskem pristanišču, za kar so si pridobili posebne pravice⁸⁷. Poleg tega je bila Latisana poleg Ogleja in Portogruara edino, s strani Benečanov potrjeno pristanišče, za izvoz soli v Furlanijo. Decembra 1251 pa je prav s tega pristanišča šel na pot na Sicilijo kralj Konrad IV.⁸⁸ Latisana je bila prvotno last goriških grofov, vendar so jo 1226 še z nekaterimi drugimi svojimi posestvi v Furlaniji prodali oglejskemu patriarhu, od katerega so jo nato sprejeli nazaj v fevd, ki pa so si ga zagotovili tudi po ženski liniji⁸⁹. V ta kompleks goriške posesti v Furlaniji, ki se je pretežno raztezala ob levem bregu Tagliamenta, je spadal tudi Flambro (Castelluto), ki so ga goriški grofje v 14. stoletju podeljevali v fevd in katerega sodišče naj bi bilo neposredni državni fevd⁹⁰.

Stara je tudi goriška posest na sosednjem Krasu, ki je po takratnem pojmovanju obsegal tudi (zgornjo) Vipavsko dolino, dele Notranske, Brkine in severno Čičarijo⁹¹. Že 1150 se omenja na Krasu 30 kmetij, ki so jih morali Goriški prepustiti oglejskemu patriarhu⁹². Iz seznama posesti goriških grofov iz okrog 1200 je razvidno, da so takrat imeli svojo posest tudi že okoli Razdrtega in

⁸³ W I, št. 152 (k letu 1120), 202, 230.

⁸⁴ W I, št. 690, 698, 702, 716.

⁸⁵ MDC IV, št. 1814; J. RIEDMANN, Die Beziehungen, 15, 59.

⁸⁶ Glej 3. 1. 7., op. 11, in 3. 1. 2., op. 38. 1377 je goriški grof Majnhard VII. zastavil *castrum suum dictum Castrum Novum situm in Foro Julii ultra Tulmentum* gospodom iz Spilimberga (DG, AT XVII, št. 233).

⁸⁷ W I, št. 689.

⁸⁸ J. RIEDMANN, Die Beziehungen, 60, 61.

⁸⁹ W I, št. 422. Latisano je 1102 kupil od Langobarda Egina odvetnik oglejske cerkve Konrad, katerega tast je bil Burkhard Moosburški, oglejski odvetnik ob koncu 11. stoletja (F. SCHUMI, KUB I, št. 66). Zdi se, da je Latisana preko Konradove hčerke prešla pod bavarske Peilstaince, ki jim je med drugim pripadal tudi oglejski patriarh Sigehard (1068-1077). Tako odvetščino nad oglejsko cerkvijo, kot Latisano pa naj bi goriški grofje imeli v fevdu od Peilstaincev: W I, št. 383. Glej M. KOS, Urbarji Slov. primorja II, 22; H. SCHMIDINGER, Patriarchund Landesherr, 158, 159.

⁹⁰ Gl. zgoraj op. 58; DG, AT XVII, št. 305 in C. CZOERNIG, Das Land Görz, 532-534

⁹¹ L. HAUPTMANN, Krain, 352 sl.; H. PIRCHGGER, Überblick, 497; M. KOS, Urbarji Slov. primorja II, 42 sl.

⁹² W I, št. 230.

Ubeljskega⁹³. Na Notranjskem je ležala tudi njihova posest okrog Planine in Unca, kjer se že 1217 omenja njihova mitnica, 1295 pa grad⁹⁴. Po ugotovitvah Milka Kosa so si goriški grofje velik del svoje posesti na Krasu pridobili na račun cerkvene zemlje, to je predvsem patriarhata in samostanov iz Beligne in Rožaca. Sredstvo in način tega pridobivanja pa je bilo predvsem odvetništvo⁹⁵. Okrog srede 13. stoletja je morala biti obsežna posest goriških grofov na Krasu že bolj ali manj izoblikovana in zaokrožena. Takrat se namreč že omenjajo vsi glavni gradovi oz. po njih imenovani ministeriali, ki so jih Goriški imeli na tem področju. Tako se 1249 prvič omenjajo goriški Švarcenek, Karsperg in Vikumberg, ki ga je zgradil goriški ministerial iz Karsperga⁹⁶. 1255 je goriški grof Majnhard III. podelil svojemu ministerialu Vinterju iz Pazina v dedni fevd grad Gotnik ob izvirih notranjske Reke, ki ga je ta sam sezidal, in pripadajoče gospodstvo⁹⁷. 1264 se prvič omenja Rašpor, ki je povezoval goriška posestva v Istri in na Krasu⁹⁸; okrog 1275-1280 je bil zgrajen še Novi grad pri Hrušici oz. Podgradu, katerega graditelji so zopet bili, kot se zdi, ministeriali iz Karsperga⁹⁹.

Goriškim grofom je pripadal tudi večji del Goriških Brd. Poleg njih sta imela tam svojo posest predvsem še oglejski patriarh in samostan v Rožacu, ki je stal v bližini. V Brdih je svoj sedež imelo presenetljivo veliko število goriških ministerialov, ki se imenujejo po Pevmi, Cerovem, Višnjevku, Vipolžah, Rittersbergu in Fojani¹⁰⁰. Najpomembnejši so bili oni iz Pevme, ki so bili v letih 1287-1387 tudi dedni kastelani na goriškem gradu¹⁰¹; v Višnjevku je pol ministerialov pripadalo oglejskemu patriarhu, pol pa goriškemu grofu¹⁰².

Če se vrnemo na Koroško, lahko ugotovimo, da so goriški grofje tudi tam intenzivno večali svojo posest. Že okrog srede 12. stoletja so si v dolini Drave med Lienzom in Spittalom pridobili (zgradili) Flaschberg in Rottenstein, kjer so sedeli njihovi ministeriali, v dolini Mölla pa Falkenstein. Istočasno so tam imeli v svojih rokah tudi že odvetništvo nad posestjo admontskega samostana¹⁰³. Preko Brixna so si pridobili Winklern, preko Freisinga pa Obervellach, ki sta prav tako ležala v dolini Mölla. V osrednji Koroški je poleg Ebersteina, ki smo ga omenili že zgoraj, pred 1150 v njihovih rokah tudi Možberk, ki so ga imeli od oglejskega patriarhata¹⁰⁴. Pomemben center njihove posesti je bila tudi Ziljska dolina. Po

⁹³ M. KOS, Urbarji Slov. primorja II, 108.

⁹⁴ M. KOS, Doneski k historični topografiji, 145 sl.

⁹⁵ M. KOS, Urbarji Slov. primorja II, 37 sl.

⁹⁶ RB fol. 111', 112. Glej 4. 1. 1., op. 33, 35, in 3. 2. 1., op. 13-19. Primerjaj: S. RUTAR, Završniška gosposčina, 217, 226; M. KOS, Urbarji Slov. primorja II, 39 sl.

⁹⁷ Glej 3. 1. 8., op. 33-35.

⁹⁸ Glej 3. 1. 10.

⁹⁹ Glej 3. 2. 1., op. 11-20.

¹⁰⁰ Podrobneje o tem glej F. KOS, Goriška Brda, 10 sl., in za Rittersberg še A. PLETERSKI, Župa Bled, 94 sl.

¹⁰¹ Glej 4. 2. 5., op. 34-36.

¹⁰² CDI 1274, VIII. 18., Čedad (*Hoc quidem castrum [Višnjevk] fuit ministerialium, quorum media pars attinet Ecclesie Aquilegensis, alia pars attinet Comiti*).

¹⁰³ E. KLEBEL, Die Grafen von Görz, 243.

¹⁰⁴ E. KLEBEL, ibidem; za Možberk W I, št. 230, 317.

raziskavah E. Klebla so si že okrog 1200 pridobili grofovskie pravice v zgornji Ziljski dolini in Kötschachu na pomembni poti, ki je vodila iz zgornjedravske doline preko Plöckenpassa v Furlanijo¹⁰⁵. Nedaleč od Kötschacha je na tej poti stal tudi Mauthen, kjer je očitno bila mitnica in kjer so imeli posesti goriški ministeriali iz Goldberga¹⁰⁶. Drugače pa se že 1206 prvič omenjajo goriški ministeriali v Grafendorfu¹⁰⁷, med 1228-1248 so si pridobili tudi bamberski Sv. Štefan¹⁰⁸. Omeniti moramo še goriške ministeriale iz Rihemberka, ki so v Ziljski dolini imeli obsežno posest. V njihovih rokah so bili gradovi Weidegg, Weidenburg in Wasserleonburg. Po njihovem izumrtju 1372 so si goriški grofje podvrgli rihemberško posest kot urbarialno¹⁰⁹.

Do srede 13. stoletja so goriški grofje tako nadzorovali pretežni del prostora med Lienzom in Spittalom. Njihova je bila cela dolina Mölla, večina Ziljske doline in tudi precejšen del doline Drave. Toda eno glavnih ovir pri širjenju goriške moči sta predstavljala vojvodska posest okrog Greifenburga in salzburški Sachsenburg, ki je ob sotočju Mölla v Dravo zapiral pot v osrednjo Koroško. Kot je splošno znano, je poskus Majnharda III. in njegovega tasta, tirolskega grofa Alberta III., da bi ta problem rešila z vojaško silo, poleti 1252 katastrofalno propadel in sporazum iz Lieserhofna konec decembra 1252 je pomenil (začasno) izgubo številnih goriških in tirolskih gradov, od katerih so nekatere - med njimi tudi Lienz, Virgen, Oberdrauburg, Lind - goriški grofje nato imeli kot fevd salzburške cerkve¹¹⁰, ogromno odškodnino, ki je predstavljala enoinpolletne dohodke celotne salzburške nadškofije, in dolgoletno ujetništvo za mlada goriška grofa Majnharda IV. in Alberta II.¹¹¹ Toda goriška hiša si je kmalu opomogla. Že 1253 je umrl tirolski grof Albert III. in goriški grofje so dedovali tirolsko dediščino. Predvsem so si na ta način pridobili celotno Pustriško dolino z izjemo Taufersa, Brunecka in že od 8. stoletja freisinškega Innichena, nad katerim pa so držali roko kot odvetniki¹¹². Nadalje je v goriške roke prišel Oberdrauburg, od

¹⁰⁵ E. KLEBEL, Die Grafen von Görz, 61 sl.; prim. tudi D. NEUMANN, Das Kärntner Lesachtal, 40 sl.

¹⁰⁶ H. HASSINGER, Zolwesen und Verkher, 312. Goldberški kot goriški ministeriali: MDC IV, št. 2434; posest: F. KLOS - BUŽEK, Das Urbar, 95.

¹⁰⁷ W I, št. 331, 442, 480; gl. tudi E. KLEBEL, Die Grafen von Görz, 78 sl., in M. BITSCHNAU, Burg und Adel, št. 243, ki meni, da gre za ministeriale iz Grafendorfa pri Lienzu.

¹⁰⁸ E. KLEBEL, Die Grafen von Görz, 245.

¹⁰⁹ E. KLEBEL, Die Grafen von Görz, 66 sl.

¹¹⁰ Omenjeni gradovi so še 1385 označeni kot salzburški fevd: MDC X, št. 931.

¹¹¹ MDC IV, št. 2510-2529; primerjaj: H. WIESFLECKER, Meinhard der Zweite, 27 sl.; A. JAKSCH, Geschichte II, 13 sl.; C. FRÄSS - EHRFELD, Geschichte, 321 sl. Kot zanimivost naj navedem, da predstavlja v diplomatiki privatnih listin ta serija enega prvih primerov listin na južnonemškem prostoru v vsem času od konca antike naprej, v katerih je dispozitivni glagol v sedanjem času, kar pomeni, da je bilo pravno dejanje sklenjeno šele z izstavitvijo in predajo listine, ne pa že prej in bi listina to samo potrdila (O. REDLICH, Die Privaturkunden, 122).

¹¹² O. STOLZ, Politisch-historische Landesbeschreibung, 604 sl. Sporazum goriškega grofa Alberta II. z freisinškim škofom Emichom iz 1285 glede odvetščine nad Innichenom kaže, da je škofu ostalo v njegovih rokah samo nižje sodstvo, kajti ... *de proprietatibus et feudis, de homicidiis, uulneribus illatis ferreis armamentis, oppressionibus uirginum et mulierum, latrociniiis, furtis quibus secundum consuetudinem terre incurritur pena mortis, rapinis et incendiis, uiolenciis in quibus scilicet casibus iudex noster [goriškega grofa] qui pro tempore fuerit, auctoritatem plenam habeat iudicandi, de omnibus vero aliis causis et questionibus*

koder je vodila zgoraj omenjena pot iz doline Drave preko Mauthena in Plöckenpassa v Furlanijo in gospostvo Kamen v Juni¹¹³. S to tirolsko dediščino pa se je po ugotovitvah E. Klebla začela odločilna sprememba v strukturi goriških posesti. Dotedanje težišče, ležeče v raznih pravicah, ki so jih Goriški izvajali kot grofje in odvetniki ter v njihovih ministerialih in gradovih, se je premaknilo v korist urbarialne posesti goriških grofov¹¹⁴, ko so si na različne načine neposredno podvrgli številne posesti svojih ministerialov. Na tak način je v prednji grofiji že do konca 13. stoletja nastala obsežna urbarialna posest goriških grofov, ki je vsa - od Mühlbaških klavž pri Brixnu pa do Kamna v Juni - podrobno popisana v znanem goriškem urbarju za prednjo grofijo iz okrog 1300¹¹⁵.

Od posesti, ki so jo v prvi četrtini 14. stoletja, to je približno v času največjega vzpona, imeli goriški grofje, so si najkasneje pridobili tisto na Kranjskem in v Istri. Vprašanju teritorialnega razvoja goriških posesti v teh dveh pokrajinah, ki je, če ga primerjamo s stanjem raziskav, opravljenih za Tirolsko, Koroško in tudi Kras, izrazito slabo osvetljeno, sta posvečeni dve poglavji te študije (4. 1. 1. in 4. 1. 2.), zato je ta problematika tu predstavljena le lapidarno.

Še H. Wiesflecker, zagotovo eden najboljših poznavalcev zgodovine goriških grofov, je zmotno menil, da so si Goriški svoja prva posestva v Istri pridobili že na začetku 12. stoletja, torej istočasno s pojavitvijo na Soči¹¹⁶. V resnici jim je vrata v Istro odprla šele odvetščina nad poreško škofijo, ki so si jo pridobili med 1191-1194, saj je tako prišel v njihove roke Pazin - kasneje center goriških posesti v Istri - z vencem okoliških krajev, ki je bil službeni fevd poreškega odvetnika. Na tej osnovi je goriška hiša zlasti pod Albertom II. v zadnji četrtini 13. stoletja začela predvsem na račun oglejskega patriarha pridobivati obsežno posest med Dragonjo in Mirno (Završje, Momjan in tudi Sovinjak, ki je sicer že na levem bregu Mirne) ter v območju med Buzetom, zaledjem Učke in zgornjo Rašo (Lupoglav, Kožljak, Kršan). Temu je bila približno v istem času dodana tudi posest ob spodnjem toku Raše in ob raškem zalivu (Barbana, Rakalj), ki je še konec 12. stoletja spadala v okvir puljskega mestnega agra. S tem je bil teritorialni razvoj goriških posesti v Istri na začetku 14. stoletja v glavnih potezah zaključen; odločilno vlogo v tem procesu pa so imeli goriški ministeriali, preko katerih so Goriški odtuževali patriarhu njegove fevde.

V čas goriškega grofa Alberta II. (1261/71-1304) pade tudi odločilni moment v razvoju goriških posesti na Kranjskem. 1277 je namreč dobil od krone v zastavo

castellanus seu officialis memorati domini nostri episcopi cui vices suas commiserat, plenarie iudicabit ... (J. ZAHN, CDAF, FRA II 31, št. 392). Glej tudi M. PIZZININI, Die Grafen von Görz in ihren Beziehungen zu Innichen.

¹¹³ F. KLOS - BUŽEK, Überblick, 35; ISTA, Das Urbar, XXXIV.

¹¹⁴ E. KLEBEL, Die Grafen von Görz, 243.

¹¹⁵ F. KLOS - BUŽEK, Das Urbar, 4-102. Celotna urbarialna posest je razdeljena na urade, ki se v glavnem pokrivajo tudi z deželskosodnimi mejami ter si sledijo od zahoda proti vzhodu: Lothen, Griessertal, Ligoede, Heinfels, Tilliach, Villgraten, Virgen, Defreggen, Kalsertal, Lienz, Grosskirchheim in Winkl, Reintal, Falkenstein, Lurnfeld, Millstatt, Spittal, Lind, Gerlamos, Rotenstein, Oberdrauburg, Mauthen, Lessach, Možberk, Eberstein, Timenica, Kamen.

¹¹⁶ H. WIESFLECKER, Die politische Entwicklung, 336.

jedro kasnejše goriške grofije v "Marki in Metliki", to je gospostvo Mehovo in njemu pripadajočo Belo krajino s trgov Črnomelj. Vendar to ni bila prva posest, ki so si jo Goriški pridobili na Kranjskem. V Slovenski marki so si v drugi četrtini 13. stoletja pridobili veliko gospostvo Šumberk, že takrat pa je bil vsaj delno v njihovih rokah tudi Hmeljnik. Na teh osnovah se je konec 13. in začetek 14. stoletja začela notranja izgradnja goriške grofije v Marki, ki je vodila v nastanek posebne deželice. Poleg tega so imeli goriški grofje v prvi polovici 13. stoletja v svojih rokah tudi kompleks posesti na Gorenjskem med Kokro in Karavankami s središčem v Naklem, ki pa je ob goriško-tirolski katastrofi 1252 prešel pod Ortenburžane¹¹⁷. Tako jim je v tem prostoru ostalo le še odvetništvo nad briksenškim Bledom, ki so si ga pridobili 1231¹¹⁸ in ga obdržali do 1389, ko si je to sodstvo prigrabil eden od skrbnikov takrat mladoletnih goriških grofov Henrika IV. in Ivana Majnharda, Friderik III. Ortenburški¹¹⁹, v katerega posesti je bilo tudi sosednje radovljiško gospostvo.

Ves ta obsežen goriški dominium - to je gospostva, posesti, odvetščine, sodstva in razne druge pravice - je bil po svoji strukturi raznovrsten. Pravih goriških alodov je bilo zelo malo. Kdaj in kako so si pridobili neposredne državne fevde (in kaj so le-ti v resnici bili) in postali direktni vazali krone, je bilo povedano že zgoraj. Številno ohranjeno gradivo tako kaže, da so največ svoje posesti imeli v fevdu od cerkve, to je od številnih škofij na področju med Alpami in Jadranom. Tako so goriški grofje bili vazali oglejskih patriarhov, salzburških nadškofov, škofov iz Brixna, Tridenta, Freisinga, Bamberg, Trsta, Poreča, Novega gradu, Pična, Pulja in celo nadškofije iz Ravenne¹²⁰. V veliki večini primerov je šlo za fevde, ki so se nahajali v dedni posesti goriških grofov. Zaradi tega je tudi fevdna odvisnost goriških grofov od posameznih škofij postala brezpredmetna in je investitura, kadar je do nje prišlo, imela zgolj formalno vrednost. Na teh fevdih so se goriški grofje počutili in tudi obnašali kot na lastni posesti in so jih tudi oddajali naprej v fevd, ne da bi zato iskali soglasje pravega fevdnega gospoda¹²¹. Zelo malo, skoraj nič, pa je bilo fevdov, ki so jih goriški grofje imeli od posvetnih knezov. Pravzaprav vemo samo za en tak slučaj, za koroški palatinat, preko katerega so bili Goriški vazali koroških vojvod, drugi takšni primeri pa niso (vsaj meni) znani¹²². Vsaj delno bi se takšno stanje morda dalo razložiti z določbami fevdnega prava, zapisanega v "Zrcalih" 13. stoletja. Po teh določbah - katerih bistvo je fevdna hierarhična lestvica (*Heerschildordnung*) z vladarjem na vrhu, ki

¹¹⁷ F. SCHUMI, KUB II, št. 112, 196. Glej tudi 3. 2. 9., op. 27, 28.

¹¹⁸ W I, št. 436 po regestu v GR. Glej tudi F. SCHUMI, KUB II, št. 112 (1241). L. HAUPTMANN, Krain, 460, je menil, da so si Goriški pridobili blejsko odvetščino med 1236-1241.

¹¹⁹ MDC X, št. 963 (1389); glej L. HAUPTMANN, Krain, 460; M. WUTTE, Die Erwerbung, 294; C. LACKNER, Zur Geschichte, 187 sl.

¹²⁰ Za posamezne škofije in fevde, ki so jih Goriški imeli od njih, je dokumentacija delno navedena zgoraj, pri pregledu goriških posesti, drugače pa glej npr. A. VEIDER, Die Verwaltung, 8 sl., ter za fevde istrskih škofij in za t. i. fevd sv. Apolinarija, ki so ga goriški grofje imeli v puljskem zaledju od ravennske nadškofije: B. BENUSSI, Nel medio evo, 440 sl., 485.

¹²¹ Npr. W I, št. 468.

¹²² Z izjemo listine iz 1237, v kateri je Majnhard III. podelil v fevd svojemu tastu, tirolskemu grofu Albertu III. vse svoje fevde, ki jih je imel od oglejskega patriarha in koroškega vojvode Bernharda (W kot v op. 121), vendar fevdi niso naštet.

ni nikomur vazal - posvetni fevdalec ne more sprejeti fevda od drugega posvetnega fevdalca, ne da bi pri tem znižal svoj "ščit", to je rang. Pri tem je pomembno, da ta določba ne velja za cerkvene fevde in položaj posvetnega gospoda zaradi sprejema takšnega fevda na fevdni hierarhični lestvici ni ogrožen¹²³. Bilo bi povsem razumljivo, da goriški grofje, ki so stremeli za položajem državnih knezov, niso hoteli sprejemati posvetnih fevdov, kar bi jih samo oddaljilo od zelenega cilja. Je pa seveda vprašljivo, koliko so te pravne določbe, ki so zrastle predvsem v švabski in saški praksi, našle svoj odmev na samem robu države.

Na koncu tega pregleda goriških posesti je potrebno omeniti še tiste pravice goriških grofov, ki so prinašale dohodek in ki so jim pripadale kot deželnim knezom (regali). Po dohodkih je bil nedvomno najpomembnejši carinski regal (*theloneum et muta*), ki je prinašal dohodek od mitnic. Ti dohodki goriških grofov so se še zlasti povečali po pridobitvi tirolske dediščine z najpomembnejšimi alpskimi prelazi (Brenner, Reschenpaß). Ob delitvi goriške posesti 1271 je bilo dogovorjeno, da se dohodki od tirolskih in vseh ostalih mitnic v posesti goriških grofov enakomerno delijo med oba brata. Tako so goriški grofje vse do 1335, ko so izumrli njihovi vojvodski bratranci, dobivali svoj delež zlasti od mitnic Töll pri Meranu, Lueg na Brennerju in v Bolzanu. 1363 pa so se tudi formalno odpovedali tem dohodkom v korist novega tirolskega deželnega kneza Rudolfa Habsburškega¹²⁴. Na Koroškem so najpomembnejše goriške mitnice Lienz, Oberdrauburg in verjetno tudi Mauthen stale na poti, ki je vodila iz Bavarske preko visokih Tur v dolino Drave in nato v Furlanijo, kjer je bila zlasti pomembna mitnica v Latisani. Druga skupina pomembnih goriških mitnic pa je stala na poteh, ki so iz slovenskega zaledja vodile proti morju. Tako je na poti iz Ljubljane proti primorskim mestom stala njihova mitnica v Planini, na poti proti Reki v Rupi in na poti od Senožec proti Trstu v Lokvah¹²⁵. S carinskim regalom je bil tesno povezan cestni regal (*conductus, gelait*), ki je potujočim, posebno trgovcem in njihovim tovorom, zagotavljal varnost na določenih cestah, za kar so ti morali imetniku takšnega regala (deželnemu gospodu) plačati določeno pristojbino. Kot je razvidno iz sporazuma med oglejskim patriarhom Bertoldom in goriškim grofom Majnhardom III. iz 1234, ki je najstarejša ohranjena listina glede cestega regala Goriških¹²⁶, je goriškemu grofu pripadala pravica spremstva na zgoraj

¹²³ H. MITTEIS, H. LIEBERICH, *Deutsche Rechtsgeschichte*, 181.

¹²⁴ W I, št. 868; MDC VII, št. 481; O. STOLZ, *Das mittelalterliche Zollwesen*, 567 sl., 595 sl. Po Stolzovih izračunih (str. 718) je bil letni dohodek vseh tirolskih mitnic v razdobju 1300-1340 približno 3500 veronskih mark (ena veronska marka = 140, 4 grama srebra: O. STOLZ, prav tam); od tega sta samo mitnici v Luegu in Töllu prinašali v tem razdobju 2050 veronskih mark dohodka na leto.

¹²⁵ Primerjaj: E. WERUNSKY, *Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte*, 516 sl.; O. STOLZ, *Das Zoll- und Geleitsrecht*, 67 sl.; H. HASSINGER, *Zollwesen und Verkehr*, 311 sl.; ISTI, *Geschichte*, 3 sl.; M. KOS, *Urbarji Slov. primorja II*, 86; F. GESTRIN, *Trgovina*, 198 sl.

¹²⁶ MDC IV, št. 2094 = W I, št. 459. Določbe tega sporazuma je potrdil tudi Bertoldov naslednik, patriarh Gregor de Montelongo, leta 1264 v Buzetu (W I, št. 716). Tudi razsodba iz 1281 (gl. naslednjo opombo) se vrača na sporazum iz 1234. O. STOLZ, *Das Zoll- und Geleitsrecht*, 67, navaja kot najstarejšo listino, ki priča o carinskem in cestnem regal goriških grofov, že listino

omenjeni cesti, ki je vodila iz Koroške preko Plöckenpaßa (*strata per montem Crucis*) v Furlanijo, vendar samo za ljudi, ki so prihajali iz Bavarske in iz dela Štajerske ob zgornji Muri zahodno od Judenburga. Da pa je šlo goriškim grofom tudi spremstvo na cesti skozi Kanalsko dolino in Pontebbo, je razvidno iz razsodbe v sporu med patriarhom Raimundom della Torre in goriškim grofom Albertom II. iz marca 1281¹²⁷. Po mnenju H. Dopscha je goriškim grofom pripadal *conductus* na področju cele vojvodine Koroške, ta pravica pa naj bi jim pripadala kot koroškim palatinom¹²⁸.

Kot dokazujejo goriški novci, so grofje posedovali novčni regal že v prvi tretjini 13. stoletja. Czoernig domneva, da so ga dobili od cesarja Otona IV., svoje prve srebrnike pa naj bi najprej kovali v salzburških Brežah (?) in nato v Gorici, saj se na novcih Majnharda III. nahaja napis *Moneta Goriciae*, za razliko od kasnejših, ki imajo napis *Moneta de Luonze* in so bili pod Albertom II. kovani v Lienzu¹²⁹, kjer se 1318 omenja *maister Wolrich der muntzmaister datz Lu^entz*¹³⁰. 1331 se prvič omenja goriška kovnica v Obervellachu¹³¹, bila pa je tudi v Latisani v Furlaniji¹³². V letih 1271-1275 je albertinska veja goriških grofov imela tudi polovični delež v kovnici v Meranu¹³³. Potrebo po zlatu in srebru za svoje novce so goriški grofje vsaj delno krili iz lastnih rudnikov na gornjem Koroškem in v Pustertalu, kar pomeni, da so posedovali tudi rudniški regal. Prve omembe goriških rudnikov srečujemo že pred koncem 13. stoletja, v času Alberta II.¹³⁴ V delilni pogodbi iz 1342 se npr. omenjajo *ercz, perg und tal*¹³⁵, do intenzivnejšega rudarjenja v prednji grofiji pa je prišlo šele proti koncu 15. stoletja, ko je 1486 zadnji goriški grof Leonhard izdal tudi posebni rudarski red za svoja gospostva¹³⁶. Poleg teh najpomembnejših regalij pa so goriškim grofom dohodki tekli še od gozdnega, lovskega in rečnega regala¹³⁷.

V sklopu tega uvodnega pregleda zgodovine goriških grofov je potrebno na kratko predstaviti še tako imenovano politično zgodovino te grofovske hiše. Nekaj je bilo o tem povedano že v predhodnih odstavkih, saj se je bilo tudi pri obravnavi drugih vprašanj nemogoče izogniti tako pomembnim dogodkom, ki so za dinastijo imeli daljnosežne posledice, kot so npr. dedovanje po tirolskih grofih, delitev njihovih posesti 1271, 1342 in še marsikaj. Do sedaj najboljšo sintezo

iz 1184 (W I, št. 281), ki pa se v resnici nanaša na tirolskega grofa Henrika, kateremu je oglejski patriarh podelil pol mitnice v Huminu.

¹²⁷ MDC V, št. 481 = W II, št. 304.

¹²⁸ H. DOPSCH, *Gewaltbote*, 145 sl. (primerjaj z op. 34 zgoraj). O cestnem regalu goriških grofov glej še: O. STOLZ, *Das Zoll- und Geleitsrecht*, 67 sl.; H. KLEIN, *Das Geleitsrecht*, 316 sl.; H. HASSINGER, *Zollwesen und Verkehr*, 317 sl.

¹²⁹ C. CZOERNIG, *Das Land Görz*, 705.

¹³⁰ TLA P 2291, 1318, IX. 15., Oglej.

¹³¹ HHStAW, SSL, 1331, IV. 2, Lienz (... *halbe munsse zu Velach*...).

¹³² E. WERUNSKY, *Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte*, 515.

¹³³ W I, št. 868; W II, št. 153.

¹³⁴ A. VEIDER, *Die Verwaltung*, 190.

¹³⁵ MDC X, št. 161.

¹³⁶ H. WIESFLECKER, *Die Verwaltung*, 189 sl.; E. WERUNSKY, *Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte*, 511; M. J. WENNINGER, *Bergbau*, I/10.

¹³⁷ A. VEIDER, *Die Verwaltung*, 187 sl.

političnega razvoja goriške grofije je napisal H. Wiesflecker, ki je doslej najpodrobneje obdelal tudi čas intenzivnega propadanja goriške moči v zadnjem poldrugem stoletju njihovega obstoja¹³⁸. Iz bogate literature, ki se je ukvarjala z goriškimi grofi, bi želel v zvezi s tem vprašanjem izpostaviti samo še dva naslova: A. Veider je v (žal neobjavljeni) izpitni nalogi na Inštitutu za avstrijske zgodovinske raziskave obdelal politiko goriške hiše v odnosu do vodilnih političnih sil na jugovzhodu nemške države¹³⁹, M. Pizzinini pa do teh v severovzhodni Italiji¹⁴⁰.

Kolikor lahko izluščimo iz virov, ki so za 12. stoletja precej skromni, je dominantno vprašanje politike goriških grofov v tem času vprašanje razmerja do oglejskega patriarhata. Odvetništvo, ki so ga Goriški posedovali nad to cerkvijo, je dajalo njihovemu položaju v Furlaniji moč in in predvsem pravice, ki so mogle dobro služiti kot izhodišče v izgradnji njihove deželnoknežje oblasti. Takšna politika je pomenila nujno konfrontacijo z oglejskim patriarhom kot nosilcem javne oblasti v Furlaniji, v okvir katere je takrat spadala tudi Gorica. Kot nam kaže listina iz 1150, v kateri je goriški grof Engelbert II. obtožen preloma prisege nasproti patriarhu, katerega je nekaj časa imel celo zaprtega, ter plenjenja in pustošenja oglejskih posesti in preganjanja patriarhovih podložnikov¹⁴¹, so grofje to svojo politiko uresničevali brezobzirno in s silo. V vojnah med patriarhi in njihovimi odvetniki, ki so postale takorekoč družinska tradicija goriške hiše, so si le-ti na račun cerkve (tudi samostanov v Rožacu in Možacu, kapitlja v Čedadu itd.) pridobivali nova posestva in te pridobitve s silo čez določen čas tudi legalizirali. Tako je npr. Majnhard II. na začetku 13. stoletja izkoristil fajdo med patriarhatom in Trevisom ter prisilil Oglej v revizijo pogodbe iz 1150, ki mu je omejevala dohodke, pridobljene iz naslova odvetništva. Sedaj, leta 1202, Majnhard II. ni samo dosegel dviga teh dohodkov, ampak mu je patriarh pred tem še podelil v dedni fevd po moški in ženski liniji - torej *de facto* povsem prepustil - Gorico in Možberk, poleg tega pa je legaliziral še vse posesti, ki so jih Goriški imeli od patriarhata *sive iuste sive iniuste*¹⁴².

Nadaljnji razvoj je te pridobitve vse bolj utrjeval in hkrati nezadržno trgal vezi med goriškim teritorialnim gospostvom in Furlanijo. Tako je Gorica 1210 dobila neposredno iz rok cesarja Otona IV. pravico do tedenskega sejma¹⁴³, pri čemer patriarh - vsaj kolikor lahko posnamemo po ohranjenih regestih - ni sodeloval niti kot intervenient, čeprav je cesarski privilegij Ogleju iz 1214, ki je zagotovo le potrjeval običajno pravo, med drugim zagotavljal izključno patriarhu podeljevanje tržne pravice na njegovem ozemlju¹⁴⁴. S pridobitvijo odvetščine nad poreško

¹³⁸ H. WIESFLECKER, Die politische Entwicklung, 329 sl.

¹³⁹ A. VEIDER, Die politischen Beziehungen.

¹⁴⁰ M. PIZZININI, Die Grafen von Görz in ihren Beziehungen. Delna objava te disertacije je išla pod naslovom: Die Grafen von Görz und die Terra-ferma-Politik, 183 sl.

¹⁴¹ W I, št. 230.

¹⁴² W I, št. 317, 319.

¹⁴³ W I, št. 355; prim. B. OTOREPEC, Srednjeveški pečati in grbi, 222.

¹⁴⁴ F. SCHUMI, AH I, 154, št. 48; H. WIESFLECKER, Die politische Entwicklung, 337, op. 19; H. SCHMIDINGER, Patriarch und Landesherr, 90 sl.

škofijo so se Goriški v tem času trdno vsidrali v Istri in tudi tam odprli fronto proti patriarhu kot največjemu zemljiškemu posestniku in hkrati tudi nosilcu javne oblasti v istrski marki ter očitno zlorabljali sodstvo, ki je patriarhu pripadalo kot mejnemu grofu, saj je patriarh Bertold 1238 izposloval od cesarja Friderika II. razsodbo, da se njegovi vazali v Istri in Furlaniji ne smejo pod pretvezo odvetništva vmešavati v zadeve visokega sodstva brez dovoljenja ali ukaza patriarha¹⁴⁵. Nedvomno je bila ta razsodba naperjena predvsem proti goriškim grofom, vendar verjetno brez učinka, saj cesar Friderik II. ni podpiral samo Bertolda Andeškega, ampak tudi Majnharda III., ki je bil prav tako zvest pristaš krone in štaufovske dinastije.

Sploh srečujemo v prvi polovici 13. stoletja goriške grofe prvič vidneje v cesarjevi bližini. Tako je Majnhard II. spremljal cesarja Otona IV. 1209/1210 na povratku s kronanja v Rimu¹⁴⁶ in ob tej priliki je moralo priti tudi do odločitve o podelitvi tržnih pravic Gorici. Majnhard III. pa je prvič srečal cesarja Friderika II., pod katerim so se Goriški s postavitvijo Majnharda III. za državnega namestnika na Štajerskem in v Avstriji (1248-1250) prvič dvignili v samo središče politike na jugovzhodu države, leta 1226, ko ga je spremljal na poti po severni Italiji¹⁴⁷. Ko je cesar 1232 potoval skozi Furlanijo, se je meseca marca ustavil tudi v Ogleju. Ob tej priložnosti je Majnhard III. podaril komendi nemškega viteškega reda v Precenico določeno posest, med pričami ob tej priliki izstavljene listine pa je na prvem mestu naveden sam cesar¹⁴⁸. Kot je splošno znano, je maja 1232 v Čedadu Friderik II. ob srečanju in pobotanju s svojim sinom, kraljem Henrikom VII., ponovil in potrdil veliki knežji privilegij *Statutum in favorem principum*, ki ga je 1. maja 1231 pod pritiskom nemških knezov v Wormsu izstavil njegov sin Henrik¹⁴⁹. Iz virov ni razvidno ali je bil tudi goriški grof Majnhard III. neposredna priča tem pomembnim dogodkom v Čedadu. Nesporno pa je Majnhard v praksi takoj sledil določbam omenjenega privilegija, ki je *dominis terrarum* prepustil oz. dovolil pravice, ki so šle prvotno samo kroni. To potrjuje že sporazum med njim in patriarhom Bertoldom iz 1234 po katerem je Goriškim pripadala pravica spremstva na cesti čez Plöckenpaß (gl. zgoraj op. 126). Ta cestni regal in intenzivna trgovina, ki se je razvijala med Jadranom in Alpami, sta dala "revni prehodni grofiji povsem nove razvojne in življenjske možnosti"¹⁵⁰.

Poroka Majnharda III. z Adelajdo, najstarejšo hčerko tirolskega grofa Alberta III., je sredi tridesetih let 13. stoletja tesno povezala obe grofovski hiši in odločilno zaznamovala nadaljnji razvoj goriške dinastije. Skupna želja tasta in zeta, poseči po koroški vojvodini, je propadla že na samem začetku s porazom proti

¹⁴⁵ W I, št. 473.

¹⁴⁶ W I, št. 346-354. Drugače srečamo v vladarjevi bližini goriške grofe prvič že 1142, ko je bil na državnem zboru v Regensburgu prisoten tudi Majnhard I. (W I, št. 207, 208), in nato v 12. stol. še nekajkrat. Glej W I in primerjaj A. VEIDER, Die politischen Beziehungen, 8 sl.

¹⁴⁷ W I, št. 412-421.

¹⁴⁸ W I, št. 444.

¹⁴⁹ Glej HRG, geslo *Fürstenprivilegien Friedrichs II.*. V literaturi se ta privilegij označuje tudi kot *Constitutio in favorem principum*.

¹⁵⁰ H. WIESFLECKER, Die politische Entwicklung, 337.

Spanheimom 1252 in z mirom v Lieserhofnu je bilo za četrto stoletje konec goriške ekspanzionistične politike. Smrt Alberta III. jim je že naslednje leto odprla pot do tirolske dediščine, toda mlada goriška grofa Majnhard IV. in Albert II. sta kot talca sedela na salzburškem gradu Hohenwerfen in njun oče Majnhard III. je imel v svoji politiki nasproti Salzburgu in Spanheimom, zvezane roke. Šele po njegovi smrti 1258 je prišel na prostost najprej Majnhard IV., 1261 pa mu je sledil še brat Albert. Po desetletni skupni vladavini je prišlo 4. marca 1271 na gradu Tirol do delitve goriškega dominija. Za mejno točko med obema novima teritorijema je bil določen Mühlbach nad Brixnom na zahodnem vходу v Pustertal. Vse, kar je goriški hiši pripadalo zahodno od te točke, je dobil Majnhard IV., vzhodne posesti pa njegov brat Albert II.¹⁵¹

V odnosu do krone Albert ni igral tako vidne vloge kot njegov brat Majnhard, v katerem je dobil Rudolf Habsburški enega odločilnih zaveznikov nasploh in ne samo v boju proti Otokarju Přemyslu. Seveda Majnhard ni delal le za kraljev račun, ampak predvsem za svojega, ki je bil dokončno poplačan 1286 s pridobitvijo vojvodine Koroške¹⁵². Tudi Albert Goriški je bil pripadnik kraljeve stranke in je jeseni 1276 v okviru ofenzive proti Otokarju z zahoda vdrl na Kranjsko, za kar je že januarja 1277 dobil od Rudolfa I. v zastavo Mehovo z Belo krajino¹⁵³. 1278 pa je v odločilni bitki pri Dürnkrutu sodeloval s kontingentom 150 konjenikov¹⁵⁴. V tem času so se interesi obeh bratov in s tem tudi obeh linij goriške hiše v glavnem še pokrivali. Prvi znak, da sta se začeli njuni politiki oddaljevati, zasledimo 1292, ko je Albert najprej izkoristil spor med Salzburgom in Majnhardom za revizijo nesrečnega sporazuma iz Lieserhofna 1252 in je nato še posredoval, da je avgusta istega leta prišlo do podaljšanja sporazuma med ortenburškimi grofi in salzburško nadškofijo, v katerem so se Ortenburžani obvezali, da ne bodo pomagali koroškemu vojvodi pri prehodu preko njihovih posesti na zgornjem Koroškem¹⁵⁵. Do odkritih nasprotij, ki so goriške sorodnike pognale celo v sovražne tabore, pa je prišlo v drugi generaciji majnhardinske in albertinske linije ob habsburško-tirolski vojni glede nasledstva za češko krono. Goriški grof Henrik II. se je namreč postavil na habsburško stran in 1307 na Kranjskem, ki so jo imeli Majnhardinci v zastavi, celo zasedel nekaj njihovih gradov¹⁵⁶. Umor vodje habsburške stranke, kralja Albrehta I. (njegova žena

¹⁵¹ W I, št. 866-868.

¹⁵² Glej predvsem H. WIESFLECKER, Meinhard der Zweite. Majnhard IV. in Rudolf I. sta se po vsej verjetnosti prvič srečala šele jeseni 1266 v Augsburgu, na dvoru zadnjega Staufovca Konradina, vnuka cesarja Friderika II. in sina kralja Konrada IV. z bavarsko Elizabeto von Wittelsbach, ki je bila v drugem zakonu (1259-1273) poročena prav z Majnhardom IV. goriško-tirolskim. Habsburška in tirolsko-goriška dinastija sta se tudi sorodstveno povezali, saj se je Rudolfov sin Albrecht poročil z Majnhardovo hčerko Elizabeto, ki je tako postala *Stammutter* (H. WIESFLECKER, O. c., 58) avstrijskih Habsburžanov. Po nekaterih poročilih, ki pa gotovo ne držijo (W II, št. 87), naj bi bil Majnhard celo tisti, ki je ob volitvah za nemškega kralja 1273 predlagal Rudolfa Habsburškega.

¹⁵³ Glej 3. 2. 5., op. 1.

¹⁵⁴ Glej 4. 2. 5., op. 57.

¹⁵⁵ MDC VI, št. 216, 232.

¹⁵⁶ JOHANNES VICTORIENSIS, Liber certarum historiarum I, 382; splošno prim. M. KOS, Zgodovina Slovencev, 294 sl.

Elizabeta je bila sestra Majnhardincev Henrika in Otona!), 1. maja 1308 je tako rekoč pomenil konec bojev in pomiritev sprtih strani. V tem kontekstu je 4. julija 1308 prišlo tudi do sporazuma med goriškimi bratranci, po katerem je goriški grof Henrik II. sicer vrnil vojvodsko posest, ki jo je zasedel na Kranjskem, obdržal pa je Višnjo goro¹⁵⁷.

Prav s Henrikom II. je dosegla albertinska linija svoj zenit in največji obseg svoje moči. Že njegov oče Albert II. je svoj pogled usmerjal predvsem v Istro in Furlanijo, kjer je vešče izkoriščal konfrontacije Ogleja z Benetkami¹⁵⁸. Še bolj pa je to politiko potenciral Henrik, katerega apetiti v severovzhodni Italiji so bili mnogo večji. To kaže že njegova poroka 1297 z Beatrisko iz rodu Caminskih, ki so bili v tem času mestni gospodje v Trevisu¹⁵⁹. S pridobitvijo Trevisa in trevisanske marke bi Henrik življenjsko ogrozil oglejski patriarhat, ki bi se znašel v goriškem objemu. Usmeritev Henrika v italijanski prostor pa je gotovo še bolj utrdila odločitev njegovega očeta Alberta II., ki je pred svojo smrtjo 1303 ponovno razdelil vso goriško posest med svoja sinova Henrika in Alberta tako, da sta slednjemu pripadli zgornja Koroška in Pustertal, Henriku pa vse ostalo, torej predvsem goriške posesti južno od Dolomitov in Karavank¹⁶⁰.

To delitev je naslednje leto potrdil tudi nemški kralj Albrecht I., vendar sta se brata sporazumela, da naslednjih pet let starejši Henrik sam vodi vsa goriška gospodstva¹⁶¹. Toda še pred potekom te dobe je poleti 1307 prišlo do definitivne ločitve posesti, pri čemer pa je Henrik dobil bistveno več, kot mu je 1303 odmeril oče¹⁶². Medtem ko je Albert III. ostal na svojih skromnih posestvih na zgornjem Koroškem - kjer pa sta kljub vsemu začela nastajati nov dvor in dvorna uprava¹⁶³ -, je Henrik II., oprt na svoja številna posestva, nezadržno hitel naprej. K temu je svoje prispevala tudi upravna reforma, ki jo je začel že njegov oče, dokončal pa prav on (gl. op. 154). Novi uradi so omogočali nemoteno funkcioniranje vseh goriških teritorijev, nad katerimi je bila vzpostavljena večja preglednost in tudi kontrola nad prihodki.

Enega prvih korakov proti oglejskemu patriarhatu je Henrik naredil že 1299, ko je zavzel Tolmin¹⁶⁴. Istega leta je nato umrl tudi patriarh Pagano della Torre in Henrik je bil za čas sedisvakance prvič izvoljen za furlanskega generalnega glavarja¹⁶⁵. Stalna pridobitev tega pomembnega urada, ki je omogočal nadzor

¹⁵⁷ MDC VII, št. 481, 482: Henrik II. je v Višnji Gori dobil (trško) naselbino, del urbarialnih dohodkov, pol mitnice in deželsko sodišče, ne pa tudi gradu. Prim. L. HAUPTMANN, *Krain*, 439, op. 4.

¹⁵⁸ Primerjaj G. VENUTI, *La politica italiana*, 95 sl; M. PIZZININI, *Die Grafen von Görz und die Terra-ferma-Politik*, 187 sl. in tudi 4. 1. 1.

¹⁵⁹ V. JOPPI, *Appendice*, št. 13.

¹⁶⁰ R. CORONINI, *Tentamen*, 339, 340 (ad 1303).

¹⁶¹ R. CORONINI, *Tentamen*, 340 (ad 1304).

¹⁶² MDC VII, št. 394, 438.

¹⁶³ Glej 4. 2. 4. 1.

¹⁶⁴ JULIANUS, *Annales Foroilienses*, 208; S. RUTAR, *Zgodovina*, 50 sl; M. KOS, *Urbarji Slov. primorja I*, 41.

¹⁶⁵ JULIANUS, *prav tam*; VENUTI, *La politica italiana*, 102 sl.

nad patriarhatom in ki je bil zvezan tudi s prav knežjimi dohodki¹⁶⁶ je postal cilj Henrikove furlanske politike, ki ga je zelo spretno uresničeval z izkoriščanjem nasprotij znotraj patriarhata (upori furlanskega plemstva proti patriarhu) kot tudi zunanje nevarnosti. Tako ga enkrat srečamo v koaliciji z Rikardom Caminskim, bratom svoje žene, nasproti patriarhu, drugič pa v koaliciji s patriarhom nasproti Rikardu¹⁶⁷. V fajde, ki so več kot desetletje pretresale Furlanijo in ki nam jih v svojih Analih tako verno odslikava čedajski kanonik Julijan, si Henrik ni pomišljal pritegniti tudi hrvaških Baboničev, s katerimi je bil prav tako sorodstveno povezan¹⁶⁸. Prav s pomočjo slednjih je Henrik leta 1313 uspelo, da je patriarha, kateremu je predtem zasedel njegove gradove Lož, Postojno, Sacile, Caneva, Tržič (Monfalcone), Tricesimo, Rtinj, Chiusa, Tolmezzo, Fagagna in San Vito, prisilil v sklenitev miru, s katerim je patriarh imenoval Henrika za dobo petih let za furlanskega generalnega glavarja in mu prepustil vse svoje dohodke in sodišča, od katerih pa je Henrik nato pustil patriarhu letno le 3000 mark dohodkov¹⁶⁹. Za patriarha so to seveda bili nevzdržni pogoji in že naslednje leto je prišlo, verjetno s posredovanjem avstrijskega vojvode Friderika Lepega, do revizije sporazuma, tako da je Henrik vrnil patriarhu zasedene gradove, dohodke in sodišča, ta pa ga je imenoval za dosmrtnega generalnega glavarja z letnimi dohodki 1200 mark¹⁷⁰. 1315 je nato umrl patriarh Otobono in goriški grof je kot generalni glavar v času sedisvakance, ki je v bistvu trajala kar do 1319, takorekoč sam vodil upravo Patrie¹⁷¹.

Leto 1319 pa je bilo odločilno zlasti v okviru njegove državne politike, kjer je v boju za nemški prestol po dvojnih volitvah 1314 ves čas stal ob strani Friderika Lepega. 3. aprila 1319 je v Gradcu obnovil svojo zvezo s kraljem Friderikom¹⁷², ta pa mu je še isti dan predal *regimen et gubernaculum* nad mestom in grofijo Conegliano ter distriktom mesta Trevisa¹⁷³. Še pred koncem leta mu je vrata odprla tudi Padova, tako da se je v neki listini, ki jo je izdal 5. decembra 1319 v Trevisu, že lahko označil kot *der stet ze Padaw und ze Terveis und irer gebiet gemeiner vicari des richs*¹⁷⁴. S tem je praktično vladal na ogromnem prostoru od

¹⁶⁶ 1301 je to bilo 1000 mark malih veronskih denarjev na mesec, pri čemer so šli vsi stroški, ki bi nastali v zvezi z obrambo Furlanije na račun oglejske cerkve (DG, AT XII, št. 3, str. 282 sl.). Za ilustracijo navedimo, da so bili 1276 na to vsoto ocenjeni dohodki završniškega gospostva v Istri (P. ŠTIH, K zgodovini, 550). 1310 naj bi znašali 3000 mark letno (C. CZOERNIG, Das Land Görz, 531). Za dohodke 1314 oz. 1315 glej spodaj opombi 169 in 170.

¹⁶⁷ Glej P. PASCHINI, Storia II, 201 sl.

¹⁶⁸ Glej M. KOS, Odnosaji, 2 sl.

¹⁶⁹ JULIANUS, Annales Foroiulienses, 218 (... *facta fuit concordia inter eos, ita quod dominus comes factus fuit capitaneus per quinque annos et omnes redditus patriarchatus et garritum habere debebat, ita quod patriarcha nihil habebat agere, nisi accipere a domno comite tria millia marcarum in determinatis taxis* ...). Glej še C. CZOERNIG, Das Land Görz, 313; P. PASCHINI, Storia II, 215-217.

¹⁷⁰ JULIANUS, Annales Foroiulienses, 219; C. CZOERNIG, Das Land Görz, 313 sl.; A. VEIDER, Die politischen Beziehungen, 67.

¹⁷¹ C. CZOERNIG, Das Land Görz, 532.

¹⁷² MDC VIII, št. 471, 472.

¹⁷³ MDC VIII, št. 473.

¹⁷⁴ MDC VIII, št. 508. Glede predzgodovine teh dogodkov glej C. CZOERNIG, Das Land Görz, 534 sl.; G. VENUTI, La politica italiana, 115 sl.; J. RIEDMANN, Die Beziehungen, 329 sl.

Brente pa do hrvaške meje na Kolpi in od Pustertala do Kvarnerja. Toda nenadna in povsem nepričakovana Henrikova smrt 23. aprila 1323¹⁷⁵ je naredila konec vsem velikim načrtom ter pahnila njegove dežele in goriško hišo v veliko krizo, iz katere se ni nikoli pobrala. Iz svojega drugega zakona s hčerko bavarskega vojvode Beatrikso je zapustil le nekaj mesecev starega sina Ivana Henrika in začelo se je dolgo obdobje skrbništva, v katerem so bile izgubljene vse njegove pridobitve v severni Italiji in Goriški so bili z Brente potisnjeni nazaj na Sočo. Do vključno Henrika II. so goriški grofje v politiki vedno igrali aktivno vlogo, nova situacija pa jih je postavila v vlogo statistik v igri okoliških velikih sil, v kateri so ostali vse do svojega propada 1500. Henrik II. je bil poleg Majnharda IV. nedvomno najsposobnejši član goriške grofovske hiše in v svojem času gotovo eden najmogočnejših knezov na jugu nemške države. Njegove blagajne so bile vedno polne in njegova velika vojaška moč, ki je bila sestavljena iz kontingentov iz njegovih dednih posestev¹⁷⁶, vedno pripravljena za boj. Prebivalcem Gorice, po kateri se je imenoval njegov rod, pa bo ta veliki knez ostal v spominu predvsem po tem, da je temu trškemu naselju leta 1307 podelil privilegij in ga s tem povzdignil v mesto¹⁷⁷.

Kot je bilo povedano na začetku tega kratkega pregleda politične zgodovine goriških grofov je H. Wiesflecker v svoji že večkrat citirani razpravi zelo podrobno in poglobljeno obdelal prav več kot poldrugo stoletje trajajoče propadanje goriške moči. Če k temu navedemo še razpravo M. Wutteja o habsburški pridobitvi goriških posesti¹⁷⁸ in obsežni knjigi F. Cusina o severovzhodnem italijanskem prostoru v evropski politiki v 14. in 15. stoletju¹⁷⁹, nam na tem mestu, razen nekaj glavnih akcentov, ni potrebno ponovno predstavljati te problematike.

Gledano iz perspektive goriških grofov - pa ne samo njih -, so bili Habsburžani tista politična sila, ki je odločilno vplivala na njihovo usodo v vsem času od prve polovice 14. stoletja pa do propada 1500. Ko je bila po njihovem izumrtju 1500 potegnjena črta pod njihovo zgodovino, so vse nekdanje goriške posesti, ki so jih različne veje goriških grofov izgubljale ob različnem času, imele namreč en sam skupni imenovalec - Habsburžane, ki so si s svojo sposobnostjo v več generacijah in obdobju, dolgem skoraj 170 let, znali pridobiti kompletno dediščino goriške hiše. Najprej so dedovali po majnhardinski liniji goriških grofov. Ko je aprila 1335 umrl brez moških potomcev koroški vojvoda Henrik, zadnji sin Majnharda IV., so si Habsburžani najprej pridobili vojvodino Koroško in Kranjsko s Slovensko marko, ki so jo Tirolsko-goriški imeli od njih v zakupu. 1363 so temu dodali še Tirolsko. V vmesnem času se je albertinska linija, ki so jo po smrti

¹⁷⁵ Glej 3. 1. 2., op. 50.

¹⁷⁶ Primerjaj plačilne poimenske sezname kontingentov, ki so pomagali Padovancem 1319 in 1324 in jih je objavil J. RIEDMANN, *Die Beziehungen*, priloga št. 5, 6 in 4. 2. 5., op. 72, kjer je razvidno, da je kontingent goriškega grofa Henrika II. štel kar 1000 težkih in lahkih konjenikov.

¹⁷⁷ Objava F. KOS, *Najstarejši*, 283, 284; glej še V. MELIK, *Mesto*, 314 sl., in B. OTOREPEC, *Srednjeveški pečati in grbi*, 222.

¹⁷⁸ M. WUTTE, *Die Erwerbung*, 282 sl; gl. tudi C. THOMAS, *Kampf*, 1 sl.

¹⁷⁹ F. CUSIN, *Il confine orientale I, II*. Od italijanske historiografije gl. še: F. CUSIN, *Documenti per la storia*, 3. sl; ISTI, *Le aspirazioni austriache*, 81 sl; G. VENUTI, *La lenta agonia*, 57 sl.

Ivana Henrika (1338), sina Henrika II., predstavljali le sinovi Alberta III., razdelila 1342 na ožjo goriško vejo s Henrikom III. in Majnhardom VII., katerima je pripadla goriška posest v Pustertalu, na Koroškem, v Furlaniji in na Krasu, in istrsko vejo z najstarejšim izmed treh bratov, Albertom IV., ki je dobil goriška posestva v Istri in v Slovenski marki ter Beli krajini¹⁸⁰. Na podlagi dedne pogodbe, ki jo je 1364 sklenil z Albertom IV. politično genialni vojvoda Rudolf IV., so Habsburžani že 1374 dedovali še goriška posestva v Istri in na Dolenjskem¹⁸¹. Na nitki pa je v tem času viselo tudi preživetje ožje goriške veje, saj je od moških predstavnikov goriških grofov živel le še Majnhard VII. Tudi ta se je prvotno povezal s Habsburžani in je svojo hčerko Katarino zaročil z Rudolfovim bratom Leopoldom. Ko pa je ta zaradi političnih interesov razdril zaroko in se poročil z Viridis Visconti, je Majnhard pretrgal s Habsburžani in 1372 Katarino, ki jo je naredil za univerzalno dedinjo, poročil z bavarskim vojvodo Ivanom. Proti vsem pričakovanjem pa je Majnhardu VII. na njegova stara leta druga žena rodila 1376 najprej Henrika IV. in nato še Ivana Majnharda.

Toda politična kriza je bila odstranjena le za kratek čas. Po Majnhardovi smrti 1385, v času skrbništva nad mladoletnima goriškima grofoma, so bavarski vojvode postavili zahtevo po tretjini goriških posesti, ki so jim pripadale preko Katarine, in grozila je nevarnost, da bo Goriška grofija razpadla. Da se to ni zgodilo, gre zasluga goriškemu plemstvu, ki se je prav v tem času že začelo razvijati v deželne stanove, saj jim je že šla pravica do privolitve glede pobiranja izrednih davkov. Na pogajanjih med Bavarci in skrbnikom mladoletnih goriških grofov, krškim škofom Ivanom, je namreč bilo leta 1390 dogovorjeno, da se bavarskim vojvodom kot odškodnina za tretjino goriških posesti plača 100. 000 guldnov, vendar je krški škof za realizacijo tega dogovora in razpis izrednega davka rabil soglasje goriških deželnih stanov¹⁸², ki ga je očitno tudi dobil. Prvo polovico 15. stoletja označuje v politiki goriških grofov balansiranje med habsburško in celjsko-luksemburško silo, ki se je v celjski nasledstveni vojni po umoru zadnjega Celjana Ulrika II. 1456 za goriške grofe tragično končalo. Fajda, ki jo je goriški grof Ivan kot eden od pretendentov na celjsko dediščino povedel proti glavnemu pretendentu cesarju Frideriku III., se je za Goriške katastrofalno končala 25. januarja 1460 z mirom v Požarnici¹⁸³, v katerem so izgubili vsa svoja koroška posestva vzhodno od lienških klavž z Lienzem in rezidenčnim gradom Bruckom vred, tako, da jim je severno od Karavank in Dolomitov ostal le še Pustertal med mühlbaškimi in lienškimi klavžami. Goriškim je nato vendarle uspelo pridobiti nazaj Lienz in tudi grad Bruck nad njim, na katerem je večino svojega življenja prebil zadnji član iz rodu goriških grofov, grof Leonhard. Tam je 12. aprila 1500 tudi umrl in že 20. aprila je ljubljanski glavlar z avstrijskimi silami zasedel goriški grad ter v imenu cesarja Maksimilijana prevzel celo Goriško grofijo.

¹⁸⁰ Delilna pogodba iz 1342 je v celoti objavljena v MDC X, št. 161.

¹⁸¹ Podrobno o tem v 4. 2. 3.

¹⁸² Glej 4. 2. 3., op. 8, 9.

¹⁸³ MDC XI, št. 340; J. RAINER, Der Frieden, 175 sl.

2. 2. MINISTERIALI IN MILITI

V okviru pričujočega dela in tega poglavja je nemogoče podati pregledno sliko vprašanja nastanka, vloge in pomena ministerialov in militov - to je posebnega družbenega sloja nesvobodnega plemstva - saj bi takšen poskus zahteval konfrontacijo z nepregledno količino literature in virov, kar bi močno preseгло obseg in cilj naše raziskave. Poleg tega je pri obravnavanju te problematike že povsem jasno in nesporno, da ministerialstva in njegovega nastanka, ki je v glavnem, ne pa izključno fenomen srednjeveške nemške države¹, ni mogoče razložiti samo iz ene korenine, kot je to poskušala zlasti starejša literatura. Dejstvo namreč je, da je nastanek in pomen ministerialstva na Saškem povsem drugačen od onega na Švabskem, da je v jedru države razvoj potekal drugače kot v mejnih markah, da je pojem *ministerialis* v 9. stoletju imel povsem drug pomen kot v 11. ali v 13. stoletju in da je potrebno razlikovati tudi med ministerialstvom cerkvenih in posvetnih gospodov². V tem oziru je gotovo zelo indikativno pojasnilo Eike von Repgowa iz okrog 1220, da v svojem Saškem zrcalu zato ne obravnava ministerialov, ker je njihovo pravo preveč mnogovrstno, saj imajo pod vsakim gospodom *sunderlik recht*³. Ker ne želim navajati preobsežne splošne literature za to problematiko, naj samo opozorim, da bo bralec ustrezna bibliografska izhodišča našel v Hauptmannovih Mariborskih studijah, Vilfanovi Rechtsgeschichte der Slowenen, drugi knjigi Gospodarske in družbene zgodovine Slovencev in v odgovarjajočih geslih priročnikov, kot sta npr. odlična Lexikon des Mittelalters in Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte⁴.

Kar zadeva jugovzhod nemške države, to je dežele in teritorije, ki so v poznem srednjem veku v veliki meri prišli pod Habsburžane, je problematika nesvobodnega plemstva v glavnem dobro raziskana in ima tudi dolgo tradicijo. Tako je že pred več kot sto leti Zallinger prav na podlagi avstrijskega gradiva postavil tezo o stanovskem dualizmu (ministerial - miles) nesvobodnega plemstva, ki je kot trajna pridobitev šla v pravno zgodovino⁵. Glede študija izvora ministerialstva v tem prostoru so bila posebno hvaležna teritorialna gospostva škofij, kot sta Brixen in Salzburg, saj se je v njunih tradicijskih knjigah ohranilo izredno bogato gradivo že za 10. in 11. stoletje⁶, medtem, ko se za študij ministerialov posvetnih gospodov pojavi gradivo v večjem obsegu šele v 12. stoletju, pa še to ne povsod. Zato je tudi Ljudmilu Hauptmannu služilo za

¹ Glej Gospodarska in družbena zgodovina II, 132.

² H. DOPSCH, Landherren, 358.

³ J. FLECKENSTEIN, Die Entstehung, 24.

⁴ L. HAUPTMANN, Mariborske studije, 83 sl.; S. VILFAN, Rechtsgeschichte, 89, op. 23; Gospodarska in družbena zgodovina II, 132; LMA; HRG.

⁵ O. ZALLINGER, Ministeriales und Milites, 3 sl.

⁶ Tako ima Salzburg samo do srede 11. stoletja kar pet tradicijskih knjig (gl. SUB I): Codex Odalberti (923-935), Codex Fridarici (958-991), Codex Hartuici (991-1023), Codex Tietmari II. (1025-1041) in Codex Balduuini (1041-1060); Brixen pa dve tradicijski knjigi z za naš prostor najpomembnejšo veliko serijo vpisov v drugem kodeksu, ki je nastal pod škofom Altwinom (1049-1097): O. REDLICH, Die Traditionsbücher, XI sl.

izhodišče in primer v verjetno doslej najboljšem delu o nastanku ministerialstva v alpskih deželah (Brixen, Salzburg, Štajerska), prav briksenško gradivo in ministerialstvo⁷. Če se ozremo po posameznih deželah in teritorijih v tem prostoru, vidimo, da je bilo doslej že precej raziskovano ministerialstvo v Brixnu⁸, v Salzburgu⁹, v Avstriji¹⁰, na Koroškem¹¹ in zlasti na Štajerskem¹², medtem, ko Kranjska v tem oziru, na žalost, daleč zaostaja¹³, kar pa je tudi posledica njenega specifičnega in kompliciranega razvoja v deželo.

Ministerialiteta kot zgodovinski problem ima svojo pojmovno in genealoško plat. Pojemno opredeljuje besedo *ministerialis* in od 12. stoletja tudi njeno nemško enakoznačnico *Dienstmann služba* (*ministerium, Dienst*), s katero se je nekdo obvezal drugemu, ki je tako postal "službeni gospod" (*Dienstherr*). Služba, ki jo je opravljal tak ministerial, je bila različna. Velikokrat je bila to vojaška služba (s konjem), vendar ne izključno, saj so še v prvi četrtini 13. stoletja obstajali ministeriali brez konja¹⁴. Velik del ministerialov - in to nam potrjuje tudi naša raziskava¹⁵ - se je obvezal za službo na dvoru in v upravi svojega gospoda in se po tej poti vzpenjal. Sam po sebi je pojem *ministerialis* torej čista funkcijska oznaka, kot je to formuliral W. F. Kroupa¹⁶, ki nosilca ne opredeljuje ne pravno ne družbeno. Šele od 11. stoletja naprej pomeni beseda ministerial tudi nesvobodnega plemiča, podložnega gospodu. Predtem pa najdemo oznake kot *servus ministerialis* ali pa *comes et ministerialis*¹⁷, ki jasno kažejo, da vstop v službo nekoga prvotno ni bil povezan z osebno nesvobodo. Jasen dokaz za to je v literaturi že večkrat citirana listina kralja Arnulfa iz leta 888, s katero je podelil Heimu dedno sodstvo na njegovih lastnih posestvih¹⁸. Heimo je v listini označen kot *noster quidam ministerialis nomine Heimo*, hkrati pa je omenjeno, da na

⁷ L. HAUPTMANN, Mariborske studije, 91-110.

⁸ Poleg omenjene Hauptmannove študije zlasti še K. FAJKMAJER, Die Ministerialen des Hochstiftes Brixen, 95 sl.

⁹ Npr. H. DOPSCH, Ministerialität und Herrenstand, 7 sl.; J. B. FREED, The Formation of the Salzburg Ministerialage, 67 sl.

¹⁰ W. F. KROUPA, Studien zum Ministerialität.

¹¹ H. LESSIAK, Die Entstehung der Ministerialität. Primerjaj tudi G. A. v. METNITZ, Die mittelalterlichen Führungsschichten, 646 sl., z deloma povsem drugačnimi zaključki.

¹² Temeljni sta deli L. HAUPTMANN, Mariborske studije, 115 sl., in H. DOPSCH, Landherren, 4 sl.; slednji za razliko od Hauptmanna ne vidi korenin štajerskih ministerialov samo v vstopu pripadnikov svobodnih plemiških družin v službo (in s tem v ministerialstvo) deželnega kneza, ampak tudi v deželnoknežjem prevzemu ministerialov drugih "dinastičnih rodov" in visokosvobodnih družin, ki so na ozemlju marke razpolagale z ministeriali. Korenine štajerskih ministerialov gre po njegovem mnenju deloma iskati tudi v razvoju iz nesvobodnega spremstva (familije) Traungaucev še pred nastankom dežele (str. 364 sl.); glej še razpravo istega avtorja: Ministerialität und Herrenstand, 15 sl. Od novejših del prim. še G. BERTHOLD, Die Anfänge, 16 sl.

¹³ Kakšna celovita študija ne obstaja. Posamezne drobce prinašajo npr.: L. HAUPTMANN, Krain, 403 sl. (Turjaški); M. KOS, O izvoru prebivalcev, 7 sl. (spanheimske ministeriali v Ljubljani); B. OTOREPEC, Iz preteklosti Mengša, 21 sl.

¹⁴ StUB II, št. 172; L. HAUPTMANN, Mariborske studije, 115.

¹⁵ Glej 4. 2. 4. 1.

¹⁶ W. F. KROUPA, Studien zum Ministerialität, 6.

¹⁷ W. F. KROUPA, Studien zum Ministerialität, 8, 13.

¹⁸ SUB II, št. 30 = F. KOS, Gradivo II, št. 288.

njegovi posesti živijo tako svobodni kot nesvobodni (*homines eius tam ingenuos quam servos*), torej je tudi on bil svoboden. Pa ne samo to. Heimo je bil sin Witagowa, grofa v Karantaniji, izvirajočega iz najvišjega frankovskega plemstva¹⁹. V neki drugi, ponarejeni, vendar vsebinsko nesumljivi listini kralja Arnulfa iz istega leta je Heimo označen kot Arnulfov točaj (*poticularius*)²⁰. Njegov izjemen družbeni položaj in osebna svoboda torej nista bila nikaka ovira, da ne bi bil kraljev ministerial. Služba, ki jo je moral izpolniti, pa je v listini tudi omenjena: skupaj z mejnim grofom Aribom (začetnikom Ariboncev!) je moral v vzhodni marki zgraditi utrjen bežigrad in ga v primeru potrebe tudi braniti. Ker je torej bil v Arnulfovi službi, je bil ministerial, osebno pa je bil svoboden.

Ministerial v 12. in 13. stoletju pa je bil čisto nekaj drugega. Pojem *ministerialis* ne opredeljuje več njegovega nosilca samo funkcijsko, ampak hkrati še pravno in družbeno. V pravnem oziru je bil osebno nesvoboden in osebno odvisen od svojega "službenega" gospoda. Primeri goriških ministerialov v Istri, ki so v korist goriškega grofa odtujevali od oglejskega patriarha podeljene jim fevde (za te fevde je goriški grof nato postal njihov fevdni gospod), tudi jasno kažejo, da je bila ta osebna vez za ministeriala močnejša in važnejša od fevdne²¹. Ministerialska nesvoboda se je kazala predvsem v tem, da je ministerialov gospod ravnal z njim v pravnem prometu kot s stvarjo. Podobno kot druge stvari ga je lahko podaril, podelil ali zamenjal, hkrati pa mu je tudi določal partnerja za poroko, in če je prišlo do poroke med ministerialoma dveh različnih gospodov, tudi delil njegove otroke. Vse te izraze ministerialske nesvobode najdemo tudi v goriški praksi; zlasti je veliko primerov delitve otrok, katere ključ sta oba gospoda določala v konkretnih primerih, ali pa tudi na splošno, za vse bodoče primere²². Na drugi strani pa je ministerial posedoval karakteristike, ki so bile značilne za svobodnega plemiča in ki so se najbolj kazale v njegovi premoženjski sposobnosti. V prvi vrsti je lahko pridobival fevde in jih tudi podeljeval naprej; imel je torej aktivno fevdno pravico. Pri tem je bila njegova lastnina omejena v toliko, da je z njo lahko prosto razpolagal le znotraj gospodstva svojega "službenega" gospoda, od katerega je bil osebno odvisen. Preko ministerialove osebe je bil predmet njegove lastnine posredno tudi gospodova last. To je bila tako imenovana vezana lastnina ali lastnina navznoter (*Inwärtseigen*)²³, s katero je razpolagal s soglasjem (*per manum*) fevdnega gospoda. Poleg tega pa je ministerial lahko imel tudi neomejeno lastnino - alod, s katero je razpolagal *manu*

¹⁹ M. MITTERAUER, Karolingische Markgrafen, 144 sl., z genealoško preglednico na str. 152 (ponatisnjena tudi v B. GRAFENAUER, Zgodovina II, rodoslovna preglednica I. na koncu knjige).

²⁰ MDC III, št. 59 = F. KOS, Gradivo II, št. 292.

²¹ Glej 4. 1. 1.

²² Glej 4. 2. 3., op. 1-5.

²³ P. PUNTSCART, Das "Inwärts-Eigen", 66 sl. Definicijo vezane lastnine najdemo že v D. H. IV. 120 (1064) za bremenskega nadškofa Adalberta, po kateri ima *serviens* pravico *predia sua liberali potestate tenendi, infra ecclesiastica dandi vendendi commutandi precariandi hereditibus suis reliquendi*. Štajerski ministeriali so se že s privilegijem iz 1186 (gl. spodaj op. 30) osvobodili teh omejitev glede lastnine: *Ministerialis Stirensis alio Stirensi predia sua vendat vel etiam gratis tribuat*, saj niso bili vsi štajerski ministeriali hkrati tudi deželnoknežji; spomnimo se le na salzburške ministeriale v Lipnici in na Ptuj.

*potenti*²⁴. Naravna težnja nesvobodnega oz. nižjega plemstva je bila, da si je prizadevalo pridobiti svobodo razpolaganja z lastnino brez gospodove "roke". To je bil proces, ki je tekel postopoma in počasi. Plemstvo na goriških posestih v Istri in na Dolenjskem je šele 1365 dobilo pismeno potrditev, da lahko svojim ženam in hčeram odkáže jutrnjo in doto na fevdih in alodih brez grofovega privoljenja (*an unser hanf*), toda samo v primeru, da ga ni v deželi²⁵. Običajna praksa je tudi bila, da je ministerial lahko pridobil premoženje v obliki fevdov tudi od drugih gospodov. S svojimi fevdi je tako ministerial lahko bil vazal več gospodom. V našem gradivu so lep primer za to Pazinski, ki so bili ministeriali goriških grofov, hkrati pa še njihovi vazali in vazali oglejske cerkve ter škofij v Poreču, Pulju in Pičnu²⁶. V kolikor je šlo pri posesti, ki jo je ministerial imel v obliki fevda ali aloda, za zemljo, te ni obdeloval sam, ampak njegovi podložniki. To pomeni, da je bil zemljiški gospod in da je zemlja bila vir njegove zemljiške rente. Nekateri ministeriali so si kot zemljiški gospodje na svojih gospodstvih pridobili tudi nižjo sodno oblast - patrimonialno sodstvo. S privilegijema iz 1365 je bilo to potrjeno tudi nižjemu plemstvu na goriških posestih v Istri in na Dolenjskem²⁷.

Kot pomembna in ugledna - čeprav zelo diferencirana²⁸ - družbena skupina, s posebno važnim mestom v vojaški in upravni strukturi posameznih teritorialnih gospodstev ali dežel, so ministeriali začeli razvijati tudi svoje posebno pravo. V glavnem je šlo za različne pravice, ki so si jih pridobivali v okviru posameznih teritorialno-upravnih enot (dežele, škofije, grofije), katerim so pripadali. Vrsta in hitrost pridobivanja omenjenih pravic je bila odvisna od specifičnega razvoja vsake take posamezne teritorialno-upravne enote posebej. Te ministerialske pravice so najprej obstajale kot običajno pravo, kasneje pa je prihajalo tudi do njihovih zapisov²⁹. Do zapisov in morda tudi do razširitve pravic ministerialov je rado prihajalo ob pripravljajočih se menjavah (deželnih) gospodov, ali pa v situacijah, ko so posamezni gospodje, da bi si zagotovili podporo te pomembne družbene skupine, zapisovali, potrjevali in razširjali njihove pravice. Tako so nastajali posebni plemiški privilegiji, od katerih so nekateri najpomembnejši bili podlaga kasnejšim deželnim privilegijem ali ročinom. V alpskih deželah je ta razvoj najhitreje potekal na Štajerskem, ki je hkrati tudi najlepši primer, kako so si ministeriali pridobivali svoje pravice in privilegije. 1186 jim je zadnji Traungaucec in prvi štajerski vojvoda Otokar IV. izdal tako imenovani georgenberški privilegij, v katerem jim je pismeno potrdil (in razširil) njihove stare pravice³⁰. Simptomatično je, da so si štajerski ministeriali pridobili ta pomembni

²⁴ L. HAUPTMANN, Mariborske studije, 97.

²⁵ 4. 2. 3., op. 49.

²⁶ Glej 3. 1. 8. in za oblike posesti goriških ministerialov 4. 2. 2.

²⁷ Glej 4. 2. 3., op. 43, 44.

²⁸ Kako različna izhodišča in nato razvoj je ta družbena skupina imela v posameznih deželah kasnejše Avstrije, glej P. FELDBAUER, Herren und Ritter, 244 sl.

²⁹ Najstarejši zapisi ministerialske pravic so nastali v 11. stoletju na cerkvenih gospodstvih (Worms, Bamberg, opatija v Limburgu, itd.): glej F. KEUTGEN, Die Entstehung, 481 sl.; nazadnje K. BRUNNER, lus, 177, op. 6.

³⁰ E. SCHWIND - A. DOPSCH, Ausgewählte Urkunden, št. 13.

privilegij v izjemni situaciji, ko je bilo jasno, da bo z Otokarjem IV., ki je bil neozdravljivo bolan za gobavostjo, izumrla štajerska krajišniška in vojvodska dinastija. Tega se je zavedal tudi mladi knez, ki je 1186 designiral za svojega naslednika sorodnika avstrijskega vojvodo Leopolda V. Babenberžana, hkrati pa deželnoknežjim ministerialom potrdil njihove pravice, ki jih bo moral spoštovati tudi novi vojvoda³¹. Svoje pravice pa so si še povečali 1237 s privilegijem cesarja Friderika II., katerega jim je ta izstavil v zahvalo za njihovo podporo v boju, ki ga je cesar vodil z istoimenskim avstrijsko-štajerskim vojvodo. S tem privilegijem so se otesli svoje nesvobode (svoboda pri sklepanju zakonskih zvez)³². V dolgi krizi, ki je nastala po izumrtju Babenberžanov 1246, pa so imeli štajerski ministeriali že takšno moč in vpliv, da so si sami izbirali deželnega kneza po izumrtju stare dinastije³³. V zelo podobnih okoliščinah, v katerih so 1186 štajerski ministeriali dobili svoj privilegij, vendar skoraj dve stoletji kasneje (1365), je ob pripravljajočemu se prehodu goriških posesti na Dolenjskem in v Istri na Habsburžane, tamkajšnji deželni knez, goriški grof Albert IV., izdal poseben privilegij za svoje plemstvo, v katerem mu je zapisal in potrdil njegove pravice (obravnavali ga bomo v posebnem poglavju te študije)³⁴. Omenimo še, da izvira iz Kranjske iz leta 1237, torej iz istega leta, v katerem je cesar Friderik II. podelil štajerskim ministerialom njihov privilegij, tudi precej skromnejši zapis pravic strmških ministerialov iz Loža. Ustrezno listino sta izdala mlada strmška grofa ob nastopu svojega vladanja in v njej podelila svojim ministerialom pravice, ki so jih ti imeli že pod njunima pokojnima staršema³⁵.

Tako smo torej videli, da združuje ministerial od 11. do 13. stoletja v sebi znake in karakteristike nesvobode in osebne odvisnosti ter svobode in plemiškega položaja hkrati. Ti dve nasprotji, ta dualizem v pravnem in družbenem položaju ministeriala, je tudi ključnega pomena pri vprašanju družbenega izvora ministerialstva. Kajti odgovor na vprašanje, katero od teh dveh svojih lastnosti je ministerial podedoval in katero pridobil, nam hkrati tudi odgovarja na vprašanje, ali so v ministerialstvo padali svobodni gospodje, ali pa so se v njega dvigovali nesvobodnjaki. To vprašanje izvora predstavlja zgoraj omenjeno genealoško plat problema ministerialitete.

Pri nas se je s tem težkim vprašanjem, okrog katerega se je v literaturi izoblikovalo različno mnenje, zlasti uspešno ukvarjal L. Hauptmann, katerega ugotovitve lahko štejemo za trdne, prepričljive in sprejemljive. Na podlagi razvoja stanovske terminologije v briksenških tradicijah od 1050 do 1200 je ugotovil, da briksenški pisarji v prvi tretjini tega razdobja strogo ločijo med svobodnimi militi in nesvobodno famijijo, katere pripadniki se označujejo zelo različno: *servi*,

³¹ K. SPREITZHOFER, *Georgenberger Handfeste*, 30 sl.

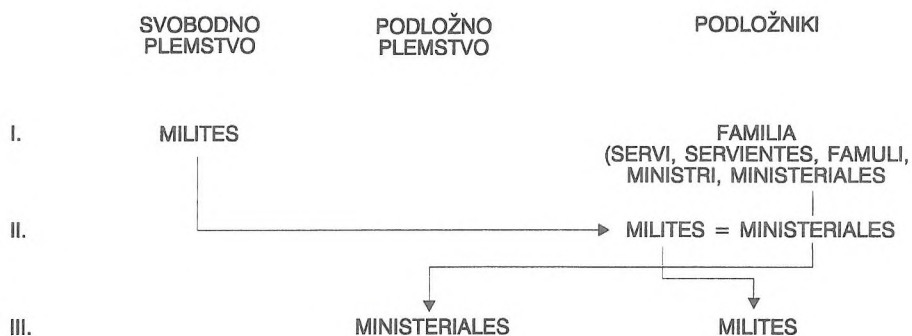
³² E. SCHWIND - A. DOPSCH, *Ausgewählte Urrkunden*, št. 36; K. SPREITZHOFER, *Georgenberger Handfeste*, 85 sl.

³³ M. KOS, *Zgodovina*, 282 sl.

³⁴ Glej 4. 2. 3., op. 32-38.

³⁵ F. SCHUMI, KUB II, št. 96; gl. tudi 4. 2. 3., op. 47. Dinamiko pridobivanja takšnih privilegijev po posameznih slovenskih deželah in njihove najpomembnejše določbe glej pri S. VILFAN, *Pravna zgodovina*, 200 sl.; ISTI, *Deželni ročini*, 65 sl.

servientes, famuli, ministri, ministeriales. V drugi tretjini izginejo svobodni militi, vendar se zato njihov naziv pojavi v familiji, kjer se izmenjuje z izrazoma *minister, ministerialis*, medtem ko oznake *servus, serviens, famulus* sploh izginejo. Končno v tretji fazi familija celo razpade. Gornji sloj z aktivno fevdno pravico zapusti familijo, vendar s seboj odnese naslov *ministerialis*, njeni nižji člani, ki imajo samo pasivno fevdno pravico, pa ostanejo v familiji in speljano ministerialsko ime zamenjajo z oznako *miles*. Iz terminologije je torej razvidno, da se je proti koncu 11. stoletja začel beg svobodnih plemičev (vitezov) v škofove službe (*ministeria*). Plemiči so s seboj prinesli svoja dotlej svobodna zemljišča (*alode*) in aktivno fevdno pravico, kateri se tudi v familiji niso odrekli. Zaradi nje se tudi niso stopili z nesvobodnjaki, ki so v familiji že bili. Ta razlika med njimi je bila celo tako velika, da je povzročila razpad familije. V njej so ostali samo nesvobodni vojaki (*milites proprii*), bivši svobodni plemiči - *nobiles milites* - pa so se, okrepljeni z nekaterimi srečnejšimi nesvobodnjaki iz familije, ki so se vrnili v njihove vrste, kot *ministeriales* dvignili nad familijo. Ministerialstvo v Brixnu je torej nastalo šele s prodorom svobodnih plemičev v familijo. Ta razvoj pa je Hauptmann predstavil tudi grafično³⁶:

Isto pa velja po Hauptmannu tudi za salzburske in štajerske ministeriale, česar pa kritika vsaj za štajerske (deželnoknežje) ministeriale ni povsem sprejela, saj je nesporno, da se je del štajerskih ministerialov vzdignil iz nesvobodnega spremstva (familije) mejnega grofa s pomočjo vojaške in deloma tudi dvorne službe³⁷. To pa velja tudi za ostale alpsko-obdonavske dežele (obe Avstriji, Koroška, Salzburg, Tirolska), "kjer se najdejo jasni primeri za vstop svobodnih rodov v nastajajočo deželnoknežjo ministerialiteto, glavnina ministerialov pa je vendar prišla v pravilu iz nesvobodne familije deželnega gospoda"³⁸. Na

³⁶ L. HAUPTMANN, Mariborske studije, 109, 110.

³⁷ H. DOPSCH, Ministerialität und Herrenstand, 15 sl.; ISTI, Landherren, 358 sl.

³⁸ P. FELDBAUER, Herren und Ritter, 247.

vprašanje o svobodnem (nesvobodnem) izvoru ministerialov se torej ne more odgovoriti z "da ali ne" ampak samo z "da in ne".

V zgornjem pregledu smo se tudi že večkrat srečali s pojmom *miles* v smislu, kot ga je pred več kot sto leti definiral O. Zallinger (gl. op. 5). Pri njem ta termin pomeni nižjo stopnjo nesvobodnega plemstva, ki je stala pod ministeriali, na samem repu fevdne hierarhične lestvice in je posedovala samo pasivno fevdno pravico (enoščitni vitez) ter je bila osebno odvisna (tako kot ministeriali) od svojega gospoda; ta je lahko bil tudi ministerial. Pravno, družbeno in ekonomsko so ti vitezi torej stali pod ministeriali. Toda pojem *miles* je večpomenski³⁹ in gornja definicija predstavlja samo en in še to ne najpomembnejši segment tega pojma, ki se je v glavnem izoblikoval šele v 13. stoletju. Njegov osnovni pomen pa je vojak in v zgodnejših stoletjih je pogosto pomenil navadnega vojaka, ki se ne bori na konju. Šele z uveljavitvijo fevdalizma, ko je v obliki svobodnega vazala - ki se je skozi fevdno razmerje obvezal opravljati vojaško službo za svojega gospoda - v središče stopil vojščak na konju, pomeni *miles* predvsem to⁴⁰. Skozi ideal *miles christianus*, ki ga je propagirala cerkev in ki je v križarskih vojnah našel močan vzgon, so se kot *milites* začeli označevati tudi najvišji družbeni sloji z vladarjem na čelu⁴¹. Ta pojem je tako pomenil poklicnega vojaka na konju v širokem družbenem razponu od kralja pa do zadnjega oboroženca (*armiger*).

Zato tudi med pojmom *ministerialis* in *miles* ni bilo prvotno nobenega nasprotja. Ravno nasprotno, ministeriali so bili glede na način življenja in svoje službene obveznosti tudi militi. V virih zato večkrat naletimo na oznako *ministerialis et miles* za eno in isto osebo, ali pa se ta enkrat označuje kot *ministerialis*, drugič pa kot *miles*⁴². Ministerial in miles torej nista bila dva pojma, ki bi zamejevala in razločevala dve različni družbeni skupini, ampak termina, ki sta označevala različne lastnosti tako označenih oseb: *miles* viteški način življenja, *ministerialis* pa službeni odnos in s tem odvisnost od "službenega" gospoda. V tem smislu so bili - poenostavljeno gledano - vsi ministeriali tudi militi (ne pa obratno!), saj je bil slednji pojem širši in je zajemal bistveno večji krog oseb. *Miles* oziroma nemški *Ritter* v Zallingerjevem smislu pa se je v večini alpskih dežel izoblikoval šele v drugi polovici 13. stoletja, ko listine milite kot posebno družbeno skupino že postavljajo za ministeriale, saj npr. govorijo o *universis itaque nobilibus ministerialibus militibus clientibus civibus ac ceteris qui predicto ducatus [Koroška] fidelitatis homagio ac debite servitutis obsequio astringuntur*⁴³. Kot še marsikje drugje, je tudi v tem oziru razvoj na goriških teritorijih zaostajal za

³⁹ Tudi za srednjeveško viteštvo obstaja praktično nepregledna literatura. Nekatere temeljne razprave so zbrane v zborniku *Das Rittertum im Mittelalter* v uredniški izdaji A. Borsta, ki je pripravil tudi obsežno bibliografijo (str. 437-482).

⁴⁰ J. JOHRENDT, "Milites" und "Militia", 427.

⁴¹ J. FLECKENSTEIN, *Die Entstehung*, 28 sl., s celo vrsto primerov. Gl. tudi K. BRUNNER, *Ius*, 178 sl.

⁴² Npr. Henrik iz Pazina (1250-1279/82): glej 3. 1. 8., op. 39, 40. Miles je bil tudi goriški grof Henrik II.: *domnus Raymundus Aquilegiensis patriarcha fecit milites domnum Henricum, filium domni Alberti comitis Goriciae, cum quibusdam suis Theotonicis ...* (JULIANUS, *Annales Foroiulienses*, 208, k letu 1297).

⁴³ MDC V, št. 672. Primerjaj tudi O. ZALLINGER, *Ministeriales und Milites*, 28 sl.

sosednjimi deželami in formulacije gornjega tipa zasledimo šele v listinah druge polovice 14 stoletja. Tako npr. dedna pogodba med goriškim grofom Albertom IV. in Rudolfom IV. Habsburškim iz 1364 našteva *grafen, dinstherren, rittern und knechten*⁴⁴, v listini, s katero je goriški grof Majnhard VII. 1385 postavil krškega škofa Ivana in ortenburškega grofa Friderika za skrbnika svojima sinovoma, se omenjajo *landherren, haubtleuten, purggrauen, rittern und knechten*⁴⁵, privilegija za plemstvo na goriških posestih v Istri in na Dolenjskem iz 1365 pa npr. govorita le o *unser erber ritter und chnecht*⁴⁶. Šele sedaj, s tem premikom pomena besede *miles*, tvorita pojma *ministerialis* in *miles (Dienstherr - Ritter)* par, ki ločuje dve družbeni skupini nesvobodnega plemiškega izvora. Vendar pa je hkrati to tudi že čas, ko teče proces oblikovanja nove družbene skupine deželnega plemstva (*deželanov*), ki je tesno povezan z osebno osvoboditvijo nesvobodnega plemstva, saj osebno odvisnost zamenja pripadnost pravu in oblasti na določenemu teritoriju, to je deželi. Oblast po novem izvaja deželni knez nad vsem deželnim plemstvom ne glede na to, čigavo je dotlej bilo. To novo deželno plemstvo, po številu (ki pa ga tudi ne gre precenjevati, saj je bilo po posameznih deželah deželskoplemiških rodov v najboljšem primeru le nekaj ducatov⁴⁷) in po pomenu odločilno jedro poznejših deželnih stanov, je praviloma nastalo iz *gospodov v deželi*. Ti so se izoblikovali iz redkih še preostalih svobodnih plemiških rodov, ki se niso povzpeli med deželne kneze, in iz nekoliko številčnejših prvotno nesvobodnih plemičev, ki so dosegli višje položaje⁴⁸.

⁴⁴ HHStAW, SSL, 1364, VI. 6., Dunaj.

⁴⁵ HHStAW, SSL, 1385, V. 6., Heunfels.

⁴⁶ E. SCHWIND - A. DOPSCH, *Ausgewählte Urkunden*, št. 120.

⁴⁷ Primerjaj za posamezne avstrijske dežele: P. FELDBAUER, *Herren und Ritter*, 17 sl., zlasti 62-167.

⁴⁸ *Gospodarska in družbena zgodovina II*, 136 sl., 150; S. VILFAN, *Pravna zgodovina*, 204; ISTI, *Pravni položaj kranjskih deželnih stanov*, 9.

3. KATALOG

3. 1. ISTRA

3. 1. 1. Barbana

Barbana ob spodnjem toku Raše spada med tiste kraje, o katerih, kot pravi B. Benussi, "vemo malo ali nič"¹. Prvotno je tako kot Rakalj spadala v okvir puljskega mestnega agra. O tem nam priča najstarejša ohranjena listina o Barbani z dne 10. februarja 1199, v kateri se je v prisotnosti goriškega grofa Engelberta III. barbanska občina skupaj s svojim gastaldom obvezala dajati puljski komuni "četrtno" in travarino². Kasneje, v 14. stoletju, je bila v posesti goriških grofov. Tako se leta 1304 v sporazumu, ki so ga v imenu goriškega grofa Alberta II. sklenili neki Herand in neki Karel ter v imenu beneških podložnikov iz Pulja Marko Superantius, glavar istrskega pazenatika s sedežem v Lovreču, omenjajo *fideles d. comitis de Barbano videlicet et Castronovo* (= Rakalj)³. Leta 1330 se v razsodbi oglejskega patriarha Pagana della Torre po končani vojni med goriškimi ljudmi, ki jih je vodil goriški glavar Grifo iz Čreteža, in patriarhovimi podložniki v Istri (Pula, Bale, Dvigrad, Labin) govori *super dampnis et iniuris datis ac factis per ipsos de Pola et alios nostros subditos superius nominatos...in terra di Barbana ad dictos comitem et comitatum spectante, quam violenter pridem ceperunt et destruxerunt*⁴. Kot goriška posest pa se omenja tudi v delilni pogodbi iz leta 1342⁵.

Pri vsem tem se seveda postavlja vprašanje, kdaj in kako je Barbana prešla v goriškem roke? Po mnenju Ca. de Franceschija "brez dvoma z darovnico nekega patriarha"⁶, to mnenje pa so kasneje prevzeli tudi B. Benussi in ostali⁷, ki ponavljajo, da je bila Barbana v 14. stoletju že goriška. Na žalost je glede tega vprašanja ostala prezrta listina iz HHStA na Dunaju, ki jo je leta 1901 v prilogi neke svoje razprave objavil A. Dopsch. Po tej listini, ki jo je Dopsch - kot bomo videli napačno - datiral v leto 1292, prepušča oglejski patriarh Raimund della Torre po razsodbi ministerialov Henrika iz Pazina, Valterbertolda iz Spilimberga,

¹ B. BENUSSI, Nel medio evo, 484.

² A. S. MINOTTO, Documenta ad Forumjulii, 19 (*in perpetuum debent dare omni anno quarte et herbatum dicto Comuni sicut faciunt alie ville posite super territorio Pole*). Gl. tudi D. KLEN, "Barbanski statut", 366; CA. de FRANCESCHI, L'Istria, 119; B. VUČETIĆ, Knjiga terminacija, 102.

³ A. S. MINOTTO, Acta et Diplomata, 56.

⁴ HHStAW, SSL, 1330, VIII. 16., Videm; J. BIANCHI, Documenti II, št. 631, 632; Note Gabrielis de Cremona, fol. 20, 16. 8. 1330. O vojni v Istri 1329-1330 gl. CA. de FRANCESCHI, L'Istria, 162 sl.; O. LECHLEITER, Deutsche Herrschaften, 24; P. PASCHINI, Storia II, 232.

⁵ MDC X, št. 161.

⁶ CA. de FRANCESCHI, L'Istria, 119.

⁷ B. BENUSSI, Nel medio evo, 484; B. VUČETIĆ, Knjiga terminacija, 103; D. KLEN, "Barbanski statut", 367.

Huga iz Devina in Ivana iz Zuccole goriškemu grofu Albertu II. *villam Barbane sitam in Istria*⁸.

Ta listina, s katero je torej potrjeno de Franceschijevo mnenje, da je Barbana prišla v goriške roke preko oglejskega patriarha (Raimund), ima v dataciji: *Datum Civitate XIII intrante iunio quinte indicionis*. Goriški grof Albert II. je svojo vlado nastopil 1261, ko je prišel iz salzburškega ujetništva⁹ (do 1271 vlada skupaj s svojim bratom Majnhardom IV.), umrl pa je 1304; na drugi strani je Raimund della Torre bil oglejski patriarh med 1273 in 1299. V tem času je bila peta indikcija v letih 1277 in 1292. A. Dopsch se je odločil za slednjo letnico, kar pa ne bo držalo. Kajti tega leta namreč ni več bilo med živimi Henrika iz Pazina, saj je njegova žena Elizabeta že leta 1282 označena kot vdova¹⁰. Kot čas, v katerem je patriarh prepustil Barbano goriškim grofom, pride tako v poštev le leto 1277. To pa potrjujejo tudi *Annales Foroiulienses*¹¹ čedajskega duhovnika Julijana, tako rekoč sodobnika omenjenim dogodkom¹², ki k 9. juniju 1277 poroča naslednje: *De pace inter dominum patriarcham Raiumundum et nobilem comitem Goritiae Albertum. Anno domini 1277. indictione 5, die Mercurii 9. intrante Iunio, in Civitate Austria in palatio patriarchali fuit per dominos Walterobertoldum de Spengimbergh, Ioannem de Zuccula patriarchae, Ugonem de Duino et Henricum de Pisino, comitis Alberti arbitros pronunciata arbitrando inter eos firma pax et concordia perpetua*¹³. Listina o Barbanu (13. junij 1277!), v kateri se naštevajo isti štirje razsodniki kot pri sklenitvi miru (9. junij 1277) med oglejskim patriarhom in goriškim grofom, je torej nastala kot posledica tega miru. To pomeni, da sta si bila grof in patriarh pred tem mirom v sporu zaradi Barbane. Od kdaj, pa izvemo iz drugega vira. Že 13. maja 1277 sta se v Čedadu oglejski patriarh Raimund in opolnomočenec goriškega grofa Alberta, Hugo iz Devina dogovorila, da se z vsake strani izbereta po dva razsodnika, vsi štirje pa bodo nato skupaj razsodili o sporih, ki so se pojavili po sklenitvi miru med grofom in patriarhom¹⁴. Tukaj omenjeni mir je bil svečano sklenjen v Čedadu avgusta 1274¹⁵ in je končal dolgo obdobje sporov med obema stranema, ki so se vlekli še od zajetja oglejskega patriarha Gregorja de Montelongo s strani Alberta II. leta 1267. Goriški grof je torej prišel v spor z oglejskim patriarhom glede Barbane po avgustu 1274 in pred junijem 1277.

⁸ A. DOPSCH, Ein antihabsburgischer Fürstenbund, 635, št. 3 (*vobis villam Barbane sitam in Istria, secundum formam arbitrii, lati per nobiles viros dilectos fideles et ministeriales nostros Henricum de Pisino, Walterum Bertholdum de Spegnenberch, Hugonem de Duino et Johannem de Çucula inter nos ex una parte et vos ex altera, concedemus*).

⁹ Glej 3. 1. 2., op. 15.

¹⁰ CDI 1282, XII. 8 (*Domina Elisabetha uxor quandam D. Henrici de Pisino*).

¹¹ JULIANUS, Annales Foroiulienses, 196-222.

¹² L. 1294 je bil Julian novomašnik (JULIANUS, Annales Foroiulienses, 194).

¹³ JULIANUS, Annales Foroiulienses, 200. 27. avgusta 1277 je oglejski patriarh odgovoril gorškemu grofu glede nekaterih vprašanj, ki mu jih je slednji poslal. Med drugim tudi *Dimisit ei locum Barbanae et quidquid in eo habebat. Si de hoc est adhuc dubium, revertatur ad arbitros supradictos* (J. BIANCHI, DHF saeculi XIII, št. 417).

¹⁴ J. BIANCHI, DHF saeculi XIII, št. 413 (*Praedicti quator electi attendant et videant de damnis hinc inde illatis postquam facta fuit praedicta pax*).

¹⁵ CDI 1274, Die XIV exeunte Augusto.

Za zgodovino Barbane v goriški dobi nimamo nato skoraj nobenih podatkov. Zato je za to obdobje še toliko bolj pomembna listina iz leta 1324, ohranjena v prepisu iz 15. stoletja, ki je bila dosednji historiografiji takorekoč nepoznana¹⁶. Z njo je goriška grofica Beatriksa zastavila svojemu glavarju Hugu Devinskemu grad in gospodstvo Barbano s sodiščem ter vsemi pripadajočimi pravicami¹⁷. To je edini dokument iz časa do 1374, ki priča, da je že takrat stal v Barbani kastel, ki je bil hkrati tudi sedež gospodstva. Na žalost ni nobenih podatkov, ki bi pričali o tem, kdo je pred zastavitvijo sedel na barbanskem gradu. Odprto tudi ostaja, kdaj je le-ta bil zgrajen. Verjetno, vendar ne nujno, po 1277, ko se Barbana označuje še kot vas. Zastavitev Devincem pa spada v vrsto potez, s katero si je ta fevdalni rod, ki je v tistem času izrazito angažiran v goriški službi, povečeval svojo posest v Kvarnerju. Že naslednje leto, 1325, so tako npr. iz istega naslova dobili v zakup gospodstvo Kožljak¹⁸.

¹⁶ CA. de FRANCESCHI, L'Istria, 119; C. de FRANCESCHI, I Castelli, 186, op. 3; ISTI, Storia documentata, 287 sl.; B. BENUSSI, Nel medio evo, 484; H. PIRCHEGGER, Erläuterungen, 530; D. KLEN, "Barbanski statut", 366 sl.; ISTI, Iz prošlosti, 102; B. VUČETIĆ, Knjiga terminacija, 102 sl. Pozna pa jo F. KOS, Iz zgodovine, 106.

¹⁷ RB fol. 53 (1324, IV. 3., Gorica): *Wir Beatrix greffin cze Görcz und Tyrol verichn an disem brief und tun chunt...daz wir fur uns und unsern liebn sün graf Hanns Heinrich ze Gorcz und Tyrol unserm hawptman Hawgn von Dywein und seinen erbn. . unser chastell ze Barban versaczt habn umb czwelfhunndert und sibn und vierzig marckh schilling und sibn phunt perner mit gericht, mit stewr, mit czins, mit herschaft und mit allen den rechten, die darczu gehörent, gesucht und ungesucht, als ez unser wirt saliger her pracht hat.*

¹⁸ C. de FRANCESCHI, I Castelli, 209, priloga 2. Glej tudi 3. 1. 2.

3. 1. 2. Devin

1. septembra 1286 je bil na Gosposvetskem polju po prastarem običaju dežele ustoličen za novega koroškega vojvodo tirolsko-goriški grof Majnhard IV. Po pojedini, ki je sledila obredu na knežjem kamnu in maši pri Gospe Sveti, se je novi vojvoda odpravil k vojvodskemu prestolu, kjer je podeljeval deželne fevde. Toda goriški grof Albert II., ki je bil koroški palatinski grof, se je branil, da bi pred svojim bratom Majnhardom upognil koleno, mu prisegel vazalno zvestobo in od njega prejel fevd. Zato je predlagal, naj fevd sprejme njegov sin Henrik. Majnhard pa se je čutil užaljenega in bi v tem primeru raje podelil fevd enemu od svojih štirih sinov, ki so bili prisotni. V tem trenutku sta intervenirala Hugo iz Devina v Istri in Julijan iz Seeburga na Koroškem ter podučila Alberta, naj ne zavrne te časti (palatina), kajti nekoč je že "cesar" Ludvik podelil Arnulfu, Karlmanovemu sinu, v fevd vojvodino Koroško z gradom Možberkom, ki spada vse do danes, skupaj z drugimi gradovi, pod jurisdikcijo palatinskega grofa. In res je nato Albert prejel od brata fevd¹.

Ne glede na to, koliko je ta opis Janeza Vetrinjskega resničen², se vendar postavljata dve vprašanji: kako to, da je Hugo iz Devina prisostoval ustoličenju, saj bi pri tej ceremoniji pričakovali predvsem koroško plemstvo, Devinec pa je bil iz Istre, in drugič, kaj je Huga iz Devina kvalificiralo, da je posredoval pri preprečitvi škandala. Za razliko od Julijana iz Seeburga (1267 - 1291), ki je bil že pod zadnjim Spanheimom in tudi pod Majnhardom koroški vicedom³, ni imel

¹ JOHANNES VICTORIENSIS, Liber certarum historiarum, 251 sl., 290 sl.; W II, št. 505.

² Poudariti je treba, da Janez Vetrinjski zagotovo ni bil očividec omenjenih dogodkov in da je svoje delo začel pisati šele 1340 (prva redakcija). V tem pogledu njegovo poročilo ni niti povsem zanesljivo niti točno (gl. B. GRAFENAUER, Ustoličevanje, 92 sl. in 292 sl.). Tako naj bi ob priliki Majnhardovega ustoličevanja stala vojvodi ob strani goriški grof, ki da je palatin dežele in tirolski grof, ki da je koroški deželni grof. Toda Majnhard, ki je bil tirolski grof in je bil ustoličen za koroškega vojvodo, ni mogel stati sam sebi ob strani. Vendar kljub temu in kljub dejstvu, da skoraj do srede 14. stol. ni nobenega sočasnega sporočila o goriških grofih kot palatinski grofih na Koroškem, obstoj koroškega palatinata pred 14. stol. ni izključen. Na to je v zadnjem času opozoril zlasti H. DOPSCH, Gewaltbote, 139 sl., in tudi že nekateri avtorji pred njim (gl. 2. 1. op. 34). Tudi historičnost Julijana iz Seeburga (1267-1291) in Huga iz Devina (1252-1308) govori v prid resničnosti opatovega opisa ustoličevanja 1286. Drugače pa je najstarejši dokument, ki nedvoumno govori o koroškem palatinatu, listina z dne 11. decembra 1339, s katero je vojvoda Albrecht II. podelil goriškima grofoma Majnhardu in Albertu koroški palatinat v fevd *als di von alter herchomen ist* (MDC X, št. 114). V sporazumu, s katerim so si goriški grofje 13. junija 1342 v Greifenburgu razdelili goriško posest, so nato regulirali to vprašanje znotraj dinastije: *Ez ist auch getaidingt, daz der eltist under uns, die wird von der Pfalz haben und tragen sol, die dartzu^o gehor^erent, da man dem herczogen ze Tzol auf dem Stu^ol seczt* (MDC X, št. 161). V njihovi titulaciji pa se naslov koroškega palatina pojavi šele v drugi polovici 14. stol.: 1356, I. 4., Lienz (RB fol. 70°); 1364, VI. 6., Dunaj (HHStAW, SSL); 1365, IV. 29., Metlika (E. SCHWIND - A. DOPSCH, Ausgewählte Urkunden, št. 120); 1365, IV. 30., Metlika (HHStAW, SSL); 1367, VI. 23., Gorica (RB fol. 116°, 117, tudi kot insert v CDI 1367, X. 15.) itd. Glede problematike koroškega palatinata glej tudi 2. 1., op. 30-39; glede Janeza Vetrinjskega pa A. LHOTSKY, Quellenkunde, 202 sl.

³ A. JAKSCH, Geschichte II, 69, 103, 113; E. WEBERNIG, Landeshauptmannschaft, 116 sl. H. DOPSCH, Gewaltbote, 140, op. 67, meni, da sta bila Hugo in Julijan posrednika zaradi svoje visoke starosti. Toda Hugo iz Devina 1286 še ni mogel biti zelo star, saj je verjetno še kot

Hugo iz Devina z deželo Koroško nobenega pravega stičišča. Devinski gospodje, ki se imenujejo po gradu Devin med Trstom in Štivanom na skrajnem severnem robu Jadranskega morja, so namreč v zgodovinopisju⁴ poznani predvsem kot najmočnejši vazali oglejskega patriarhata na obsežnem prostoru med Furlanijo in Kvarnerjem. Od oglejske cerkve so na Krasu imeli v fevdu tri velika gospodstva: Devin, po katerem so se imenovali, Senožče in Prem⁵; nadalje so v Istri imeli Momjan⁶, v Kvarnerskem primorju pa Reko, Kastav, Veprinac, Lovran, Mošćenice in Brseč⁷, toda bili so tudi (v 13. stol.) oglejski ministeriali⁸. Leta 1366 so se z vsemi svojimi posestmi kot deželski gospodje podvrgli Habsburžanom, ki so tako prvič dosegli morje⁹, 1399 pa so s smrtjo Huga IX. v moški liniji izumrli in za njimi so dedovali gospodje iz Walseeja¹⁰.

- mladoleten prišel 1252 v salzburško ujetništvo (gl. spodaj op. 13, 14) in je živel najmanj do 1308 in ne 1288, kot misli Dopsch.
- 4 C. CZOERNIG, *Das Land*, 640 sl.; R. PICHLER, *Il Castello*, 131 sl. (z genealoško tabelo); F. KOS, *Iz zgodovine*, 91 sl. (z genealoško tabelo); L. HAUPTMANN, *Krain*, 380, 438, 441; H. PIRCHEGGER, *Erläuterungen*, 494, 510; M. KOS, *Urbarji Slov. primorja*, 46 sl.; ISTI, *Jedan urbar*, 3 sl.; B. BENUSSI, *Nel medio evo*, 498 sl.; S. VILFAN, *Pravna zgodovina*, 198.
- 5 Thesaurus, št. 1246 (MCCCLXVI. die decima mensis Junii. Venerunt ad presentiam nobilis militis D. Ugonis de Duyno Ambaxatores Reverendissimi D. Patriarche Marquardi...et eidem Domino de Duyno exposuerunt pro parte ipsius D. Patriarche, quod ipse debebat facere sicut sui antecessores, videlicet recipere in feudum ab Ecclesia Aquilegensi Castrum Duyni, et Castrum Prem cum omnibus appendentiis eorum, et totum quod habet in Meran, sive in Croatia, prout ibidem coram ipso Domino de Duyno prodixerunt quoddam Instrumentum publicum scriptum manu Conradi Notarii de Civitate Austrie sub anno Domini MCCLVI. Indictione XIV. die XII. exeunte Junio); Lucifer, 413 (*Insuper ille Dominus de Duino deberet, et debet recognoscere, more progenitorum suorum, Castra Duini, Prem, et Solosench cum eorum pertinentiis, juxta antiquarum Scripturarum tenorem, quas ego [= Odoricus de Susannis Civis Utinensis, cancellarius Marquardi Patriarchae Aquilegensis Ecclesiae; nota P. Š.] vidi et legi, jure feudi Aquilegensis Ecclesie prelibate; sed idem de Duino...hoc facere non curavit*).
- 6 Gl. 3. 1. 7.
- 7 HHStAW, SSL, 1374, VI. 24. (oporoka Huga VIII. iz Devina: von erst so han ich geschafft meinem lieben pru^oder Jorigen von Waizzenekke mein vesten Prem, Gu^otnekk, Sandveyt und Chestaw mit laewt und mit gu^ot mit urbar und mit allen den nu^otzen, ern und rechten die darzu^o gehorent, und schaff ouch demselben Jorigen meinem pru^oder die chastell Velprintz und Moschenitz mit aller irer zu^ogehorung...so schaff ich denselben mainen swaegern [hern Ru^odolfen, op. P. Š.] von Waltse mein vest Tybeyn und Sanosetzach mit allen den gu^otern, nu^otzen, ern und rechten die darzu^o gehorent, und schaff in die Saettz, die ich von meinen herren den hertzogen von O^osterreich innehan, Karlsperch und Wynndischgretz und darzu^o den satz ze Vrownbu^orch), in urbar za kvarnersko posest okrog 1400: M. KOS, *Jedan urbar*, 15 sl.
- 8 Edina meni znana in nesporna omemba: DG, AT XI, št. 19 (= F., M. KOS, *Gradivo V*, št. 685; 1238, I. 13., Vipava). 13. junija 1277 (A. DOPSCH, *Ein antihabsburgischer Fürstenbund*, 635, z napačno datacijo v leto 1292; glede datacije gl. 3. 1. 1.) se v listini oglejskega patriarha Raimunda med razsodniki v sporu z goriškim grofom Albertom glede vasi Barbana v Istri omenjata med *ministeriales nostros* tudi Henrik iz Pazina in Hugo iz Devina. Po poročilu v *Annales Foroiulienses* (MGH, SS XIX, 200) pa sta bila razsodnika goriškega grofa Alberta. Za Henrika iz Pazina zagotovo vemo, da ni bil oglejski, temveč goriški ministerial (gl. 3. 1. 8.), kot bomo videli v nadaljevanju, pa to velja tudi za Huga iz Devina.
- 9 1366, II. 7. : *Wir Albrecht und Lewpold gebu^oder von gots gnadn hertzogen ze Österreich, ze Steyr, ze Kernden und ze Krain...tun kund...das sy [Hawg von Tybein und Wilhalm und Jo^oerg pru^oder von Weissenekg, op. P. Š.] ...sein su^ollen unser lanndherren und das sy uns gehorsam und dienstlich sein su^ollen als ander unser lanndherren mit all iren vesten, steten, kastellen und herschefften...und su^ollen wir sew auch lassen beleiben bey iren rechten und ffreyhaiten die ir vordern und dew herbracht habend. Sy su^ollen sich auch in kayner*

Toda to je le ena, bolje poznana stran zgodovine devinskih gospodov, naše vprašanje pa bo razsvetlila - v literaturi tako rekoč neraziskana in le sporadično ter brez pravih zaključkov¹¹ omenjena - tesna povezanost gospodov iz Devina tudi z goriškimi grofi. Ti so v tistem času predstavljali oglejski politiki na Krasu, v Istri in Furlaniji nasproten pol. Velika naklonjenost in radodarnost oglejske cerkve nasproti svojim vazalom iz Devina je zaslepila pogled številnim zgodovinarjem, ki niso videli, da v povračilo Oglej ni dobil nič, še najmanj pa zvestobo in zaveznitvo. Korist od devinske moči pa so zato imeli goriški grofje, katerih politiki so Devinci - dokler je bila goriška dinastija v vzponu - zvesto sledili tudi (in še zlasti) takrat, ko je bila naperjena proti oglejski cerkvi. In nenazadnje, če pogledamo listine, v katerih se pojavljajo devinski gospodje, vidimo, da gre predvsem za listine goriške provenience, v katerih nastopajo skupaj s številnimi goriškimi ministeriali v spremstvu goriškega grofa, za katerega so opravljali mnoge pomembne naloge: gospodje iz Devina so bili goriški ministeriali.

Začnimo prav z našim Hugom II.¹², ki se v virih pojavlja med leti 1252, ko stopi pred nas kot talec, in 1308, ko odide kot spokorjenec. Poleti 1252 je namreč katastrofalno propadel poskus goriškega grofa Majnharda III. in njegovega tasta, tirolskega grofa Alberta II., da bi zavzela salzburški Sachsenburg, ki je ob sotočju Mölla v Dravo zapiral pot v zgornjedravsko dolino, in spanheimski Greifenburg, edino vojvodsko posest in deželsko sodišče v zgornji Koroški, s čimer bi se njun dominij takorekoč nepretrgano raztezal od izvirov Adiže in Inna preko Pustertala in doline Drave do osrednje Koroške ter nato ob Soči in preko Krasa vse do centralne Istre in morja. Toda poskus je spodletel in Filip, sin koroškega vojvode ter izvoljeni salzburški nadškof, je ujel Alberta Tirolskega¹³. Do pogajanj je prišlo okrog božiča v Gmündu, dokončni mirovni sporazum pa je bil sklenjen 27. decembra 1252 v Lieserhofnu, kraju severno od Spittala, ki ga je imel v posesti briksenski škof. Cena za izpustitev Alberta je bila ogromna. Goriško-tirolska zaveznika sta morala plačati tudi za današnji čas spoštljivih 4900 mark srebra, kar je pomenilo poldrugoletne prihodke vseh salzburških posesti. Predati in zastaviti sta morala več gradov, gospodstev in dohodkov na Koroškem ter kot poroštvo predati salzburški nadškofiji za talce sinova goriškega grofa, Majnharda IV. in Alberta II. (tista dva, ki sta se 1286 sprla ob vojvodskem prestolu), in

lanndschrannen gen nymand verantwurten, wenn allain vor unser; kot insert v listini za gospode iz Walseeja iz 1418, I. 27., Wiener Neustadt (HHStAW, SSL); E. M. LICHNOWSKY, Geschichte VI, str. X, št. 712b (regest); R. PICHLER, II Castello, 195; L. HAUPTMANN, Krain, 438.

10 M. DOBLINGER, Die Herren von Walsee, 333 sl.

11 C. CZOERNIG, Das Land, 639; R. PICHLER, II Castello, 137, 144, 169; F. KOS, Iz zgodovine, 91 sl.

12 Naše razpravljanje so bo izognilo genealoškim raziskavam, saj so bile te doslej že dvakrat opravljene: R. PICHLER, II Castello, Tavola I (str. 471); F. KOS, Iz zgodovine, 133; B. MARUŠIČ, Devinski gospodje, 244 (genealoška tabela po F. Kosu). Priložena genealoška tabela je narejena na podlagi Kosove, vendar z določenimi bistvenimi popravki. Po Kosu je prevzeto tudi štetje istoimenskih pripadnikov devinskega rodu.

13 A. JAKSCH, Geschichte II, 13 sl.; H. WIESFLECKER, Die politische Entwicklung, 339; A. VEIDER, Die politischen Beziehungen, 34 sl. Po A. JAKSCH, o. c., 15 naj bi bil med drugimi skupaj z Albertom ujet tudi (Hugo) Devinski, vendar tega po meni znanih virih ni mogoče potrditi in tudi diktata iz Lieserhofna ni mogoče interpretirati v tem smislu.

sinove nekaterih goriških ministerialov, med njimi tudi našega Huga, sina Rudolfa iz Devina¹⁴. Zelo verjetno je Hugo prebil v salzburškem ujetništvu več let, morda je bil izpuščen šele hkrati z Albertom II., ki je bil do 1261 zaprt na salzburškem gradu Hohenwerfen nedaleč od Bischofshofna¹⁵. Temu mnenju v prid bi govorilo predvsem dejstvo, da se Hugo iz Devina ponovno pojavi v virih šele 1265, ko je 5. junija v Krminu sodeloval v sporazumu med oglejskim patriarhom in goriškima bratoma kot eden izmed soprisežnikov na goriški strani¹⁶. Ne gre tudi prezreti, da je njegov oče Rudolf, ki je bil ob priliki pogajanj v Gmündu konec decembra 1252 s še nekaterimi goriškimi ministeriali porok za goriške dolgove in je tudi finančno pomagal svojemu gospodu¹⁷, v naslednjih letih sam nastopal kot priča v listinah goriške provenience in se tudi drugače ni omenjal skupaj s sinom¹⁸.

Toda to je pravzaprav postransko vprašanje, bolj pomembno je, da lahko nesporno ugotovimo, da je bil Hugo (in z njim devinski gospodje) ministerial goriških grofov. Čeprav sta o tem pisala že Czoernig in Pichler¹⁹, je to spoznanje v historiografiji²⁰ ostalo nekako prezrto; večji vtis so pač naredili oglejski fevdi. Goriško ministerialstvo Devinskih nam dokazuje več stvari. V listinah goriške provenience, pa tudi v tistih drugih izstaviteljev, v katerih nastopa goriški grof, se Hugo konstantno pojavlja v družbi goriških ministerialov in je torej bil v grofovem spremstvu²¹. Za goriškega grofa Alberta II., katerega vladanje (1261 - 1304) se skorajda pokriva s časom Hugovega pojavljanja v virih (1252/65 -1308), je Hugo očitno bil človek največjega zaupanja, saj je za goriško hišo opravljal pomembne naloge. V številnih sporazumih in pogodbah, ki sta jih sklenila oglejski patriarh in

¹⁴ MDC IV, št. 2529 (= W I, št. 591). Za talce so bili določeni tudi sinovi ministerialov iz Rihemberka, Krmina, Flojane in Falkensteina. Gl. H. WIESFLECKER, Meinhard der Zweite, 28.

¹⁵ Po C. CZOERNIG, Das Land, 514 šele 1263 (enako A. VEIDER, Die Verwaltung, 95), toda Albert je že poleti 1261 listinil skupaj z bratom Majnhardom, ki se je iz salzburškega ujetništva vrnil po očetovi smrti 1258: W I, št. 691, 692.

¹⁶ W I, št. 733.

¹⁷ W I, št. 576, 581 (skupaj z Ulrikom in Hugom iz Rihemberka, Folkerjem iz Flaschberga in grajskim grofom iz Lienza), 586 (skupaj z Ulrikom in Hugom iz Rihemberka ter Švarcmanom iz Krmina in sledečo koroboracijo: *quia nos tres Hugo scilicet Rudolfus et Swarzmannus sigilla propria non habuimus ad manus, presentem cartam sigillo domini nostri Goricie comitis et mei Vlrici fecimus roborari*: F. SCHUMI, KUB II, št. 197).

¹⁸ 1253, III. 1., Lienz (W I, št. 594); 1254, XI. 10., Meran (W I, št. 620, delitev tirolske dediščine med goriške in hirschberške grofe I); 1254, XI. 27., Sterzing (W I, št. 622); 1256, II. 28., Lienz (W I, št. 633); 1257, III. 8., Devin (AKG 21, DHF 223); 1260, X. 26. (MPF fol. 46). Gl. še F. KOS, Iz zgodovine, 95, 96.

¹⁹ C. CZOERNIG, Das Land, 640 sl.; R. PICHLER, Il Castello, 137, 144, 169.

²⁰ Npr. Erläuterungen I/4, Wien 1929, 510 - 511; M. KOS, Urbarji Slov. primorja II, 46 sl.; S. VILFAN, Pravna zgodovina, 198.

²¹ DG, AT XII, št. 37 (1265, VI. 5. : skupaj z goriškimi ministeriali iz Rihemberka, Flaschberga, Krmina, Pazina, Cerovega, Gotnika); CDI 1274, VIII. 18. : Rihemberk, Pazin, Rašpor, Vikumberg, Karsperg, Pevma, Vogrsko, Gorica, Flaschberg, Ragonia, Grdo Selo, Eberstein, Flojana, Krmin, Dormberk, Goldberg, Gschiess, Švarcenek, Momjan, Falkenstein, Šumberk, Oberdrauburg, Višnjevik); MDC V, št. 637 (1285, VI. 23. : Lienz, Gschiess, Rihemberk, Walchenstein); MDC VI, št. 76 (1288, II. 1. : Rihemberk, Gschiess); DG, AT XII, št. 51 (1286, V. 27. : Rihemberk, Gorica, Vogrsko, Eberstein, Cerovo); DG, AT XII, št. 55 (1292, XI. 25. : Greifenstein, Eberstein, Rihemberk).

goriški grof v drugi polovici 13. stol., je Hugo večkrat nastopil na goriški strani kot soprisežnik (1265, 1269, 1274)²², bil pa je tudi opolnomočeni zastopnik (*nuntius*) goriškega grofa v pogajanjih s patriarhom (1271, 1277), pri čemer je imel pravico sam izbirati razsodnike na goriški strani²³. Srečamo pa ga tudi kot razsodnika. Tako je 1277 skupaj s Henrikom iz Pazina predstavljal goriško stran v razčiščevanju spora z oglejskim patriarhom glede Barbane v Istri²⁴, 1289 pa je v Lienzu razsojal v sporu med Ulrikom iz Rihemberka, *consanguineum meum*, in Ello iz Rodanka pri Briksnu, hčerko pokojne Ulrikove žene Matilde (Metza), glede nekaterih posesti in dohodkov²⁵. V zvezi z gradom v Krminu, ki je bil že precej časa jabolko spora med patriarhatom in goriškimi grofi²⁶, je bilo 1275 v Čedadu s sporazumom med obema stranema dogovorjeno, da bosta grad do dokončne razsodbe čuvala Monflorit iz Pulja kot predstavnik patriarha in Hugo iz Devina kot grofov zastopnik²⁷. Nič manj pomembna ni bila njegova vloga pri sklenitvi poročne pogodbe med Klaro Eufemijo, hčerko goriškega grofa Alberta II., in slavonskim vojvodom Andrejem, bodočim madžarskim kraljem Andrejem III., ki sta jo 1286 v Devinu oz. Štivanu (*in ecclesia sancti Johannis de Duyno*) z goriške strani potrdila Hugo iz Devina in Jakob iz Ragonie²⁸ (vendar na koncu do poroke ni prišlo).

²² DG, AT XII, št. 37; W I, št. 842; CDI 1274, VIII. 18.

²³ MDC V, št. 75; AKG 24, DHF 413.

²⁴ A. DOPSCH, Ein antihabsburgischer Fürstenbund, 635; k temu še JULIANUS, Annales Foroiulienses, 200 in AKG 24, DHF 413, 415. Gl. tudi 3. 1. 1.

²⁵ TLA II 302 (1289, VII. 25.). Hugo iz Devina lahko imenuje Ulrika iz Rihemberka *consanguineus meus* zato, ker je bila Ulrikova teta Gertruda poročena z Biakvinom iz Momjana, Biakvin pa je bil bratranec Hugovega očeta Štefana. Ulrik in Kono iz tega zakona sta bila Hugova bratranca v drugem kolenu. Gl. 3. 1. 7. in P. ŠTIH, K zgodovini, 549 sl., ter K. TROTTER, Die Herren, 493, in genealoško tabelo, kjer ima Matildo (Meza) napačno za teto Ulrika II. iz Rihemberka, čeprav ima listina iz 1289, VII. 25, jasno: *quondam domina Metza de Reyfenberch uxor dicti domini Wlrici de Reifenberch...Wlricus de Reifenberch...filius quondam domini Chunradi de Reifenberch...nobila domina Ella de Rodnich...quondam domina Metza, mater predictae domine Elle*.

²⁶ Sredi 13. stol. je bil krminski grad že v posesti goriških grofov, vendar ga je 1257 patriarh Gregor de Montelongo zavzel in zaupal v varstvo Johannesu Longu iz Čedada (W I, št. 648, 649). Še 1260 prizna Majnhard IV. patriarhu pravico do dosmrtna zasedbe Krmina (W I, št. 684), vendar ga v letih 1262/63 ponovno zavzame, pri čemer je bil grad vsaj delno porušen. V sporazumu iz Buzeta 1264 se je namreč Majnhard obvezal, da za časa življenja patriarha Gregorja ne bo pozidal gradu v Krminu (W I, št. 702, 716). Spor se je nadaljeval še v naslednje desetletje. 1274 je ob sklenitvi miru med patriarhom in goriškim grofom patriarh Raimund della Torre ponovno zahteval Krmin, nakar naj bi Albert II. zapustil patriarhovo palačo in Čedad, analist pa dodaja *et facti sunt inimici ut prius* (JULIANUS, Annales Foroiulienses, 199). Šele 1281 je bil z razsodbo tirolsko-goriškega grofa Majnharda in Girardusa de Camino spor končan: patriarh ne sme nikoli več začeti spora glede Krmina, izročiti pa mora tudi vse listine, ki so nastale v tem sporu (W II, št. 304).

²⁷ CDI 1275, II. 24. (*Qui dominus Monfloritus a proximo mense munitam tenere debeat et facere custodiri unam turrim scilicet illam que est super portam Castri, et dominus Hugo de Duino tenere debeat et facere custodiri aliam turrim dicti Castri [i. e. Cormonis] et postea singulis sequentibus mensibus dicti domini Monfloritus et Hugo turres ipsas inter se permutare debeant, seu cambiare; et in toto dicto Castro stare non debeant alie persone nec habitare, nisi ille que de mandato dictorum dominorum Monfloriti et Hugonis custodierint dictas turres*).

²⁸ V. JOPPI, Appendice, št. 7 (1286, VI. 6.).

Vse to Hugovo pojavljanje ob strani goriškega grofa Alberta II. in njegovo angažiranje v goriški službi že samo po sebi umešča Huga iz Devina med goriške ministeriale, dokončno pa to potrjujejo tri omembe v listinah tistega časa. Tako je v mirovnem sporazumu med oglejskim patriarhom in goriškim grofom Albertom leta 1274 izrecno naštet med *ministeriales domini comitis*, ki so bili prisotni ob pogajanjih v Čedadu²⁹. 1289, ko je bil razsodnik v zgoraj omenjenem sporu med Ulrikom iz Rihemberka in Ello iz Rodanka, ga goriški grof Albert v listini, s katero je potrdil razsodbo, imenuje *ministerialis noster dilectus*³⁰. Še posebej zanimiva pa je listina goriškega grofa Henrika II., izdana 20. maja 1308 v Novem gradu na Krasu, v kateri se Hugo iz Devina zadnjič omenja med živimi. V njej je Hugo imenovan *unser getrewer dienstman* in goriški grof ga ponovno sprejema v milost, ki jo je zaradi neznanih razlogov predtem izgubil³¹. Pogoji, na katere je moral Hugo pristati, so bili izredno težki. Tako je moral ponovno priseči zvestobo, goriški grof mu je kot bivališče odredil Prem in okolico, ki je ni smel zapustiti, njegov sin Rudolf pa je bil določen za preskrbo. Vsi njegovi podložniki so morali priseči, da bodo služili le njegovemu sinu Rudolfu. Prav tako Hugo ni smel brez sinove volje in grofovega dovoljenja zastaviti ali prodati nobenega gradu ali posestva, vendar tudi Rudolf tega ni smel storiti brez očetovega dovoljenja, njune morebitne spore pa bo reševal goriški grof. Hugo se je tudi odpovedal svojim alodom in fevdom, ki jih je goriški grof podelil v fevd njegovemu sinu Rudolfu, izvzeto je bilo le tisto, kar je pripadalo otrokom Rudolfovega brata Henrika in njegovi sestri Gerki. Na koncu se je moral odreči še vsem fevdom, ki jih je imel od drugih gospodov ter le-ta prositi, da jih podelijo njegovemu sinu Rudolfu³². Tudi ta dokument dokazuje, da so goriškemu grofu v

²⁹ CDI 1274, VIII. 18.

³⁰ TLA II 302 (1289, VII. 25.).

³¹ R. PICHLER, Il Castello, 154, meni, da je Hugo morda padel v nemilost, ker ni hotel priznati goriških grofov za svoje gospode na svojih furlanskih posestih. Vsekakor ostaja to vprašanje odprto. Hugo se v listinah goriške provenience oz. skupaj z goriškim grofom zadnjič omenja leta 1301 (MDC VII, št. 101; DG, AT XII, št. 3, s. 282; P. S. LEICHT, Parlamento XLV), nato pa se v bližini Goriških nahaja le njegov sin Rudolf (JULIANUS, Annales Foroiulienses, 210, 212; MDC VII, št. 386, 394). To je tudi čas, po katerem je padel v nemilost. Glede na izgubo vsega premoženja bi bilo misliti na (vele) izdajo.

³² HHStAW, SSL, 1308, V. 20., Neuhaus: *W^{er} graf Hainrich von Go^{er}cz unt von Tirol, vogt der gotsheuser von Aglay, Trienden unt ze Brischen, verichen an disem brief unt tu^{en} chunt allen den, die nu sint oder noch chumftlich werdent, swie so unt von welichn schulden her Hauch von Dewein unser getrewer dienstman in unser ungenade gevallen waz also zu unseren hulden chomen ist unt im die genczlichen geben haben, daz er wider uns nimmer mer nicht tu^{en} noch trachten sol mit rede noch mit werchen, daz uns zescheiden chomen mochte oder unsern erben, unt hat uns sein trewe geben an aides stat, unt bei dem aide, als er uns emaln geswaren ha^{ft}t ze laisten unsern gebote unt behaltn festlichlich, daz er ze Prem seinen sol unt in ainer raste dar auz nicht cho^{en}men schol, in dem selben pimerch paizzen, jagen, reuten, chu^{er}zweiln sol nach seinem gelust, und sol Rudolf sein sun im die choste gebn unt schaffen gewant, pherde unt swes er zu seinem leib bedarf mit so vil chnechten, daz zeutlich unt fueglich sei, unt schol daz sein laidenthalben an geverde. Auch ensol mit den andern festen, chastelln, merchten unt mit den leuten, die da zu geho^{er}rent, der vogenant her Hauch nocht zeschaffen haben vil noch wenich an unser uelabt [?] uncz auf unser genade, unt dar uber habent gelobt alle sein aigen leut unt sein diener bei i^{ren} trewen an aides stat zedinen unt zewarten Rudolffen seinem sun, als si im getan habent. Wer auer des got enwelle, daz ieman an disen sachen diseu gelubde under in zebreche oder brechn wolte, der ist trewe los unt ist uns gevalln leibes unt gu^{tes} mit allem rechte. So ensol noch enmach der vogenant her Hauch verseczen*

odnosu do Huga Devinskega pripadale večje pravice od tistih, ki gredo gospodu nad svojim vazalom. Izguba goriških fevdov, lastnih posesti in celo odpoved fevdom drugih gospodov ter sodna podrejenost goriškemu grofu prepričljivo dokazujejo, da je bil Devinec v pravnem smislu osebno odvisen od goriškega grofa. Vsekakor bridek padec in konec. Po tem času Huga ne srečamo več v virih, pozabljen je verjetno umrl v svojem "hišnem priporu" v Premu.

Devinske gospode pa srečamo v spremstvu goriških grofov že v 12. in prvi polovici 13. stoletja. V generaciji starega očeta Huga II. Devinskega je bilo pet bratov. Med njimi je bil Vošalk (1188 - 1249), ki se od 1234 imenuje tudi po Momjanu v severni Istri, oglejski ministerial³³. Njegov sin Biakvin se je leta 1249 poročil z Gertrudo, hčerko goriškega ministeriala Ulrika iz Rihemberka³⁴. Ne moremo dvomiti, da je ta zveza zrasla iz dolgoletnega poznanstva Ulrika in Vošalka, ko sta skupaj spremljala goriškega grofa na njegovih potovanjih. Med drugim sta bila skupaj z grofom Majnhardom III. v Padovi, ko je ta spremljal cesarja Friderika II.³⁵; oglejsko ministerialstvo Vošalka očitno ni oviralo, da se ne bi pretežno pojavljal v goriški bližini³⁶. Še toliko bolj, ker je bil njegov brat³⁷ Štefan II. ministerial goriškega grofa v Castelnovu, severno od Spilimberga v Furlaniji. Leta 1240 se je namreč poročil z Ingelrado, hčerko Hermana iz sosednjega oglejskega Pinzana, goriški grof Majnhard III. in oglejski patriarh Bertold pa sta se dogovorila o delitvi otrok iz tega zakona tako, da bo prvorojenec pripadal goriškemu grofu³⁸. Gospodje iz Devina so torej bili dvojni

noch verhauffen dehaine fest, leut oder gu^et weder vremden ane seines sunes willen des vorgeanten Rudolfes oder an sein wizzen unt an unser hant. Dar uber unt da wider ensol Rudolf nicht verchummeren noch verhauffen des selbn gu^etes an seines vater rat unt willen, ez wer denne mit r^er beder willn umb r^er gult oder daz in unserm dienst geschehe, dar umb si uns dienen. Unt wurden si dar umb ze chrige wider ain ander, den sulln si uns ane bringen unt schulln der zwischn in beschaiden unt zeufuern [?] richtichlichen unt schulln si daz baidenthalbn stet habn. Dar uber hat uns der vorgeant her Hauch in unser hende unt auf unser genade vreilich vnt ledichlich mit verdachtem willigm mu^et an alln twanchsailauf gegeben aigen unt lehen, leute unt gu^et, swie so ez genant ist gesu^echt unt ungesucht, gepawen unt ungepawen, swa so ez gelegen ist, unt durch seiner bete willn haben wi^er die vorgeante leute unt gu^et Rudolfen seinem sun und seinem erben gelihn zu rechtem lehn mit vollem recht, behaltent Heinreichs seines pru^eder chinde recht, daz die da mit nicht enterbt schulln sein, swenne si zu ieren tagen cho^ement, behalten auch vrowen Gerken recht seiner zwester, daz si berichte werde, als ez r^er emalen gelobtist. So sol der vorgeant her Hauch auf geben unde senden mit seinen brieften den andern herren, swaz er von in ze lehn hat, unde pittten daz selbe gu^et ze leichn ze rechtem lehn Rudolfen dem oftgenanten mit vollen recht. Auch schullen uns her Haug und Rudolf dienen unt warten mit leib unt mit gu^ete getreulich unt festlichlich als dienstman durch recht r^erem herren tu^en sulln.

³³ DG, AT XI, št. 19 (= W I, št. 470).

³⁴ Gl. 3. 1. 7. in P. ŠTIH, K zgodovini, 550 (objava listine).

³⁵ W I, št. 470, 475, 507, 521, 537. Samo Vošalk iz Devina v spremstvu goriškega grofa: W I, št. 275, 305, 543.

³⁶ Gl. F. KOS, Iz zgodovine, 92 sl.; R. PICHLER, Il Castello, 136 sl.

³⁷ Tako F. KOS kot R. PICHLER imata v svojih genealoških tabelah tega Štefana za Vošalkovega sina oz. nečaka, vendar je nedvomno bil njegov brat. Leta 1260 je v nekem slabo ohranjenem dokumentu *Stephanus de Castronovo* označen kot *patruus* (stric) Biakvina in Kona iz Momjana (CDI 1260 circa), ki sta bila Vošalkova sinova. 1234 pa se omenja *d. Wosalculus de Mimilano pro se...et pro Stefano fratre suo...* (A. S. MINOTTO, *Acta et Diplomata*, 19).

³⁸ DG, AT XI, št. 20 (= W I, št. 484); gl. P. ŠTIH, K zgodovini, 551.

ministeriali. Od ostalih treh bratov, ki se tudi pojavljajo v spremstvu goriškega grofa, se je Henrik imenoval po Premu³⁹, Hugo, ki je verjetno nadaljeval glavno vejo družine, po Devinu⁴⁰ in Kono po Novem gradu (na Krasu ?)⁴¹.

Toda največjo moč in vpliv si je v goriški službi pridobila generacija po strmoglavljenem Hugu II. v prvi polovici 14. stoletja. Že njegov najstarejši sin Rudolf II.⁴² se pojavlja izključno v listinah goriške provenience (in v lastnih

³⁹ *Hainricus de Prem et frater suus Hugo de Tewino* 1217 kot priči v listini goriškega grofa Engelberta III. (M. KOS, Doneski k historični topografiji, 146); *Henricus de Primo* v listini iz 1234, kjer je bil goriški grof Majnhard III. razsojevalec v nekem ozemeljskem sporu v Novem gradu v Istri (Gradivo V, št. 617 = W I, št. 457).

⁴⁰ *Hugo de Dewino* kot priča skupaj s številnimi goriškimi ministeriali v listini goriškega grofa Majnharda III., s katero je podelil samostanu Sv. Marije v Ogleju neke kmetije (W I, št. 407, 408). Sorodstveno razmerje med to generacijo petih devinskih bratov in Rudolfom, očetom zgoraj omenjenega Huga II. in nadaljevalcem glavne veje Devincev, iz virov ni jasno. Glede na to, da se ime Hugo ponovi v rodu do izumrtja 1399 kar devetkrat, je upravičena misel, da je Hugo I. član glavne devinske veje in Rudolfov oče (to bi tudi pomenilo, da je Hugo II. dobil ime po svojem dedu, kar je bilo takrat zelo običajno; podobno je najstarejši sin Huga II., Rudolf II., ki je 1308 prevzel očetove alode in fevde, nosil ime po svojem dedu).

⁴¹ *Cono de Duin*, 1194 pri Sv. Petru u Šumi v Istri na placitu med poreškim škofom Petrom in njegovim odvetnikom goriškim grofom Engelbertom III. naštet med *de Foro-Julio milites comitis* (CDI 1194, X. 5.). *Chvno de Dewin*, skupaj z goriškimi ministeriali priča v listini goriškega grofa Engelberta III., izdani v Strassburgu pri Št. Vidu na Koroškem 1206 (W I, št. 330). 1224 se v listini patriarha Bertolda, s katero predaja samostanu Sv. Marije v Ogleju kmetije, ki jih je samostanu podaril goriški grof Majnhard III. omenja poleg Huga (I.) iz Devina tudi neki *Kono von Neuhaus* (W I, št. 408). Leto poprej (1223) pa se v listini Majnharda II. in Majnharda III. med pričami omenjata *Cono de Castronovo* in *Hugo frater eius* (W I, št. 404). Skoraj gotovo moramo pri Hugu misliti na prvega Devincega tega imena, ki se kot Konov brat omenja že 1188 (Gradivo IV, št. 754). To bi tudi pomenilo, da se je Kono v starejših letih začel imenovati po Novem gradu (podobno kot Vošalk po Momjanu), pri katerem najprej pomislimo na Novi grad pri Podgradu v Brkinih, ki je bil goriška posest in je bil takorekoč južni sosed devinskemu Premu. Toda Novi grad naj bi bil zgrajen šele okrog 1270 namesto Karsperga pri Golcu v Čičariji (DG, AT XII, št. 46; 1281, III. 24. : *Castrum novum apud Cerolach constructum sit loco Carsberch*; gl. S. RUTAR, Newhaus-Castelnuovo, 192 sl.; M. KOS, Urbarji Slov. primorja II, 40); morda je mišljen Castelnuovo v Furlaniji, kjer je kasneje izpričan njegov brat Štefan.

⁴² Dejstvo, da so bili njemu leta 1308 predani očetovi fevdi, govori o tem, da je bil najstarejši sin Huga II. F. KOS, Iz zgodovine, 102 sl. in genealoška tabela, meni, da se ta Rudolf omenja do 1359. Vendar gre verjetno za dve osebi, Rudolfa II. in Rudolfa III. Rudolfu II. lahko sledimo od 1296 dalje. Že 1314 je kot miles napravil oporoko (CDI 1314, I.), kar bi kazalo na to, da ni bil več mlad. 1319 se omenja *dominus Ugo miles, filius dicti domini Rudolphi de Duyno* (HHStAW, SSL, 1319, II. 8., Gorica), nato sledi dvajsetletna praznina in šele 1339 se v dveh goriških dokumentih zopet omenja neki Rudolf iz Devina (F. KOS, Iz zgodovine, 104; DG, AT XIV, št. 149), ki je bil 1343 kot *Rodolphus quondam domini Ugonis de Duyno* investiran v fevde *que domus de Duyno habebat ab ecclesia Aquileiensi* (MPF fol. 47'). Bilo je nekoliko nenavadno, da bi Oglej šele 1343 investirjal Rudolfa II. v fevde, čeprav se je Hugo II. že 1308 obvezal, da bo izposloval investituro za svojega sina (gl. op. 32). Bolj verjetno gre tu za Rudolfa III., ki bi tako bil sin Huga III., goriškega glavarja. Da je Rudolf II. umrl pred 1323, govori tudi to, da je bil njegov mlajši brat Hugo III. (in ne on, ki je bil po listini iz 1308 očitno glava rodu) postavljen za goriškega glavarja. Temu Rudolfu III. in njegovemu bratu Juriju ter sorodniku Hugolinu je 1342 oglejski patriarh podelil v fevd grad Kožljak v Istri (HHStAW, SSL, 1342, VI. 25, Čedad; gl. tudi 3. 1. 4.), 1351 pa se je obvezal goriškima grofoma Majnhardu in Henriku *ze vnderthenigem dienst* (M. KOS, Jedan urbar, listina št. 1). Zadnjič se omenja 1359 (DG, AT XIV, št. 244).

zadevah)⁴³. Ta "pripadnost" goriški hiši pa je dosegla svoj vrh z Rudolfovim bratom Hugom III., ki je bil po smrti goriškega grofa Henrika II. (1323) - v času skrbništva nad mladoletnim Ivanom Henrikom - glavar goriške grofije ter mesta in distrikta Treviso. Poleg tega je bil njun brat Ulrik II. iz Devina že leta 1300 kot odposlanec in zastopnik goriškega grofa Henrika II. v Saloni pri Splitu, ko je skupaj s Pankracijem iz Vipave v imenu goriškega grofa sklenil poročno pogodbo s hrvaškim banom Pavlom Šubićem ter njegovim bratom in sinom, po kateri naj bi v prihodnosti s poroko prišlo do povezave med obema rodbinama⁴⁴.

Hugo III., sin goriškega ministeriala Huga II. iz Devina, se prvič omenja 1297, ko je prodal Viljemu s Črnelega vas Vir pri Domžalah⁴⁵. Nato ga srečujemo kot pričo in soprisežnika v goriških listinah, v katerih se omenja kot *nobilis dominus (vir)*. Od 1321, ko je v poročni pogodbi goriškega grofa Henrika II. z Beatrikso, hčerko bavarskega vojvode Štefana von Wittelsbach, označen kot *unser erber dienstman und ritter*⁴⁶, je izpričan tudi kot *miles*⁴⁷. 1320 je z velikim kontingentom (50 težkih konjenikov (čeladarjev), 50 lahkih konjenikov, 100 pešakov) sodeloval v vojski, ki jo je goriški grof Henrik II. zbral v Trevisu proti Cangrandu⁴⁸. Spomladi 1323 je bil v spremstvu goriškega grofa Henrika II. v Trevisu, kjer je bil slednji 1319 s strani kralja Friderika (Lepega) postavljen za državnega namestnika (Reichsvikar). Še 21. aprila 1323 je Henrik II. normalno opravljal svoje posle in med drugim prodal tri vasi v Furlaniji, med pričami pa sta našeta tudi Hugo in njegov sin Hugo *juvenis de Duyno*⁴⁹. Toda 23. aprila je Henrik nenadoma in nepričakovano na višku svoje politične moči umrl. Da bi preprečil politično krizo in si še naprej zagotovil goriško vojaško zaščito, je trevisanski mestni svet takoj po Henrikovi smrti sprejel njegovega dvomesečnega sina Ivana Henrika za naslednika v vikariatu, kot njegov namestnik (*vicarius*) pa je bil postavljen Hugo III. iz Devina⁵⁰. Dejansko je to

⁴³ Gl. op. 31. K temu še 1309, VI. 20. (RB fol. 105, 105'); 1311, VIII. 12. (DG, AT XIII, št. 44); 1312, IX. 10., Čedad (HHStAW, SSL: kot *fidelis* goriškega grofa); Notarska knjiga iz Čedada 1311-1313, sub 1313, V. 10.; 1313, V. 14. (CDI).

⁴⁴ T. SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus*, 7, 349. Gl. M. KOS, *Odnosi*, 1 sl.

⁴⁵ AS, listina 1297, I. 5. (= CKSL sub dato).

⁴⁶ HHStAW, SSL, 1321, XI. 29., Beljak. V množini: *unser erber dienstleut und ritter*, med katerimi je na prvem mestu Hugo iz Devina, nato Colo iz Flaschberga, Konrad, grajski grof v Lienzu, Henrik grajski grof v Gorici, Friderik [iz Ebersteina op. P. Š.], maršal, Rauch iz Ebersteina, dvorni mojster, Erhard iz Ebersteina, Ditmar iz St. Lamprechtsberga, Jakob iz St. Michaelsburga, Nikolaj iz Welsberga, Friderik iz Gschiessa in Pilgrim [iz Dürensteina op. P. Š.], komornik.

⁴⁷ 1314, IV. 9., Gorica (DG, AT XIII, št. 58); 1319, VI. 13., Conegliano (G. BIANCHI, Documenti I, št. 148); 1323, IV. 4., Gorica (HHStAW, SSL); 1323, IV. 21., Treviso (DG, AT XIII, št. 83); 1323, IV. 23., Treviso (DG, AT XIII, št. 84); 1323, X. 26., Rožac (G. BIANCHI, Documenti I, št. 358); 1328, VII. 24., Trst (CDI).

⁴⁸ *Liberalis de Levada*, 198 (*Dom. Ugo de Duyno de Sclavonia cum quinquaginta equitibus galeatis, et quinquaginta balestrenis, et cum centum peditibus*). Podobno je sodeloval s kontingentom 50 težkih konjenikov in 20 lokostrelcev v vojski Majnhardinca Henrika proti istemu nasprotniku pred Padovo 1324; gl. J. RIEDMANN, *Die Beziehungen*, 356 sl. in priloga št. 5, 6.

⁴⁹ DG, AT XIII, št. 83.

⁵⁰ DG, AT XIII, št. 84 (*In MCCCXXIII indict. sexta die dominice vigesimo tercio aprilis obiit nobillis comes dominus dominus Henricus Comes Goriciae et civitatis Tarvisi et districtus capitaneus*

pomenilo, da je bil imenovan za generalnega glavarja mesta in distrikta Treviso, postavljen pa je moral biti tudi za glavarja goriške grofije⁵¹. V virih se Hugo iz Devina namreč začne označevati kot *comitatus Goritiensis et terre Tarvisii capitaneus generalis*, pa tudi kot *capitaneus super totum comitatum Goricie oz. civitatis Tervisii et districtus capitaneus generalis*⁵². Goriško in trevisansko glavarstvo sta bila dva ločena urada, ki ju je Hugo združeval v svoji osebi. To je razvidno zlasti iz tega, ker je konec 1326 izgubil svoj urad v Trevisu, goriškega pa obdržal. Januarja 1327 namreč naroča skrbnik mladoletnega goriškega grofa, naslovni češki kralj, koroški vojvoda in sin na začetku omenjenega Majnharda, Henrik, kastelanu Henriku v Gorici, da izplača Arthesiusu de Rubeis iz Firenc, vojvodovemu najtesnejšemu sodelavcu v finančnih zadevah, *ze den zeiten, do der Deweiner hauptmann ze Terveis waz*, 100 veronskih mark za plačo, ki mu jo dolguje, in škodo, ki mu je bila povzročena⁵³. Kot goriški glavar pa se Hugo nasprotno omenja do novembra 1328⁵⁴. Izgleda, da je k izgubi glavarstva v Trevisu pripomogla tudi krvava fajda med dvema trevisanskima družinama, v katero je bil z goriškimi vitezi vpleten tudi Hugo Devinski⁵⁵. Na vsak način pa je bil tudi interes Majnhardinca Henrika, da si v svojem imenu in ne kot skrbnik mladoletnega goriškega grofa Ivana Henrika zagotovi oblast nad Trevisom. To mu je 1327 tudi uspelo in tako je bil Treviso s svojim velikim distriktom za goriško hišo izgubljen⁵⁶.

generalis pro Regia maiestate quasi post nonam, inter campanelam et nonam, et hora nona erat sanus, illeris et jocundus...et alia vero die sequenti confirmatus fuit eius filius parvulus duorum mensium et pro eo dominus Vgo milles de Duino eius Vicarius). O rojstvu in starosti mladega Ivana Henrika glej tudi G. BIANCHI, *Indice*, št. 1669 (1323, II. 9., Videm: *Mancia data a chi porto l'annunzio della nascita del figlio del conte di Gorizia*). Gl. C. CZOERNIG, *Das Land*, 537; J. RIEDMANN, *Die Beziehungen*, 382 sl.

51 Izraz *Comitatus Goritiensis* oz. *Go^{er}cz deu grafschaft* se začne redno pojavljati v začetku 14. stol. (npr. MDC VII, št. 438; G. BIANCHI, *Documenti I*, št. 358, 379, 405), prvič pa ga srečamo že v delilni pogodbi iz 1271: *Comitatus et dominium Goricie ac Tyrolis* (W I, št. 868). Omemba iz 1217 *versus comitatum Goritiensem* (F. SCHUMI, KUB II, št. 33), ki jo je L. HAUPTMANN, *Krain*, 351, imel za pristno, je izpod peresa prepisovalca z začetka 18. stoletja (gl. M. KOS, *Doneski k historični topografiji*, 146 sl.). Vsebinska tega izraza ni bila vedno ista. V našem primeru je pomenil goriško posest južno od Plöckenpassa: *super totum comitatum Goricie, in contratis Forijulii, super Charstis et Istria* (HHStAW, SSL, 1328, V. 18., Gries). Gl. H. WIESFLECKER, *Die politische Entwicklung*, 346.

52 G. VERCI, *Storia IX*, doc. 969 (= G. BIANCHI, *Documenti I*, št. 358), 1010, 1012; HHStAW, SSL, 1328, V. 18., Gries; CDI 1328, VII. 24.; MDC IX, št. 74, 215. J. RIEDMANN, *Die Beziehungen*, 387, ima, da je bil Hugo Devinski *vicarius generalis civitatis Tervisii et districtus*, kar je pomota. To je bil mladoletni goriški grof Ivan Henrik in v njegovem imenu kot njegov skrbnik titularni češki kralj in koroški vojvoda Henrik: *tutor patruelis (nostri) dilecti Iohannis Heinrich spectabilis comitis Goricie pro regia maiestate civitatis Tervisii et districtus vicarii generalis* (J. RIEDMANN, *prav tam*).

53 MDC IX, št. 74, in R. DAVIDSOHN, *Beiträge*, 396. Očitno je kot *lapsus calami* treba razumeti op. 2 na isti strani, po kateri naj bi Devinec izgubil svoj urad v Trevisu že pred 1326; glede Arthesiusa de Rubeis gl. J. RIEDMANN, *Die Beziehungen*, 487 sl. (in register).

54 MDC IX, št. 215.

55 R. DAVIDSOHN, *Beiträge*, 396; G. VERCI, *Storia IX*, doc. 1019.

56 J. RIEDMANN, *Die Beziehungen*, 386 sl. 28. marca 1327 je Henrik že pisal svetu in komuni mesta Trevisa, *da mittimus ad vos fidelem nostrum dilectum Henricum de Rotemburch, magistrum curie nostre, quem vobis in capitaneum constituimus* (G. VERCI, *Storia IX*, doc. 1041).

Hugo Devinski se pojavlja kot prvi glavar za goriško posest južno od Karavank in Plöckenpassa in očitno je bil ta urad formiran prav zaradi situacije, ki je nastopila z obdobjem skrbništva nad mladoletnim goriškim grofom. Ni bil pa to prvi goriški urad te vrste. Že 1294 se omenja glavarstvo v Pazinu⁵⁷ in 1308 v Lienzu⁵⁸. Urad glavarja, ki je bil zastopnik goriškega grofa v vseh pomembnih zadevah⁵⁹, pa so praviloma zasedali goriški ministeriali⁶⁰. Pravica postavljati glavarja je seveda šla goriškemu grofu, v času mladoletnosti Ivana Henrika pa njegovemu skrbniku. Vprašanje skrbništva je bilo v Gorici dokončno regulirano šele 1325. Takrat je goriška grofica Beatriksa zase in v imenu svojega mladoletnega sina prepustila Majnhardincu Henriku vso oblast nad goriškimi gospodstvi za dobo osmih let s pravico postavljati glavarje in kastelane⁶¹. Uporabo te pravice imamo kar dvakrat potrjeno. Tako je 1328 (ponovno ?) postavil za glavarja Huga iz Devina⁶², naslednje leto pa goriškega grofa Alberta IV., bratranca mladoletnega Ivana

⁵⁷ CDI 1294, I. 11., Poreč. 1321 se omenja tudi poseben goriški glavar v Završju v Istri, verjetno za goriško posest severno od Mirne (CDI 1321, die 14. ex. Julii); gl. 4. 2. 4. 1. in 4. 2. 4. 2.

⁵⁸ A. VEIDER, Die Verwaltung, 87.

⁵⁹ A. VEIDER, Die Verwaltung, 86.

⁶⁰ V Pazinu istoimenski ministeriali, v Završju Hartvik iz St. Michaelsburga na Tirolskem, v Lienzu tamkajšnji grajski grofje in nato ministeriali iz Flaschberga, v Gorici v tem času Hugo Devinski.

⁶¹ HHStAW, SSL, 1325, IV. 3., Tirol: *uns [=Henriku] vollen ganczen und freyen gewalt geben hat uber alle die herschaft cze Go^ercz und ze Terueys uber land und u^eber laeute, stete, pu^erge und veste...cze beseczen und cze entseczen, cze tu^onne und cze lazzen und cze niezzzen nach unser trewen und willen an aller geuaerd...u^eber acht jar...Wir wellen auch, swelhe die sein oder werdent, den wir ze hauptmanne oder ze purchgrauen oder cze phleger uber die herschaft seczen, daz die swern, ob wir nicht enwaezen, daz si danne dem vorgeantanten chinde die herschaft widerantworten...Wir gehaizzen auch, daz wir alle die, die zu^o der herschaft gehoe^erent, bei den rechten beleiben lazzen wellen, die si mit recht her pracht habent bei weilend unserm vettern grauen Heinrich von Go^ercz. Pred tem je v pravnih poslih nastopala Beatriksa, ki je npr. oktobra 1323 kot *administratrix Comitatus Goritie et bonorum magnifici viri domini Johannis Henrici Comitiss* potrdila Frideriku iz Savorgiana prodajo treh kmetij, ki mu jih je malo pred svojo smrtjo prodal goriški grof Henrik (DG, AT XIII, št. 83), vendar z dodatkom, da mora to njeno odločitev *laudabit, ratificabit et approbabit* zgoraj imenovani Henrik oz. *quicunque fiet tutor, vel administrator dicti filii* (G. VERCI, Storia IX, doc. 969). 6. junija 1324 se je to tudi zgodilo (DG, AT XIII, št. 86). Beatriksa je tudi po predaji oblasti Henriku aprila 1325 imela v svoji titulaciji *mater tutrix et legitima administratrix dilecti filii nostri* (DG, AT XIII, št. 89).*

⁶² HHStAW, SSL, 1328, V. 18., Gries: *Quod nos [=Henricus] tamquam tutor patruelis nostri dilecti Johannis Henrici, spectabilis comitis Goricie, nobilem virum, fidelem nostrum Hugonem de Duyno fecimus et constituimus capitaneum super totum comitatum Goricie, in contratis Forjuli, super Charstis et Istria ita, quod ipse tamquam verus capitaneus in omnibus plenam habeat potestatem. Et huius officii causa sibi annis singulis ducentas marcas solidorum Aquilignensis monete dare et soluere tenebimur de bonis comitatus predicti, mandantes universis nobilibus, civibus atque singulis hominibus dicti comitatus firmiter et districte, quatenus eidem Hugoni tamquam eorum capitaneo omnimodam debeant obedienciam exhibere. Dampna etiam et expensas, quas dictus Hugo causa alicuius gwerre vel questionis dicti comitatus sustineret, sibi tenebimur resarcire de bonis comitatus predicti.*

Henrika⁶³, katerega oče Albert III. je v začetku, takoj po smrti svojega brata Henrika II., prevzel skrbništvo nad nečakom Ivanom Henrikom⁶⁴.

Glede pravic, ki so pripadale Hugu Devinskemu kot goriškemu glavarju, nimamo natančnih informacij. Čeprav je za goriško posest v Istri obstajal poseben glavar v Pazinu, se zdi, da je moral biti podrejen Hugu, katerega oblast se je raztezala tudi čez Istro⁶⁵, najvišjo pomembnost goriškega glavarstva pa dokazuje tudi to, da je Hugu kot glavar sledil goriški grof Albert IV. Kaj vse pomeni *in omnibus plenam habeat potestatem* je težko reči. Kot kaže listina za Henrika iz 1325⁶⁶, mu pravica postavljati kastelane na goriške gradove npr. ni pripadala. V prvi vrsti je moral biti odgovoren za vojaške zadeve in skrbeti za varnost. Na to kaže že določba iz listine iz 1328, s katero mu bodo vsi stroški in škoda, ki bi jo kot glavar goriške grofije imel v vojni, povrnjeni. Tako mu je npr. goriška grofica Beatrika januarja 1325 med drugim tudi *fur schaden den er an rossen in unserm dienst genomen hat* zastavila grad Kožljak v Istri in vas Tomaj na Krasu⁶⁷, avgusta istega leta pa mu je *umb sein chost und schadn, den er an stuchkn und an der pferdn vor Cordiuad in unserm dienst enphangen hat*, zastavila vasi Rodik in Lokve na Krasu⁶⁸. 1328 mu je koroški vojvoda nakazal za sodelovanje v pohodu nad Este in škodo, ki jo je pri tem utrpel, 1200 mark dohodkov iz sodišč in uradov na Kranjskem⁶⁹. V okvir vojaške oblasti je spadalo tudi varovanje ceste med Pušjo vasjo in Latisano ter trgovcev na njej⁷⁰. O drugih pristojnostih vemo samo to, da je leta 1326 kot trevisanski glavar v imenu Henrika, skrbnika mladoletnega goriškega grofa, ki je bil državni namestnik v Trevisu, dovolil podestaju izvrševati višje oz. krvno sodstvo⁷¹. Pripadala pa mu je tudi pravica,

⁶³ HHStAW, SSL, 1329, VII. 4., Zenoberg: *Wir Heinrich...den edeln graf Albrechten von Go^ertz ze haubtmane gesetzt und bestetigt haben ze Go^ertz, in Friaul, ze Isterreich und uf dem Charste mit vollem gewalte, als ein haubtman haben sol, als lange ez unser wille ist, mit sogetanem gedinge, daz man im ze dem jare zway tausent phunt perner geben sol.* Iz istega dne je tudi reverz grofa Alberta (HHStAW, SSL, 1329, VII. 4., Zenoberg).

⁶⁴ Glej MDC VIII, št. 668; J. RIEDMANN, *Die Beziehungen*, 382, ima pomotoma Albert II. (umrl že 1304), namesto Albert III. (umrl 1327).

⁶⁵ Glej op. 62.

⁶⁶ Glej op. 61.

⁶⁷ C. de FRANCESCHI, *I Castelli*, 208, št. 2.

⁶⁸ Diplomatar, fol. 22' (1325, VIII. 3.). Gl. s tem v zvezi tudi poročilo, ki sta ga o vojaškem pohodu proti Cordovadu Beatriksi poslala Hugo iz Devina in Henrik iz Pevme (*nos omnes de partibus istis vestri fideles et subditi hodierna die hospitabimus in Fara juxta Isoncium cum decenti sociorum equitum comitiva et crastina vesrus Cordevadum juxta Portum Gruarii intendimus equitare*): G. Verci, *Storia IX*, doc. 985 = G. Bianchi, *Documenti I*, št. 405. Vasi Rodik in Lokve sta mu bili prvič zastavljeni že leta 1323 (Diplomatar, fol. 21, 21').

⁶⁹ B. OTOREPEC, *GZL I*, št. 34. Že leta 1324 je Hugo sodeloval s kontingentom 50 težkih konjenikov in 20 lokostrelcev v vojski koroškega vojvode Henrika pred Padovo. Vendar je to moral biti njegov osebni kontingent in ne kontigent goriške grofije. V seznamu stroškov za ta pohod so namreč posebej navedeni *Isti sunt de Gorici*. J. RIEDMANN, *Die Beziehungen*, priloga št. 5, 6.

⁷⁰ MDC IX, št. 215; gl. O. STOLZ, *Das Zoll- und Geleitsrecht*, 67 sl.

⁷¹ G. Verci, *Storia IX*, doc. 1012 (*decrevit et ordinavit, atque mandavit ex certa scientia...quod...Pot(esta) Ter(visi) habeat...purum, merum et liberum arbitrum et potestatem inquirendi et procedendi super maleficio, rixa, excessu, seu delicto*). Regest v MDC IX, št. 41 ima povsem napačno, da je bil Hugo iz Devina takrat imenovan za generalnega glavarja v Trevisu in da je njemu pripadlo višje sodstvo.

daje *vice et nomine hominum et districtualium tocius Comitatus (Goricie)* sklepal premirja, zavezništva in sporazume⁷². Vemo tudi, da je bila služba glavarja posebej plačana iz dohodkov goriške grofije⁷³. Urad glavarja goriške grofije je torej vsekakor bila služba z najvišjimi pooblastili v strukturi goriške uprave in glavarju so bili z ukazom goriškega grofa oziroma njegovega skrbnika dolžni izkazovati poslušnost *nobiles, cives atque singulis homines dicti comitatus*⁷⁴. S to službo v svojih rokah je Hugo III. iz Devina stal po oblasti, ugledu in verjetno tudi finančno⁷⁵ na prvem mestu med goriškimi ljudmi.

Kot glavar se zadnjič omenja novembra 1328⁷⁶, julija 1329 pa je Henrik imenoval za novega glavarja že goriškega grofa Alberta IV. Tukaj ne bomo ugibali zakaj je bilo temu tako. Dejstvo pa je, da je 1334 neka Stilihija iz Devina dobila od goriške grofice Beatrikse v zastavo vasi Rodik in Lokve na Krasu⁷⁷. Prav tako je znano, da je natančno isto posest imel predtem v zastavi iz istega naslova Hugo III. iz Devina (gl. zgoraj). Tudi drugi viri nam potrjujejo domnevo, da je bila ta Stilihija Hugova žena in da je to posest dobila po njegovi smrti⁷⁸. Kot *capitaneus comitatus Goritiae* se 1336 omenja sin Huga III., Jurij iz Devina, ki se v virih prvič pojavi leto poprej⁷⁹. Kljub temu, da je v uradu sledil sin, pa na kakšne dedne pravice Devinskih do goriškega glavarstva ni misliti. Ne samo, da proti temu govorijo določbe sporazuma iz 1325, s katerim je Beatriksa prepustila koroškemu vojvodi Henriku oblast nad vso goriško posestjo⁸⁰, ampak sta v času med obema Devincema službo glavarja goriške grofije opravljala goriški grof Albert IV. in nato Grajf (Grifo) iz Čreteža v Slovenski marki⁸¹.

Februarja 1335 je koroški vojvoda Henrik prodal goriški hiši Pušjo vas z okoliškimi kasteli, ki jo je oglejski patriarh podelil v fevd njegovemu očetu

⁷² CDI 1328, VII. 24. Pogajanja o mirovnem sporazumu s tržaško komuno.

⁷³ Glej op. 62.

⁷⁴ Gl. op. 62 in J. RIEDMANN, Die Beziehungen, 387, in op. 280 za poslušnost kastelanov trevisanskega distrikta.

⁷⁵ Poleg oglejskih fevdov je 1324 dobil od goriške grofice Beatrikse v zastavo Barbano (*Chastell ze Barban...mit gericht, mit stewr, mit czins, mit herschaft und mit allen den rechten die darczu gehoe^erent*: RB fol. 53) in 1325 Kožljak v Istri (gl. op. 67).

⁷⁶ Glej op. 70.

⁷⁷ HHStAW, SSL, 1334, IX. 21., Gorica.

⁷⁸ 1346 so bratje Nemškega viteškega reda v Ljubljani sklenili, da bodo vsako leto obhajali obletnico za Rudolfa in Huga iz Devina in *Staele die dybeinerin* v zahvalo za letnih deset tovorov soli, ki so jim bili obljubljeni (Notizenblatt I, 1851, str. 343, št. 111). Stilihija in njen sin Rudolf sta nam znana še iz enega dokumenta iz okrog 1340 (DG, AT XV, št. 160). 1342 sta ta Rudolf in njegov brat Jurij označena kot sinova pokojnega Huga iz Devina (HHStAW, SSL, 1342, VI. 25., Čedad), Jurij sam pa se že 1335 in 1336 označuje kot sin pokojnega Huga iz Devina (V. JOPPI, Nuovi documenti, IV.; DG, AT XIV, št. 128, 129). Gl. tudi F. KOS, Iz zgodovine, 108, 109.

⁷⁹ HHStAW, FU št. 99, 1335, VI. 18., Ljubljana; V. JOPPI, Nuovi documenti, IV. (1335, VIII. 5., Videm).

⁸⁰ Glej op. 61.

⁸¹ Grof Albert: HHStAW, SSL, 1329, VII. 4., Zenoberg; G. BIANCHI, Documenti II, št. 593; DG, AT XIII, št. 91; HHStAW, SSL, 1331, IV. 2., Lienz; Grajf iz Čreteža: DG, AT XIII, št. 94; G. BIANCHI, Documenti II, št. 624, 631, 639; HHStAW, SSL, 1330, VIII. 16., Videm.

Majnhardu tirolsko-goriškemu⁸². To je pomenilo vojno napoved patriarhu, saj je ta menil, da mu po Henrikovi smrti 2. aprila 1335 pripada ta pomembni fevd nazaj. Pušja vas, kjer je bila tudi mitnica, je namreč kontrolirala obe pomembni trgovski poti, ki sta iz Koroške vodile v Furlanijo - tisto preko Plöckenpassa in ono preko Pontebbe. Patriarh je zato poleti 1336 s svojo vojsko prodrl pred mesto, kateremu je iz Gorice hitela na pomoč vojska pod vodstvom goriškega glavarja Jurija iz Devina. Patriarhu je uspelo, da je pod Braulinsom, južno od Pušje vasi na desnem bregu Tagliamenta, premagal goriško vojsko, katere del se je zatekel v tamkajšnji grad, ki ga je od 1321 imel v svojih rokah rod goriških militov in ministerialov iz Oberdrauburga na Koroškem⁸³. Po obleganju so se grad in njegovi branilci, med katerimi so bili goriški ministeriali iz Rihemberka, Gorice, Vikumberga, Novega gradu na Krasu, Sovinjaka, Pazina, Krmina in seveda njihov poveljnik Jurij iz Devina, 27. avgusta 1336 predali⁸⁴. Še istega dne je bil *in exercitu d. Patriarche iuxta Braulinum* dosežen sporazum, da se nekateri goriški vitezi izpustijo. Med njimi je bil tudi Jurij iz Devina. Prisegli pa so, da se bodo, v kolikor v štirih mesecih ne pride do mirovnega sporazuma med sprtima stranema, vrnili v oglejsko ujetništvo⁸⁵. Zdi se, da je zaradi tega ponesrečenega pohoda Jurij izgubil tako urad goriškega glavarja kot tudi zaupanje v Gorici. To ga je približalo patriarhu, kateremu je konec leta 1337 v svojem in v svojih bratov imenu obljubil zvestobo⁸⁶. Kasneje ga sicer še parkrat srečamo kot pričo v goriških listinah⁸⁷, toda v začetku 1340 je prišlo celo do vojaškega napada goriškega grofa na Jurija in šele po posredovanju patriarha je bil sklenjen mir⁸⁸.

To je nekako tudi čas, ko so se začele goriške in devinske poti razhajati⁸⁹. Goriška moč je začela upadati in njihova politika je bila vedno bolj odvisna od Habsburžanov, h katerim so se začeli obračati tudi gospodje iz Devina. Kot je splošno znano, so se Devinci 1366 kot deželski gospodje podvrgli Habsburžanom, poleg oglejskih fevdov pa so s seboj odnesli tudi goriški Gotnik ob izviru notranjske Reke⁹⁰. 1374 je s smrtjo Alberta IV. izumrla istrska veja goriških grofov in vso goriško posest v Istri, Slovenski marki in Beli krajini so dedovali Habsburžani, ki so nato konec leta 1379 zastavili Hugu VIII. *unserm hauptman in Isterreich...das egenante land ze Isterreich mit der grafschafft ze*

⁸² Glej W II, št. 567, 571, 681, 682; A. JAKSCH, Geschichte II, 117 sl.

⁸³ DG, AT XIII, št. 75.

⁸⁴ Gl. P. PASCHINI, Storia II, 250 sl.; C. CZOERNIG, Das Land, 322, 545.

⁸⁵ DG, AT XIV, št. 128, 129.

⁸⁶ R. PICHLER, Il Castello, 181.

⁸⁷ DG, AT XIV, št. 147 in F. KOS, Iz zgodovine, 111.

⁸⁸ B. M. de RUBEIS, Monumenta, 874 (*Comes Goritiae...aggressus est de guerra fidelem nostrum et Ecclesiae Aquilejensis, Georium de Duino et finaliter factis treguis inter eos*). To se je zgodilo po podelitvi oglejskih fevdov goriškim grofom, ki je bila, kot vemo iz DG, AT XIV, št. 147, 25. februarja 1339. Očitno je s temi sovražnostimi v zvezi tudi določba v listini goriškega grofa Alberta iz 10. februarja 1340, s katero je bratoma Frideriku in Hermanu zastavil grad in gospostvo Švarcenek, da morata omenjena brata v primeru vojne med goriškimi grofi in Devinci predati Švarcenek goriškim vitezom (HHStAW, SSL, 1340, II. 10., Gorica).

⁸⁹ Gl. C. CZOERNIG, Das Land, 642.

⁹⁰ Tako je v zaznamku goriških fevdov, ki je verjetno nastal okrog 1368, tudi notica *das Dybeiner meinem Herrn von Görz vor hat Gu^othnekk dy Vest und alles das darczu gehört* (RB fol. 126, 126').

*Mitterburg*⁹¹. To je prva omemba Pazinske grofije s tem imenom, ki je seveda rezultat več kot stopetdesetletnega razvoja goriških istrskih posesti v smeri posebne samostojne ustavno-upravne enote⁹², v katerem so vidno sodelovali tudi gospodje iz Devina.

⁹¹ Listina iz 1379, XII. 30., Gradec: C. de FRANCESCHI, *Storia documentata*, str. 391, doc. 8.

⁹² Gl. G. de VERGOTTINI, *La costituzione*, AMSI 39, 1927, 31 sl.

3. 1. 3. Grdo Selo

*Castrum de Gardoselle*¹, severno od Pazina v Istri, je bil sedež gospodov, ki se v drugi polovici 13. stoletja pojavijo v listinah goriške provenience. Iz njih je razvidno, da so za goriške grofe opravljali različne naloge. Spadali so med *ministeriales domini comitis*², bili pa so tudi milites³.

O njih ne vemo kaj dosti. Prvi znani gospod, imenovan po Grdem Selu, je bil *dominus Artalupus de Gardosilla*. V virih se pojavi samo enkrat. 1250 ga srečamo med pričami v neki listini Filipa iz Kožljaka. Verjetno je bil *miles*, saj je naštet pred nekim militom Ianinom⁴. Nekaj več podatkov o grdoselskih gospodih imamo iz zadnje četrtine 13. stol., ko se v virih skoraj istočasno pojavita Bertold in Henrik. Prvi je bil glede na število omemb najpomembnejši predstavnik grdoselskih gospodov, drugi pa je bil starejši in Bertoldov stric. V listini goriškega grofa Alberta, datirani s 27. julijem 1278 v Pazinu, s katero je bilo sklenjeno zavezništvo med Albertom II. in koprsko komuno, se med prisežniki na goriški strani, za Henrikom iz Pazina, najpomembnejšim goriškim ministerialom v Istri, omenjata *Hentius de Gransella et Bertoldus nepos eius*⁵. Henrika iz Grdega Sela srečamo še v več dokumentih tistega časa. Tako je bil 1275 v Čedadu med prisežniki v enem od številnih sporazumov med oglejskim patriarhom in goriškim grofom⁶. 1282 ga srečamo v Poreču med pričami, ko je Elizabeta, vdova po zgoraj omenjenem Henriku iz Pazina, v imenu svojega mladoletnega sina Henrika iz Lupoglava potrdila, da ima od poreške škofije določene fevde⁷. Neznano kdaj je od Paponi iz Lovreča kupil vas Montelino južno od Vižinade, ki je bila goriški fevd in ki sta jo njegova sinova Henrik in Arnold novembra 1293, že po očetovi smrti, prodala Karstmanu (Karl) iz Pazina⁸. To je edina meni znana omemba Henrikovih sinov, se pa v tej listini med pričami omenja tudi zgoraj omenjeni Henrikov nečak Bertold iz Grdega Sela. Ta se prvič pojavi v virih leta 1274, ko je bil v Čedadu prisoten ob sklenitvi sporazuma med goriškim grofom Albertom II. in oglejskim patriarhom Raimondom della Torre. V tem sporazumu je izrecno naštet med *ministeriales domini comitis*, bil pa je tudi eden od

¹ Thesaurus, št. 1225, 1288. Prva omemba gradu je iz leta 1366.

² CDI 1274, Die XIV exeunte Augusto.

³ Npr. J. ZAHN, CDAF, FRA II 31, št. 396; V. JOPPI, Appendice, št. 8; M. KOS, Doneski, št. 3.

⁴ C. de FRANCESCHI, I Castelli, priloga 1.

⁵ A. S. MINOTTO, Documenta ad Forum Julii, AMSI vol. IX, 80. Gl. tudi C. de FRANCESCHI, Storia documentata, 245, ki je tudi mnenja, da je bil goriški grof Albert II. verjetno ustanovitelj grdoselskega gradu (...presumibile suo fundatore...), vendar se prvi grdoselski gospod pojavi že za časa njegovega očeta Majnharda III. († 1258), sam Albert II. pa je prišel iz salzburškega ujetništva, v katerega je padel po goriški katastrofi pri Lieserhofnu na Koroškem l. 1252, šele 1261 (gl. 3. 1. 2., op. 15).

⁶ CDI 1275, II. 24.

⁷ CDI 1282, XII. 8. (*Henricus de Gardasella*).

⁸ M. KOS, Doneski, št. 3 (*Haynricus et Arnoldus fratres de Gerdezella confessi et contenti fuerunt vendidisse Carstemanno de Pisino...villam nuncupatum Medelnum in episcopatu Parentino iuxta confines ville de Rosario cum omnibus et singulis iuribus dominio antinenciis et pertinenciis ad eos spectantibus, sicut olim pater eorum dominus Henricus de Gerdezella emptionis titulo a Papone de Castro sancti Laurencii et ipsi hactenus possiderunt...Qui vero dominus comes [Albertus]...eundem Carstmanum...de dicta villa...investivit*).

prisežnikov⁹. V spremstvu goriškega grofa Alberta II. ga srečamo še večkrat vse do leta 1295, ko se zadnjič omenja. Tako je bil 20. maja 1278 v Brucku pri Lienzu¹⁰, marca 1281 ponovno v Čedadu ob priliki razsodbe v sporu med oglejskim patriarhom in goriškim grofom¹¹, julija 1286 je bil v spremstvu Alberta v Črnomlju in je označen kot *miles*¹². Naslednje leto ga srečamo v Gorici ob priliki podelitve kastelanstva na goriškem gradu Andreju iz Pevme¹³. 1293 je bil v Pazinu ob prodaji zgoraj omenjene vasi Montelino južno od Vižinade¹⁴, zadnjič pa se v virih omenja maja 1295, ko je Henrik iz Lupoglava, sin Henrika iz Pazina, prodal goriškemu grofu Albertu II. grad in gospodstvo Žužemberk. Ker je bila točna vrednost gospodstva sporna, sta Henrik iz Lupoglava in goriški grof Albert izbrala *per arbitrum eorum communium amicorum*, in sicer Bertolda iz Grdega Sela za Henrika in Majnclina s Hmeljnika za goriškega grofa¹⁵. Bertold je imel tudi brata Dietrika, s katerim sta bila marca 1277 v Lienzu prič v listini goriškega grofa Alberta za dominikanke v Lienzu¹⁶. Slednji je znan še iz dveh listin. Najprej je bil 1274 v Welsbergu v Pustertalu priča v listini goriškega grofa Alberta II.¹⁷, nato pa še v listini grofice Neže Pfanberške iz 1275, s katero se je le-ta odpovedala v korist svoje sestre Eufemije in njenega moža, goriškega grofa Alberta, pravic do gospodstev Plain in Hardegg¹⁸.

To pa je takorekoč vse, kar je znanega o grdoselskih gospodih v goriški dobi. Iz 1366 je znan še neki Henrik iz Grdega Sela, ki je takrat prodal turjaškimi bratom pet hub v Zgornji Slivnici pri Grosupljem¹⁹. Glede na ime, ki pa je bilo v tistem času eno najpogostejših, je bil morda član zgoraj omenjenega rodu. Iz na žalost nedatiranega zaznamka notarskih pisem v Registraturni knjigi goriških grofov iz 15. stol. je znano še, da je goriški grof Albert podelil nekemu Ulriku iz Grdega Sela v fevd nekaj hub v Istri²⁰. Od posesti, ki so jo imeli grdoselski gospodje, je iz istega vira znano samo še to, da je neki Ivan iz Grdega Sela, ki je enako kot Ulrik neznan v drugih virih, imel (verjetno kot goriški fevd) dvor v Labinu²¹. Leta 1341 se omenja *Michexe castellanus Gardaxeles*²², ki je bil po de Franceschiju morda iz rodu koroških Ebersteincev. Ti se nekako v tistem času res pojavijo tudi

⁹ CDI 1274, die XIV exeunte Augusto. O sporazumu gl. P. PASCHINI, Storia II, 183.

¹⁰ TLF, listina št. 18, 1278, V. 20. (*Bertholdus de Grescel*).

¹¹ MDC V, št. 481; W II, št. 304 (*Bertholdus de Gredescella*).

¹² J. ZAHN, CDAF, FRA II 31, št. 396 (*Bertholdus de Girzel, miles*).

¹³ V. JOPPI, Appendice, št. 8 (*Perchtoldus de Gerdosella, miles*).

¹⁴ M. KOS, Doneski, št. 3 (*Pertoldus de Gerdezzela, miles*).

¹⁵ HHStAW, SSL, 1295, V. 13., Gorica (mikrofilm AS št. 5D/9); *Pertoldus de Gredezella*.

¹⁶ TLA II 7022, 1277, III. 27., (prepis), orig. ADL I B 12 (*Perchtoldus et Ditricus fratres de Gerscel*). M. BITSCHNAU, Burg und Adel, št. 234, je na podlagi te omembe in listine iz op. 10 napačno iskal Gerscel v okolici Lienza.

¹⁷ DG, AT XII, št. 41; 1274, XI. 2. (*Ditricus de Krezel*).

¹⁸ StUB IV, št. 559, 1275, VI. 4., Kamnik (*Ditricus de Kardizella*).

¹⁹ F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 19, št. 159.

²⁰ RB fol. 48' (*Item ein brief, wye mein herr graf Albrecht verlihen hat Vlrichn von Gerresell ettleich huebn in Isterreich*). Albert II. († 1304) ali Albert IV. († 1374)?

²¹ RB fol. 49 (*Item brief vom Hannsen von Gardesell umb den hof cze Albon und anderew gueter, dy darczu gehornt*).

²² SM, AMSI vol. III, 276.

v Istri; po njihovem izumrtju naj bi Grdo Selo prešlo na Devince in nato na gospode iz Walseeja, ki ga 1431 že podeljujejo v fevd²³.

²³ C. de FRANCESCHI, *Storia documentata*, 245, priloga št. 15.

3. 1. 4. Kožljak

Po splošno uveljavljenem mnenju v historiografiji¹ je *castrum Josilach* v znani listini Ulrika III., sinu istrskega mejnega grofa Ulrika II., iz leta 1102, s katero je daroval oglejski cerkvi velik del svoje alodialne posesti v Istri², Kožljak. To je tudi njegova prva omemba, ki pa ga že označuje kot *castrum*. Kdaj je Kožljak prišel v last mejnih grofov iz rodu Weimar-Orlamünde ni znano. Mogoče se je to zgodilo okrog 1064, ko je nemški kralj Henrik IV. podelil Ulriku II. dvajset kraljevih kmetij v Istri³. Po 1102 pa je v oglejski lasti in o njem ne vemo nič vse do 1234. Takrat pa se v neki listini, izdani v Novem gradu, v kateri je naveden goriški grof Majnhard III. kot razsodnik v ozemeljskem sporu, med prisotnimi omenja tudi *Filippus de Goflaco*⁴. Temu Filipu, ki ga redno srečujemo v bližini goriškega grofa, lahko sledimo v virih vse do leta 1264. Tako je bil leta 1244 prisoten, ko je tržaški škof obljubil goriškemu grofu Majnhardu III. določene dohodke⁵, 1251 ga skupaj z Ulrikom iz Rihemberka srečamo v Latisani, ko je goriški grof Majnhard III. investiral Petra Dandola v neke fevde⁶, leta 1254 je bil v Kopru med pričami (naštet za Henrikom, grajskim grofom v Lienzu), ko je tridentski škof Egno investiral Majnharda III. v vse, kar so imeli pokojni grof Ulrik de Ultimis in brata Gregor in Friderik, pokojna grofa de Piano, od tridentske cerkve v fevdu v škofiji in vojvodini Trident⁷. Naslednje leto, 1255, ga srečamo na gradu v Pazinu, ko kot prvi med naštetimi pričami - pred Ulrikom iz Rihemberka - prisostvuje podelitvi gospostva Gotnik v fevd s strani goriškega grofa Majnharda III. Vinterju iz Pazina⁸. Zadnjič se Filip iz Kožljaka omenja v dveh listinah iz leta 1264. Najprej ga srečamo 20. marca v Buzetu med pričami ob sklenitvi sporazuma med oglejskim patriarhom Gregorjem de Montelongo in goriškima grofoma Majnhardom IV. in Albertom II.⁹ ter nato v enaki vlogi še 6. julija v Pulju¹⁰.

Čeprav se nikjer izrecno ne omenja kot goriški ministerial, je to nedvomno bil, saj se, kot je bilo že rečeno, redno pojavljanje v bližini goriških grofov, zmeraj v družbi s še nekaterimi drugimi goriškimi ministeriali (Pazinski, Rihembreški, Rašporski, rod grajskih grofov iz Lienza)¹¹. To, da je na oglejskem fevdu sedel goriški ministerial, pa srečamo npr. tudi v Lupoglavu¹².

¹ C. de FRANCESCHI, I Castelli, 87; B. BENUSSI, Nel medio evo, 481; H. PIRCHEGGER, Erläuterungen, 517; L. MARGETIĆ, Rijeka, 45.

² F. SCHUMI, KUB I, št. 67.

³ F. SCHUMI, KUB I, št. 43. To vprašanje je v zvezi z vojno med Henrikom IV. in madžarskim kraljem Belom I. leta 1063 v kateri naj bi pomembno vlogo imel tudi kranjsko-istrski mejni grof Ulrik II. iz rodu Weimar-Orlamünde; gl. L. HAUPTMANN, Krain, 386, in L. MARGETIĆ, Rijeka, Rijeka i područje istočno od Učke ("Meranija") u XI. i XII. stoljeću, 39 sl., ki zastopa drugačno mnenje.

⁴ A. S. MINOTTO, Acta et Diplomata, 19.

⁵ W I, št. 507, Gr. V, št. 844: prvič izpričana nemška oblika imena *Waehssenstein* za Kožljak.

⁶ W I, št. 561.

⁷ W I, št. 617.

⁸ W I, št. 629.

⁹ DG, AT XII, št. 35; P. PASCHINI, Storia II, 167, 168.

¹⁰ A. S. MINOTTO, Documenta ad Forumjulii, AMSI vol. IX, 74.

¹¹ Glej C. de FRANCESCHI, I Castelli, 88; H. PIRCHEGGER, Erläuterungen, 517. Filip iz Kožljaka je imel tudi svojo lastno posest, saj 12. decembra 1250 potrjuje sinovom Andreja de

Filip je imel sina Ka(r)stmana (Karel), ki nam je znan samo iz ene listine iz leta 1265, v kateri ga srečamo kot poroka na goriški strani v sporazumu med oglejskim patriarhom in goriškima grofoma Albertom in Majnhardom¹³. Tudi za naslednje obdobje so viri zelo skromni, a kljub temu vemo, da je Karstman imel istoimenskega sinu, ki je leta 1297 prodal Henrikmu (Ajcemanu) iz Pazina *villam nomine Olgeuih prope lacum de Cosglaco*¹⁴. Približno iz istega časa (1293) nam je znan tudi neki *Brabantus de Wessenstein*¹⁵, ki je bil med prisotnimi, ko sta Henrik in Arnold iz Grdega Sela prodala vpricho goriškega grofa Alberta II. Karstmanu iz Pazina vas Montelino oziroma Sv. Vital južno od Vižinade, ki je bila goriški fevd. V kakšnem razmerju je bil ta Brabant z rodom goriških ministerialov z Kožljaka, ne moremo reči, prav tako pa ne moremo reči kaj več niti o rodu samem, saj se nam sled za njim izgubi. Leta 1332 sta na Kožljaku izpričana brata Filip in Ulrik, ki pa sta spadala med ljudi oglejskega patriarha¹⁶.

Aprila 1323 je v najboljših letih in na višku osebne politične moči, pa tudi na vrhuncu moči, ki jo je kdajkoli dosegel njegov rod, umrl goriški grof Henrik II.¹⁷ V situaciji, ko je zapustil manj kot leto starega sina Ivana Henrika in je težko vlogo skrbnika prevzela vdova Beatriksa, je bil za generalnega glavarja vseh goriških posesti imenovan Hugo Devinski, ki je za svojo službo, v kateri je imel tudi stroške, bil plačan. Tako mu je Beatriksa januarja 1325 v Trevisu na ta račun zastavila za 657 mark šilingov, kolikor mu je bila dolžna, *vnser vest datz Wachsenstein* z vsem pripadajočim in vas Tomaj na Krasu¹⁸. Ta zastavitev je bila za Devinske še toliko pomembnejša, saj je kožljaško gospostvo mejilo z devinsko posestjo v Moščenicah in Brseču¹⁹, že leto poprej pa jim je bilo v Istri zastavljeno še gospostvo Barbana.

Čeprav je bil Kožljak, kot smo videli, last oglejske cerkve, pa je zaradi goriškega ministerialskega rodu, ki je na njem sedel, počasi prehajal pod goriško jurisdikcijo; Goriški so ga v prvi tretjini 14. stoletja že smatrali za svojega (*vnser*

Cirlago prodajo dveh vasi (Popetra in Kobilja glava) v koprski dijecezi. Med prisotnimi se omenja tudi neki *Mingulinus de Cosliaco* (C. de FRANCESCHI, I Castelli, 207, priloga 1), ki je mogoče identičen z *dominus Menziza de Coslacho*, ki se omenja k letu 1264 v Liber I. iurium episcopatum diocesis Parentinae, fol. 88, iz konca 15. stol. (M. ZJAJČIČ, Posjedovni odnosi, 40). O Filipu iz Kožljaka gl. tudi M. KOS, Studija, 157, in op. 150.

12 F. SCHUMI, KUB II, št. 334; C. de FRANCESCHI, I Castelli, 27 sl. Podobno so goriški ministeriali bili v Vikumbergu, ki je bil fevd tržaške škofije (RB, fol. 111', 112; CDI 1367, X. 15., Benetke; glej tudi 4. 1. 1., op. 35).

13 DG, AT XII, št. 37; W I, št. 733 (*Castmannus filius Phylippi de Wasenstayn*). C. de FRANCESCHI, I Castelli, 89, navaja, da se v virih omenja v letih 1294-1305 tudi neki Karstman, ki je bil glavar v Pazinu, vendar ni dokazov, da bi lahko bil sin Filipa iz Kožljaka. Potem ko je leta 1916 M. KOS, Doneski, 1 sl., objavil 20 do takrat neznanih istrskih listin iz HHStAW, de Franceschijev namig ne zdrži niti kot možnost, saj je Karstman, glavar v Pazinu, imel za očeta Majnharda. Gl. 3. 1. 8.

14 M. KOS, Doneski, št. 5, listina z dne 1301. IV. 6., Pulj (*Castemannus olim filius domini Castemanni de Cosglaco*).

15 M. KOS, Doneski, št. 3.

16 A. S. MINOTTO, Acta et Diplomata, 115, 123.

17 H. WIESFLECKER, Die politische Entwicklung, 345.

18 C. de FRANCESCHI, I Castelli, 209, priloga 2.

19 M. KOS, Jedan urban, 3 sl.

vest !). Toda oglejski patriarhat, ki sta ga v Istri ogrožala predvsem Beneška republika in goriški grofje, se Kožljaku še ni bil pripravljen odpovedati. To najboljše ilustrirajo dogodki, ki so se odvijali v letih 1331 in 1332. Maja 1331 se je kot eno glavnih in zadnjih oporišč Ogleja na istrski obali beneškemu levu prostovoljno podredil Pulj²⁰. Oglej seveda ni miroval in v eni od akcij, naperjenih proti Beneški republiki, sta Filip in Ulrik s Kožljaka zajela dva beneška državljana iz Rovinja. Benetke so konec leta 1331 odgovorile z obleganjem, ki je trajalo do marca 1332, ko je Filip predal Kožljak patriarhovim ljudem. Še pred tem pa je goriška grofica Beatriksa prepustila Benečanom sosednjo goriško utrdbo - Kršan, kar naj bi olajšalo obleganje²¹. V situaciji, ko je obleganje spomladi 1332 propadlo, so Benečani sprožili diplomatsko akcijo, da bi rešili spor med Oglejem in Goriškimi, ki je nastal glede Kožljaka, saj je patriarh trdil *quod pleno iure ad Aquil. Ecclesiam pertinebat*, druga stran pa, da *ad cuius* [comitissa Goricie, op. P. Š.] *comitatum dictum castrum Coflachi...spectat et pertinet pleno iure*²². V pogajanjih, ki so se vlekla celo poletje 1332, patriarh ni bil pripravljen prepustiti Kožljaka, dokler mu Goriški ne vrnejo gradu Arisperm v Furlaniji²³. Benečani pa so celo predlagali, naj bi obe strani izbrali po enega razsodnika, ki naj bi razsodila *ad quem de iure spectat castrum Coslachi*²⁴.

Kako so se pogajanja konkretno končala, ni znano, vendar pa spor, kot bomo videli, dokončno še ni bil rešen. Je pa, kot se zdi, Kožljak ostal v goriških rokah. Na Kožljaku ne srečamo več Filipa in Ulrika, ki sta 1332 odprla grad patriarhovim ljudem, ampak se leta 1334 skupaj z goriškimi ministeriali iz Vikumberga in Lupoglava omenja tudi neki *Fritherus de Coslacho*²⁵. In ob delitvi goriške posesti 13. junija 1342 je Kožljak naštet med posestjo, ki je v Istri pripadla Albertu IV.²⁶ Toda še ne štirinajst dni kasneje, 25. junija 1342, je oglejski patriarh Bertrand v Čedadu izstavil listino v kateri je izpričano, da je *castrum de Coslach et turris que dicitur Cholmtz sita prope dictum castrum* z vsem pripadajočim, ki je *eius feudum anticum*, podelil Juriju in Rudolfu, sinovoma pokojnega Huga Devinskega, in njunemu bratrancu Hugolinu v fevd²⁷. Leta 1348 je goriški grof Albert sicer poskusil odkupiti Kožljak in je v ta namen prosil Beneško republiko za posojilo v višini 700 mark, a ga ni dobil²⁸. Tako je ta prišel nazaj v goriške roke šele sredi šestdesetih let 14. stoletja.

²⁰ A. S. MINOTTO, *Acta et Diplomata*, 109, 110.

²¹ A. S. MINOTTO, *Acta et Diplomata*, 113-115; ISTI, *Senato Misti*, AMSI vol. III, 210 sl.; C. de FRANCESCHI, *I Castelli*, 91 sl.

²² A. S. MINOTTO, *Acta et Diplomata*, 116, 117.

²³ A. S. MINOTTO, *Acta et Diplomata*, 121, 122.

²⁴ A. S. MINOTTO, *Senato Misti*, AMSI vol. III, 220.

²⁵ F. KOS, *Iz arhiva*, št. 22.

²⁶ MDC X, št. 161.

²⁷ HHStAW, SSL, 1342, VI. 25., Čedad. Stolp *Cholmtz* je Humac: C. de FRANCESCHI, *I Castelli*, 87, op. 1. Oglejski fevd sta bili tudi vasi Jesenovik *prope castrum de Coseglach* in Letaj *que situata est inter castrum Coseglach et Bran* (Vranja), ki ju je leta 1367 dobil v fevd neki Dujm z Reke, MPF fol. 71; Thesaurus, št. 1245. Rihemberški pa so imeli eno kmetijo v Gradini (*Gradisch pey Cosliach*), RB fol. 57. B. BENUSSI, *Nel medio evo*, 429, enači *Vastignan*, ki je naštet 3. junija 1368 (CDI) med fevdi, katere ima goriški grof Albert v fevdu od oglejske cerkve, s Kožljakom, kar pa očitno ne bo držalo: glej 4. 1. 1. op. 6.

²⁸ C. de FRANCESCHI, *I Castelli*, 246 (*pro exigendo castrum Cusiglachi*).

Kako se je to zgodilo, pa izvemo iz listine z dne 24. januarja 1367. Takrat je goriški grof Albert IV. podelil Filipu, članu starega goriškega ministerialskega rodu iz Gotnika, ki pa je izviral iz Pazina (gl. 3. 1. 8.), v fevd grad Kožljak z gospostvom in sodiščem, in sicer zato, *das er unnser vesst Wächssenstain gelegen in Yssterreich geledigt hat von Haugen von Tibein, dem sy hat gestannden in phannndsweise, uund das er unns darzue aufgeben hat sein aigentlich guet, des ersten ain purgkhstall zu Wächssenstain das Colmats gehaissen ist...unnd die dörffer Epitsch und Possert unnd was er aigens guets gehabt in Yssterreich, unnd hat darzue lehen von unns emphanngen*²⁹. Vendar pa je moral Filip iz Gotnika že pred tem datumom dobiti Kožljak, saj se že leta 1363 imenuje *de Coslacco* oziroma *dominus de Coslacco* in je tako kot njegovi predniki imel pravico sodstva (*Rigtho*) nad cerkvijo Sv. Petra de Villa na labinskem ozemlju v času cerkvenega praznika³⁰. Filipa sta na Kožljaku nasledila njegova sinova, ki sta v darovnici pavlinskemu samostanu v Čepiću iz leta 1395 označena kot *Nicolaus et Hermanus Gvothnicar dicti Fratres germani Filii quondam Philippi Gvothnicar appellati de Castro Waxenstain seu alio nomine Cosljaco in Istria sito*³¹. 1374, po smrti goriškega grofa Alberta IV., je Kožljak postal habsburški fevd v dedni lasti Gotnikarjev do njihovega izumrtja leta 1443³².

29 C. de FRANCESCHI, *Storia documentata*, 389 sl., priloga 6. Kdaj in kako je Filip iz Gotnika dobil v last *purghstall zu Wächssenstain das Colmats gehaissen*, ki ni nič drugega kot *turris que dicitur Cholmtz sita propredictum castrum* (i. e. *castrum de Coslach*), katerega so 1342 dobili v fevd Devinci, ni znano. Tri dni pred to podelitvijo v fevd je Filip po razsodbi goriškega grofa Alberta 21. januarja 1367, prepustil Devincem tretjino gradu in gospostva Gotnik: C. de FRANCESCHI, I Castelli, 210, priloga 3. Koliko je to v zvezi s prehodom Devincev med habsburške deželске gospode leta 1366 (s Habsburžani je imel Albert IV. Goriški od leta 1365 sklenjeno pogodbo o dedovanju), ostaja odprto. Omenimo še, da se v Repertoriju goriškega arhiva iz 16. stol. k letu 1368, ko je Filip že imel v fevdu Kožljak, omenja neki Meichsen iz Kožljaka, ki je prišel v konflikt z goriškim grofom Majnhardom VII. (sic! - ne z Albertom) in mu je nato obljubil zvesto služiti (*Ain revers von Meichsen von Wachsenstain Graf Mainhardten alzeit zu dienen, als seinem erbherrn umb die verhandlung wid(er) in gethan*; RG fol. 157').

30 CDI 1363, VII. 2.

31 CDI 1395, pridie nonas Novembris. Samostan v Čepiću je ustanovil Filip iz Gotnika - Kožljaka, gl. tudi H. PIRCHEGGER, *Erläuterungen*, 517.

32 C. de FRANCESCHI, *Storia documentata*, priloga št. 16; ISTI, I Castelli, 102.

3. 1. 5. Kršan

Ob cesti Pazin-Plomin, nedaleč od Kožljaka, stoji Kršan. V virih se omenja relativno pozno, prvič verjetno 1274, in to kot *castrum destructum* oglejskega patriarha, ki so ga porušili ljudje goriškega grofa¹. Kdaj je bil zgrajen, ni znano², še iz začetka 14. stol. pa imamo podatek, da stoji v mejah gospodstva Kožljak³, ki je bilo oglejski fevd, vendar so na njem sedeli goriški ministeriali. Povsem enako sliko - goriški ministeriali na oglejskem fevdu - nudi na prelomu 13. v 14. stol. tudi Kršan.

Prvi znani gospod v Kršanu je bil Henrik iz Pazina, začetnik kršanske veje pazinskih gospodov. Bil je *nobilis et potens vir* in *miles de Pissino*⁴. Njegov brat Karel, prav tako *miles*, je bil okrog 1304 glavar v Pazinu⁵. Henrik si je v tistem času z nakupi pridobil več posesti na levem bregu gornjega toka Raše, na področju Kršana in Kožljaka. Tako je leta 1297 kupil od Karstmana iz Kožljaka vas *Olçeuilh prope lacum de Cosglacho*⁶, 1307 naj bi kupil vas Kršan in jo dobil od oglejskega patriarha v fevd⁷, že pred 1303 pa je v gradu Kršan sezidal na lastne stroške cerkev Janeza Krstnika, za katero je dobil 1303 od puljskega škofa patronatno pravico⁸. To hkrati pomeni, da je že pred tem datumom moral biti gospod v Kršanu; gradnja grajske cerkvice bi bila v drugačni vlogi skorajda nepredstavljiva. Toda kot je razvidno iz nekoliko kasnejšega dokumenta, je imel Henrik iz Pazina - ki se mimogrede povedano, nikoli ni imenoval po Kršanu in je tudi v Pazinu imel svoj *domus*⁹ - v fevdu od oglejskega patriarha le pol

¹ CDI 1274, die XIV exeunte Augusto. V obsežnem mirovnem sporazumu med goriškim grofom Albertom II. in oglejskim patriarhom Raimundom della Torre, ki je zaključeval vojno, s presledki trajajočo vse od 1267, ko je Albert II. ujel oglejskega patriarha Gregorja de Montelongo, je v seznamu *Hec sunt dampna principalia illata Aquilegensi Ecclesie per Comitem Goricie, et Amicos ac servitores suo in servicio suo* tudi odstavek: *Item expugnaverunt Castrum Carsach et destruxerunt cum aliis servitoribus suis*. Kršanski grad bi bil torej porušen med leti 1267-1274. Da velja Carsach = Kršan, je prevladujoče mnenje v historiografiji: CA. de FRANCESCHI, L'Istria, 129, H. PIRCHEGGER, Erläuterungen, 518 ("mogoče"); prvotno tudi C. de FRANCESCHI, I Castelli, 170, kasneje ne več (gl. naslednjo opombo).

² C. de FRANCESCHI, Storia documentata, 279, meni, da je grad Kršan dal zgraditi okrog leta 1300 Henrik iz Pazina. S tem avtomatično zanika, da je *castrum Carsach* iz 1274 Kršan, kot je mislil še v svojih mladih letih (gl. op. zgoraj).

³ M. KOS, Doneski, št. 6 (*in castro de Casano de contractis et confinibus Coslachi*).

⁴ M. KOS, Doneski, št. 9, 11, 12, 13. Podrobneje o pazinskih gospodih in njihovih različnih vejah 3. 1. 8.

⁵ HHStAW, SSL, 1304, III. 17., Pazin; CDI 1305, II. 27. Po C. de FRANCESCHI, I Castelli, 170, op. 1., glavar med leti 1294-1305 (gl. 4. 2. 4. 1.).

⁶ M. KOS, Doneski, št. 5. Verjetno Čepić (*Czepich juxta Lacum sub antedicto Castro nostro Vaxenstain seu Cosljaco*, CDI 1395, pridie nonas Novembris). Gl. še C. de FRANCESCHI, I primi Signori, 219. Kasneje ponovno v rokah gospodov s Kožljaka.

⁷ Thesaurus, št. 1146: *villa de Colton*. Po C. de FRANCESCHI, I Castelli, 170, 171, in M. KOS, Doneski, 2, je to Kršan (?).

⁸ M. KOS, Doneski, št. 6. Puljski škofje so še 1309, 1322 in 1361 potrdili Henrikovim sinovom in vnukom to pravico (M. KOS, Doneski, št. 14, 17). Od puljske cerkve pa so imeli v fevdu še mlin na Raši in vas *Galçane*: potrditev fevda 1361; M. KOS, Doneski, št. 17.

⁹ M. KOS, Doneski, št. 11 (*Actum Pysini super scalas domus infrascripti domini Henrici*).

kršanskega gradu (in gospodstva)¹⁰. Kdo je imel v fevdu drugo polovico, ni znano¹¹. Tudi se postavlja vprašanje, ali je bil fevdni gospod te druge polovice še oglejski patriarh? Prvotno je bil Kršan nedvomno oglejski fevd. Toda dejstvo je, da je leta 1331 goriška grofica Beatriksa sklenila z Beneško republiko dogovor, s katerim ji je za določen čas prepustila kršanski grad¹². Možno je dvoje. Da je pravico do tega gradu preprosto uzurpirala, kar Goriškim ni bilo tuje¹³, kršanski gospodje iz Pazina pa so bili tako ali tako goriški *servitores*. Ali pa, da so si Goriški sčasoma pridobili določene pravice do Kršana in so tudi oni bili njegovi fevdni gospodje. V zgodovini goriških grofov to ne bi bil edini primer. Tako sta npr. poreški škof Oto in goriški grof Albert II. leta 1277 *pariter investiverunt* Ota iz Sovinjaka v grad in gospodstvo Nigrignano¹⁴, kar pomeni, da sta oba imela fevdne pravice do tega gospodstva.

Kakorkoli že, leta 1338 je nečak Henrika iz Pazina, Karel, sin pokojnega Henrika Krotendorferja iz Pazina, kupil tisto polovico, ki jo je imel njegov stric Henrik, in oglejski patriarh ga je investiriral v fevd¹⁵. Krotendorferji¹⁶ so bili veja goriških ministerialov iz Pazina in Karlovega deda Ditmarja srečamo v sedemdesetih letih 13. stol. med pričami v listinah Alberta II. ¹⁷. Njegov sin in Karlov oče Henrik naj bi bil leta 1323 glavar v Pazinu¹⁸, Karel, *miles de Pisino*, pa se je leta 1314

¹⁰ CDI 1338, VIII. 23. : *Carolus emerit dimidietatem Castri de Carsano quod fuit domini Henrici Militis de Pisino patris sui cum omnibus iuribus, et pertinentiis suis, et quod idem dominus Henricus habebat, et tenebat in feudum ab Ecclesia Aquilegiense.*

¹¹ C. de FRANCESCHI, I Castelli, 175, op. 1, meni, da je imel Henrik v fevdu cel grad Kršan. *Quod* listine iz zgornje opombe naj bi se po njegovem nanašal samo na *Castrum de Carsano* in ne na *dimidietatem Castri de Carsano*, kar pa je vprašljivo. V svojem kasnejšem delu I primi Signori, 220, se sklicuje na neki dokument iz tržaškega arhiva z dne 25. aprila 1458, iz katerega naj bi bilo razvidno, da je 7. februarja 1311 patriarh investiriral Henrika v (cel) kršanski fevd. Na žalost mi ta dokument ni na razpolago, de Franceschi pa ne citira vsebine.

¹² A. S. MINOTTO, Acta et Diplomata, 113 (*Accipatur castrum Cresani in nostra custodia secundum pactum habitum cum d. comitissa*); ISTI, Senato Misti, AMSI vol. III, 211 sl. To v zvezi z obleganjem Kožljaka. Gl. 3. 1. 4.

¹³ Gl. npr. 3. 1. 4. in 3. 1. 6.

¹⁴ CDI, 1277, IX. 20. Nigrignano je nekdanj stal nad dolino Mirne med Tarom in Vižinado. Ne čisto v tem kontekstu tudi npr. *Castrum Wisnavich...fuit Ministerialium, quorum media pars attinet Ecclesiae Aquilegensi, alia pars attinet Comiti* [Goricie, op. P. Š.]; CDI 1274, die XIV exeunte Augusto.

¹⁵ CDI 1338, VIII. 23. Tudi tukaj nekaj stvari ni popolnoma jasnih. Henrik iz Pazina je označen kot *patruus*, torej stric po očetovi strani Karla Krotendorferja iz Pazina, ki je imel za očeta tudi Henrika. To pa pomeni, da bi bila Henrik iz Pazina in Henrik Krotendorfer brata z enakim imenom, kar je skrajno neverjetno in kar je ugotovil že C. de FRANCESCHI, I Castelli, 172, op. 2; gl. tudi M. KOS, Doneski, 1. O tem podrobneje v 3. 1. 8. Listina tudi pravi, da je Karel kupil tisto polovico Kršana, ki je bila (*quod fuit*) od Henrika iz Pazina in ne, da jo je kupil od njega. Takšna dikcija je povsem točna saj iz drugih virov vemo, da je Henrik iz Pazina umrl že pred 1. majem 1322 (M. KOS, Doneski, št. 14). Postavlja se vprašanje, kaj se je dogajalo s fevdom v tem vmesnem času, kajti domnevati moremo, da je Karel kupil polovico Kršana nedolgo pred investituro.

¹⁶ Po C. de FRANCESCHI, I Castelli, 173, ISTI, I primi Signori, 221, naj bi izvirali iz Štajerske, po H. PIRCHEGGER, Erläuterungen, 518, pa naj bi ime dobili po Belaju oz. Žabcu v Istri. Glej 3. 1. 8.

¹⁷ DG, AT XII, št. 41 (1274, XI. 2.); CDI 1277, IX. 20.

¹⁸ C. de FRANCESCHI, I Castelli, 173.

poročil s hčerko Henrika iz Villalte¹⁹ in bil približno v istem času večkrat priča v listinah goriškega grofa Henrika II.²⁰ V posesti od patriarha podeljene polovice Kršana so ostali točno pol stoletja. Listina avstrijskega, štajerskega, koroškega in kranjskega vojvode Alberta iz leta 1388 izpričuje, da sta mu Henrik, Karlov sin (*Cherstleins sun*) in Nikolaj *der Krotendorfer* resignirala *das castell halbs zu Chorsan, das ir lehen von uns was*. Nato jo je podelil glavarju na Kranjskem, Hugu Devinskemu²¹. Torej je tudi ta polovica Kršana prešla v goriške roke in po smrti Albrehta IV. 1374 so Krotendorferji prejeli svojo polovico Kršana v fevd od novega fevdnega gospoda, Habsburžanov²².

¹⁹ MPF fol. 155.

²⁰ RB fol. 75 (1310, XI. 3.); DG, AT XIII, št. 44 (1311, VIII. 12.); HHStAW, SSL, 1313, VI. 9., Gorica.

²¹ C. de FRANCESCHI, I Castelli, priloga 5.

²² L. 1431 podeljujejo gospodje iz Walseeja *die vesstn und castell Corssan halbs* v fevd; C. de FRANCESCHI, Storia documentata, priloga št. 15.

3. 1. 6. Lupoglav

Lupoglav leži na križišču dveh pomembnih poti. Ena je povezovala goriško kraško in istrsko posest in je preko Rašporja vodila v Pazin, druga pa je povezovala Buzet z zaledjem reke Raše. Bil je oglejski fevd, ki se prvič omenja leta 1264¹. Takrat je oglejski patriarh Gregor de Montelongo podelil Henriku iz Pazina, njegovi ženi Elizabeti, hčerki pokojnega Vikarda iz Pietrapelose in njenim otrokom v fevd *castrum de Lupoglau* in Gorenjo vas (*Ober Lupoglau*) pod gradom, pet kmetij v Dobrem Polju pri Ilirski Bistrici, v Slovenski marki pa vas *Luersporn* ter tri kmetije z mlini in desetini in *Pronu* na reki Krki². Henrik iz Pazina je bil goriški ministerial, ki ga srečamo v številnih dokumentih med leti 1250 in 1282, ko je bil že mrtev. Podrobneje je obravnavan v poglavju o Pazinu (3. 1. 8.), tu naj bo le omenjeno, da se v virih omenja kot *ministerialis domini comitis*³ in *miles*⁴ in da je glede na naloge, ki jih je opravljal, sodil v najtesnejši krog ljudi okrog goriškega grofa⁵. Poleg tega je bil vazal poreške cerkve, saj mu je poreški škof Oton leta 1261 podelil v dedni fevd cerkev Sv. Mihaela *sita supra montem juxta Pisinum*. Po vsej verjetnosti je prav Henrik zgradil to cerkev, saj mu je bila v fevd podeljena, kot pravi listina, *pro multis Servitiis, honoribus munificentis, quae Dominus Henricus de Pisino confert, et contulit Ecclesiae Parentinae*, v njej pa so on in njegovi dediči imeli tudi patronatno pravico⁶, ki je ponavadi odraz prav takšnih ali podobnih zaslug posvetnih velikašev za cerkev⁷.

¹ V darovnici nemškega kralja Henrika IV. iz leta 1064, s katero je podelil istrskemu mejnemu grofu Ulriku II. (Weimar - Orlamünde) 20 kraljevih kmetij v Istri, se omenja tudi *Lompaga*, ki jo je F. KOS indetificiral kot Lupoglav (Gradivo III, št. 230; tako tudi L. MARGETIČ, Rijeka, 45). Od Kosa, na katerega se sklicuje, je šel še dalje odlični poznavalec istrske srednjeveške zgodovine D. KLEN, Urbari, 6, ki sodi, da je bil Lupoglav takrat že "kaštel-burg". Na drugi strani pa je bil prav tako dober poznavalec istrskih razmer C. de FRANCESCHI, I Castelli, 26, mnenja, da se Lupoglav 1064 ne omenja. Argumenti govorijo bolj v prid slednjemu. Leta 1102 je Ulrik III. Weimar-Orlamünde - v eni za istrsko zgodovino najpomembnejših listin - podelil nekaterim svojim vazalom, predvsem pa oglejski cerkvi celotno alodialno posest, ki jo je imela njegova rodbina v Istri (F. SCHUMI, KUB I, št. 67). Lokalizacija nekaterih krajev in kastelov, ki se v njej navajajo, je lahko sporna, enotna pa je historiografija v tem, da med njimi ni Lupoglava (npr. B. BENUSSI, Nel medio evo, 304; F. KOS, Gradivo IV, št. 5, posredno tudi D. KLEN, Urbari, 6). To seveda pomeni, da Lupoglav ni bil weimar-orlamündska alodialna posest in da *Lompaga*, ki so jo 1064 dobili v alod, ne more biti Lupoglav.

² KUB II, št. 334; W I, št. 719. Schumi enači *Luersporn* s Turjakom, kar pa ne bo držalo (gl. M. KOS, Gradivo za historično topografijo II, 652). In *Pronu in confinibus Respom super aqua Gurgi* naj bi bila po D. DAROVEC, O preteklosti, 82, Preska pri Roženbahu (kje ?), vendar M. KOS, Gradivo za historično topografijo (sub Preska), tega ne potrjuje.

³ CDI 1274, VIII. 18.

⁴ MDC IV, št. 2994 (W I, št. 829).

⁵ Npr. CDI 1274, VIII. 18.; CDI 1275, II. 24.; DHF 413 (AKG 24).

⁶ CDI 1261, I. 13.; Po prepisu v Liber I. iurium episcopialium dociensis Parentinae iz 15. stol. pa 19. I. 1262 (M. ZJAJČIČ, Posjedovni odnosi, 84). Po C. de FRANCESCHI, I Castelli, 28; ISTI, I primi Signori, 216, je *mons juxta Pisinum Monte Camus*. Patronatna pravica: *Dominus Henricus, illiusque heredes tam masculi quam faemine habeant potestatem eligendi sacerdotem in Ecclesia supradicta, salva confirmatione et correctione quae pertinent ad dictum Episcopum* (CDI, prav tam).

⁷ Prav za Istro prim. M. KOS, Doneski, št. 6, kjer je neki drugi Henrik iz Pazina na lastne stroške zgradil leta 1303 na gradu v Kršanu cerkev sv. Janeza Krstnika, zato pa je imel v njej patronatno pravico (*dominus Aygemannus de Pisino...edificavit sive edificavit fecit propriis suis*

Zakaj je oglejski patriarh podelil goriškemu ministerialu v dedni fevd grad (in ga s tem praktično odtegnil svojemu vplivu), ni znano. Prav možno je, kot meni H. Pirchegger, da je lupoglavski grad zgradil nedolgo pred 1264 sam Henrik iz Pazina⁸. To je še toliko bolj verjetno, ker je takšna praksa v tistem času resnično obstajala⁹. Lahko pa bi bila ta podelitev tudi posledica buzetskega sporazuma med oglejskim patriarhom Gregorjem in goriškima bratoma Majnhardom in Albertom, pri katerem je bil prisoten tudi Henrik iz Pazina, ko so med obema sprtima stranema za krajši čas zapihale nekoliko prijaznejše sapice¹⁰. Ob vsem tem pa seveda ne smemo pozabiti, da je bila Henrikova žena Elizabeta hčerka oglejskega ministeriala iz Pietrapelose¹¹.

Henrik je bil leta 1282 že mrtev, imel pa je sina, ki se je imenoval prav tako Henrik (II.) in je bil takrat še mladoleten. Henrikova (I.) vdova Elizabeta je namreč tistega leta potrdila v imenu svojega sina Angelina, da ima le-ta od poreške cerkve *feuda paterna*, to je cerkev sv. Mihaela in sedem kmetij v Taru¹². Za razliko od svojega očeta, ki se je imenoval po Pazinu, se je Henrik II. praviloma že označeval po Lupoglavu¹³. Poročen je bil s Sofijo iz Svibnega v Posavju, kateri je 1295 dal za jutrnjo vas Lindar južno od Pazina¹⁴. 1282 je bil še mladoleten, 1290 pa je nastopal že samostojno, ko je v Gorici, v navzočnosti goriškega grofa Alberta, prodal goriškemu ministerialu Majnhardu iz Fojane v Goriških Brdih, dvor Pirkach pod goriškim Flaschbergom na Koroškem¹⁵. 1293, ob prodaji poreškega fevda, ki ga je imel v Taru, pa je označen kot *nobilis vir*¹⁶. Toda ne glede na morebiten visok družbeni položaj, ki se zrcali v tej oznaki, je bil Henrik II. glede na podatke, ki so nam na razpolago, slab gospodar. Že leta 1290

sumptibus et rebus quandam ecclesiam in castro de Casano...que ecclesia nuncupatur sanctus Johannes Bastita [sic!], petens..., quod predictus dominus episcopus [=Odonus, Polensi eps.]...concedat et concedere faciat et dignetur ipsi domino Ayçemano, recipienti suo nomine et pro se et suorum heredum nomine, ius patronatus in ipsa ecclesia.

8 H. PIRCHEGGER, Erläuterungen, 516.

9 Leta 1249 je tržaški škof dovolil goriškemu ministerialu Almeriku iz Karsperga, da postavi pri vasi Draga (južno od Bazovice v tržaškem zaledju) grad Vikumberk, ki mu ga je podelil v fevd: RB fol. 111', 112. Glej 4. 1. 1., op. 35 in M. KOS, Urbarji Slov. primorja II, 41.

10 DG XII, št. 35. Gl. H. PIZZININI, Die Grafen von Görz, 187. Sporazum v Buzetu 20. III. 1264; podelitev Lupoglava v fevd Henriku iz Pazina 13. VII. 1264.

11 Vsaj nominalno na oglejski strani, po dejanjih pa bolj na goriški. Glej D. KLEN, Iz prošlosti Kostela - Petre Pilose, 31; ISTI, Iz prošlosti kostela, 21; D. DAROVEC, O preteklosti, 77 sl.; A. BENEDETTI, Gli antichi Signori, 5 sl.

12 CDI 1282, XII. 8. Ime *Henricus* se v virih pojavlja tudi v variantah *Ançimannus*, *Ançemannus*, *Ainzil*, *Ainz*, *Heinz*, *Haynzelinus* pa tudi *Angelinus* ali *Antius*, kot je bil imenovan Henrik II. Gl. M. KOS, Doneski, 2; C. de FRANCESCHI, I Castelli, 28; pa tudi npr. CDI 1293, V. 9. (*Henricus qui dicitur Antius, filius quondam d. Henrici de Pisino*). Mons S. *Michaelis juxta Pisinum* še 1426 kot poreški fevd (CDI 1426).

13 *Hanczelein von Marenfels* (1295, RG fol. 341', 342); *Haynzelinus de Maramvelz...olim Haynricus de Mitterburch pater eius* (HHStAW, SSL, 1295, V. 13., Gorica; mikrofilm AS, št. 5 D/9).

14 GR 1551, 1700 (*Sophia von Scherfenberg*); RG fol. 341', 342. Gl. J. OROŽEN, Ostrovrharji, 240. Sofija je bila hči Leopolda Svibenskega (Ostrovrharja) in je nekaj časa živela skupaj s sestro Elizabeto v samostanu v Studenicah (1281).

15 RB fol. 59'; F. KOS, Goriška Brda, 34.

16 CDI 1293, V. 9. Gl. op. 10.

in 1293 je prodajal svoje imetje, 1295 pa je moral za 411 mark soldov, ki mu jih je dal goriški grof Albert II., da je lahko poplačal svoje upnike (*quam peccuniam dedit suis creditoribus pro suis persolvendis debitis*), prodati le-temu grad in gospostvo Žužemberk v Slovenski marki, ki ga je imel že njegov oče Henrik iz Pazina¹⁷. Tukaj se seveda zastavlja vprašanje, kako je prišel Žužemberk v roke gospodov iz Pazina oz. Lupoglava? Kot smo videli, so nekaj posesti ob dolnjijski Krki dobili že 1264 ob podelitvi Lupoglava v fevd. Iz regesta, ohranjenega v Repertoriju goriškega arhiva iz 16. stol., pa je razvidno, da sta leta 1269 Henrik iz Pazina in njegov zet Oton iz Šumberka sklenila pogodbo glede gradu Žužemberk¹⁸. Henrik (I.) iz Pazina je torej imel še eno, po imenu neznano hčer¹⁹, ki je bila poročena s šumberškim Otonom in preko tega zakona je prišel Žužemberk v lupoglavske roke. Šumberk, ki leži jugozahodno od Trebnjega na liniji, ki je vodila proti dolini Krke (in Žužemberku), je bil v 13. stol. v goriških rokah in Oton, ki ga srečamo v številnih listinah tistega časa v spremstvu goriškega grofa²⁰ - velikokrat skupaj s svojim tastom Henrikom iz Pazina²¹ - kastelan na njem²². Žužemberk pa je nastal na šumberških tleh, saj so kraji okrog Žužemberka 1286 naštet v okviru *de bonis nostris propriis circa Scho^anberch sitis*²³.

Henrik iz Lupoglava se zadnjič omenja leta 1300, ko potrjuje, da ima od oglejske cerkve v fevdu *castrum, quod dicitur Lupoglaua*²⁴. Leta 1342, ob delitvi posesti med ožjo goriško in istrsko vejo goriških grofov, je Lupoglav že štet med goriško posest²⁵, iz 1362 pa imamo reverz, s katerim Erhard iz (koroškega) Ebersteina obljublja goriškemu grofu Albertu IV. *mit der Vest Märenuels, die wir von iren gnaden ze lehen haben, zvesto služiti*²⁶. V tistem času že precej oslabljeni

¹⁷ HHStAW, SSL, 1295, V. 13., Gorica (mikrofilm AS, št. 5D/9), (*vendidit tradidit et dedit domino comiti...castrum Seusemberch, villas, molendina, decimas, bona et iura sua omnia et singula...sicut dominus olim Haynricus de Mitterburch pater eius et ipse Haynzelinus... hactenus habuisse*).

¹⁸ RG fol. 348; W I, št. 822 (*Ain vertrag unnd taylbrieff zwischen herrn Hainrichen von Mitterburg unnd herr Otto von Schönberg, seinem aiden, umb das schloß Seüsenberg unnd annd(er) irer guetter mit angehenngkhten vermächtnussen*). Glej 3. 2. 10.

¹⁹ Morda identična s Henrikovo hčerko Geltrudo, ki se je 1284 poročila z Adalbertom iz Cucagne v Furlaniji: C. de FRANCESCHI, I primi Signori, 216.

²⁰ W I, št. 594, 629, 633, 641, 716, 722, 842; L. HAUPTMANN, Krain, 398.

²¹ W I, št. 594, 629, 633, 641, 716.

²² W I, št. 751.

²³ J. ZAHN, CDAF, FRA II 31, št. 396: *villa Tro^agern* (Korita), *villa Schependorf* (Sadinja vas), *uilla Triebstorf* (Trebča vas), *villa Vreychav* (Vrhovo), *villa Altenburch* (Stari grad, kateri ?), *villa Stelz* (Tolčane). L. HAUPTMANN, Krain, 399.

²⁴ MPF fol. 73; Thesaurus, št. 283. C. de FRANCESCHI, I Castelli, 30, meni da se omenja še dvakrat leta 1307. Vendar je to vprašljivo, saj so istočasno znani še trije Henriki iz Pazina, naš Henrik pa se je imenoval že po Lupoglavu (gl. genealoški tabeli pri M. KOS; Doneski, 3, in C. de FRANCESCHI, I primi Signori). V Lupoglavu tudi srečamo leta 1307 nekega Folkerja. Podobno meni tudi D. DAROVEC, O preteklosti, 84 in op. 44, da je bil 1307 omenjeni Henrik (Thesaurus, št. 1146) član kršanske in ne lupoglavske veje.

²⁵ MDC X, št. 161; I. 1341 se med *subditos ymo et officiales* goriškega grofa omenja tudi *ser Leus castellanus Lipoglave*: A. S. MINOTTO, Senato Misti, , AMSI vol. III, 276.

²⁶ HHStAW, SSL, 1362, VI. 22., Metlika; glej tudi 4. 1. 1.

oglejski patriarhat očitno ni mogel uveljaviti svojih pravic nasproti agresivni politiki goriške hiše (pa tudi Beneške republike) v Istri.

V letih 1307-1310 se v treh listinah goriškega grofa Henrika II. pojavi med pričami neki *Volkerus de Marrenuels*, ki je bil v letih 1304-1309 maršal goriškega grofa in *miles*²⁷. Ali je imel Lupoglav v fevdu še od oglejskega patriarha ali pa mogoče že od goriškega grofa, ni znano. Od oglejskega patriarha naj bi 1310 dobil v fevd za 29 let neko vas pri Premu²⁸. Tudi ni znano, ali je bil v kakšni sorodstveni zvezi z Henrikom (II.) iz Lupoglava. Poročen je bil z neko Giselo iz (goriškega) Sovinjaka, s katero je imel sina istega imena - Folkerja (II.), in je bil leta 1334 že mrtev. V tistem času sta imela Gisela in Folker II. v Sovinjaku, na katerem so prav tako sedeli goriški ministeriali, *domus habitationis*²⁹. Folker II. se 1334 omenja še enkrat v Gorici³⁰. Na njega se verjetno nanaša informacija v Registraturni knjigi goriških grofov iz 15. stoletja, po kateri je prepustil goriškemu grofu nekaj vasi v Brkinih³¹. V Istrskem razvodu pa se omenja *Vilker, sluga od Lupoglava*³². Gotovo je identičen z enim od gornjih dveh Folkerjev, mogoče s prvim, ki je tudi bil *sluga*³³.

Najkasneje od 1362 so imeli Lupoglav v fevdu od goriškega grofa Alberta koroški Ebersteinci³⁴, ena od najpomembnejših goriških ministerialskih družin. V Istri so se pojavili že prej. 1339 so dobili od patriarha Bertranda v fevd vas Marčeniglo v Buzetščini³⁵. Ta je nato prešla na Erharda, ki je imel v fevd tudi Lupoglav³⁶. 1371 je umrl brez neposrednih dedičev³⁷ in Lupoglav je prešel - v skladu z privilegijem goriškega grofa Alberta IV. plemstvu v Istri in Slovenski marki iz 1365, ki je zagotavljal dednost fevdov tudi v širšem sorodstvu³⁸ - na njegovega

²⁷ RB fol. 86' (1307, VI. 29., Pazin; *marschalcus, miles*); F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 19 (1307, VIII. 19., Višnja Gora; *marschalk*); RB fol. 59, 59' (1310, III. 9., Videm; *miles*). Samo kot Folker, maršal, pa še med pričami v treh listinah Henrika II.: 1304, V. 12. (MDC VII, št. 236), 1306, XI. 21. (MDC VII, št. 365) in 1309, VII. 20. (RB fol. 105, 105').

²⁸ RB fol. 56', 57 (*ein dorff pey Prem, gehaizzen Bugach*).

²⁹ F. KOS, Iz arhiva, št. 22 (1334, II. 5.: *Actum in villa qui dicitur Sobegnach in domo habitationibus infrascripte domine Gisle et filii eius Folcherii...Gisla uxor olim domini Folcherii de Merenwelcz et Folcherus eius filius*). Gl. M. KOS, Studija, 161.

³⁰ TLA I 471 (1334, V. 21., Gorica.).

³¹ RB fol. 126': *So ist czemerchn, was meinem herm vom Volkern von Merenvels angeuallen ist und seinen dienern, czum erst das dorff cze Waltenlach, das dorff cze Misliach vnd etliche hübn cze Tettr, das dorff cze Sobriach, das dorff cze Piryach gar und noch ander güeter, dy nicht vermerchkt sein. Waltenlach so Vitovlje, v katerih sta Gisela in njen sin Folker II. iz Lupoglava leta 1334 prodala 6 kmetij (Waltholach). Gl. op. zgoraj. Skupaj s temi in še drugimi informacijami se omenja tudi, da imajo Devinci od goriških grofov Gotnik. To pa se je zgodilo 1367, zato je tudi ta zapis moral nastati po tem času. V času Folkerja II. (1341) je bil v Lupoglavu kastelan neki Leo (*ser Leus castellanus Lipoglave*); SM, AMSI vol. III, 276.*

³² D. ŠURMIN, IR, 11, 30.

³³ M. KOS, Studija, 161. *Sluga* - avtentičen hrvaški izraz iz 15. stol. za milita oz. ministeriala. Tudi kot *sluga, zlatom pasani*. M. KOS, Studija, 162, bolj misli na drugega Folkerja.

³⁴ Glej op. 26.

³⁵ F. di MANZANO, Annali IV., 435.

³⁶ C. de FRANCESCHI, I Castelli, 32.

³⁷ CDI 1371, III. 27. (*sine legitimis heredibus ex se descendentibus diem suum clausit extremum*).

³⁸ E. SCHWIND-A. DOPSCH, Ausgewählte Urkunden, št. 120.

nečaka Nikolaja, sicer tudi glavarja v Pazinu³⁹, in Alberta, ki se 1373 imenujeta *dye Ebersteiner von Moernuels*⁴⁰. 1374 je Lupoglav prešel, tako kot vsa posest istrske veje goriških grofov, v roke Habsburžanom, Ebersteinci pa so ga imeli v dednem fevdu vse do svojega izumrtja v začetku 14. stoletja. Sledili so jim štajerski Herbersteini⁴¹.

³⁹ HHStAW, SSL, 1362, VI. 22., Metlika. Listino pečatita Erhard iz Ebersteina in *mein vetter Niclas von Eberstain, zu den zeiten hauptman ze Mitterburkch*.

⁴⁰ C. de FRANCESCHI, I Castelli, 212, priloga 4.

⁴¹ Nikolajeva hčerka Ana podari leta 1409 svojemu možu Gunterju Herbersteinskemu *mein vesst Merenvells vnd das dorff dar vnder*; C. de FRANCESCHI, Storia documentata, priloga št. 12, 13; ISTI, I Castelli, 33.

3. 1. 7. Momjan

Na izpostavljenem položaju nad levim bregom Dragonje, severovzhodno od Buj, stoji Momjan, eden najstarejših istrskih krajev. Z njegovo zgodovino se je intenzivno ukvarjal zlasti zaslužni istrski zgodovinar Camillo de Franceschi in mu posvetil posebno razpravo¹, ki je do danes ostala temelj za študij momjanske preteklosti². Toda novo, de Franceschiju še neznano gradivo v marsičem dopolnjuje njegova izvajanja in tudi spreminja sklepe, do katerih je prišel zlasti za obdobje goriške oblasti od začetka 14. stoletja dalje, deloma pa tudi že za prejšnji čas. Zato se je potrebno nekoliko podrobneje ustaviti tudi pri "predgoriški" fazi momjanske zgodovine.

Prvič se Momjan omenja leta 1035 v potrtilni listini cesarja Konrada II. za Koper, kot kraj, ki je spadal pod samostan Sv. Mihaela pri Vižinadi³. Kasneje je prišel v posest mejnih grofov iz rodbine Weimar-Orlamünde, z darovnico Ulrika III. iz leta 1102 pa v oglejsko last⁴, kjer je ostal več kot dve stoletji in ga je patriarh podeljeval v fevd⁵. Leta 1342 se omenja kot goriška posest⁶. V darovnici iz leta 1102 je Momjan označen še kot *villa*, kot *castrum* pa se prvič omenja šele 1307⁷, vendar je bil momjanski kaštel skoraj gotovo postavljen že dosti prej, nemara že v prvi polovici 13. stoletja, za časa prvega poimensko znanega momjanskega gospoda⁸.

To je bil *Wosalcus de Mimilano*, ki se v tej vlogi prvič pojavi v dveh dokumentih iz leta 1234⁹ in mu v virih lahko sledimo do leta 1249¹⁰. Toda kot je pokazal C. de Franceschi, je momjanski Vošalk identičen z Vošalkom iz Devina, ki se prvič omenja že 1188. Prvotni momjanski gospodje so torej veja Devincev¹¹, ki so bili

¹ C. de FRANCESCHI, II Ramo.

² Pred de Franceschijem je o momjanski zgodovini posebej pisal že S. ROTA, Notizie, a je takorekoč neuporaben. Pregled momjanske zgodovine podaja tudi novejši M. ŠAMŠALOVIC, Momjanski katastik, 121-127, ki pa zvesto sledi de Franceschiju.

³ F. KOS, Gradivo III, št. 92.

⁴ F. SCHUMI, KUB I, št. 67.

⁵ Npr. potrditev oglejskih fevdov Konu iz Momjana leta 1275 (Thesaurus, št. 273) ali podelitev momjanskega gospodstva s strani oglejskega patriarha v fevd goriškemu grofu Henrik II. leta 1312 (V. JOPPI, Appendice, št. 15).

⁶ MDC X, št. 161 (*Meinlan*).

⁷ TLA P 2283 (1307, II. 3., Oglej).

⁸ C. de FRANCESCHI, II Ramo, 82.

⁹ A. MINOTTO, Acta et diplomata, 19 (1234, VI. 8.); F. KOS, Gradivo V, št. 618 (1234, X. 23.).

¹⁰ MDC IV, št. 2243 (1242, VI. 2.); W I, št. 523 (1247, VIII. 14.); RG fol. 342 (1249); TLA P 2270 (1249, IX. 8.).

¹¹ C. de FRANCESCHI, II Ramo, 80-82. Pred njim že K. TROTTER, Die Herren, 493; gl. tudi M. KOS, Urbarji Slov. primorja II, 46. De Franceschijeva izvajanja lahko dopolnimo še z naslednjimi podatki: leta 1252 se omenja *Byaquinus filius quondam domini Viscalchi de Dewin* (MDC IV, št. 2513), iz leta 1260 pa je znan *Biaquinus quondam domini Osalchi de Mimigliano* (MPF fol. 208). Biakvin, sin Vošalka iz Devina, se je leta 1249 poročil s hčerko Ulrika I. iz Rihemberka (TLA P 2270; RG fol. 342), leta 1273 pa investira Ulrik II. iz Rihemberka *nepotes suos Odoricum et Conum fratres, filios quondam domini Biachini de Mimilano* v desetino v Miljah (MPF fol. 78). Iz tega jasno sledi, da sta Vošalk iz Devina in Vošalk iz Momjana ena in ista oseba. O Vošalku gl. tudi F. KOS, Iz zgodovine, 92-94, in R. PICHLER, II Castello, 136,

eni najmočnejših oglejskih vazalov. S to ugotovitvijo je tudi razumljiv podatek iz leta 1275, da imajo momjanski gospodje od oglejskega patriarha v fevdu grad in vas Senožeče¹², za katera je bilo znano, da sta bila oglejski fevd v devinskih rokah¹³.

Vošalk je imel dva sinova, Kona in Biakvina, za časa katerih se je moč rodu zelo povečala. Sprva sta bila - kot velika oglejska vazala in ministeriala¹⁴ - zvesta pristaša oglejske politike, kar se jima je tudi obrestovalo. Tako sta bila brata podestata v celi vrsti (oglejskih) istrskih mest: Kono v Piranu (1259 in 1272) in Bujah (1272), Biakvin pa v Novem gradu (1259-1261 kot dedni podesta!), Poreču (1261) in Motovunu (1263)¹⁵. Toda že v tem času sta bila momjanska brata v stiku tudi že z goriškim grofom. Tega ne dokazuje le njuno pojavljanje v celi vrsti listin, v katerih srečamo tudi goriškega grofa¹⁶, ampak tudi sorodstvene vezi, ki so jih Momjanci stkali kar v dveh generacijah z Rihemberškimi, enim najvidnejših goriških ministerialskih rodov. Leta 1249 je namreč Biakvin iz Momjana vzel za ženo Gertrudo, hčerko Ulrika I. iz Rihemberka¹⁷, iz tega zakona pa sta se rodila Ulrik, ki je očitno dobil ime po svojem dedu po materini strani, in Kono II., ki se je

137. C. de FRANCESCHI, II Ramo, 81 in genealoška tabela; ISTI, Storia documentata, 294, je menil, da je bila mati Vošalka iz Devina oz. Momjana Adelmota, sestra goriškega ministeriala Henrika iz Pazina. Vendar to ne bo držalo. Leta 1188 se v neki oglejski listini omenja Štefan iz Devina, njegova žena Adelmota in prisotni sinovi Kono, naš Vošalk, Henrik in Hugo (Gradivo IV., št. 754), 1234 pa se omenjajo d. *Wosalcus de Mimilano pro se et pro avuncuolo suo d. Henrico de Primo et pro Stefano fratre suo et pro Rodulfo consanguineo suo* (A. S. MINOTTO, Acta et diplomata, 19). *Avunculus* (teoretično) pomeni strica po materini strani, kar dovoljuje zaključek, da je bil Henrik *de Primo* Adelmotin brat. Toda *Primo* ni Pazin kot misli de Franceschi, ampak Prem, ki je bil devinska posest (L. HAUPTMANN, Krain, 380, 438). To dokazuje tudi listina goriškega grofa Engelberta III. iz leta 1217, v kateri se med pričami omenjata tudi *Hainricus de Prem et frater suus Hugo de Tewino* (M. KOS, Doneski k historični topografiji, 146). De Franceschija pa lahko dopolnimo tudi glede Vošalkovega brata Štefana. V nekem slabo ohranjenemu dokumentu iz leta 1260 je *Stephanus de Castronovo* označen kot *patruus* (stric) Biakvina in Kona iz Momjana (CDI 1260 circa), ki sta bila sinova našega Vošalka. Ta Štefan iz 1260 je torej identičen z Vošalkovim bratom Štefanom iz 1234. *Castronovo* pa je Castelnovo zahodno od Tagliamenta in severno od Spilimberga v Furlaniji, kar vse je ugotovil že de Franceschi. Toda Castelnovo je bil goriška posest in tamkajšnji gospod Štefan Devinski je bil goriški ministerial. Leta 1240 se je namreč Štefan poročil z Ingelrado, hčerko Hermana iz sosednjega oglejskega Pinzana, goriški grof Majnhard III. in oglejski patriarh Bertold pa sta se dogovorila o delitvi otrok iz tega zakona tako, da je prvorojenec pripadel goriškemu grofu (V. JOPPI, DG AT XI, št. 20; W I, 484). Od petih sinov Štefana iz Devina je torej Hugo nadaljeval glavno vejo devinskih gospodov, Vošalk je bil začetnik momjanskih gospodov, Henrik se je imenoval po Premu, Štefan pa je bil gospod v goriškemu Castelnovu. Gl. P. ŠTIH, K zgodovini, 549 sl.; ISTI, Goriški grofje in 3. 1. 2. .

12 Thesaurus, št. 273 (*in Castro Senozesa cum villa Senozesa*).

13 L. HAUPTMANN, Krain, 380, 438, 482; M. KOS, Urbarji Slov. primorja II, 50; ISTI, Jedan urbar, 33.

14 V. JOPPI, DG, AT XIII, št. 38.

15 Podrobneje gl. C. de FRANCESCHI, II Ramo, 84 sl.; M. ŠAMŠALOVIČ, Momjanski katastik, 123 sl.

16 W I, št. 647, 716, 717, 755, 778, 811, 842; V. JOPPI, DG, AT XII, št. 35, 38. Že njunega očeta Vošalka srečamo v bližini goriškega grofa: F. KOS, Iz zgodovine, 92 sl.

17 TLA P 2270 (1249, IX. 8.); RG fol. 342; K. TROTTER, Die Herren, 493; P. ŠTIH, K zgodovini, 549 sl. Vošalk iz Momjana in Ulrik iz Rihemberka sta se že pred tem dobro poznala, saj ju večkrat srečamo skupaj našeta med pričami: MDC IV. št. 2243; W I. št. 475, 507, 521.

imenoval po svojem stricu¹⁸. Tudi Kono I. je imel dva sinova, Ivana¹⁹ in Vošalka II.²⁰, ki je imel za ženo Frančiško iz Rihemberka, hčerko Ulrika II. iz Rihemberka. Frančiška je bila 1276 že vdova in je imela probleme s svojo jutrnjo²¹, znan pa je tudi sin Vošalka II. Biakvin II.²².

Gotovo so tudi te zveze vplivale na premik politike Kona I. in Biakvina I., ki sta se v šestdesetih letih 13. stoletja odmaknila od patriarha in se približali goriškim grofom. Ta premik se najjasneje vidi v vojni, ki je izbruhnila leta 1267 med goriškim grofom Albertom II. in oglejskim patriarhom Gregorjem de Montelongo v zvezi s Koprom in katere posledica je bilo tudi to, da je Albert II. dal ujeti in zapreti nesrečnega patriarha²³. V vojni, ki je divjala predvsem po severni Istri, je bil uničen oglejski Kaštel (*Castrum Veneris*) nad Dragonjo²⁴ v neposredni momjanski soseščini, goriška akcija pa je bila usmerjena tudi proti Buzetu, kjer je *cum comite et in servicio comitis* bil tudi Kono I. iz Momjana²⁵. Na oglejski strani sta bila v teh bojih zlasti aktivna oglejska vazala Karstman in Henrik iz Pietrapelose v bližini Buzeta, ki sta ubila Biakvina I. iz Momjana. Iz maščevanja so nato goriški grof, Koprčani in brat ubitega, Kono I., razrušili Pietrapeloso in obglavili Karstmana in Henrika²⁶. Ta pripadnost goriškemu taboru se jasno odraža tudi v dveh mirovnih sporazumih med goriškim grofom Albertom II. in oglejskim patriarhom Raimundom della Torre iz leta 1274 in 1275, ko Kono I., njegov sin Vošalk II. in Ulrik, sin ubitega Biakvina I., nastopajo med goriškimi ministeriali in prisežniki²⁷. Toda Momjanski so nedvomno imeli smisel za menjavanje strani. V osemdestih letih so ponovno pristali na oglejski strani in goriški grof Albert II. je leta 1290 celo ujel in zaprl Ulrika iz Momjana²⁸, v vojni med Oglejem in Benetkami leta 1309, ko je na patriarhovi strani sodeloval tudi goriški grof Henrik II., pa so Momjanski pristali na beneški strani in nato celo sodelovali v uporih furlanskih plemičev proti patriarhu, ki se je končal februarja 1310 s predajo furlanskemu generalnemu kapitanu, goriškemu grofu Henriku II.²⁹.

¹⁸ Leta 1273 je Ulrik II. Rihemberški investiral *nepotes suos Odoricum et Conum fratres, filios quondam domini Biachini de Mimilano* v desetino v Miljah (MPF fol. 78).

¹⁹ CDI 1296, VI. 22. (*Johannes de Momillano filius qm. domini Cononis de Momillano*).

²⁰ CDI 1274, die XIV exeunte Augusto (*Wosclacus filius domini Chononis de Mimiliano*).

²¹ TLA P 2272 (1276, XII. 19.). Glej še 3. 1. 12. Rihemberški so v istem času imeli od Goriških v fevdu gospodstvo Završje med Mirmo na jugu in Momjanom na severu.

²² Thesaurus, št. 399 (1290, *Biaquinus filius qm. d. Oscalchi de Mimigliano*). Genealogija momjanskih gospodov je podrobneje podana zato, ker se v nekaterih točkah bistveno razlikuje od genealoške tabele, ki jo je sestavil C. de FRANCESCHI, II Ramo. Tako ima on Biakvina II. za sina Kona I., Vošalka II. pa sploh ne pozna. Poleg tega se v virih v tistem času omenja še neki *Fridericus de Mimillano* (CDI 1274, die XIV exeunte Augusto; 1275, II. 24.), za katerega pa ni razvidno, v kakšni povezavi je bil z momjanskimi gospodi.

²³ M. PIZZININI, Die Grafen von Görz, 188.

²⁴ MDC IV, št. 3019 (*quoddam nobile castrum Aquiliensis ecclesie quod Castrum Veneris nuncupatur, exposuerunt incendio et ruine*). P. PASCHINI, Gregorio di Montelongo, 64, meni, da je *quoddam nobile* bil Kono iz Momjana.

²⁵ CDI 1274, die XIV. exeunte Augusto.

²⁶ Kot v op. zgoraj.

²⁷ CDI 1274, die XIV. exeunte Augusto; 1275. II. 24.

²⁸ JULIANUS, Annales Foroiulienses, 205.

²⁹ C. de FRANCESCHI, II Ramo, 97; P. PASCHINI, Storia II, 209-213.

Ali je bila ta "akrobatska" in pragmatična politika Momjanskih, ki so v stremljenju za čim večjimi pridobitvami tako lahko menjavali strani, vendar se njihova računica na koncu ni izšla, razlog, da so izgubili Momjan, ostaja odprto, dejstvo pa je, da je že leta 1305 Biakvin II. prodal Momjan Frideriku iz Prampera v Furlaniji, a ga je že 1307 hotel kupiti nazaj³⁰. Kaj se je v tem času točno dogajalo s fevdom, ni povsem jasno. Vemo le, da je pred majem 1311 prišel v roke oglejskega vazala Vikarda iz Pietrapelose³¹ in da ga je ta takrat za dvesto mark oglejskih denarjev prepustil zgoraj omenjenemu Frideriku iz Prampera³², ki ga je nato oglejski patriarh investiral v fevd³³. Toda že decembra 1311 je Friderik *de sua manu et tenuta* predal, prodal in investiral (sic!) goriškega grofa Henrika II. in njegove dediče v gospodstvo Momjan³⁴. Patriarhov vikar, opat samostana Summaga zahodno od Portogruara v Furlaniji, je proti tej samovolji sicer protestiral, toda zgodilo se ni nič in patriarhu ni preostalo drugega, kot da je 6. oktobra 1312 v Vidmu investiral goriškega grofa Henrika II. v momjanski fevd,

30 TLA P 2283 (1307, II. 3., Oglej): Ulrik iz Castella, Ulrik Strassoldo in Franciscus iz Rivarote so bili razsodniki v sporu med *nobiles viros dominos Federicum de Prampergo...et Biaquinum de Mimigliano...occasione castri de Mimigliano cum quibusdam villis circumsedentibus, quod quas ipse dominus Federicus dicebat ipsum dominum Biaquinum vendidisse...Item dicimus, arbitramus et arbitrando sententiamus, atque volumus et precipimus, quod dictus dominus Biaquinus hinc ad diem et festum Nativitatis domini nostri Iesu Christi proximo venturo, teneatur et debent dare et solvere quingentas marcas denar. Aquilegens. monete domino Federico de Prampergo sepe superius nominato, vel eius heredibus...Et usque ibi prefatus dominus Federicus habere debent et tenere castrum Mimigliani cum villis circumstantibus ed ad ipsum locum spectantibus in sua tenuta et possessione, hoc modo quod si dictus dominus Biaquinus vel heredes eius dederint et solverint CCCCC marcas eidem domino Federico vel eius heredibus in termino supradicto...dominus Federicus predictus teneneatur et debeat in pace et quiete dimittere castrum predictum cum villis eidem domino Biaquino...Et si dominus Biaquinus non solverit dictis denariis eidem domino Federico ut dictum est super a dicto festo Nativitatis domini in antea, ipse dominus Federicus expedire, habere, tenere et possidere debeat perpetuo et gaudere castrum predictum de Mimigliano et villis circumstantes cum omni iuris plenitudine secundum q(uod) alias dictus dominus Biaquinus vendidit prefato domino Federico, secundum quod in instrumento dicte vendicionis scripto per Henricum notarium in millesimo CCC quinto indictione secunda die XII° exeunte decembri.*

31 Glede Pietrapelose glej: D. KLEN, Iz prošlosti Kostela-Petra Pilose; ISTI, Iz prošlosti Kostela; D. DAROVEC, O preteklosti; A. BENEDETTI, Gli antichi Signori.

32 V. JOPPI, Nuovi documenti, št. 2 (1311, V. 25.): *d. Federicus filius q. d. Henrici de Glemona se obligaset de ducentis marchis denariorum aquilegensium erga d. Guicardum de Petra pillosa de non vendendo, dando, obligando seu aliquo modo obnoxioando a se Castrum de Mimillagno tam Venetis quam Justinopolitanis...aut aliis subiectis hominibus de Veneciis...usque ad sex annos proximos venturos et de non faciendo contra ipsum d. Guicardum aut contra suos servitores, pro eo quod ipse d. Guicardus habuit et tenuit ipsum Castrum Mimillagni hucusque. Regest DHF saeculi XIII et XIV, 282.*

33 V. JOPPI, Appendice, št. 18.

34 V. JOPPI, Appendice, št. 16 (1311, XII. 21.): *Nobilis vir d. Fridericus de Pramberg filius q. d. Henrici de Glemona pro se et suis heredibus de sua manu et tenuta dedit, vendit atque iure recti et legalis feudi d. Patriarche et Aquilegensis Ecclesie investivit magnifico et potenti d. Henrico Goricie et Tirolis Comiti pro se suisque heredibus et cui ius suum dare voluerit, ementi et recipienti castrum de Mimigliano cum omnibus et singulis ipsi castro de iure spectantibus et pertinentibus, et hoc precio et foro ducentarum marcharum denariorum aquilegensis monete; regest RG fol. 106. HHSTAW, SSL, hrani ta notarski instrument pod datumom 1311, XII. 11., čeprav je datacija *die undecimo exeunte decembri*.*

katerega je pred tem simbolično resigniral v njegove roke dotedanji vazal Friderik iz Prampera³⁵. Tako je Momjan prišel v goriške roke.

Kaj se je dogajalo z Momjanom v prvem desetletju goriške oblasti, nam ni znano. Toda leta 1321 se v sporu med goriškim Završjem in beneškim Motovunom glede gozda v dolini Mirne pojavi na goriški strani kot spraševalec prič, ki naj bi izpričale komu je v preteklosti pripadal sporni gozd, *nobiles miles dominus (H)Oxcalcus dictus Quaspelt de Mimigliano*³⁶. De Franceschi je imel tega Vošalka za brata Kona III. in sina Kona II. iz Momjana - torej za pripadnika rodu, ki je Momjan enkrat že izgubil in naj bi se sedaj nanj vrnil, vendar pa naj bi mu goriški grof Henrik II. ne podelil Momjana v fevd, ampak samo zaupal kastelanstvo (burghut) na njem³⁷. Vsaj kar zadeva sorodstvene povezave s prvimi momjanskimi gospodi lahko ugotovimo, da se je de Franceschi motil. Na srečo se Vošalk pojavlja v virih z značilnim pridevnikom *Wachspeutel* - zapisan tudi v številnih drugačnih variantah³⁸ -, ki nam omogoča, da ga lahko identificiramo v številnih virih iz prve tretjine 14. stoletja.

Vošalk se s pridevnikom *Wachspeutel* prvič pojavi že leta 1304 kot priča v listini goriškega grofa Henrika II., izdani v Cerovem³⁹. Tudi v naslednjih treh desetletjih ga srečujemo v glavnem v tej funkciji, kar pa ni razlog, da ne bi mogli o njem povedati kaj več. Njegova kariera je bila tesno povezana in odvisna od Henrika II., ki je pripeljal goriško hišo na vrhunec njene moči, in Vošalk *Wachspeutel* je bil gotovo eden izmed vidnejših spremljevalcev goriškega grofa južno od Plöckenpassa. Tako ga v letih 1304-1321 večkrat srečamo v Henrikovem spremstvu v Gorici, Krminu, Čedadu, Trevisu in Pazinu⁴⁰. Po zadušitvi upora furlanskih plemičev proti oglejskemu patriarhu s strani furlanskega generalnega

35 V. JOPPI kot v op. 33. Prav gotovo je v zvezi s Friderikovo samovoljno prodajo Momjana goriškemu grofu tudi dejstvo, da se je Friderikov sin Nikolaj leta 1312 poročil z Alzubeto, nezakonsko hčerko goriškega grofa Henrika II., ki je kot doto prinesla Nikolaju v fevd Rakalj v Istri (P. KANDLER, CDI 1312, IV. 4.; gl. tudi 3. 1. 9.). Friderik iz Prampera je izviral iz Humina (gl. op. 34), Prampero (pri Rtinju severno od Vidma) pa naj bi prišel v posest njegove družine okrog 1300 z nakupom (J. ZAHN, *Die deutsche Burgen*, 31). Drugače se Prampero omenja že v začetku 12. stol. in tamkajšnji prvotni gospodje in ministeriali so bili patriarhovi *magistri coquine* (ODORICUS de Susanis, Lucifer, 402; H. SCHMIDINGER, *Patriarch und Landesherr*, 99).

36 CDI 1321, die XIV. ex. Julii.

37 C. de FRANCESCHI, *Il ramo*, 96, 101 sl. Za njim tudi M. ŠAMŠALOVIC, Momjanski katastik, 125.

38 Oblika *Quaspelt* iz listine iz leta 1321 (gl. op. 36) je le latinska oz. italijanska popačenka nemškega *Wachspeutel*. V virih pa zasledimo tudi naslednje oblike: *Wasspuetel*, *Waspeutel*, *Wahspewtel*, *Waxpeutel*, *Waxpautil*, *Waspettulo*, *Wachspeutol*, *Waypeutlo*, *Vaspettull*, *Gusapecel* in v Istrskem razvodu celo *Panšpetal* sluga z *Mumлана*. Za slednje gl. D. ŠURMIN, IR, 11, 59, 60, 62 sl. M. KOS, *Studija*, 160, je mislil, da se ta Panšpetal omenja samo v letih 1321-1325.

39 MDC VII, št. 236; RB fol. 78'.

40 1305, XI. 26., Gorica (RB fol. 81'); 1307, VI. 29., Pazin (RB fol. 86'); 1312, VIII. 27., Čedad (HHStAW, SSL); Note Benvenuti notarii, sub 1313, V. 27., Krmin; 1314, IV. 9., Gorica (DG, AT XIII, št. 58); 1315, XI. 25., Gorica (MDC VIII, št. 300); 1319, II. 8., Gorica (HHStAW, SSL); 1320, VI. 6., Treviso (MDC VIII, št. 535); 1320, VII. 2., Treviso (HHStAW, SSL); 1321, III. 31., Gorica (HHStAW, SSL).

kapitana goriškega grofa Henrika II. in po predaji upornikov v Trziču (Monfalcone) leta 1310, je Henrik za vojaškega poveljnika (kapitana) v tem zadnjem uporniškem gnezdu postavil prav Vošalka Wachspeutla⁴¹. Poleti 1324 pa je Vošalk s kontingentom desetih konjenikov (*galeati*) sodeloval v vojski koroškega vojvode in padovanskega vikarja Henrika, ki je pomagala Padovancem nasproti guelfu Cangrandu⁴². To njegovo aktivno delovanje v goriški službi pa se je seveda odrazilo tudi v njegovem socialnem položaju. Sprva je v seznamih prič posameznih listin naveden še za militi in leta 1313 je celo označen kot *familiaris* goriškega grofa⁴³, leta 1318 pa se prvič pojavi naštet med militi⁴⁴. V času skrbništva nad mladoletnim Ivanom Henrikom po smrti Henrika II. pa je leta 1325 že naštet v krogu tistih najvplivnejših goriških ministerialov, ki so imeli tudi določeno besedo pri vodenju goriške politike⁴⁵.

Vsi ti viri tudi omogočajo, da se razčisti vprašanje Vošalkovega izvora, za katerega je, kot je bilo že rečeno, de Franceschi mislil, da je pripadal rodu prvih momjanskih gospodov. Vendar se Vošalk imenuje po Momjanu šele od leta 1321 naprej⁴⁶. V prvem meni znanem dokumentu, v katerem se imenuje po Momjanu, sporazumu med predstavniki koprške komune in goriškim grofom Henrikom II., je bil kot priča na goriškem gradu 31. marca 1321 prisoten tudi *Woschalcus dictus Wachspeutel Mimiglann commorans*⁴⁷. To pa pomeni, da je tam samo bival, izviral pa je *de Castro nouo*, po katerem se zadnjič imenuje še 1319, prvič pa že leta 1300 (*Wossalculus de Nova domo*)⁴⁸. Vošalk je torej prišel v Momjan okrog 1320, v času ko je tudi postal *miles*. Ali mu je Henrik II. Momjan podelil v fevd ali pa le izročil v varstvo (burghut), ostaja odprto. Druga možnost, na katero je mislil že de Franceschi, je bolj verjetna in se tudi sklada s politiko Goriških tistega časa, ko si je hotel goriški grof (deželni knez) neposredno podrediti čim večje število svojih gradov (gl. 4. 2. 5.).

Kot kraj, od koder je izviral Vošalk, sicer pridejo v poštev *castrum novum sive castrum nove Domus in Carsis situatum*⁴⁹ (Novi grad pri Podgradu na zgornjem Krasu), *Castronovo* oz. Castelnouvo zahodno od Tagliamenta v Furlaniji⁵⁰ in

⁴¹ V. JOPPI, DG, AT XIII, št. 58. Gl. tudi op. 29.

⁴² J. RIEDMANN, Die Beziehungen, 352 sl., priloga št. 6.

⁴³ Note Benvenuti notarii, sub 1313, V. 27., Krmin.

⁴⁴ TLA P 2291 (1318, V. 13., Gorica).

⁴⁵ HHStAW, SSL, 1325, XI. 4., Gries (MDC VIII, št. 819. Regest je narejen po prepisu, saj naj bi original manjkal!). Takrat je koroški vojvoda Henrik kot skrbnik mladoletnega Ivana Henrika odkazal Beatriksi, vdovi po Henriku II., njeno jutrnjo *mit rat der, die hernach geschrieben sint, die auch ir insigel an diser hantfest gehenget habent*. Med njimi je nato naštet tudi *Volschalch der Wachspeutel*.

⁴⁶ CDI kot v op. 36; Steyerer fol. 223, 223' (1325, X. 3.); MDC IX, št. 610 (1333, VIII. 6.); Note Stephani Candelarii, sub 1333, VII. 3. Tudi M. KOS, Studija, 160, je bil de Franceschijevega mnenja.

⁴⁷ HHStAW, SSL 1321, III. 21., Gorica (z edinim znanim ohranjenim srednjeveškim pečatom Kopra; gl. B. OTOREPEC, Pečati, 226).

⁴⁸ F. SCHUMI, Urkunden und Regesten, št. 4, 8; Note Nicolai notarii, fol. 20' (1315, II. 28.); HHStAW, SSL, 1319, II. 8., Gorica (*dominus Wossalchus dictus Waspeutal de Castronouo*).

⁴⁹ CDI 1426, VIII. 7.; L. FOSCAN - E. VECCHIET, I Castelli, 36 sl.

⁵⁰ T. MIOTTI, Castelli, Vol. 4, 66.

teoretično tudi Neuenburg pri Lienzu⁵¹, ki so vsi trije bili goriška posest, toda sledeči podatki nedvomno kažejo, da je bil s Krasa. 21. aprila 1327 je dal v Trstu hudo bolni Vošalk Wachspeutel napisati svojo oporoko. V njej je med drugim izrazil tudi željo, da bi želel biti pokopan pri farni cerkvi v *Crusiz*, kateri je ob tej priliki daroval dve kmetiji⁵². V neposredni bližini Podgrada na Krasu, nad katerim je stal Novi grad, najdemo vas Hrušico. V njej je že v 14. stol. stala farna cerkev Sv. Kerševana (*in sand Crisogen Pharr Chirchen ze Pirpauwm*), s katero je bil rod Wachspeutla tesno povezan. Leta 1363 je goriški grof Majnhard VII. listinil, da je takrat že pokojna *vrouw Margret etwenne Nicoluss witwe von dem Neuwmhaus* želela podariti tej cerkvi za svoj in za svojega moža dušni blagor eno hubo⁵³. Ta, leta 1363 že pokojni Nikolaj pa je bil Wachspeutlov vnuk, saj je nedvomno identičen z Nikolajem iz listine iz leta 1341, kjer je označen kot sin Hiltigarde iz Gorice, ki je hčerka pokojnega Vošalka iz Novega grada⁵⁴. Omenjeni *Osalcus de Castronouo* je seveda naš *Wosalchus dictus Waspeutal de Castronouo*, katerega zadnja želja je torej bila, biti pokopan doma, v (domači) cerkvi, za katero se ponuja zelo vabljava - a žal nedokazljiva - misel, da je Vošalk v njej imel tudi patronatno pravico.

Vendar se zdi, da je Vošalk kljub bolezn, ki ga je leta 1327 prisilila, da je napisal oporoko, živel še nekako do 1333. Tako lahko vsaj sklepamo na podlagi vesti, da so bili takrat - verjetno zaradi očetove smrti - Vošalkovi sinovi investirani v goriške fevde in fevde novigrajske škofije⁵⁵. Ali se je med temi goriškimi fevdi, ki so bili potrjeni Vošalkovemu najstarejšemu sinu Degenhardu⁵⁶, nahajal tudi Momjan, nam ni znano. Je pa to vprašanje seveda povezano s pravnim karakterjem Vošalkovega bivanja v Momjanu. Degenhard se leta 1333, že po očetovi smrti, še imenuje po Momjanu, za kasnejši čas pa o njem nimamo nobenih podatkov.

⁵¹ M. BITSCHNAU, Burg und Adel, 383 sl.

⁵² C. de FRANCESCHI, II ramo, 103.

⁵³ Že 1311 se v listini goriškega grofa Henrika II., izstavljeni v Novem gradu (*Castrum Novum*), s katero je podaril cerkvi Matere Božje v Rodiku (na Krasu) vse desetine od vinogradov, ki spadajo pod imenovano cerkev, omenja med pričami *d. Jacobus plebanus de Pirpavm* (Diplomatar fol. 21). Listina 1363, VI. 25., Gorica: Diplomatar fol. 14.

⁵⁴ HHStAW, SSL, 1341, III. 31., Gorica (*Hiltigardis de Goritia filia quondam Osalci de Castronouo ac Nicolussius filius ei cum voluntate et consensu mariti sui Friderici de Wippach*). Mož Wachspeutlove hčerke Hiltigarde Friderik iz Vipave pa nam je v virih bolj znan kot Friderik iz Ebersteina na Koroškem (MDC X, št. 137: insert listine iz 1316 (MDC VIII, št. 310)), je bil maršal goriškega grofa Henrika II. ter član ene najpomembnejših goriških ministerialskih družin. V Novem gradu na Krasu, od koder je izviral oče njegove žene, je imel hišo (Ali je mogoče mišljen grad?): GR 1433 (*Instrument ains kaufs...umb ein haus gelegen zu Newenhaus am Carst von Fritzen von Newenhaus erkaufft, was vormaln hern Fridrichen Marschalcks umb 105 mr. agl., ist gorzischen lehen*). V tekstu omenjeni Nikolaj, sin Friderika iz Ebersteina, pa je bil kuharski mojster goriškega grofa: glej 4. 2. 4. 1., op. 22.

⁵⁵ V novigrajske fevde: Note Stephani Candelarii, sub 1333, VII. 3., Čedad; tudi F. di MANZANO, Annali Vol. IV, 364, 365; v goriške fevde MDC IX, št. 610 (1333, VIII. 6.), RG fol. 5'.

⁵⁶ Gl. C. de FRANCESCHI, II ramo, 103 (Vošalkova oporoka).

Sam Momjan je leta 1342 naštet med posestjo, ki je ob delitvi med ožjo goriško in istrsko vejo pripadla goriškemu grofu Albertu IV⁵⁷. Ta se je naslednje leto v Istri zapletel z Beneško republiko v vojno, v kateri so se stvari odvijale v beneško korist⁵⁸ in Albert IV. se je moral osebno potruditi v Benetke, kjer je bil 21. avgusta 1344 sklenjen mir, ki ga je diktirala Serenissima. Prva konkretna točka sporazuma je bila, da mora Albert porušiti fortifikacije in utrdbe v Trvižu in Momjanu, pri čemer je tudi moral obljubiti, da jih ne bo nikoli več pozidal, zato pa ostanejo pod njegovo oblastjo, kot so bile pred omenjeno vojno⁵⁹. S tem je Momjan velik del svoje pomembnosti izgubil in zato ni čudno, da ga sredi petdesetih letih 14. stoletja najdemo zastavljenega v rokah nekega Mata Vinciguerza⁶⁰, 1374 pa je nato prešel v habsburške roke.

V miru z Benetkami iz leta 1344 se je Albert tudi obvezal, da ne bo nič ukrenil zopet Biakvina *de Castiono*, ki je v predhodni vojni sodeloval na beneški strani. Ta Biakvin (III.) pa ni bil nihče drug kot sin Kona II. iz rodu prvotnih momjanskih gospodov⁶¹. Po izgubi Momjana jim je oglejski patriarh podelil v fevd Košljun (Castiglione) med Bujami in Grožnjanom⁶², kjer so nadaljevali s svojo "akrobatsko" politiko. Tako sta se novembra 1343 Biakvin in njegov sin Franc Vošalk izročila skupaj s svojim gradom Košljunom v zaščito goriškim grofom Majnhardu, Henriku in Albertu⁶³, vendar v tekoči beneško-goriški vojni sodelovala na beneški strani. Leta 1345 je Biakvina zaradi preloma vazalne prisege ujel oglejski patriarh, ki je tudi dal razrušiti obrambni zid okrog Košljuna. Biakvin in njegov sin sta bila nato šele na beneško intervencijo, kot beneška državljana, izpuščena⁶⁴. Rod prvotnih momjanskih gospodov je izumrl leta 1358 s smrtjo Biakvinovega sina Franca Vošalka, *qui decessit absque masculis heredibus ex se descendantibus* in oglejskemu patriarhu so zapadli vsi fevdi, ki

⁵⁷ MDC X, št. 161.

⁵⁸ Gl. CA. de FRANCESCHI, L'Istria, 176 sl.

⁵⁹ CDI 1344, VIII. 21.

⁶⁰ F. KOS, Iz arhiva, št. 34 (1355, VII. 22., Pazin). Podobno je Albert IV. v približno istem času zastavil tudi Rašpor. Gl. 3. 1. 10. Glej tudi M. ŠAMŠALLOVIČ, Momjanski katastik, 126, op. 34.

⁶¹ C. de FRANCESCHI, II ramo, 96.

⁶² Košljun (Castiglione) je P. KANDLER (CDI v op. spodaj) pomotoma lokaliziral v Furlanijo. V resnici je ležal v Istri in se že leta 1102 omenja kot *castrum Castilione* (F. SCHUMI, KUB I, št. 67). Takrat je prišel v oglejsko posest. Stal je na področju današnje Gradine nad *Val Castion* med Bujami in Grožnjanom (G. GRAVISI, Toponomastica, 181), v bližini *castri sancti Georgii siti super aquam de Layme* (današnja Nova Vas na desni strani ustja Mirne; C. de FRANCESCHI, II ramo, 81, 83), kjer so Momjanci imeli četrti del gradu. Ta del je Biakvin I. 1260 prodal patriarhu (MPF fol. 208; Thesaurus, št. 399). V 12. stoletju je moral biti Košljun v rokah poreških škofov; le-ti so tam držali *tria placita criminalia in anno* (CDI 1179, die IV. exeunte mense Augusti); gl. tudi potrditev posesti poreški cerkvi s strani papeža Aleksandra III. 5. aprila 1177 (M. ZJAJČIČ, Posjedovni odnos, 35). Poreški škofje so Košljun tudi dajali v fevd (CDI 1183, VIII. 12.).

⁶³ CDI 1343, XI. 4. (*Ego Biaquinus de Mimilano (sic!) et Franciscus Hossalchus eius filius...dedimus et tradimus libere in manus et proteccionem illustrium et magnificum dominorum comitum Meinhardi et Henrici Goricie et Tirolis ac heredum et fratris eorum comiti Alberti cum personis cum castro nostro Castellonum, ...promittens dictis dominis nostris...iurando sub sacramento perpetuo fideliter seruire contra quacumque personam ipsius astare*); HHStAW, SSL, 1343, XI. 4., Čedad.

⁶⁴ Senato Misti, AMSI IV, 37 sl.; C. de FRANCESCHI, II ramo, 108.

so jih od oglejske cerkve imeli Momjanci. Sedaj jih je podelil Simonu de Valvasone iz Furlanije s pogojem *quod in loco de Castiglono numquam habeat facere Castrum aliquod edificari*⁶⁵.

⁶⁵ CDI 1358, I. 8.

3. 1. 8. Pazin

Natančno pol leta pred svojo smrtjo je rimski cesar Oton II. 7. junija 983 v Veroni potrdil poreški škofiji njena posestva v Istri - med njimi tudi *castrum Pisinum* -, ki jih je oltarju sv. Mavra že v tridesetih letih 10. stoletja daroval italški kralj Hugo iz Provence. Hkrati je Oton tem posestvom podelil še imuniteto¹. Toda iz potrdilne listine nemškega kralja Henrika II., izdane 30. aprila 1012 v Bambergu, izhaja, da je Henrikov predhodnik, cesar Oton III., med 984 in 1002 podelil oglejski cerkvi *duas civitates in comitatu Hystriensi sitas, quarum una dicitur Penna [Pićan]...altera vero Pisinum*². Za razliko od *castruma*, ki ga je dobil poreški škof, je bila torej patriarhu podeljena *civitas* - mogoče Stari Pazin (Pisinvecchio)³. Na vsak način pa kontinuiteta gospodstva poreških škofov nad pazinskim gradom (z vsem pripadajočim) ni bila prekinjena. To potrjujejo tako potrdilna listina posesti poreške škofije Henrika IV.⁴ kot listina papeža Aleksandra III. iz leta 1177⁵ in nenazadnje tudi listina poreškega škofa iz leta 1368, s katero je investirал goriškega grofa Alberta IV. v poreške fevde, ki so jih *de antiquitate* imeli goriški grofje, kjer je na prvem mestu naštet *castrum Pisinum*⁶. K njej se bomo še vrnil.

Pazinski grad je imel zaradi svojega položaja izreden pomen za obrambo posesti, ki jo je škofija imela v širšem poreškem zaledju, saj je zapiral pot - v virih tistega časa imenovana *via sclava per quam itur Pisinum castrum* oziroma *via sclavonica que vadit Pisinum*⁷ -, ki je iz notranjosti dežele vodila k morju.

Pazin je torej bil poreški fevd, v 13. in 14. stoletju pa tudi center istrske posesti goriških grofov in tisto jedro, ki je dalo ime v ustavno-pravnem smislu posebni Pazinski grofiji (*Grafschaft ze Mitterburg*). Ta se je začela razvijati ravno v času goriškega gospodstva, s svojim imenom pa se prvič pojavi v uradnem dokumentu,

¹ D. O. II. 301

² D. H. II. 243. Otonova listina je izgubljena.

³ Gl. H. SCHMIDINGER, *Patriarch und Landesherr*, 33, 145; H. PIRCHEGGER, *Erläuterungen*, 514.

⁴ D. H. IV. 290 (1077, III. 4., Verona). Listina se ni ohranila v originalu, ampak v notarskem prepisu iz 1286, ki je bil nekdam hranjen v HHStAW (1937 brezuspešno iskan) in od katerega se je ohranil le Wattenbachov prepis, ter prepis v Liber I. iurium *episcopaliū diocesis Parentinae* iz 15. stol., kar otežuje rešitev vprašanja datacije te listine. Po notarskem prepisu je namreč datirana *anno dominice incarnationis millesimo, indictione XIII, regni vero domini Henrici tertii regis anno XXI, actum Verone*, po prepisu v Prvi knjigi pravic poreške škofije pa v *anno...millesimo sexagesimo, regni uero domini Henrici tertii regis anno primo* (gl. M. ZJAJČIČ, *Posjedovni odnos*, 34, op. 9). Kandler (CDI 1060), ki je to listino objavil na podlagi prepisa iz privatnega arhiva puljskih markezov (ta je nastal na podlagi prepisa iz Prve knjige pravic), pa ima še tretjo varianto datacije: *anno...MLX. Regni vero Domini Henrici Tertii regis anno XXI actum Veronae*. Listina, za katero drugače velja, da je pristna, je v MGH z dobrimi razlogi datirana v leto 1077 (gl. tam).

⁵ M. ZJAJČIČ, *Posjedovni odnos*, 35; C. de FRANCESCHI, *Storia documentata*, 13.

⁶ CDI 1368, VI. 3. Poleg gradu v Pazinu še Žminj, Tinjan, Trviž, "Vastignan" (B. BENUSSI, *Nel medio evo*, 429 ga ima za Kozljak, kar pa ne drži: gl. 4. 1. 1., op. 6), Padova, Mondellbotte, Vižnjan, Rosario, Vižinada, pol vasi Tar, desetine v Motovunu in Lovreču.

⁷ M. ZJAJČIČ, *Posjedovni odnos*, 37, op. 28, 49; C. de FRANCESCHI, *Mainardo*, 38.

v listini avstrijskega vojvode Leopolda, leta 1379⁸. Kdaj in kako so torej goriški grofje dobili Pazin?

B. Benussi je v svojih temeljnih raziskavah o istrski zgodovini označil zgoraj omenjeno listino z dne 3. junija 1368, s katero je poreški škof Gilberto Zorzi investiral goriškega grofa Alberta IV. v fevde poreške škofije, za najpomembnejši dokument zgodovine Pazinske grofije in vogalni kamen, na podlagi katerega je mogoče podati sliko zgodovinskega razvoja omenjene grofije⁹. Iz njega je razvidno predvsem dvoje. Najprej, da je *nucleus* pazinske grofije - Pazin in okoliški kasteli ter kraji Žminj, Tinjan, Trviž, Vižnjan, Padova, Vižinada, desetine v Motovunu itd. - bil poreški fevd, in da so ga *de antiquitate* imeli goriški grofje. Na podlagi teh dejstev je B. Benussi pravilno sklepal, da je treba izvor Pazinske grofije iskati v odnosu med goriškimi grofi in poreškimi škofi¹⁰. Toda ta pravilna ideja ni bila srečno realizirana. V tretji četrtini 12. stoletja se namreč v virih pojavlja neki *comes Meynardus de Hystria*¹¹, ki ga poreški škof Peter imenuje *advocatus meus*¹², od škofa pa je imel v fevdu tudi *castrum Pisinum*¹³.

Benussi je tega Majnharda imel za goriškega grofa Majnharda II., poreški odvetnik pa naj bi bil že njegov oče Engelbert II.¹⁴ Toda kot sta v dveh, med seboj neodvisnih raziskavah pokazala L. Hauptmann in C. de Franceschi¹⁵, je bil poreški odvetnik Majnhard identičen z grofom Majnhardom iz Črnega grada v Istri oziroma z grofom Majnhardom iz Šumberka na Dolenjskem, ki je bil po očetovi strani Ortenburžan, po materini pa Puchs.

Majnhard iz Črnega gradu se med živimi zadnjič omenja 1183. Leta 1186 naj bi bil odvetnik poreške cerkve *Adalpertus comes Istrie*¹⁶, 1191 je to bil neki Ulrik¹⁷, v listini z dne 5. oktobra 1194 pa srečamo v tej vlogi prvič goriškega grofa, ki pa poimensko ni naveden, a je že imel v posesti Pazin¹⁸. V poštef prideta brata

⁸ Listina 1379, XII. 30., Gradec; C. de FRANCESCHI, *Storia documentata*, priloga št. 8. V privilegiju goriškega grofa Alberta IV. istrskemu plemstvu iz leta 1365 še kot *Grafschaftt zu Yssterreich* (CDI 1365, IV. 25.).

⁹ B. BENUSSI, *Nel medio evo*, 428 sl.

¹⁰ Primerjaj G. de VERGOTINI, *Lineamenti storici*, 59 sl. (povzetek diskusije).

¹¹ F. SCHUMI, KUB I, št. 173 a (1177, VII. 6.).

¹² CDI 1179, die IV. exeunte mense Augusti.

¹³ CDI 1183, VIII. 12. (*Actum in Castro Pisini...Hoc factum est in Pisino in Capella Comitit Meginhardi*).

¹⁴ B. BENUSSI, *Nel medio evo*, 432 in op. 300.

¹⁵ L. HAUPTMANN, *Krain*, 398 sl.; ISTI, *Grofovi*, 223; C. de FRANCESCHI, *Mainardo*, 40 sl. Glej tudi 3. 2. 9.

¹⁶ Tako npr. L. HAUPTMANN, *Krain*, 400, ki je imel tega Adalberta za Majnhardovega brata. Vendar se zdi, da je ta umrl še pred Majnhardom. Leta 1162 sta brata, grofa Majnhard in Adalbert iz Črnega gradu, na poti v Jeruzalem podarila samostanu v Stični svoj alod Studeno (Kaltenfeld) (F. SCHUMI, KUB I, št. 124, 131). Leta 1177 pa je listinil oglejski patriarh Ulrik II., da je *consanguineus noster comes Meynardus de Hystria* sam podelil samostanu v Stični svoj alod Studeno (F. SCHUMI, KUB I, št. 173 a). Po drugi strani pa nastopa Adalbert v listini z dne 24. oktobra 1186 (CDI) samo v vlogi istrskega grofa in razsodnika, ne pa kot odvetnik poreške škofije. Gl. tudi C. de FRANCESCHI, *Mainardo*, 48.

¹⁷ CDI 1191, III. 6.

¹⁸ CDI 1194, X. 5.

Majnhard II. († 1232) in Engelbert III. († 1220), ki sta takrat vladala goriški hiši. Odgovor na to vprašanje pa nam daje neka druga istrska listina: leta 1222, dve leti po Engelbertovi smrti, so *dominus Mainardus Comes de Goritia cum Cognata sua domina Matilde Comitissa de Pysino, cum Nepote suo domino Mainardo comite* podarili samostanu Sv. Petra v Šumi *pro remedio animae d. Engelperti comitis olim defuncti* neko posest v Rovazolu, ki so jo podedovali po Rikardi iz Motovuna¹⁹. Ne Majnhard, ampak Matilda, ki je bila Engelbertova vdova²⁰, se je imenovala po Pazinu in v listino iz 1194 je torej potrebno vstaviti Engelbertovo ime²¹. Matilda, *comitissa de Pysino*, pa je bila, kot je že dalj časa znano, hčerka poreškega odvetnika Majnharda Črnograjskega²². Slika je potemtakem jasna. Goriški grofje so preko tega zakona prišli okrog 1190 tako do fevdov poreške škofije s centrom v Pazinu kot do odvetništva nad poreško cerkvijo, saj eno brez drugega ni šlo.

Da je bil Pazin fevd, ki so ga uživali odvetniki poreške cerkve, dokazujeta tako Majnhard Črnograjski kot Engelbert Goriški, še najbolj pa listina iz 1194, ki hkrati odkriva tudi začetke goriških ministerialov v Istri. Zato se velja ob njej podrobneje ustaviti. 5. oktobra 1194 so se med Pazinom in samostanom Sv. Petra v Šumi na javnem zboru srečali poleg poreškega škofa Petra in goriškega grofa Engelberta še številni *conprovinciales Istriae ter de Foro-Julio milites comitis*. Iz Istre so bili prisotni: opata Sv. Petronila in Sv. Petra v Šumi, Rikarda iz Motovuna, Gvido iz Milj, gastald iz Motovuna, gastald in sodnik iz Dvigrada ter številni poreški vazali; v grofovem spremstvu pa so bili: grof Henrik, Kono iz Devina, Folker iz Dormberka in Pilgrim Glöckl²³. *Domine Comes vos estis advocatus Ecclesiae meae et debetis esse protector juris mei* je začel poreški škof in nadaljeval, da je ustregel vsem grofovim prošnjam, ta pa mu je v privatnem krogu obljubil, da ne bo pomagal tistim, ki škofu ne priznajo njegovih pravic do desetih v Rovinju in da ga bo branil pred njihovim nasiljem. Zato ga sedaj prosi, da grof javno ukaže svojim ljudem, tako tistim, ki bodo ostali v deželi, kot tistim, ki so prisotni (*hic promittatis et praecipatis vestris fidelibus, qui in terra ista manent, et eis qui hic sunt praesentes*), da bodo varovali škofa in njegove pravice. Grof nato odgovori, da je res, kar je škof povedal in zato prosi svoje prijatelje in vazale in ukazuje tistim, ki so od njega odvisni (*rogo itaque omnes amicos meos et fideles, et praecipio eis, quibus possum*), da nihče ne dela sile škofu glede omenjenih

¹⁹ CDI 1222, die V exeunte Februari.

²⁰ 1183 omenjena Engelbertova žena Matilda (*comes Engelpretus de Goritia, et ejus filius Engelpretus, et ejus Nurus Mactelda*, CDI 1183) je bila verjetno še njegova prva žena Matilda Andeška: gl. 4. 1. 1., op. 15.

²¹ Kandler (CDI kot v op. 18) je napačno mislil na Majnharda, drugače pa že L. HAUPTMANN, Krain, 400; G. de VERGOTINI, Lineamenti storici, 60, 61 in op. 1; C. de FRANCESCHI, Mainardo, 52.

²² CDI 1183, VIII. 12.

²³ Na žalost je prav pri popisu goriškega spremstva luknja v dokumentu, tako da ni jasno, kateri grof Henrik je bil prisoten. Mogoče Ortenburžan, ki ga nekajkrat srečamo skupaj z goriškim grofom (F. KOS, Gradivo IV, št. 560; W I, št. 250). *Folcherus junior* je gotovo iz Dormberka (npr. W I, št. 317, 324; gl. tudi K. TROTTER, Die Herren, 491 sl.). *Peregrinus Cloculus* pa se že 1166 prvič pojavi med goriškimi ministeriali (W I, št. 250, 269, 275, 313, 317, 319, 330); ok. 1200 je imel v Lienzu stolp (gl. M. BITSCHNAU, Burg und Adel, št. 238).

desetin, ampak da ga varujejo in ščitijo. To goriški grof še posebej ukazuje tistim, ki bivaju v pazinskem gradu (*Et hoc specialiter praecipio eis, qui castro Pisino morantur*)²⁴.

Iz tega izrednega dokumenta lahko potegnemo dva pomembna sklepa. Prvič: goriški grof je kot odvetnik poreške cerkve prav posebej ukazal svojim ministerialom v Pazinu, da so dolžni varovati pravice poreške cerkve, kar si lahko razložimo le s tem, da je bil Pazin dejansko službeni fevd odvetnika poreške cerkve in je razumljivo, da so bili odvetnikovi ministeriali na tem fevdu še prav posebej poklicani varovati škofove pravice. Drugič pa je iz tega dokumenta razvidno, da je goriški grof ob tem svojem prvem koraku, ki ga je naredil v Istri²⁵, s seboj pripeljal tudi lastne ministeriale, ki bodo ostali v deželi, kar z drugimi besedami pomeni, da so to bili tujci in ne domačini. Kdo konkretno so bili ti prišleki na pazinskem gradu²⁶, pa bomo skušali razvozlati v nadaljevanju.

Na žalost so podatki do srede 13. stol. presenetljivo skopi. Devinskim gospodom podobno močno razvejani in mogočni rod pazinskih ministerialov, katerih pripadniki so v svojih rokah držali gradove Pazin, Lupoglav, Gotnik, Kršan, Rakalj in Žužemberk ter glavarstvo v Pazinu, zatrdno stopi v zgodovino šele s Henrikom iz Pazina, militom, ki se od 1250 dalje pojavlja v spremstvu goriških grofov²⁷. Za prvo polovico 13. stoletja pa je na razpolago le nekaj drobnih podatkov, tako da ostaja vprašanje izvora pazinskih gospodov nerešeno. Kot prva se po Pazinu imenujeta Sclavogna in Oton *de Pisino de Supra* v listini za Barbano iz leta 1199; izpričana sta v prisotnosti (goriškega) grofa Engelberta²⁸. De Franceschi je tega Otona sprva imel za začetnika pazinskih gospodov, a je kasneje to mnenje umaknil, ker ni z ničemer podkrepljeno²⁹. Prav tako se le enkrat omenja neki Majnhard, *gubernator* (v Pazinu). Kot priča je naštet na prvem mestu v listini, s katero so 1222 v Pazinu goriška grofa Majnhard II. in njegov nečak Majnhard III. ter mačeha Majnharda III. in vdova po Engelbertu III., grofica Matilda iz Pazina, darovali samostanu sv. Petra v Šumi neka posestva³⁰. Veliko bolj verjetno je, da je ta Majnhard bil eden od prednikov rodu pazinskih ministerialov, saj se to ime

²⁴ Glej op. 18.

²⁵ Sicer so goriški grofje predtem v Istri že imeli od tržaške škofije desetino v Izoli, ki pa je 1166 prešla v roke samostana Sv. Marije v Ogleju (W I, št. 250), proti koncu 12. stol. pa so pridobili od ravenskega nadškofa tudi t. i. fevd Sv. Apolinarija v Pulju (gl. B. BENUSSI, *Nel medio evo*, 443 sl., in korekture pri G. de VERGOTINI, *Lineamenti storici*, 61, op. 1), toda kljub temu je jasno, da je bil odločen korak narejen s pridobitvijo poreške odvetščine in poreških fevdov.

²⁶ Podobno paralelo lahko potegnemo z Gorico, ki so jo goriški grofje imeli v fevdu od oglejskega patriarha - enako kot Pazin od poreškega škofa - *ministerialibus exceptis* (MDC IV, št. 1524), na podlagi česar je P. S. LEICHT, *La Costituzione provinciale*, 140, sklepal, da je bila Gorica fevd oglejskih odvetnikov, kar so goriški grofje od prve četrtine 12. stol. tudi bili, in so na tak način prišli do svojih posestev v Posočju.

²⁷ F. SCHUMI, KUB II, št. 170; gl. še M. MIKUŽ, *Topografija*, 42.

²⁸ A. S. MINOTTO, *Documenta ad Forumjulii*, AMSI VIII, 1892, 19.

²⁹ C. de FRANCESCHI, I Castelli, 169; ISTI, I primi Signori, 216. Gl. še M. KOS, Doneski, 1. *Pisino de Supra* je verjetno identičen s Starim Pazinom (Pisinvecchio), ki naj bi bil prvotno oglejski: C. de FRANCESCHI, *Storia documentata*, 10, 12.

³⁰ CDI 1222 die V exeunte Februari; F. KOS, *Gradivo V*, št. 356. Glede razmerja: Engelbert III., njegova žena Matilda Črnograjka in njegov sin Majnhard III. gl. 4. 1. 1., op. 15.

ponovi še v naslednji (drugi) in četrti generaciji³¹; drugače pa je med njimi bilo najbolj razširjeno ime Henrik, ki ga je v treh generacijah nosilo kar šest po Pazinu imenovanih gospodov, kar seveda močno otežuje rekonstrukcijo njihove genealogije in povečuje možnost napak³².

1247 se v spremstvu goriškega grofa Majnharda III., ki je preko svoje mačehe Matilde Pazinske podedoval poreške fevde v Pazinu in okolici, pojavita v družbi goriških ministerialov Ulrika iz Rihemberka, Vošalka iz Devina (Momjana), Friderika iz Gschiessa na Koroškem in Henrika, kastelana v Lienzu, tudi milita Vinter in Volrad iz Pazina³³. Vinter se po Pazinu imenuje vse do 1255³⁴, takrat pa mu je goriški grof Majnhard III. podelil v dedni fevd tudi po ženski liniji grad in gospostvo Gotnik v območju izvirov notranjske Reke vzhodno od Ilirske Bistrice. Grad je Vinter sam sezidal³⁵. Od takrat se on in njegovi nasledniki praviloma imenujejo samo po Gotniku³⁶. *Miles Volradus de Mitterburch* pa se v listinah goriške provenience omenja samo še dvakrat, zadnjič 1250 na goriškem gradu, ko je v družbi goriških ministerialov Ulrika in Huga iz Rihemberka, Ulrika iz Pevme, našega Vinterja iz Pazina in goriškega kastelana Otona označen kot točaj (*Volradus pincerna*)³⁷. Hkrati je to tudi zadnja omemba točaja na dvoru goriških grofov³⁸.

Nesporno najpomembnejši goriški ministerial v Pazinu pa je bil v 13. stoletju Henrik iz Pazina. Kontinuirano mu lahko sledimo od 1250 pa do 1282, ko je bil že mrtev. V kakšnem sorodstvenem razmerju je bil - če je sploh bil - do zgoraj omenjenih Vinterja in Volrada iz Pazina, ni znano. V virih je označen kot *miles*³⁹ in *ministerialis*⁴⁰ goriškega grofa, prvič pa se pojavi v potrdilni listini oglejskega patriarha Bertolda stiškega samostanu iz leta 1250, kateremu je Henrik predtem podaril za dušni blagor svoje žene Elizabete kmetijo v Dobrniču jugozahodno od Trebnjega na Dolenjskem, nedaleč od Šumberka, kjer je bil tamkajšnji kastelan

³¹ M. KOS, Doneski, št. 12, 16, 17; gl. tudi genealoško tabelo v 6. 1.

³² Ti pazinski Henriki se v virih pojavljajo tudi kot Ayçemann, Ancimannus, Haçemannus pa tudi Ancius, Ainzil, Ainz, Hainz itd., kar je vse le druga oblika za Henrik. Podobno se tudi ime Karel za pripadnike istega rodu pojavlja v obliki Charstmann, Carstemann, Castoman. Gl. M. KOS, Doneski, 2.

³³ W I, št. 521.

³⁴ MDC IV, št. 2434; W I, št. 629.

³⁵ W I, št. 629, 563 (z napačnim datumom 1252); F. SCHUMI, KUB II, št. 250 (*dominus Winterus de Pisino construi fecerit quoddam castrum quod vocatur Gotenych in contrata de Gotys*).

³⁶ Z izjemo F. SCHUMI, KUB II, št. 250 (1258, VI. 7., Čedad); W I, št. 686, 729¹, 733, 751, 765; DG, AT XII, št. 47; DG, AT XIII, št. 53; V. JOPFI, Appendice, št. 14, 16; MDC VII, št. 394; MDC VIII, št. 644; F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 18, 19; HHStAW, SSL, 1308, V. 20., Novi grad na Krasu; CKSL 1309, V. 25. O Gotniku gl. še S. RUTAR, Gutenegg, 186 sl.; H. PIRCHEGGER, Überblick, 511, 512; M. KOS, Urbarji Slov. primerja II, 51, 52; C. de FRANCESCHI, I Castelli, 96, op. 2. Gl. tudi 3. 1. 4. (Kožljak, ki so ga po sredi 14. stol. imeli Gotniški v fevdu od goriškega grofa Alberta IV. (1367, I. 24., Žužemberk; C. de FRANCESCHI, Storia documentata, 389, št. 6)).

³⁷ W I, št. 537 (1249, I. 19.); MDC IV, št. 2434 (1250, V. 22.).

³⁸ A. VEIDER, Die Verwaltung, 79, 209 (brez navedbe kraja); gl. tudi 4. 2. 4. 1.

³⁹ MDC IV, št. 2993, 2994.

⁴⁰ CDI 1274, VIII. 18. A. DOPSCH, Ein antihabsburgischer Fürstenbund, 635, št. 3 (z napačno datacijo v leto 1292 namesto v leto 1277; glej 3. 1. 1.).

njegov zet⁴¹. 1250 je torej bil že vdovec, vendar se je kasneje še enkrat poročil še z eno Elizabeto, hčerko oglejskega ministeriala Vikarda iz Pietrapelose v Istri⁴². 1264 je tudi sam postal oglejski vazal, saj mu je patriarh takrat podelil v fevd grad Lupoglav, ki ga je morda ne dolgo predtem Henrik sam zgradil⁴³, v njegovih rokah pa je bil tudi grad Žužemberk ob dolenski Krki⁴⁴. Poleg tega je bil še vazal poreške škofije, od katere je od 1261 dalje imel v dednem fevdu cerkev sv. Mihaela *sita supra montem juxta Pisinum* (v omenjeni cerkvi je imel tudi patronatno pravico) in sedem kmetij v Taru⁴⁵. Henrik se je imenoval samo po Pazinu, njegov sin istega imena, ki je imel za ženo Sofijo iz Svibnega iz Posavja pa skorajda izključno po Lupoglavu⁴⁶ in z njim se pravzaprav začne lupoglavška veja pazinskih ministerialov. Kot goriški ministerial je bil Henrik velikokrat v spremstvu goriškega grofa, katerega je v tridesetih letih spremljal na številnih potovanjih od Pulja na jugu, do Bozna (Bolzano) in Merana na severu. Tako ga srečamo v Pulju, Pazinu, Buzetu, Gorici, Vogrskem, Krminu, Medeji, velikokrat v Čedadu, Lienzu, na gradu Tirol, kjer je bil tudi 1271 ob priliki delitve goriške hiše na dve liniji, Tridentu in v Boznu⁴⁷. Kot človek zaupanja je za grofa opravljal številne pomembne naloge, še posebej ker je znal nemško in latinsko, medtem ko naj bi njegov gospod, goriški grof Albert II. (1263 -1304), ne znal ne pisati in ne brati, saj naj bi govoril le nemščino v koroškem dialektu. Za pogovore z Benečani ali oglejskim patriarhom je zato vedno potreboval tolmača⁴⁸. Tako je v številnih sporih in sporazumih, ki so jih z oglejskimi patriarhi imeli goriški grofje, Henrik iz Pazina igral vidno vlogo, saj ga v sporazumih med obema stranema srečamo kot soprisežnika in poroka⁴⁹, pa tudi kot zastopnika goriškega grofa⁵⁰, in v spornih vprašanjih, ki jih je bilo treba urejati s patriarhatom, celo kot razsodnika na goriški strani. Tako je bil npr. 1275 postavljen z goriške strani za razsodnika glede spornih vprašanj s patriarhatom v Istri⁵¹. Kot živ se zadnjič omenja med pričami v listini goriškega grofa Alberta II., ki je bila izdana 15. maja 1279 v Vogrskem⁵², umrl pa je pred 8. decembrom 1282, ko je njegova žena Elizabeta, že označena kot vdova, v imenu svojega sina Henrika (*Angelinus*)

41 Gl. op. 27 in W I, št. 822.

42 F. SCHUMI, KUB II, št. 334; CDI 1282, XII. 8.

43 F. SCHUMI, ebenda; H. PIRCHEGGER, Überblick, 516. Podrobneje 3. 1. 6.

44 W I, št. 822, HHStAW, SSL, 1295, V. 13., Gorica (mikrofilm AS, št. 5 D/9).

45 CDI 1261, I. 13. *Mons juxta Pisinum* = Monte Camus: C. de FRANCESCHI, I Castelli, 28; ISTI, I primi Signori, 216. Tar: CDI 1282, XII. 8.

46 Gl. 3. 1. 6.

47 Pulj: W I, št. 654; Pazin: W I, št. 629, A. S. MINOTTO, Documenta ad Forumjulii, AMSI IX, 80; Buzet: W I, št. 716; Gorica: CDI 1277, IX. 20.; Vogrsko: DG, AT XII, št. 44; Krmin: W I, št. 733; Medea: MDC V, št. 75; Čedad: W I, št. 747, MDC V, št. 153, A. DOPSCH kot. v op. 40, CDI 1274, VIII. 18., CDI 1275, II. 24., DHF 413 (AKG 24, 429); Lienz: W I, št. 594, 633, 829, 830; Tirol: W I, št. 668, 699, 868; Trident: W I, št. 663; Bozen: W I, št. 641.

48 1274, v sporazumu med oglejskim patriarhom in goriškim grofom, je Henrik naštet med pričami, ki *sciunt bene et Theothonicum et Latinum videlicet*; CDI 1274, VIII. 18. O jezikovnem znanju goriških grofov pa glej 4. 2. 1., op. 9-13.

49 W I, št. 733; CDI 1274, VIII. 18.; 1275, II. 24.

50 MDC V, št. 75.

51 A. DOPSCH kot v op. 40; JULIANUS, Annales Foroilienses, 200; CDI 1275, II. 24.; DHF 413 (AKG 24).

52 DG, AT XII, št. 44.

potrdila, da ima od poreške škofije kot *feuda paterna* sedem kmetij v Taru in cerkev sv. Mihaela pri Pazinu⁵³. Kot je bilo že rečeno, se Henrik II. imenuje predvsem po Lupoglavu⁵⁴ in je zato tudi tam obravnavan.

Sodobnika tega Henrika iz Lupoglava sta bila brata Karel (Karstman) in Henrik (Ajceman) iz Pazina⁵⁵. Prvi se omenja nekako v letih 1288-1305 in je v listinah označen kot *dilectus fidelis noster* goriškega grofa Alberta II, *nobilis vir* in (*nobilis*) *miles*⁵⁶, bil pa je tudi prvi pazinski glavar⁵⁷. Drugi, *nobilis et potens vir dominus Henricus milles de Pissino*⁵⁸, pa se omenja med letoma 1292 in 1311. Od oglejskega patriarha je imel v fevdu grad Kršan⁵⁹ in je bil začetnik t. i. kršanske veje pazinskih gospodov; zelo verjetno pa je imel od goriškega grofa v fevdu tudi Rakalj ob raškem zalivu⁶⁰. K njima se bomo še vrnili, sedaj pa nas zanima, ali je med to kršansko in lupoglavsko vejo pazinskih gospodov obstajala kakšna sorodstvena povezava, ali pa je šlo za več različnih ministerialskih rodov, ki so živeli v Pazinu.

C. de Franceschi je priznal, da mu sorodstveni odnosi med obema vejama niso jasni⁶¹, problem pa nam pomaga rešiti listina goriškega grofa Henrika II., izdana v Pazinu 5. februarja 1305. Z njo je *presentibus...Carstemanno Capitaneo Pissyni...Ancemano et Ancino fratribus predicti domini Carstemanni de Pissyno...* investiral v t. i. fevd sv. Apolinarija rod Sergijev iz Pulja⁶². Iz nje zvemo, da je Karstman poleg brata Henrika (Ajceman) imel še enega brata Ancina - kar pa ni nič drugega kot druga oblika za Henrik (gl. op. 32). Bilo bi nekoliko prenenavadno, da bi dva brata nosila isto ime, bolj bi bilo misliti, da gre za bratranca, še posebej zato, ker terminologija glede tega v virih ni zmeraj precizna. To nam potrjuje tudi prav primer iz kršanske veje pazinskih gospodov⁶³. Na drugi strani pa se sin Henrika iz Pazina, Henrik iz Lupoglave, ki

⁵³ CDI 1282, XII. 8. (*domina Elisabetha uxor quondam d. Henrici de Pisino*).

⁵⁴ Haynzelinus de Maramvelz...olim Haynricus de Mitterburch pater eius: HHStAW, SSL, 1295, V. 13., Gorica (mikrofilm AS št. 5 D/9).

⁵⁵ Gl. predvsem M. KOS, Doneski, 2 sl., in objavljene listine v nadaljevanju; tudi C. de FRANCESCHI, I primi Signori, 218 sl.

⁵⁶ M. KOS, Doneski, št. 1, 7, 9.

⁵⁷ CDI 1294, I. 11., Poreč (*presentibus...Castema modo* [? verjetno pravilno *Castemanno capitaneo d. comitis Goritiae in Pisino*]; HHStAW, SSL, 1304, III. 17., Pazin (*d. Carstmannus Capitaneus Pysini*); CDI 1305, II. 27. (*Carstemannus Capitaneus Pissyni*). C. de FRANCESCHI, I Castelli, 170, op. 1, je prvotno mislil, da je bil Karstman glavar v Pazinu v letih 1294-1305; kasneje (I primi Signori, 218) pa je menil, da je to bil v letih 1289-1305, vendar tega ne dokumentira (*...sapiamo da altre fonti...*).

⁵⁸ M. KOS, Doneski, št. 13.

⁵⁹ M. KOS, Doneski, št. 6, 14, 17; CDI 1338, VIII. 23. Gl. 3. 1. 5.

⁶⁰ MDC IX, št. 640; gl. 3. 1. 9.

⁶¹ C. de FRANCESCHI, I primi Signori, 217.

⁶² CDI 1305, II. 27. Glede fevda sv. Apolinarija gl. B. BENUSSI, Nel medio evo, 440 sl.

⁶³ Tako je npr. 1374 Antonij, sin pokojnega Gvida iz Pazina (in vnuk našega Henrika Pazinsko-Kršanskega) prodal *meo germano* (= pravi brat; brat istih staršev !) Vošalku, sinu pokojnega Majnharda iz Pazina, eno hišo (M. KOS, Doneski, št. 19). V resnici nista bila brata, ampak bratranca, saj sta bila njuna očeta Gvido in Majnhard sinova našega Henrika Pazinsko-Kršanskega (M. KOS, Doneski, str. 3, gl. tudi genealoško tabelo v 6. 1.).

se v virih pojavlja tudi v obliki *Haynzelinus*, *Henczlinus* in celo *Angelinus*⁶⁴, leta 1293 v neki listini imenuje *nobilis vir dominus Henricus qui dicitur Antius, filius quondam domini Henrici de Pisino*⁶⁵. *Ancinus* iz listine iz 1305 je očitno identičen z *Antiusom* iz listine iz 1293, kar pomeni, da so bili Henrik z Lupoglava in brata Karel iz Pazina in Henrik iz Pazina oz. Kršana, bratranci. Oče slednjih dveh - Majnhard⁶⁶ - je bil torej brat Henrika iz Pazina in verjetno sin istoimenskega Majnharda, ki se kot gubernator (v Pazinu) omenja že 1222. V Pazinu je torej po vsej verjetnosti sedel samo en ministerialski rod, ki se je cepil na več vej.

Glede genealogije kršanske veje pazinskih gospodov je nadalje vse bolj ali manj jasno. Od Kosove objave dvajsetih istrskih listin iz dunajskega Hišnega, dvornega in državnega arhiva dalje vemo, da je Karel, pazinski glavar, imel dva sinova: Henrika, ki je bil tako kot oče *miles*, in Otona. Slednji pa je zopet imel Konrada in Otona⁶⁷. Henrik iz Pazina oz. Kršana, ki se ni nikoli imenoval po Kršanu in je v Pazinu imel tudi svoj *domus*, je imel kar štiri sinove in sedem vnukov⁶⁸. V pazinskem gradu so imeli svoje hiše tudi drugi člani njegovega rodu. Tako je 1374 eden od Henrikovih vnukov, Antonij, ki ni več živel v pazinskem gradu, ampak v Poreču, prodal svojemu bratrancu Vošalku *unam domum de muro solariatam possitam in castro Pisini, cuius hii sunt confines: ab uno latere confinant heredes olim domini Henrici Layder patrum nostri, a secundo Degnardus frater dicti emptoris, a tercio est via publica*⁶⁹. V gradu je seveda imel svojo palačo tudi goriški grof⁷⁰.

Njihovemu pomenu primerna je bila tudi gospodarska moč t. i. kršanske veje pazinskih ministerialov. Ne le da so imeli od goriških grofov v fevdu različna posestva - tako gospostvo in grad Rakalj (gl. 3. 1. 9.), mlin na Raši in vas Montelino (Sv. Vital) pri Vižinadi, ki so jo kupili od goriških ministerialov iz Grdega Sela pri Pazinu -, ampak so hkrati bili tudi vazali različnih cerkvenih gospodov. Od oglejskega patriarhata so imeli v fevdu grad in gospostvo Kršan, od poreške škofije več kmetij v Taru ter ribnike in vinograde, od puljskih škofov so imeli v fevdu vas *Galçane* in mlin na Raši, od škofije v Picnu dve kmetiji v Beramu⁷¹. Pri

⁶⁴ CDI 1282, XII. 8.; RB fol. 59; HHStAW kot v op. 54.

⁶⁵ CDI 1293, V. 9.

⁶⁶ M. KOS, Doneski, št. 12 (*nobilis vir dominus Henricus de Pissino filius condam Maynardi de Pissino*). Majnhardova žena je bila neka Supana: M. KOS, Doneski, št. 2 (*Carstemano et fratri suo Ançimano, filiis domine Supane de Pisino*).

⁶⁷ M. KOS, Doneski, št. 16, 17; CDI 1312, V. 11.; HHStAW, SSL, 1313, XI. 2., Čedad: Henrik, Karlov (Karstmanov) sin. Mogoče je z njim identičen tudi Henrik iz Pazina, ki se omenja 1336 (DG, AT XIV, št. 129). Morda je bil tudi Henrik, tako kot že njegov oče, glavar v Pazinu. 1341 se namreč omenja *Otto, nepos Capitanei Pisini* (SM, AMSI vol. III, 1887, 276), ki bi lahko bil identičen s Henrikovim nečakom Otonom, drugače omenjanim v letih 1360-1368 (M. KOS, Doneski, št. 16, 18).

⁶⁸ Gl. genealoško tabelo (6. 1. 7.) in M. KOS, Doneski, 1 sl.; C. de FRANCESCHI, I primi Signori, 218 sl.

⁶⁹ M. KOS, Doneski, št. 19.

⁷⁰ CDI 1277, IX. 20. (*in Castro Pisini in sala Palatii d. Comitis*).

⁷¹ Gl. M. KOS, Doneski, 3, vendar s to razliko, da cerkve sv. Janeza Krstnika v kršanskem gradu niso imeli od puljske cerkve v fevdu, kot je mislil M. Kos, ampak so od škofije imeli patronatno pravico v tej cerkvi.

večanju ugleda in moči je bil posebno uspešen Henrik iz Pazina oz. Kršana, ki je nakupil precej kmetij, njiv, ribnikov in vinogradov, dal v kršanskem gradu zgraditi cerkev sv. Janeza Krstnika in skupaj z bratom kupil od goriških minsterialov v Kožljaku vas *Olgeuih* pri Kožljaku (gl. 3. 1. 4.). Sploh je bil začetek 14. stol. cvetoči čas tega rodu - ki je živel še v 17. stol.⁷² -, saj je bil Henrikov brat Karel kot glavar v Pazinu hkrati zastopnik Goriških na njihovih istrskih posestvih.

Poleg gotniške, lupoglavške in pazinsko-kršanske veje gospodov, ki so se imenovali po Pazinu, pa je obstajala še njihova četrta linija, ki se je od ostalih ločila po tem, da se je označevala *Crothendorfer de Pisino*⁷³. Po mnenju de Franceschija so izvirali iz Krottendorfa na Štajerskem, kjer je v 13. stol. res živel rod militov⁷⁴. Toda po sodbi H. Pircheggerja, odličnega poznavalca štajerske zgodovine, omenjeni gospodje izhajajo iz Žabaca v Istri⁷⁵. Prvi znani predstavnik te veje pazinskih gospodov je bil Ditmar, ki se v letih 1274-1278 pojavi kot priča v treh listinah goriškega grofa Alberta II.⁷⁶ Verjetno njegov sin je bil Henrik *Chrovendorfarius*, ki se prvič omenja leta 1304, pred 23. avgustom 1338 pa je bil že mrtev⁷⁷. Že leta 1323 naj bi postal goriški glavar v Pazinu, v tej vlogi pa ga srečamo še 1333⁷⁸. Njegov sin *nobilis vir dominus Carolus quondam domini Henrici Chrothendorfer de Pisino* je bil leta 1338 investiran s strani oglejskega patriarha Bertranda v polovico gradu Kršana *quod fuit domini Henrici militis de Pisino patru sui*⁷⁹. Henrik, miles iz Pazina, je seveda Henrik pazinsko-kršanski; po tej vesti naj bi bil stric (po očetovi strani) Karla Krotendorferja, ki se omenja še 1353⁸⁰. Ker pa vemo, da je bilo Karlovemu očetu tudi ime Henrik, bi to zopet pomenilo, da sta dva brata imela isto ime, kar je skrajno neverjetno⁸¹. Morda je bil Henrik pazinsko-kršanski stric po materini strani, kar bi pomenilo, da je bila neka neznana Henrikova sestra poročena s Henrikom Krotendorferjem⁸².

⁷² Gl. C. de FRANCESCHI, I primi Signori, 222 sl.

⁷³ CDI 1338, VIII. 23.

⁷⁴ C. de FRANCESCHI, I Castelli, 173; ISTI, I primi Signori, 221. Za štajerske Krottendorferje gl. StUB IV, št. 113, 332, 390, 469, 518.

⁷⁵ H. PIRCHEGGER, Überblick, 518.

⁷⁶ DG, AT XII, št. 41 (1274, XI. 1.; *de Chrotendorf*); CDI 1277, IX. 20. (*dictus Grothon del Far*); A. S. MINOTTO, Documenta ad Forum Julii, AMSI IX, 1894, 80 (1278, VII. 27.; *Grotendorfer*).

⁷⁷ HHStAW, SSL, 1304, III. 17., Pazin (*Henzlinus Chrovendorfarius*); CDI 1338, VIII. 23.

⁷⁸ Za 1323 C. de FRANCESCHI, I Castelli, 173 (s sklicevanjem na P. KANDLERJA, Notizie storiche di Montona, Trieste 1875, 234); za 1333 RG fol. 242 (*Hännslin...haubtmann zu Mitterburg*).

⁷⁹ CDI 1338, VIII. 23. V letih 1310-1314 se v več listinah goriške provenience kot priča omenja nek miles Karel iz Pazina, ki je bil poročen z Rivignano iz Villalte v Furlaniji (HHStAW, SSL, 1310, XI. 2., Gorica = RB fol. 75; DG, AT XIII, št. 44; HHStAW, SSL, 1313, VI. 9., Gorica; MPF fol. 155). Omenjeni Karel bi morda lahko bil identičen s Karlom Krotendorferjem iz 1338. Za to govori dejstvo, da je bil edini še znani Karel, ki se je še imenoval po Pazinu (brat Henrika Pazinsko-Kršanskega) 1306 že mrtev (M. KOS, Doneski, št. 9), proti pa predvsem velika časovna razlika med obema omembama ter dejstvo, da se Karel iz 1310-14 ne označuje s pridevnikom Krotendorfer.

⁸⁰ AS, CE III, št. 17, 1353, III. 29., Pazin (*Charell der Chrotendorfer*).

⁸¹ To sta opazila že C. de FRANCESCHI, I Castelli, 172, op. 2, in M. KOS, Doneski, 1.

⁸² V tem smislu že C. de FRANCESCHI, I Castelli, 172. Kasneje (I primi Signori, 221) je menil, da je bil Ancinus, ki se v listini z dne 27. februarja 1305 (CDI) omenja kot brat Karstmana in Henrika Pazinsko-Kršanskega pravzaprav njun polbrat po materi, ki naj bi se v drugem zakonu

Krotendorferji so bili v posesti polovice gradu v Kršanu natanko pol stoletja. 1388 sta jo Nikolaj *der Krotendorffer* in Karlov sin Henrik resignirala Albrechtu (Habsburškemu), od katerega sta jo imela v fevdu (od 1374)⁸³.

poročila z Ditmarjem Krotendorferjem. Vendar se zdi bolj utemeljen naš predlog, ki ima Ancinusa iz 1305 za Henrika iz Lupoglava, saj ima, vsaj kar se oblik imena tiče, boljšo podlago v virih (gl. zgoraj op. 61-66). Henrik Krotendorfer pa se pojavlja samo še kot Henzlinus in Hännslin v zapisu iz 16. stol. (gl. op. 77, 78).

⁸³ C. de FRANCESCHI, I Castelli, priloga št. 5. Nikolaj *dictus Crothendorfar* se 1395 omenja kot *scriba de Chersano* (CDI 1395, pridie nonas Novembris).

3. 1. 9. Rakalj

Rakalj, v virih označen tudi kot *Castell Nouo*, je stal na desni strani raškega zaliva. Kot priča njegovo drugo ime, je na tem mestu ali pa v bližini že prej stal neki "stari grad"¹. Zanesljivega vemo o njem zelo malo. Prvotno je bilo področje okrog Rakalja in Barbane del puljskega mestnega agra in se je sredi 13. stoletja že nahajalo v goriških rokah². Leta 1275 se v sporazumu oglejskega patriarha z goriškim grofom Albertom II. med oglejskimi prisežniki omenja neki *Rodulfus de Racle*³, ki ga je Benussi povezal z Rakaljem⁴. Koliko je to upravičeno, je vprašljivo. Leta 1288 je namreč goriški grof Albert II. podelil Karstmanu (Karlu) in njegovim bratom iz Pazina v fevd pol mlina na Raši, ki ga je predtem imel v fevdu *Nasingwerre filius domini Wernheri de Castell Nouo*. Z Nasinguerovo smrtjo je fevd postal prost⁵. Gospod v Rakalju je torej v osemdestih letih 13. stoletja bil Nasinguera.

Leta 1312 se je hčerka goriškega grofa Henrika II. Alzubeta⁶ poročila z Nikolajem, sinom Friderika iz Prampera v Furlaniji. Ob tej priliki je dal oče hčerki za doto *Castellare suum de Rachir quod est in Istria* in ga podelil Nikolaju v fevd, *cum conditione quod si dabit alia bona pro illis supradictis, dictus Dominus Comes rehabeat Castellum de Rachir*⁷. S tem v zvezi ni zanemarljivo, da je konec leta 1311 Nikolajev oče Friderik, ki je imel od oglejske cerkve v fevdu grad in gospostvo Momjan nad Dragonjo, oboje samovoljno in protipravno prepustil goriškemu grofu Henrik II.⁸ Patriarhovo pritoževanje ni pomagalo in 1312 je s tem, ko je podelil Momjan Henrik II. v fevd, lahko le pravno potrdil dejansko stanje⁹.

¹ C. de FRANCESCHI, *Storia documentata*, 288; gl. tudi B. VUČETIČ, *Knjiga terminacija*, 102, op. 3.

² C. de FRANCESCHI, *Storia documentata*, 38 sl.

³ CDI 1275, II. 24.

⁴ B. BENUSSI, *Nel medio evo*, 479.

⁵ M. KOS, Doneski, št. 1 (*Nos Albertus comes... dilecto fideli nostro Karulo dicto Charstmanno de Pissino et suis heredibus ac fratribus suis molandinum midium in fluvio qui dicitur Rasch, quod nobis per mortem Nasingwerre filio domini Werenheri de Castell Nouo vacare cepit... contulimus pleno iure ad habendum tenendum et pariter possidendum in rectum feodum penitus et legale*).

⁶ C. CZOERNIG, *Das Land*, 538, op. 1, pa tudi A. JOPPI v opombi pod CDI 1312, IV. 4., menita, da je ta Alzubeta Henrikova nezakonska hči, saj se je poročila v družino nižjega ranga, kot je bil goriški (Nikolajev oče Friderik je npr. 1312 označen kot *miles*; V. JOPPI, *Appendice*, št. 18). A. Joppi meni, da je ta Alzubeta identična z Elizabeto, hčerko goriškega grofa Henrika II., ki se je 1323 poročila z Nikolajem Forzo, meščanom v Trevisu (DG, AT XIII, št. 82). C. Czoernig pa je mnenja, da je Elizabeta neka druga, prav tako nezakonska hči Henrika II.

⁷ CDI 1312, IV. 4. *Castellum de Rachir* naj bi bil po CA. de FRANCESCHI, *L'Istria*, 151, in C. de FRANCESCHI, *Storia documentata*, 249 (zapisano napačno kot *Rachiz*), Račice severno od Draguča v Buzetščini. Zanimivo je, da je sam C. de FRANCESCHI, *Il ramo de Duinati*, 97, pred tem že zastopal mnenje - tako kot npr. P. KANDLER, CDI in B. BENUSSI, *Nel medio evo*, 479 - , da je to Rakalj.

⁸ V. JOPPI, *Appendice*, št. 15. Glej 3. 1. 7.

⁹ V. JOPPI, *Appendice*, št. 18.

V zvezi z Rakaljem, za katerega imamo za ta čas zelo malo podatkov, je treba opozoriti na listino, ki je bila v zgodovinopisju doslej prezrta. 15. februarja 1334 je v Gorici goriška grofica Beatriksa kot skrbnica svojega mladoletnega sina Ivana Henrika podelila nekemu Volflinu von Turn *vest Raebel*, ki jo je prej imel v fevdu pokojni miles Henrik iz Pazina¹⁰. Ta Henrik iz Pazina pa ni bil nihče drugi kot tisti Henrik, ki je bil od okrog 1300 tudi gospod v Kršanu ob zgornjem toku Raše¹¹, njegov brat Karstman (Karel)¹² pa je bil l. 1288 investiran v pol mlina na Raši, ki je pred tem pripadal rakaljskim gospodom. Ker je bil ta mlin podeljen njemu, njegovim bratom in dedičem¹³, je moral po njegovi smrti okrog 1305¹⁴, preiti na brata Henrika. Vse to kaže, da je bil Henrik iz Pazina še kako prisoten ob Raši in v širšem okolišu Rakalja. Zato je zelo verjetno, da je *Raebel*, ki ga je Beatriksin mož, pokojni goriški grof Henrik II., podelil Henriku iz Pazina v fevd, Rakalji; nenazadnje si je grof ob podelitvi Rakalja v fevd Nikolaju iz Prampera pridržal pravico, da si ga ob zamenjavi za drugo posest more pridobiti nazaj. 1342, ob delitvi goriške posesti med goriško in istrsko vejo goriških grofov, je *Reakel* pripadel Albertu IV.¹⁵

¹⁰ MDC IX, št. 640.

¹¹ M. KOS, Doneski, št. 6. Gl. tudi 3. 1. 5. in 3. 1. 8.

¹² Gl. M. KOS, Doneski, str. 2 sl. in genealoška preglednica.

¹³ Gl. op. 5.

¹⁴ M. KOS, Doneski, št. 9 (1306, VII. 20., že ni več med živimi).

¹⁵ MDC X, št. 161; Gl. tudi H. PIRCHEGGER, Erläuterungen, 530.

3. 1. 10. Rašpor

Ob edini poti, ki je neposredno povezovala goriško posest na zgornjem Krasu in v Brkinih s Pazinom kot središčem goriške istrske posesti, je v Čičariji stal Rašpor, zgrajen z očitnim namenom, da varuje in kontrolira to pomembno cestno zvezo. Zato ne čudi, da je senat Beneške republike leta 1393 ob pogajanjih z Ano, hčerko goriškega grofa Majnharda VII., o zakupu rašporske trdnjave le-to označil kot "*ključ cele Istre*"¹. Že naslednje leto (1394), po uspešno sklenjeni zakupni pogodbi, je Rašpor postal sedež beneške vojaške oblasti za celotno Istro². Hkrati pa je seveda bil tudi center gospodstva, ki je združevalo goriško posest v Čičariji³. Toda vrnimo se na začetek. V zgodovinskih virih se Rašpor pojavi relativno pozno, prvič v znanem in obsežnem sporazumu med oglejskim patriarhom Gregorjem de Montelongo in goriškima grofoma Majnhardom IV. in Albertom II., sklenjenem v Buzetu v Istri 20. marca 1264⁴. Med pričami je za Ulrikom iz Rihemberka in pred Henrikom iz Pazina, ki sta oba spadala med najpomembnejše goriške ministeriale, naveden tudi *Philippus de Ratspurch*⁵. Deset let kasneje, avgusta 1274, je taisti Filip v podobnem mirovnem sporazumu med oglejskim patriarhom Raimondom della Torre in goriškim grofom Albertom II.⁶ izrecno naštet med *ministeriales domini comitis*⁷, leta 1275 pa je bil eden od soprisežnikov na goriški strani v sporazumu med oglejskim patriarhom in goriškim grofom Albertom glede Krmina⁸. Naslednjič je Filip iz Rašporja omenjen šele po treh desetletjih. Leta 1304 je bil namreč goriški grof Henrik II. dolžan Filipu in njegovemu bratu Nikolaju 84 mark oglejskih denarjev in 46 šilingov, za kar jima je zastavil vas Novaki pri Vodica⁹ (severozahodno od Rašporja). Zastavnina očitno nikoli ni bila poravnana, saj je bila vas po urbarju iz leta 1395 del rašporskega gospodstva¹⁰. Istega leta (1304) je prišel Filip zaradi nekaterih fevdov v spor s tržaškim škofom in posredovati je moral goriški grof¹¹. 1306, ko

¹ Š. LJUBIČ, Listine IV, CCCCLVII, str. 320: *Raspurch...est talis et in tali loco situatum, quod dici potest clavis totius Istrie, per quam salvabuntur et custodientur omnia loca nostra a rapinis et latrocinis solitis*. Ana, ki je bila poročena s krškim (Krk) knezom Ivanom Frankopanom, je od svojih bratov Henrika in Ivana Henrika za doto v višini 13. 000 forintov dobila v zastavo gospodstvu Podgrad in Rašpor (s pravico nadaljnje zastavitve); gl. D. KLEN, Prodaja, 12 sl.

² Kot sedež beneškega glavarja celega istrskega pazenatika (izpeljano iz *paese* - dežela). Od začetka 14. stoletja je beneški podesta v Lovreču bil hkrati tudi *capitaneus paysinatici Istriae*, 1358 pa je prišlo do delitve na dva pazenatika. Sedež pazenatika za ozemlje severno od Mirne je bil v Grožnjanu, sedež onega za ozemlje južno od Mirne pa v Lovreču. Do ponovne združitve tega urada je prišlo po pridobitvi Rašporja. Glej: E. WERUNSKY, Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte, 436, 437; H. PIRCHEGGER, Erläuterungen, 494; D. KLEN, Prodaja, 11 sl.; ISTI, Fragmenti, 161, op. 23; G. de VERGOTTINI, La costituzione, AMSI XXXIX, 15 sl.

³ O gospodstvu Rašpor v ekonomsko-upravnem oziru gl. D. KLEN, Fragmenti, 158 - 177.

⁴ P. PASCHINI, Storia II, 167, 168; M. PIZZININI, Die Grafen von Görz, 187.

⁵ DG, AT XII, št. 35, W I, št. 716, 717.

⁶ P. PASCHINI, Storia II, 182, 183.

⁷ CDI 1274, Die XIV exeunte Augusto; H. PIRCHEGGER, Erläuterungen, 524.

⁸ CDI 1275, II. 24.

⁹ HHStAW, SSL, 1304, III. 17., Pazin (*a Nycolao et Philippo fratribus, filiis quondam Gebhardi de Ratzpurch*); regest RG fol. 91.

¹⁰ D. KLEN, Rašporski urbar, 18, 19; v 16. stol. je vas popolnoma opustela: D. KLEN, Fragmenti, 163.

¹¹ CDI 1304, 28 exeunto Aprile.

se zadnjič pojavlja v virih, pa mu je neki Simon de Carsia prodal dve kmetiji v vasi Slum, zahodno od Rašporja¹². Ali je bil Filip, ki se omenja na začetku 14. stol., identičen s Filipom, ki smo ga srečali v letih 1264-1275, je težko reči. Glede na to, da je med obema omembama relativno dolg časovni razmak in da je Filip, ki nam je znan v začetku 14. stoletja, imel še leta 1300 živega očeta¹³, se zdi, da gre za dve različni osebi.

V listini iz 1304¹⁴ sta poleg Filipa izpričana tudi njegov brat Nikolaj in njun pokojni oče Gebhard. Prvi je bil prisoten, ko je Nikolaj iz Krmina 1328 kupil dve kmetiji v vasi Pasjak pri Šapjanah. Ta Nikolaj iz Krmina, ki je pripadal eni od vej goriške ministerialske družine iz Vogrskega¹⁵, je v omenjeni listini imenovan kot zet Nikolaja iz Rašporja¹⁶, kar pomeni, da je bil poročen z neko, nam neznano hčerko rašporskega Nikolaja. Povezava Rašpor-Krmin je razvidna tudi iz listine goriške grofice Beatrikse iz leta 1331, s katero podeljuje Albertu iz Gorice v varstvo (burghut) grad Krmin, ki ga je predtem imel v fevdu Vikard iz Rašporja¹⁷, o katerem bomo podrobneje govorili še v nadaljevanju.

Povsem drugo, toda za zgodovino rašporskih gospodov zelo pomembno perspektivo nam odpira par skopih, a dragocenih podatkov o zgoraj omenjenem Gebhardu, očetu Filipa in Nikolaja. Ta (*Gebardus de Rasprech*) je imel leta 1300 od oglejske cerkve v fevdu *Castrum de Voyzperch* (Voitsberg) in še nekatere kmetije po različnih vaseh¹⁸. Za leto 1298 pa izvemo, da je neki Gebhard, sin pokojnega Gebharda *de Voyzperch*, resigniral oglejskemu patriarhu določene kmetije¹⁹. Očitno je, da sta ta dva Gebharda ena in ista oseba in da se je oče Gebharda iz Rašporja imenoval po Voitsbergu. Toda to še ni vse. Leta 1304 tržaški škof Rudolf ni hotel potrditi in podeliti Filipu iz Rašporja v fevd osem mark dohodkov škofijske mitnice, ki naj bi jih nekdanj Rašporskim podelil v fevd tržaški škof Arlongus, njihov stric po očetovi strani²⁰, ki pa je bil, kot izvemo iz drugega dokumenta, iz Voitsberga²¹. Drugače povedano, tržaški škof Arlongus je moral biti brat Gebharda iz Rašporja. Tako se nam ne razkrije samo, da so bili goriški ministeriali v Rašporju tudi vazali oglejske in tržaške cerkve, ampak tudi, da so izvirali iz Voitsberga. Ostane le še vprašanje, kje je stal ta Voitsberg. Po C. G.

¹² RG fol. 324' (*in dorf Selun*); tudi GR 1383; po urbarju iz 1395 je bilo tam šest kmetij: D. KLEN, Rašporski urbar, 26.

¹³ Glej op. 18.

¹⁴ Glej op. 9.

¹⁵ C. CZOERNIG, *Das Land*, 522, 523; CUMANO v opombi pod CDI 1328, V. 3.

¹⁶ CDI 1328, V. 3. (*Domino Nicolao de Cormons genero dicti Domini Nicolai de Raspurj*).

¹⁷ DG, AT XIII, št. 97 (v listini omenjen kot *Weicardus de Taxpurch*); F. KOS, Iz arhiva, št. 21 (1332, IV. 10., *Weychart von Raczpurch*).

¹⁸ Thesaurus, št. 255; tudi F. SCHUMI, AH II, 248.

¹⁹ Thesaurus, št. 410. Gebhart iz Voitsberga se omenja kot priča že v listini, s katero sta mlada strmska grofa 1237 potrdila pravice svojim ministerialom v Ložu, in nato še v dveh listinah (1250, 1260) oglejskega patriarha: F. SCHUMI, KUB II, št. 96, 173, 270.

²⁰ CDI 1304, 28 exeunto Aprile (*Arlongus Tergestinus Episcopus patruus suus*).

²¹ CDI 1254, XV. Kal. Decembris; Papež Inocenc IV. je za tržaškega škofa potrdil in posvetil *dilectum filium Arlongum de Voisperch canonicum suum, virum utique litterarum scientia preeditum*.

Moru²² bi moral stati na Krasu, a mu ga, kot sam pravi, ni uspelo lokalizirati. Tega toponima na tem področju ne pozna niti M. Kos v svoji objavi primorskih urbarjev²³. Toda severozahodno od Brixna na Tirolskem, dobrih 10 kilometrov zahodno od Mühlbaških klavž, kjer je od 1271 potekala meja posesti med majnhardinsko in albertinsko vejo goriške hiše, stoji grad Voitsberg. Grad je bil zgrajen med letoma 1170-1180, rod, ki je na njem sedel, pa je štel med pomembnejše briksenške ministeriale. Okoli 1270 so gospodje z Voitsberga v sporu med goriško-tirolskim grofom Majnhardom II. in briksenško škofijo, katere odvjetniki so goriški grofje po izumrtju tirolskih grofov bili, prešli med goriško-tirolske ministeriale²⁴. Od tu, s Tirolske, je zelo verjetno ena veja tega rodu prišla na jug, na goriški Rašpor, hkrati pa je nekje na posesti oglejskega patriarhata postavila grad, ki ga je imenovala po gradu, s katerega je izvirala, in ga je imela od patriarhata v fevdu. Tak sklep je posledica dejstva, da tirolski Voitsberg nikoli ni bil fevd oglejske cerkve²⁵ in je torej moral obstajati še en grad istega imena.

Sedaj pa se vrnimo k že omenjenemu Vikardu iz Rašporja. Iz virov ni razvidno, v kakšnem - če sploh v kakšnem - sorodstvenem razmerju je bil z rodом goriških ministerialov iz Voitsberga oz. Rašporja. Vsekakor pa je spadal v krog ljudi okrog goriškega dvora. Kot *Guiscardus de Raspurch* se prvič pojavi leta 1323, ko je bil prisoten ob potrditvi prodaje treh furlanskih vasi Frideriku iz Savorgniana s strani goriške grofice Beatrikse²⁶. V tej listini je omenjen še za vitezi, vendar se zdi, da se je z leti povzpел po družbeni lestvici in opravljal odgovornejše naloge. Tako ga srečamo leta 1330 ob sporazumu med goriško grofico Beatrisko in oglejskim patriarhom Paganom della Torre med *nobiles viros*, ki so sodelovali v dogovoru²⁷. Leta 1340, ko se tudi zadnjič omenja v virih, pa je goriški grof Albert IV. zastavil dvema bratoma svoj grad Švarcenek, ki bi ga morala v primeru vojne med devinskimi gospodi in goriškimi grofi prepustiti za čas vojne Vikardu iz Rašporja ali nekaterim drugim goriškim ljudem²⁸.

Ob delitvi leta 1342, katere posledica je bila, da se je goriška posest v Istri (in Slovenski marki) začela pod Albertom samostojno razvijati²⁹, je Rašpor pripadel

²² C. G. MOR, Castelli Patriarcali, 88.

²³ M. KOS, Urbarji Slov. primorja II, register.

²⁴ M. BITSCHNAU, Burg und Adel, št. 199.

²⁵ M. BITSCHNAU, prav tam. 1277 oz. 1278 so voitsberški ministeriali morali odstopiti briksenški cerkvi grad Voitsberg na Tirolskem. Še en Voitsberg se nahaja zahodno od Gradca na Štajerskem.

²⁶ G. BIANCHI, Documenti I, št. 358; G. VERCI, Storia, Tom. IX, Documenti DCCCCLXIX; Vikard = Guiskard gl. tudi D. KLEN, Iz prošlosti, 32. V seznamu posesti, ki naj bi jih samostan v Rožacu dobil v letih 1060-1331 s strani goriškega gospostva, je tudi zapis, da je 1272 *Wichardus de Ratspurch* podelil samostanu tri kmetije v Serpenici (W I, št. 152), vendar je verodostojnost tega podatka vprašljiva, saj je za nekatere druge zapise na tem seznamu nesporno, da niso točni (npr. omemba Sofije iz Rihemberka I. 1103, čeprav se Rihemberk prvič omenja šele v zač. 13. stol.).

²⁷ DG, AT XIII, št. 94; P. S. LEICHT, Parlamento, XCVIII.

²⁸ HHStAW, SSL, 1340, II. 10., Gorica; regest tudi RG fol. 93, 93'.

²⁹ C. de FRANCESCHI, Storia documentata, 36 sl.; B. BENUSSI, Nel medio evo, 458.

njegovima bratoma Majnhardu in Henriku³⁰. Čeprav se njegov vojaški pomen ni prav nič zmanjšal, je pomanjkanje denarja sililo goriška grofa, da sta ga, tako kot še druga gospodstva, zastavljala³¹. Tako je bil Rašpor prvič zastavljen krbavskim grofom že pred 1354, saj so tega leta že potekala pogajanja o odkupu³². Nato je bil zastavljen Ivanu von Stain. Ko so ga goriški leta 1358 odkupili nazaj očitno niso imeli dovolj denarja, saj so bili Ivanu za 1061 mark poroki modruški grofje³³. Še istega leta je bil nato Rašpor skupaj z gospodstvom ponovno zastavljen grofu Juriju iz Krbave in njegovi ženi Elizabeti za 3000 ogrskih forintov, vendar s pogojem, da v primeru vojne med goriškimi grofi in Beneško republiko ne smejo z zastavljenim gradom pomagati nobeni strani³⁴; nevmešavanje v to zastavo pa so posebej zagotovili tudi Benečani³⁵. Toda Jurij iz Krbave, ki se v virih omenja tudi kot *graf Jörg von Raspurg*³⁶, se je že naslednje leto ponudil skupaj z Rašporjem Benetkam kot najemnik, a se beneški senat za to ni odločil³⁷. Do kdaj so imeli krbavski grofje v zastavi rašporsko gospodstvo, ni znano. V letih 1367 in 1368 srečamo kot kastelana na Rašporju Friderika iz goriškega Vikumberka³⁸, v letih 1368-1384 pa je imel Rašpor v oskrbi neki Ulrik Slyber (oz. Schlinwers)³⁹. Leta 1374 je umrl goriški grof Albert IV. in vsa goriška posest v Istri in Slovenski marki je v skladu s pogodbami o dedovanju prešla v habsburške roke⁴⁰. Pomen Rašporja se je s tem za goriške grofe precej zmanjšal, saj je poslej bil na robu njihovega teritorija. Kot je bilo že na začetku omenjeno je Rašpor nato prišel preko Ane, hčerke goriškega grofa Majnharda VII., leta 1394 Benetkam najprej v zastavo, 1402 pa v dokončno last⁴¹.

³⁰ MDC X, št. 161; šteli so ga pod goriško posest na Krasu: *Schloss Raspurg am Carst*, RG fol. 95' (1354).

³¹ Glej M. KOS, Odnosaji, 14; D. KLEN, Fragmenti, 159, 160.

³² RG fol. 95': *Gräfin Elisabeth von Curbauia bestäts irs gemahels graf Jörgen von Curbauia tedting mit graf Mainharten und graf Hainrichen von Görcz von wegen der losung des schloss Raspurg am Carst, so die gemelten grafen von Görcz dem gedachten von Curbauia verseczt hat*. Tu se Rašpor prvič omenja kot grad, čeprav je bil to verjetno že za časa Filipa oz. Gebharda. Ni pa nobenih dokazov, da bi bil grad tam že pred koncem 11. stoletja, kot to misli O. LECHLEITER, *Deutsche Herrschaften*, 13.

³³ RG fol. 342', 343: *Ain schadlossbrief von graf Mainharten von Görcz auf die grafen von Modrus umb ir pürgschafft gegen Johannsen von Stain tausendt LXI marckh aglayer zu erledigung des versezten schloss Rasspurg*. L. 1355, po končani vojni med oglejskim patriarhom in goriškim grofom Majnhardom, je patriarh obvezal Ivana de Stayngenberga, da vrne goriškim grofom pol gradu Rašporja; CA. de FRANCESCHI, *L'Istria*, 188; regest: RG fol. 295', 296.

³⁴ M. KOS, Odnosaji, pril. 4. Gospodstvo Rašpor je po tej listini obsegalo 14 vasi, leta 1394 pa 18. Gl. D. KLEN, Fragmenti, 164 sl. Zanimivo je, da Juriju ni bila zastavljena vojaška oprema na gradu (*armbrust, pfeyl, schilt, sper, harnasch und ander hausgerecht*), RB fol. 123, 123'.

³⁵ Š. LJUBIČ, *Listine IV*, XX, str. 6.

³⁶ RB fol. 123, 123'.

³⁷ Š. LJUBIČ, *Listine IV*, XXII, str. 7, 8; A. S. MINOTTO, *Senato Misti*, AMSI vol. IV, 133; D. KLEN, *Prodaja*, 11.

³⁸ RB fol. 117, 117'; RG fol. 162', 240', 331'.

³⁹ RG fol. 156, 162', 163.

⁴⁰ M. WUTTE, *Die Erwerbung*, 289 sl; glej tudi 4. 2. 3.

⁴¹ D. KLEN, *Prodaja*, 16 sl. Leta 1511 je bil Rašpor porušen in nato opuščen: D. KLEN, *Fragmenti*, 159 in op. 10, 161.

3. 1. 11. Sovinjak

Sovinjak na levi strani Mirne, približno na sredini med Buzetom in Motovunom, je bil prvotno verjetno oglejski fevd¹. Vsaj okoliški Buzet, Pietrapelosa in Marčenigla so to bili². V virih se prvič pojavi šele v zadnji četrtini 13. stoletja in tam je stal stolp, ki pa se prvič omenja šele leta 1341³. Leta 1277 sta goriški grof Albert II. in poreški škof Oton na gradu v Pazinu skupaj podelila Otonu iz Sovinjaka v fevd grad Nigrignano z vsem pripadajočim v mejah poreške dijeceze⁴. Nigrignano je bil stara posest poreške škofije in se omenja že v potrdilni listini rimskega cesarja Otona II. iz leta 983⁵, Oton iz Sovinjaka, v virih označen tudi kot *nobilis miles*⁶, pa je bil goriški ministerial⁷. To je bil verjetno tudi razlog za dvojno investituro v en fevd, hkrati pa je Sovinjak eden od primerov istrske prakse, ko je na oglejskem (in poreškem) fevdu sedel goriški ministerial. V virih se Oton iz Sovinjaka aktivno omenja do leta 1304, umrl pa je pred 7. majem 1324, ko je označen kot pokojni. V Sovinjaku je imel desetino od vina, žita, ovsa, drobnice in čebel, ki jo je podeljeval v fevd⁸. Že leta 1280 mu je poreški škof znova podelil v fevd grad Nigrignano, hkrati pa je dobil v fevd še pripadajočo desetino⁹. Poleg tega, da je bil goriški in poreški vazal, je bil tudi vazal oglejske cerkve. Tako je leta 1291 prodal Utussiju de Portis za 60 mark pol vasi *Sununburch*, ki je bila oglejski fevd¹⁰. Kot številni drugi goriški ministeriali je tudi on opravljal razne službe za goriške grofe. V takšni vlogi ga srečamo junija 1304, ko je bil kot odposlanec goriškega grofa Alberta II. - v zvezi s pogajanjmi med Goriškimi in Benetkami, ki so imela za cilj razjasniti sporna vprašanja v Istri in ki so se vlekla že od jeseni leta 1303¹¹ - pri beneškem dožu Petru Gradenigu¹². Leta 1324 pa je bil že mrtev. Takrat je *nobilis domina Fumia filia quondam nobilis militis domini Ottonis de Suvignacho*, ki je bila poročena s Franciškom (Boianijem) iz Čedad, imenovala dva opolnomočenca z namenom, da bi preko njiju prosila koroškega vojvodo Henrika oziroma goriškega grofa Alberta oziroma tistega, ki investira v fevde goriške hiše, za svojo investituro v po očetu podedovane goriške fevde¹³.

1 C. de FRANCESCHI, *Storia documentata*, 246; M. KOS, *Studija*, 163.

2 Glej npr. H. PIRCHEGGER, *Erläuterungen*, 523.

3 V. JOPPI, *Due documenti inediti*, 251 sl. (1341, VI. 4., *in turri de Sovignacho*).

4 CDI 1277, IX. 20. (*Parentinus Episcopus et...Comes Goritie et Tirolis iure recti et legalis Feudi, pariter investiverunt D. Othonem de Sovignacco de Castro quod dicitur Nigrignanum situm in diocesi Parentina...et iuravit dictus D. Otho de Sovignaco utrique Dominis legalem fidelitatem*). Nigrignano je ležal nad levim bregom Mirne med Vižinado in Tarom.

5 D. O. II. 301.

6 A. S. MINOTTO, *Acta et diplomata*, 55; CDI 1324, V. 7.

7 H. PIRCHEGGER, *Erläuterungen*, 523.

8 C. de FRANCESCHI, *Storia documentata*, 247, op. 16 (1281, V. 20.).

9 CDI 1280, VII. 19.

10 MPF fol. 125, 125' (1291, X. 25): *Dominus Otto de Suuignach pro marcis 60 vendidit medietatem ville Sununburch* [Šumber v Istri?] *iure feudi domini patriarche Utussio de Portis*.

11 M. PIZZININI, *Die Grafen von Görz*, 206.

12 A. S. MINOTTO, *Acta et diplomata*, 55. *Nobilis vir Oto* iz Sovinjaka se omenja tudi l. 1301, ko so mu Motovunci po krivici zaplenili večje število drobnice (A. S. MINOTTO, *Documenta ad Forumjulii*, AMSI vol. X., 1).

13 CDI 1324, V. 7. (*certos nuncios missos...ad petendum ab illustri domino duce Karintie, vel magnifico viro dno. Alberto comite Goricie, vel alio quocumque cui pertinent vel debentur investituram feudorum que tenere videtur seu potest a domo Goricie, que sibi pervenerunt et*

Prav ta primer, ko vazal ni vedel točno, kdo je njegov fevdni gospod, po Benussijevem mnenju karakteristično črta istrske razmere, ko so posamezni vazali prejeli fevde zdaj od enega, zdaj od drugega fevdnega gospoda (primer Nigrignana zgoraj) s takšno lahkoto, da na koncu niso več točno vedeli, kdo je resnični gospod fevda, ki ga posedujejo¹⁴. Takšno Benussijevo mnenje je upravičeno, saj iz številnih drugih primerov vemo, kako so fevdi prehajali iz rok enega v roke drugega fevdnega gospoda (Oglej - Gorica), vendar mislim, da gre v gornjem primeru za nekaj drugega. 23. aprila 1323 je namreč v Trevisu nenadoma umrl goriški grof Henrik II.¹⁵, ki je zapustil vdovo Beatrikso in še ne leto dni starega sina Ivana Henrika. Eno glavnih vprašanj, ki se je v tej situaciji postavljalo in ki ga je bilo potrebno rešiti, je bilo vprašanje skrbništva nad mladoletnim naslednikom in dedičem ogromnega imetja. V poštev za to vlogo, ki je praktično pomenila imeti oblast in voditi goriško politiko, so prišli zlasti otrokova mati in vdova po Henrik II. Beatriksa, otrokov stric in Henrikov brat goriški grof Albert III. in koroški vojvoda ter tirolsko-goriški grof Henrik, bratranec umrlega Henrika II. Problem so rešili tako, da je Beatriksa vsaj v začetku prevzela predvsem notranjo upravo, koroški vojvoda Henrik pa "zunanjo" politiko¹⁶. Oba sta imela naslov skrbnika¹⁷. Goriškim vazalom v takšni situaciji ni bilo jasno, kdo je pristojen za podeljevanje fevdov, in tako tudi Sovinjski niso vedeli, na koga naj se obrnejo. Podobno so gospodje iz Vilalte 18. aprila 1324 prosili Beatrikso, da jih investira v fevde, ki jih imajo "od goriške hiše", a jim je ta odgovorila, da jim ne more ustreči, dokler ne pride v Furlanijo koroški vojvoda Henrik¹⁸.

Oton Sovinjski je po vsej verjetnosti imel samo dve hčere in nobenega sina. Ena hčerka je bila zgoraj omenjena Fumia, poročena v znano čedajsko družino Boiani, druga pa verjetno Inrichina¹⁹. Se pa v njegovem času imenuje po Sovinjaku tudi neki Cono, prav tako *miles*, ki pa nam je na žalost izpričan kot priča v eni sami listini goriškega grofa Alberta II., izdani 9. novembra 1293 v Pazinu²⁰. Inrichini iz Sovinjaka je dal leta 1341 *miles* Majnhard iz Rožeka (pri Dolenjskih Toplicah) iz Slovenske marke za jutrnjo 200 mark šilingov²¹. Ta Majnhard iz Rožeka, ki ga kot pričo srečamo še v več listinah vse do leta 1369²², je nedvomno identičen s človekom, ki se označuje v Istrskem razvodu kot

pervenit M. ex hereditate dicti quondam domini Ottonis sui patris). O Boianijih glej V. LEVEC, Iz furlanskih arhivov, 3 sl.

14 B. BENUSSI, Nel medio evo, 454.

15 DG, AT XIII, št. 84.

16 A. VEIDER, Die Verwaltung, 23; H. WIESFLECKER, Die politische Entwicklung, 345.

17 Npr. Beatriksa 1324, IV. 17. (G. BIANCHI Documenti I, št. 378); Henrik 1324, V. 11. (MDC VIII, št. 718). Gl. J. RIEDMANN, Die Beziehungen, 382 sl.

18 G. BIANCHI Documenti I, št. 379.

19 M. KOS, Studija, 159; C. de FRANCESCHI, Storia documentata, 247.

20 M. KOS, Doneski, št. 3. Mogoče gre za brata ali sina Otona iz Sovinjaka.

21 V. JOPPI, Due documenti inediti, 251 (1341, VI. 4.: *Nobilis vir d. Meynardus miles de Rasech fecit et wadiavit dare domine Inrichine de Sovignach ducentas marchas solidorum iure morgingradi*); glede Rožeka M. KOS, Gradivo za historično topografijo II, 527.

22 Gl. M. KOS, Studija, 159 in 3. 2. 7.

*Menart (sluga) Sovinski i Vrha i Semić i Gole gorice i Krbun*²³ in si je s poroko pridobil tudi sovinjski naslov. Možno pa je, da je bil Majnhard šele drugi Inrichinin mož. Ne vedno zanesljivi Manzano namreč poroča, da se je Inrichina leta 1313 poročila s Henrikom iz koroškega Ebersteina²⁴, ki je bil sedež enega najpomembnejših goriških ministerialskih rodov. Vendar tega podatka drugi viri ni potrjujejo. Pač pa se v tridesetih letih 14. stoletja dvakrat omenja *nobilis miles* Erhard (Erardus) iz Sovinjaka²⁵, ki bi morda lahko bil identičen z militom Erhardom iz Ebersteina, v številnih virih omenjanim med letom 1311 in 2. aprilom 1341²⁶. Ta domneva je v toliko bolj verjetna, ker so imeli Ebersteinci od 1339 v fevdu od oglejske cerkve vas Marčeniglo vzhodno od Sovinjaka²⁷.

V vasi Sovinjak so imeli svoj *domus habitationis* v prvi polovici 14. stoletja tudi goriški ministeriali iz Lupoglava²⁸.

Vsekakor je zanimivo, da se Sovinjak ne omenja med goriško posestjo v delilni listini iz leta 1342. Šest let po zadnji omembi Majnharda iz Rožeka oz. Sovinjaka se 1375 kot *dominus in Sovignacho* omenja *miles* Ivan iz *Sanseembercha*²⁹.

²³ D. ŠURMIN, IR, 10, 12, 13, 16 - 19, 21, 22; M. KOS, Studija, 158 sl.

²⁴ F. de MANZANO, Annali IV, 37 (po Nicolettiju).

²⁵ Note Stephani Candelarii, sub 1333, VII. 3. (priča v Čedadu); DG, AT XIV, št. 129 (1336, VIII. 27., sodeloval na goriški strani v vojni z oglejskim patriarhom in padel pri Brailinsu v Furlaniji v oglejsko ujetništvo).

²⁶ MDC VIII, št. 36, 196, 225, 300, 310, 372, 387, 541, 755; X, št. 137. Gl. tudi CA. de FRANCESCHI, L'Istria, 151; C. de FRANCESCHI, Storia documentata, 247.

²⁷ F. de MANZANO, Annali IV, 435 (po notarskem zapisu); C. de FRANCESCHI, I Castelli, 32.

²⁸ F. KOS, Iz arhiva, št. 22 (1344, II. 5.).

²⁹ CDI 1375, XI. 8. *Sanseemberch* = Žužemberk? V isti listini se med prisotnimi omenja tudi neki Ivan *gastaldione tunc temporis in Sovignacho*; C. de FRANCESCHI, Storia documentata, 248.

3. 1. 12. Završje

Završje, nad desnim bregom Mirne med Grožnjanom in Oprtaljem je bilo do prihoda Momjana pod goriško oblast v drugem desetletju 14. stoletja najsevernejša točka goriške posesti v Istri in središče le-te ob Mirni. Prvotno je verjetno bilo oglejska posest, saj je sosednja Kostanjica (*villa Castan*) z darovnico Ulrika III. Weimar-Orlamünde že 1102 prešla pod Oglej¹. Toda v virih, kjer se prvič pojavi v zadnji četrtini 13. stoletja, figurira Završje izključno kot goriška posest; v njen okvir je spadala tudi Kostanjica². Kdaj in kako je prešlo Završje v goriške roke, ostaja odprto. Goriški grofje so završniško posest, katere center je predstavljal grad v Završju, ki se prvič omenja leta 1291³, podeljevali v fevd svojim ministerialom. V zadnji četrtini 13. stoletja so to bili Rihemberški. Tako je npr. Ulrik III. Rihemberški lahko dal svoji ženi Kunigundi iz Villalte leta 1292 za jutrnjo Završje, le s privoljenjem goriškega grofa, ki je bil fevdni gospod⁴.

Rihemberški so Završje dobili v fevd najkasneje 1270. Takrat je Ulrik (II. ali III.) Rihemberški izdal ukaz, da je treba vse, ki bi delovali proti njemu ali njegovim *in seinem gebiet Beymont*, zapreti⁵. V Završju je imel svoj dvor⁶ in je tod vodil zelo aktivno politiko. Završniškim podložnikom je podeljeval v fevd posest v Završju in *Jesichu*⁷, mnogi pa so mu tudi predali svoje imetje in se obvezali stopiti v njegovo službo⁸. Leta 1276 je pooblastila Frančiška - hčerka Ulrika II. iz Rihemberka in vdova po Vošalku iz Momjana - svojega očeta, da izterja od dedičev svojega moža 1000 veronskih mark, ki so ji pripadale kot jutrnja⁹. Ulrik II. je očitno znal zaigrati na pravo struno in si pridobiti obljubljeno vsoto, ki pa jo je sam obdržal, saj je še istega leta zastavil svoji hčerki v enaki višini - očitno kot kompenzacijo za jutrnjo - dohodke v Završju¹⁰. Leta 1278 je goriški grof Albert II. obnovil staro zvezo s Koprom in obljubil pomoč nasproti Beneški republiki. Med

¹ F. SCHUMI, KUB I, št. 67; C. de FRANCESCHI, *Storia documentata*, 291.

² RG fol. 342' (1291, *das schloss Puimonnt und die dorfer Costan, Briczignal unnd Josighk*), gl. K. TROTTER, *Die Herren*, 537.

³ Gl. op. zgoraj.

⁴ RG fol. 346 (1292, *Ain instrument ainer urkhundt, das Ulrichen von Reiffenberg seinem schwlechter Diethelmen von Vilata für sich unnd sein tochter Kunigund bemelts Reiffenbergs hausfraw das schloß Puimonnt mitsambt etlichen dörrffern mit verwilligung der grauen von Görcz als lehenherren eingeanntwurt hat, für gedachter frawen widerlegung unnd morgengab*). RB fol. 342' (1291): Završje prav tako označeno kot *gorczische lehenschaft*. 1342, ob delitvina goriško in istrsko vejo, je *Poymont* naštet med posestjo, ki je pripadla Albertu IV. (MDC X, št. 161).

⁵ W I, št. 850; RG fol. 351.

⁶ TLA P 2271 (1275, IV. 14.); *Puymont, in curia infrascripti domini Wolrici de Rifenberch*.

⁷ K. TROTTER, *Die Herren*, 537.

⁸ TLA P 2271 (Završje, 1275. IV. 14.; 1276, IV. 14.): Ulriku so predali posest in se obvezali v njegovo službo Krestina iz Završja in njen sin, Prodan, sin pokojnega Markvarda iz Završja, ter Alesio, sin Margarete *de Jesicha* (gl. tudi GR 1347); že 1272 je to naredil Friderik iz Završja (GR 1457; RG fol. 329').

⁹ RG fol. 348 (1276; *Ain instrumennt ainer procurei von Francisca von Reiffenberg auf im vatter Ulrichen von Reiffenberg, tausend M perner von im haußwirrdt Uschalckhen von Mimilan ernen als ir zuegesagt morgengab einzutreiben*).

¹⁰ TLA P 2272 (*villa de Runiça*, 1276, XII. 19.), tudi RG fol. 324', 325. Gl. P. ŠTIH, K zgodovini, 550, kjer je objavljen cel dokument.

obema sprtima stranema je v Istri prišlo do vojne, v kateri je Albert zasedel Lovreč¹¹. Toda tudi beneška stran ni bila pasivna: kot izvemo iz kratkega regesta mirovnega sporazuma med Albertom in Beneško republiko iz leta 1278, ki se nam je ohranil v Goriškem repertoriju, so Benečani v tej vojni zasedli goriško Završje. Mirovna pogodba je bila sklenjena v Benetkah 2. februarja 1278 in obe strani sta se zavezali, da bosta vrnila zasedene kraje¹². Kdaj natančno je prišlo Završje ponovno v goriške roke, je težko reči, znano pa je, da je Albert Lovreč vrnil Benečanom šele 1280¹³.

Kot je bilo že omenjeno je Ulrik III. Rihemberški namenil završniško gospostvo za jutrnjo svoji ženi Kunigundi, hčerki Dietalma iz Villalte, kar je potrdil tudi goriški grof Albert kot fevdni gospod (1292). Vendar se je Ulrik močno zadolžil v Gorici in Čedadu - ni znano zaradi česa. Poroštvo, da bo pravočasno vrnil dolg, je sprva prevzel goriški grof Albert II., nato pa Ulrik Strassoldo, brat njegove matere Palmeire (poročena z Ulrikom II. Rihemberškim), ki je 1296 tudi plačal Ulrikov dolg v višini 503 marke oglejskih denarjev, toda s klavzulo, da mu Ulrik III. zastavi Rihemberk, Waidegg v Ziljski dolini in Završje v Istri, če mu ne bo mogel omenjene vsote vrniti do 29. septembra (sv. Mihael)¹⁴. Ulrik je dolg sicer vrnil in omenjena tri gospostva so ostala v njegovih rokah, toda zato se je moral odpovedati vsem goriškim fevdom, ki jih je imel ob Dravi in Möllu na Koroškem¹⁵.

Zdi se, da Rihemberški v 14. stoletju niso več imeli v fevdu Završja, ki je postalo - verjetno za časa goriškega grofa Henrika II. - sedež posebnega goriškega glavarja. Prvič se ta omenja 1321 ob priliki spora med Motovunom in Završjem glede gozda ob Mirni, za katerega sta obe strani trdili, da spada pod njuno jurisdikcijo. Takrat je bil *Capitaneus Castri Piemontis* Hartvik (verjetno) iz St. Michalesburga v Pustertalu na Tirolskem¹⁶, ki ga kot pričo srečamo še v več

¹¹ M. PIZZININI, Die Grafen von Görz, 193.

¹² RG fol. 302 (1279 [sic], *Ain vertrag von herczog Jacoben Contarini von Venedig zwischen Im unnd graf Albrechten von Görz auf den krieg, so sy wider ainannder gehabt haben, mit erledigung der gefanngen zu baeden seiten, darinn soll sich der von Görz der von Gafers entschlagen unnd deß potestat amtbß daselbs verzichten unnd den Venedigern den fleckhen Sannd Lorencz wider eingeben, so sollen die Venediger graf Albrechten Piemont auch wider abtretten*).

¹³ M. PIZZININI, Die Grafen von Görz, 193.

¹⁴ RG fol. 230' in 332 (1296, *Von Ulrichen von Reiffenberg den jungern auf Ulrichen von Strassaw vmb 503 mr. aglay, so er für in zu Görz und Ciuidatt bezalt hat, auf Michaelis zu bezallen, mit verpfenndung des schloß Reiffenberg, Weydegckh vnd Puymont. Ist ain zerschnitten instrument*).

¹⁵ Glej K. TROTTER, Die Herren, 537 sl.

¹⁶ CDI 1321, die XIV ex. Julii (*Dominus Hartuychus de Castro S. Michaelis et illustrissimi Domini Domini Henrici Comitis Goritie Capitaneus Castri Piemontis*). St. Michalesburg v Pustertalu so dobili goriški grofje s tirolsko dediščino; gl. M. BITSCHNAU, Burg und Adel, št. 503. V delilni pogodbi med goriškima grofoma in bratoma Henrikom II. in Albertom III. iz l. 1307 je izrecno omenjen kot goriška posest (MDC VII, št. 394, 438). Toda obstajal je še en *Castrum montis Sancti Michaelis* (CDI 1351, V. 1.) v bližini Vipave pri Erzelju, kjer je še danes cerkev Sv. Mihaela; glej S. RUTAR, Archivalisches aus Wippach, 53; L. FOSCAN - E. VECCHIET, I Castelli, 113.

drugih goriških listinah¹⁷. Po Završju se je imenoval še leta 1333¹⁸ in je spadal med svétnike goriške grofice Beatrikse. 1341 pa se v eni listini kot priča pojavi *nobilis vir Orant miles capitaneus de Pyamont*¹⁹. Iz 1362 je znan *Heurardus castellanus in Pedemonte*²⁰. 1366 se po Završju imenuje neki Ivan, sin Leonarda, kateremu je oglejski patriarh podelil v fevd svoji vasi Grimalda in Omoščice v bližini Grdega Sela²¹, a je bil 1374 že mrtev, saj je njegova vdova Kunigunda prosila patriarha, da bi v imenovani vasi investiral njune sinove²².

¹⁷ HHStAW, SSL, 1313, VI. 9., Gorica; 1317, VIII. 10.,Lienz; MDC VIII, št. 255; F. KOMATAR, Das Schloßarchiv,MMK 18, št. 30.

¹⁸ HHStAW, SSL, 1333, III. 9., Gorica (*Hartweig von Pemunt*).

¹⁹ V. JOPPI, Due documenti inediti, 251 (1341, VI. 4.,Sovinjak).

²⁰ C. de FRANCESCHI, Storia documentata, 291, op. 83.

²¹ Thesaurus, št. 1225 (*nobiles vir Janzilinus quidam Leonardi de Piamont*).

²² Thesaurus, št. 1288.

3. 2. SLOVENSKA MARKA IN BELA KRAJINA

3. 2. 1. Črnomelj

Črnomlju gre v zgodovini Bele krajine prav posebno mesto. Ne samo, da je to prvi kraj v Beli krajini, ki se omenja v zgodovinskih virih (1228), ampak je hkrati postal tudi center prve cerkvene organizacije (fare s štirimi podružničnimi cerkvami) v tem prostoru¹. Že pred 1277 je postal trg (Metlika - kot drugi, mlajši trg v pokrajini, imenovana tudi *Novum forum* oz. *Neuwenmarcht* - pred 1300)², po njem pa se imenuje tudi prva znana plemiška rodbina v pokrajini, gospodje Črnomaljski.

Ti se prvič pojavijo v virih 1263. Takrat je koroški vojvoda Ulrik v kostanjeviškem samostanu na Dolenjskem, ustanovi svojega očeta Bernarda, razsodil, da pripadajo Nemškemu viteškemu redu v Ljubljani določena posestva, ki si jih je protipravno prilastil *Hainricus dictus Stalo^eke*, za katerega je iz kasnejših virov razvidno, da je bil iz Črnomlja. Med pričami se med spanheimskimi dolenjskimi ministeriali omenja tudi *Fridericus de Zerno^emel³*. To je Friderikova edina omemba, Henrik pa se omenja še 1269. V Kalu (verjetno pri Postojni)⁴ je imel od oglejskega patriarha v fevdu tri in pol kmetije, ki jih je nato prodal Henriku iz Karsperga na Krasu, 1269 pa jih je oglejski patriarh s posredovanjem Engelberta iz Loža podelil v fevd tastu Henrika iz Karsperga Majnhardu Snežniškemu⁵. Glede na to, da se Friderik omenja med spanheimskimi ministeriali in da je bila Bela Krajina takrat v oblasti koroških vojvod⁶, moramo imeti Črnomaljske za spanheimske ministeriale.

Kakšna je bila njihova moč in vloga v času pred prihodom Bele Krajine pod goriško oblast, je na podlagi zgoraj navedenih podatkov praktično nemogoče ugotoviti. Na vsak način pa boče v oči nasprotje med pozno omembo plemstva v pokrajini in relativno zgodnjo vzpostavitev tamkajšnje cerkvene organizacije. Kajti ustanovitev fare s sedežem v Črnomlju in štirimi podružničnimi cerkvami s strani oglejskega patriarhata (1228), ki jo je Sofija Višnjegorska, vdova po istrskem mejnem grofu Henriku IV. Andeškemu († 1228) obdarovala s številnimi posestvi, njej pa je pripadla patronatna pravica, dokazuje, da je omenjenih pet

¹ F. SCHUMI, KUB II, št. 59; D. KOS, Bela krajina, 52 sl.

² F. SCHUMI, AH I, 239, št. 66; F. ZWITTER, Starejša kranjska mesta, 13; D. KOS, Bela krajina, 45; B. OTOREPEC, Srednjeveški pečati, 49, 102.

³ F. SCHUMI, KUB II, št. 318.

⁴ M. KOS, Gradivo za historično topografijo I, 237, niha med Kalom v Beli krajini in Kalom pri Postojni. Oglejski patriarh je namreč imel svoje fevde tudi v Beli krajini (gl. D. KOS, Urbarji I, 66), vendar je prav Notranjska okrog Cerknice in Postojne področje starega oglejskega posestnega kompleksa (L. HAUPTMANN, Krain, 392, 412). Tudi osebe, ki so povezane s pravnim poslom iz 1269, govorijo bolj za drugo možnost.

⁵ F. SCHUMI, KUB II, št. 395. Po Thesaurus, št. 375, naj bi to bilo 1268.

⁶ To morda najbolj dokazuje listina koroškega vojvode Ulrika iz 1268, s katero je podelil Nemškemu viteškemu redu v Ljubljani faro v Črnomlju z vsemi podružnicami in pravicami (B. OTOREPEC, GZLj X, št. 9).

cerkva bilo lastniških in da so v pokrajini stale že pred tem⁷. Vse to pomeni, da je moral biti belokranjski prostor v tistem času že precej poseljen in kultiviran. Ali z drugimi besedami: kjer je bil kmet, bi moral biti tudi plemič. Tega pa, kot je bilo že rečeno, v Beli krajini ne srečamo vse do šestdesetih let 13. stoletja. Vendar se zdi, da to ni slučajno. Kajti glede na dejstvo, da je bil sedež uprave za Belo Krajino še 1277 izven pokrajine, na Mehovu⁸, pomen Črnomaljskih kot edinega plemiškega rodu, ki se tamkaj omenja že v 13. stoletju, ni mogel biti ravno velik. Posebna vloga Mehovega, od koder je šla tudi osvojitev Bele Krajine, je zavirala razvoj domačega plemstva.

S tem v zvezi je zanimivo tudi vprašanje izvora Črnomaljskih, o čemer se je, še posebno v zadnjem času, kar precej razpravljalo⁹. Podlaga tej polemiki je Valvasor. Na treh mestih v svoji Slavi vojvodine Kranjske iz leta 1689 piše o izvoru Črnomaljskih. Najprej pri opisu zgoraj že omenjenega Karsperga na Krasu¹⁰ pravi, da se je okrog 1280 tamkajšnji rod razdelil na tri veje, od katerih se je ena še naprej imenovala po Karspergu (a je kmalu izumrla), druga po Črnomlju in tretja po Novem gradu na Krasu, ki naj bi ga, kot izvemo pri opisu Novega gradu, Karsperški tudi zgradili. Pri opisu Črnomlja pa, povzemajoč po (novoveški ?) genealogiji Novograjskih, piše, da je okrog 1180-1190 gospod Oton iz Karsperga zgradil v Črnomlju grad in se začel po njemu imenovati¹¹. Valvasor na navedenih mestih sam zahaja v protislovje, saj naj bi po eni varianti Karsperški prišli v Belo krajino v 12., po drugi pa šele v 13. stoletju, na kar je opozoril že Dušan Kos, ki je tudi upravičeno zavrnil prvo možnost¹².

Na drugi strani pa karsperška in novograjska zgodovina v 13. stoletju potrjujeta nekatere Valvasorjeve podatke, kar seveda daje novo težo tudi vesti o kraškem izvoru Črnomaljskih. Karsperg, ki se prvič omenja 1249¹³, je bil v posesti goriških grofov¹⁴, rod, ki se je po njem imenoval, pa je pripadal goriškim ministerialom¹⁵. Henrik iz Karsperga, ki je pred 7. julijem 1269 kupil od Henrika Stanloce iz Črnomlja tri in pol kmetije v Kalu in je bil poročen z Emo iz Snežnika, se omenja še v več virih med 1249 in 1274¹⁶. Umrli je brez otrok¹⁷, imel pa je

⁷ F. SCHUMI, KUB II, št. 59; J. HÖFLER, O prvih cerkvah, 38 sl. O lastniških cerkvah pri nas tudi: M. KOS-J. ŽONTAR, Neznana listina, 242.

⁸ F. SCHUMI, AH I, 239, št. 66 (*castrum Michowe cum foro ad ipsum pertinente nomine Zermenli*). Glej tudi 3. 2. 5.

⁹ H. STURMBERGER, Georg Erasmus, 24; L. IGALFFY-IGALI, Beiträge, 43; D. KOS, Bela krajina, 20; ISTI, Urbarji I, 65 sl.; J. JARC, Gospodje Črnomaljski.

¹⁰ Pri Golcu v Čičariji južno od Obrova (S. RUTAR, Newhaus-Castelnuovo, 191; M. KOS, Urbarji Slov. primorja II, 40) in ne pri Odolini pri Materiji (D. KOS, Urbarji I, 66). Glej tudi L. FOSCAN-E. VECCHIET, I castelli, 34, 35.

¹¹ J. W. VALVASOR, Die Ehre XI, 357, 400, 603.

¹² D. KOS, Urbarji I, 66.

¹³ RB fol. 111', 112. Omenjajo se *dominus Almericus filius quondam domini Rauini de Charsperch, dominus Hainricus de Carisperg, dominus Putey de Karsperg*.

¹⁴ 1267 zastavi goriški grof Albert II. svoja gradova Gorico in Karsperg (W I, št. 788).

¹⁵ CDI 1274, VIII. 18.

¹⁶ Gl. op. 13 in 15.

¹⁷ F. SCHUMI, KUB II, št. 395 (*quod dicta domina Emma non habebat prolem cum dicto domino Henrico de Carsperch, nec credebatur posse habere*).

brata Pucilina, katerega sin Oton je bil v sedemdesetih letih 13. stoletja očitno glava rodbine in kastelan na Karspergu, saj je po mirovnem sporazumu 1274, ko je goriški grof Albert II. kot garancijo izročil oglejskemu patriarhu grad in gospostvo Karsperg, predajo opravil prav Oton iz Karsperga¹⁸. 1281 je bilo v novem sporazumu med sprtima stranema določeno, naj se grad po patriarhovi volji poruši ali pa ne, pri čemer naj se po patriarhovi milosti novo zgrajenega gradu Novi grad ne poruši¹⁹. Novi grad pri vasi Podgrad na Krasu je torej bil naslednik Karsperga in s tem je potrjena tudi Valvasorjeva vest, da se je ena veja Karsperških začela imenovati po Novem gradu oz. da ga je zgradila²⁰. Mislim, da moremo tudi v Otonu iz Karsperga, ki nam ga potrjujejo zgodovinski viri, prepoznati Valvasorjevega Otona, le da ga je ta potisnil celo stoletje nazaj. Tako Karsperg kot Črnomelj sta bila okrog 1280 v goriških rokah in nič nenavadnega ne bi bilo, če bi goriški grof v novo pridobljeno pokrajino (za Goriške je Bela krajina to postala leta 1277), oziroma v njen center poslal svojega zvestega ministeriala. Takšni primeri v goriški praksi niso bili redkost, kar najbolje ilustrirata Pazin, center goriške posesti v Istri, in Gorica sama. Prvi je bil fevd poreške škofije in goriški ministeriali, ki so na njem sedeli, niso bili domačini. Z drugimi besedami: Goriški grofje Pazina niso dobili v fevd skupaj z ministeriali, ampak so v deželo pripeljali svoje lastne²¹. Podobno je bila tudi Gorica fevd oglejske cerkve, ki so ga Goriški grofje imeli *ministerialibus exceptis*²², kar zopet pomeni, da so na goriški grad pripeljali svoje lastne ministeriale. Na žalost zija med leti 1269 in 1300 v virih glede črnomaljskih gospodov luknja²³, tako da ne moremo preveriti, če se je v tem času po Črnomlju imenoval kakšen Oton²⁴. Govori pa v prid gornje teze podobnost²⁵

¹⁸ CDI 1274, VIII. 18. (*idem Comes posuit in potestate dicti domini Raymundi Patriarchae castrum de Carsperch cum pertinentiis suis in expensis ipsius Comitis custodiendum... dans eidem Ottonem fillium domini Puzili de Carsperch, qui ponat ipsum castrum dominum Patriarcham, vel ejus Nuncium suo nomine in tenutam et corporalem possessionem dicti castri cum pertinentiis suis*). V tem času je moral biti Otonov oče Pucilin že precej star. Verjetno se omenja že 1249 (gl. op. 13: Putey = Puzilus ?), 1277 pa je bil že mrtev (GR 1312: ... *von den fünf huben die dem bemelten Bischof [Arlongus von Triest] durch hern Puzelins von Castberg abgang haimfallen sein*).

¹⁹ DG, AT XII, št. 46 (*Item cum Castrum novum apud Cerolach constructum sit loco Carsberch sic deffinimus quod Castrum Carsberch manere aut destrui debeat prout de domini Patriarche processerit voluntate. Castrum autem novum manere debeat loco Carsberch et hoc de gratia ipsius d. Patriarche*) = W II, št. 304. Patriarh Karsperga očitno ni dal porušiti, saj se grad kot *castrum Golaz* omenja še konec 15. stoletja (CDI 1492, IX. 25.); glej S. RUTAR, Newhaus-Castelnuovo, 193; M. KOS, Urbarji Slov. primorja II, 40.

²⁰ Oton iz Karsperga je imel tudi brata Henrika (gl. op. 15). Med imeni, ki se pojavljajo v Novem gradu, naletimo tudi na takšna (Almerik, Henrik), ki so jih nosili že Karsperški: Note Domenici notarii, sub 1315, XI. 3. ; Note Landucii notarii, sub 1330, XII. 11. ; S. RUTAR, Newhaus-Castelnuovo, 193.

²¹ Gl. CDI 1194, X. 5. in 3. 1. 8.

²² MDC IV, št. 1524.

²³ Z izjemo omembe župnika Ulrika iz Črnomlja 1295: F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 17.

²⁴ 1300 ali nekoliko pred tem je umrl *Wolfflinus dictus Coutz*, ki je bil "Diener" goriškega grofa, in 13. junija 1300 je goriški grof Henrik II. v Črnomlju podelil njegovi hčerki Neži v fevd (sic!) vse pravice, ki so jih *probi viri dicti de Zernomel in suam potestatem perduxerunt*, ter 19 hub v Jelševniku, Geršičih in *Dolschom* (F. SCHUMI, AH II, 244, št. 7). Zanimivo je, da se med pričami omenja tudi Henrik iz Črnomlja, ki nosi isto ime, kot sta ga nosila brat in stric Otona iz

grba gospodov iz Črnomlja (trivrstna šahovnica, ki poševno - v smeri desno spodaj-levo zgoraj - seka grbovno polje)²⁶ z onim gospodov iz Novega gradu na Krasu (dvovrstna šahovnica, ki v obratni smeri - desno zgoraj-levo spodaj - seka grbovno polje)²⁷. Glede na to, da so od visokih fevdalcev na Kranjskem imeli v grbu šahovnico samo Spanheimi²⁸ je bil D. Kosu grb gospodov iz Črnomlja eden od dokazov, da so bili spanheimski ministeriali²⁹. Toda ta dokaz mora odpasti, kajti kot smo videli, so imeli šahovnico v grbu tudi gospodje iz Novega gradu na Krasu, ki pa so od vsega začetka bili goriški ministeriali³⁰ in s Spanheimi niso imeli nič skupnega. Obstaja sicer še možnost, da bi Novograjski svoj grb dobili od Črnomaljskih, kajti Vinter z Novega gradu, ki se omenja v začetku 14. stoletja, naj bi bil sin Konrada iz Črnomlja³¹; toda tudi to mora odpasti, kajti očetu Vinterja Novograjskega je bilo ime Majnhard (oz. Majnhalm)³² in torej ni mogel biti sin Konrada iz Črnomlja.

Zgornja izvajanja, ki Valvasorjevim podatkom o kraškem izvoru Črnomaljskih utrujejo verodostojnost, moremo z vso previdnostjo in potrebno rezervo povzeti takole: s koncem spanheimske oblasti in prihodom Bele krajine 1277 v roke goriških grofov je bila tudi usoda tamkajšnjih spanheimskih ministerialov v Črnomlju odvisna od novega gospoda, goriškega grofa Alberta II. Ta pa je bolj kot njim zaupal svojemu že preizkušenemu ministerialu (Otonu) iz Karsperga, ki ga je tako (verjetno kot kastelana) poslal v novopridobljeno pokrajino, da bi ga na črnomaljskem gradu, na katerem je ob tej priliki moralo priti do zamenjave rodu, čim bolje in čim uspešnejše predstavljal in zastopal.

Za 14. stoletje imamo za zgodovino Črnomaljskih nekoliko več podatkov, toda kljub temu smo omejeni le na večje število imen, katerih medsebojna razmerja pa so v veliki meri neznana. Že omenjena Neža (gl. op. 24), ki je 1300 prejela od goriškega grofa Henrika II. očetove fevde, je imela sestro Elizabeto, ki je 1312 poklonila Nemškemu viteškemu redu v Ljubljani mlin na Krupi in štiri hube.

Karsperga; res pa je to ime v tistem času zelo pogosto. Enako ime nosita v začetku 14. stol. tudi Vinterja iz Črnomlja in z Novega gradu (glej spodaj). D. KOS, Bela krajina, 20; ISTI, Urbarji I, 68; in J. JARC, Gospodje Črnomaljski, 118, menita, da gre za pravice in fevde, ki so jih Črnomaljski imeli že pod Spanheimi. Sam sem mnenja, da je Henrik II. z listino, ki nam je znana samo v obliki Schumijevega regesta, podelil Neži le pravice in fevde, ki so pripadali njenemu očetu.

²⁵ L. IGALFFY-IGALI, Beiträge, 43, napačno enači oba grba.

²⁶ Grb Črnomaljskih glej pri J. JARC, Gospodje Črnomaljski, 140.

²⁷ AS, listina 1365, X. 14. Na isti listini je obešen tudi pečat gospodov iz Sichersteina (nekdanji grad pri Kravljaku v Žumberku, ki se prvič omenja 1299: M. KOS, Gradivo za historično topografijo II, 551) z grbom, v katerega polju je vodoravna dvovrstična šahovnica.

²⁸ J. MÖTSCH, Die Siegel, 466 sl.

²⁹ D. KOS, Urbarji I, 65.

³⁰ Gl. M. KOS, Urbarji Slov. primorja II, 40.

³¹ L. IGALFFY-IGALI, Beiträge, 44; J. JARC, Gospodje Črnomaljski, 119.

³² V listini z dne 24. aprila 1312 (B. OTOREPEC, GZLj X; št. 15) se med pričami omenjata tudi *Chvnrat von Scherno⁹ml* in *Winther Chvnrats svn*. Nasprotno pa je 12. VI. 1310 v Čedadu (Note Antonii notarii, sub dato) Ravinus iz Vipave prodal *Winthero de Castronovo filio quondam Maynalmi de Castronovo* sedem kmetij (v prepisu MPF, fol. 104: *Vrincher de Castro nouo quondam domini Maynhardi*).

Pečatil je Albert iz Črnomlja, med pričami pa so bili tudi Konrad, njegov sin Vinter in Konradov brat Henrik, vsi iz Črnomlja³³. Henrik se omenja kot priča že ob podelitvi fevdov Neži leta 1300, Konrad pa nam je znan kot priča še iz listine, ki jo je goriški grof Albert II. izstavil maja 1303 v Žužemberku³⁴. Prav tam je 1358 izdal goriški grof Albert IV. tudi listino, v kateri se omenja pokojni Albert iz Črnomlja³⁵. Ta je morda bil identičen z Albertom, ki ga poznamo iz leta 1312. 1326 je bil neki *Raespele von Tschernoemel* skupaj s Hermanom iz Soteske porok bratoma s Turjaka za Herberta iz Gradaca v Beli krajini, ki je Turjačanoma prodal neko posest³⁶. Iz listine Hermana iz Soteske, ki jo je izdal avgusta 1333, pa je razvidno, da je le-ta imel za brata Henrika iz Črnomlja³⁷, kar pomeni, da so goriški vitezi v Soteski bili veja Črnomaljskih. Omenjeni Henrik iz Črnomlja pa je v tistem času moral biti eden najpomembnejših črnomaljskih gospodov, če ni bil sploh najpomembnejši Črnomaljski. 1335 je bil priča v listini Vošalka iz Strassburga na Koroškem³⁸, v letih 1343 in 1344 pa ga srečamo kot pričo v dveh listinah goriškega grofa Alberta IV., katerega "zvesti" in vitez je bil³⁹. V Henrikovem času je živel tudi Dipold iz Črnomlja, ki je 1340 skupaj z ženo kupil dve in pol kmetiji pri Metliki⁴⁰. Vendar so se v drugi polovici 14. stoletja po Črnomlju imenovali tudi posamezniki, ki vsaj glede na grb, ki so ga imeli, niso pripadali rodu Črnomaljskih; sicer pa tudi za vse zgoraj navedene ne moremo trditi (pa tudi ne izključiti), da so pripadali temu rodu. Črnomelj je v tistem času pač bil kraj s tržno pravico, za katerega lahko po analogiji z drugimi podobnimi kraji pričakujemo, da so v njem imeli svojo posest tudi plemiči od drugod, ki pa so se imenovali po Črnomlju⁴¹. Tako se je 1353 po Črnomlju imenoval neki Ulrik, ki je v svojem grbu (na pečatu) imel tri kroge⁴², 1375 pa sta pečatila listino vdove po zgoraj omenjenemu Hermanu iz Soteske (njegov brat je bil Henrik Črnomaljski!) Bertold in *Vczlein* iz Črnomlja, ki tudi nista imela grba Črnomaljskih⁴³.

Pomen, ugled in veljava Črnomaljskih so se močno povečali v 15. stoletju, ko so postali ena pomembnejših plemiških rodbin na Kranjskem in v Slovenski marki. Tako so npr. 1431 prvič zasedli urad kranjskega vicedoma, pod cesarjem

33 B. OTOREPEC, GZLj X, št. 15.

34 AS, listina 1303, V. 11., Žužemberk.

35 AS, listina 1358, IV. 28., Žužemberk.

36 F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 43.

37 CKSL 1333, VIII. 10. (prepis iz 18. stol.: *Ich Herman von der Aynöd vergiche...das ich...mit meines bruder herm Hainrich von Terzenemel...willen*). Gl. tudi 3. 2. 8.

38 F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 54 (*herr Hainreich Korena von Zernomel*).

39 HHStAW, SSL, 1343, V. 10; F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 71.

40 AS, listina 1340, V. 31., Otok (Gutenwerd). Dipold naj bi bil po D. KOSU, Bela krajina, 21, glavni predstavnik Črnomaljskih v drugi polovici 14. stol. in naj bi živel še najmanj do 1402. Vendar je verjetno šlo za dva Dipolda, od katerih je bil drugi zelo aktiven konec 14. in v začetku 15. stol. Glej J. JARC, Gospodje Črnomaljski, 119.

41 1306 je npr. goriški grof Henrik II. podelil Majnclinu s Hmeljnika v fevd dvor v Metliki (F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 18); gl. tudi 3. 2. 6.

42 AS, listina 1353, V. 8.

43 AS, listina 1375, VI. 23. Bertold je imel v grbu drevo s po eno šesterokrako zvezdo na vsaki strani, *Vczlein* pa iz trohriba rastoče drevo, kar je bil grb Soteških. Glej J. JARC, Gospodje Črnomaljski, 120.

Friderikom III. pa so si pridobili naziv praporščaka (*Banyerherr*), naslov dednega točaja na Kranjskem, Jurij Črnomaljski pa je bil tudi glavar v Postojni in Trstu. V gospodarskem oziru se je njihov položaj močno izboljšal, ko so po izumrtju Hmeljniških (okrog 1440) prejeli od deželnega kneza v fevd tamkajšnje gospostvo, v oskrbništvu pa so imeli freisinški gospostvi Klevevž na Dolenjskem in nekaj časa tudi Škofjo Loko. Pridobili so si tudi pravice za izkoriščanje železove rude in njeno predelavo⁴⁴. Temelje za ta vzpon moramo sicer iskati že v 14. stoletju, v času, ko so bili vitezi goriških grofov in je tudi Črnomelj z Belo krajino pripadal tej dinastiji⁴⁵. Pa vendar glede na podatke, ki so nam na razpolago za ta čas, glede na njihovo pojavljanje v bližini (spremembi) goriških grofov in tudi glede na podatke o njihovi ekonomski moči ne moremo reči, da so igrali kakšno pomembnejšo vlogo, ki bi segala tudi izven pokrajine, npr. na goriški dvor.

⁴⁴ O Črnomaljskih v 15. stoletju in kasneje (rodbina je izumrla 1665) glej: H. STURMBERGER, Georg Erasmus Tschernembel, 24 sl. ; D. KOS, Bela krajina, 21; J. JARC, Gospodje Črnomaljski, 120 sl. ; P. BLAZNIK, Zemljiška gospostva, 13; ISTI, Škofja Loka, 116; J. ŽONTAR, Kranjski deželni vicedom, 297, 303.

⁴⁵ Kot izrecno goriška posest se Črnomelj v 14. stol. omenja 1338, ko je goriški grof Ivan Henrik podelil svoji ženi Ani za jutrnjo svojo posest na Koroškem, v Slovenski marki in Beli Krajini; med naštetimi gradovi pa je tudi *Schernomel* (HHStAW, FU, št. 102, 1338, III. 1. , Gorica). Drugič se omenja na ta način ob delitvi goriške posesti 13. junija 1342 v Greifenburgu, ko je skupaj z ostalo goriško posestjo v Istri in Slovenski marki pripadel Albertu IV. (MDC X, št. 161: *Schernomel*).

3. 2. 2. Gradac

Po Gradacu v okljuki Lahinje med Metliko in Črnomljem se imenuje plemiška rodbina Gracarjev, ki se začne v virih pojavljati zelo pozno, šele v drugi četrtini 14. stoletja. V tem času so Gradac imeli v posesti goriški grofje, saj je 1338 spadal med bogato jutrnjo, ki jo je Ivan Henrik namenil svoji ženi Ani, hčerki pokojnega nemškega kralja Friderika Lepega¹. Pa tudi rodbino sámo srečamo v službi goriških grofov. Njeni člani so v listinah tistega časa označeni kot "zvesti" (*Getreue*) in vitezi goriškega grofa Alberta IV.² Pred tem naj bi Gracarji bili ministeriali koroških Spanhemov³, vendar to mnenje nima opore v virih in izhaja le iz dejstva, da je bila Bela krajina v tretji četrtini 13. stoletja v posesti koroških vojvod. V resnici so izvirali s Turjaka in so v Belo krajino prišli šele v prvi četrtini 14. stoletja.

Prvi znani predstavnik gospodov iz Gradaca je bil Herbert. V virih se omenja med letoma 1326 in 1344 in ga večkrat srečamo v družbi plemičev s Kranjske in iz Slovenske marke. Čeprav so Gracarji jedro svoje posesti imeli v Beli krajini in Slovenski marki⁴, pa je ta ležala tudi na Kranjskem. Tako je Herbert 1326 prodal dvema turjaškima bratom svojo posest, ki jo je imel v Četežu *gen Oursperch uOber in under dem niderm haus ze Oursperch*⁵. Že dejstvo, da so Gracarji imeli posest tako tesno ob Turjaku in da je njihov prvi v virih znani predstavnik Herbert nosil ime, ki je bilo tipično turjaško (Herbard), daje slutiti, da so bili Gracarji v sorodu s Turjaškimi, morda celo, da so od tam izvirali. To domnevo pa nam potrjuje regist iz Stične, v katerem se omenja *Herward von Auersperg und von Grätz*⁶. Predstavljamo si lahko, da se je ena veja Turjačanov preselila v Belo krajino, kjer je zgradila Gradac, hkrati pa je prodala svojo družinsko posest, ki jo je imela na Turjaku. Vsekakor je Herbert že naslednje leto, 1327, Turjaškim prodal še dve kmetiji v Selu (kje?)⁷. 1334 je podaril Grajfu iz Čreteža tri kmetije, ki jih je ta daroval cerkvi Matere božje v Dolenjskih toplicah⁸, naslednje leto ga skupaj z bratom Majnhardom srečamo kot poroka v poravnavi med gospodi iz Šumberka in Turjaka⁹, zadnjič pa se v omenja kot priča v listini goriškega grofa Alberta IV. iz leta 1344 in je označen kot vitez¹⁰. Herbertov brat Majnhard (tudi on je bil *miles*), s katerim se skupaj prvič pojavita kot priči v zadevi Hajncla iz

¹ HHStAW, FU, št. 102, 1338, III. 1., Gorica (*Gretz*).

² F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 71, 89.

³ Tako D. KOS, Bela krajina, 22; ISTI, Urbarji, 69.

⁴ Gl. D. KOS, Bela krajina, 22 sl.

⁵ F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 42, 43. D. KOS, Bela krajina, 22, ima napačno Čretež.

⁶ J. M. GREBENC, Gospodarska ustanovitve, 50, št. 137. Glej tudi 3. 2. 3.

⁷ F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 44. (*Gschiess*). D. KOS, Bela krajina, 22, ima Sela pri Otovcu v Beli krajini; M. KOS, Gradivo za historično topografijo II, 538, ima isti kraj, vendar z vprašajem. Glede na to, da so Gracarji leto predtem prodali istemu kupcu svojo posest ob Turjaku, gre morda za Selo pri Robu (jugozahodno od Turjaka).

⁸ F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 51.

⁹ F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 55.

¹⁰ F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 71. Že 1329 v nekem stiškem prepisu kot Herbert *Ruter* von Gretz (J. M. GREBENC, Gospodarska ustanovitve, 56, št. 165).

Otočca že 1330¹¹, se od 1333 pa do 1369, ko se zadnjič omenja, imenuje tudi po Rožeku pri Dolenjskih toplicah, s poroko pa si je pridobil še fevde v Sovinjaku v Istri, po katerem se je prav tako imenoval¹² (torej Majnhard iz Gradaca, Rožeka in Sovinjaka, ki so vsi trije bili goriška posesti!).

Stolp v Rožeku se je še 1477 imenoval Gracarjev turn (*Gretzer turen zu Rossegk*)¹³, Valvazor pa poroča, da naj bi Gracarji zgradili tudi Tolsti vrh (Feistenberg) pod Gorjanci jugozahodno od Šentjerneja, ki se je že v njegovem času imenoval (in se še danes imenuje) po njih: Gracarjev turn¹⁴. Valvazorja noben vir niti ne potrjuje, niti ne zavrača. V srednjeveških virih se sploh ne omenja¹⁵, zagotovo pa ni identičen z *Gratse der turn auf der Mark u^encz ouf d^e Briganie*, ki je 1311 spadal med posest koroškega vojvode v Slovenski marki¹⁶, kot so mislili nekateri¹⁷; to je namreč nekdanji grad Gračeno nad vasjo Podgračeno ob Savi nad Bregano¹⁸. Zagotovo pa so Gracarji v prvi polovici 14. stoletja sedeli na Kravjeku južno od Stične. Herbertov nečak Bernhard je 1335 prodal 14 kmetij kastelanu na Ortneku, listino, ki jo je izdal, pa je začel z intitulacijo: *Ich Pernhart Gerlochs sun von Weinek, hern Herwors unt hern Mainharts pru^oder sun von Gretz unt von Razzek*¹⁹.

Po imenu neznani sin Herberta Gracarja je imel v Ljubljani hišo in dvor. To posest je poleti 1339 izgubil, saj jo je vojvoda Albrecht podelil Frideriku iz Žovneka z naslednjo obrazložitvijo: *di Herwordes svn von Gretz gewesen sind vnd di vns von in veruallen sind von der vntrewe wegen, di si an vns vnd an vnserm land getan habent, daz si phleg Metlikh vnd waz darzu gehoret, di wir in enpholhen heten, den grafen von Gortz an vnser wizen vnd willen geben vnd ingeantwu^ert habent*²⁰. Kot priča ta dokument, se je Gracar v okviru domačega, belokranjskega plemstva visoko povzpел. V oskrbo in upravo mu je bila zaupana Bela krajina, kajti *phleg Metlikh* pomeni natančno to²¹. Toda kako to, da je o tem odločal Habsburžan Albrecht, ko pa vemo, da so Belo krajino takrat imeli goriški grofje?

Vprašanje nam razjasnijo tri listine iz 1335-1340. 18. junija 1335 je bila v Ljubljani sklenjena pogodba o poroki med takrat komaj dvanajstletnim goriškim grofom

¹¹ AS, listina 1330, VI. 26. (*her Herbort von Graecz, sein pru^oder her Mainhart*).

¹² Gl. 3. 2. 7.

¹³ M. KOS, Gradivo za historično topografijo II, 449.

¹⁴ J. W. VALVASOR, *Die Ehre* XI, 132, 213; I. KOMELJ, *Srednjeveška grajska arhitektura*, 38 sl., 49, 60.

¹⁵ Gl. M. KOS, Gradivo za historično topografijo I, II; D. KOS, *Bela krajina*, 22.

¹⁶ A. DOPSCH, *Ein Verzeichnis*, 461.

¹⁷ A. DOPSCH, *Ein Verzeichnis*, 457; P. BLAZNIK, *Zemljiška gospodstva*, 53.

¹⁸ M. KOS, Gradivo za historično topografijo I, 170. Informacija kolega Dušana Kosa, za kar se mu najlepše zahvaljujem.

¹⁹ AS, listina 1335, XI. 12. (fotokopija HHStAW, SSL).

²⁰ B. OTOREPEC, *GZLj* I, št. 48 (1339, VII. 6., Dunaj).

²¹ Gl. E. WEBERNIG, *Landeshauptmannschaft*, 64 sl. (pomen termina *Pflegger* v 14. stol.), in Matthias Lexers *Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch*, Stuttgart 1986³⁷, 159. Metlika pa pomeni v tistem času celo pokrajino (Belo krajino); tako npr. že 1228 *in regione que Metlica dicitur* (F. KOS, Gradivo V, št. 486); glej M. KOS, Gradivo za historično topografijo I, 364, 365.

Ivanom Henrikom in na začetku omenjeno Ano. Določeno pa je bilo tudi, da pridejo do ženinove polnoletnosti njegova gospostva v *gewalt und phleg* Habsburžanov²². Nato je 1. marca 1338 Ivan Henrik v Gorici odkazal svoji ženi bogato jutrnjo in zaženilo, saj ji je namenil vso svojo posest, ki jo je imel na Koroškem, v Slovenski marki in v Metliki (Beli krajini), *daz si ez vreilich besitzen mug, als i^{er} aygenliches guet*²³. Toda mladi grof je že 17. marca istega leta nepričakovano umrl. Kot nam poroča Janez Vetrinjski, so avstrijski vojvode položili svoje roke na goriške gradove na Koroškem in v Slovenski marki kot vdovščino svoje nečakinje Ane, od goriških podložnikov pa so si hoteli pustiti priseči zvestobo²⁴. V tem času, nemara pa že 1335, je moral Albrecht Avstrijski postaviti mladega Gracarja za oskrbnika v Beli krajini, hišo in dvor, ki ju je od njega dobil v fevd v Ljubljani, pa lahko razumemo kot plačilo za to službo, ki jo je - očitno kot zvesti goriški podložnik - pred 6. julijem 1339, ko je *untrewen wegen* izgubil svojo ljubljansko posest, izročil bratrancem umrlega Ivana Henrika, goriškim grofom Albertu, Majnhardu in Henriku. Goriški bratje so si seveda prizadevali pridobiti posestva, na katera so položili svojo roko Habsburžani, nazaj in decembra 1339 je prišlo v Gradcu na Štajerskem do sporazuma. Nazaj so dobili svoja posestva, poleg tega jim je vojvoda Albrecht podelil v dedni fevd koroški palačinat. V zameno pa so goriški grofje obnovili svojo zvezo s Habsburžani, ki je bila naperjena proti Luksemburžanom v boju za tirolsko dediščino²⁵. Končno se je še Ana, ki je kot dvakratna vdova šla med klarise na Dunaju, januarja 1340 odpovedala svoji jutnji *nach unsers lieben vettern rat hertzogen Albrechten von O^estereich*²⁶.

Ta ekskurz je bil potreben, da smo razložili in razumeli podatek listine iz 1339 o oskrbništvu Herbertovega sina iz Gradaca v Beli krajini²⁷. To je tudi edini dokument, v katerem se mladi Gracar omenja. Kot že rečeno, se Herbert zadnjič omenja 1344, iz 1351 pa je znan Andrej iz Gradaca, kateremu je goriški grof Albert IV. kot svojemu "zvestemu" za izkazano službo podelil v fevd mlin na

²² HHStAW, FU, št. 99, 1335, VI. 18. , Ljubljana (*W^{er} su^ellen auch mit aller unser herschaft, mit lewten, vesten und mit gu^oten in der vorgennanten herrn hertzog Albrechten und hertzog Otten gewalt und phleg sein, untz daz wir graf Hanshainrich achtzehen jar alt werden und su^ellen di vorgennater herrn hertzog Albrecht und hertzog Ott uns und unser herschaft, lewt und gu^ot schermen*).

²³ HHStAW, FU, št. 102, 1338, III. 1. , Gorica: na Koroškem gradovi Eberstein, Hornburg, Kamen in Možberk, v Marki (*auf die Marich*) Šumberk, Kozjak, Žužemberk, Soteska, Rožek, Mehovo, Hmeljnik ter v Beli krajini (*auf die Medlich*) Metlika, Gradac in Črnomelj.

²⁴ JOHANNES VICTORIENSIS, *Liber certarum historiarum*, 180, 204.

²⁵ Gl. M. WUTTE, *Die Erwerbung*, 286; A. VEIDER, *Die politische Beziehungen*, 79 sl. ; H. WIESFLECKER, *Die politische Entwicklung*, 349; MDC X, št. 114.

²⁶ HHStAW, FU, št. 109, 1340, I. 14. , Dunaj (*daz w^{er} [=Anna] uns der herschaft auf der Marich, in der Medlich und ze Chernden und aller der vesten, di darinne gelegen sint, wie die gnant sein, dar auf uns unser lieber w^{er}t graf Johans selig von Gortz...ze unser morgengab geweist het...hintz seinen vettern graf Albert von Gortz und seinen bru^edem und i^{er}m erben gentzlich vertzigen haben... und vertzeihen uns ouch der, mit disem brief, also daz w^{er} darnach nimmer mer chain ansprach haben sullen*). V tem smislu je tudi originalna listina, s katero je Ivan Henrik podelil Ani jutrnjo in jo hrani HHStAW (gl. op. 23), po vzdolžnem pregibu trikrat prerezana (kasirana), kar je znak, da nima več pravne moči.

²⁷ Primerjaj D. KOS, *Bela krajina*, 13 sl. , ki ni poznal listin iz 1335 in 1338.

Krupi²⁸. Ta Andrej je gotovo identičen z *Andrea de marcha sclavanescha*, ki se omenja 1341 in je bil nečak Herbertovega brata Majnharda iz Rožeka²⁹. Če ne bi imel Majnhard poleg Herberta še brata Gerloha³⁰, bi bil ta Andrej zagotovo neimenovani Herbertov sin iz listine 1339 in upravitelj v Beli krajini, tako pa je možno, da je bil tudi Gerlohov sin (ki je zagotovo imel sina Bernarda s Kravjeka). Kaj dosti več nam o Gracarjih v goriški dobi ni znanega. 1371 se omenjata brata Almerik in Majnzal iz Gradaca³¹, njihovi potomci iz 15. stoletja nosijo tipična družinska imena Andrej in Herbert, okrog 1475 pa so izumrli in Gradac je prišel v roke Turjačanom³², od katerih so Gracarji tudi izvirali.

²⁸ F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 89. Andrej iz Gradaca se omenja še 1354 (J. M. GREBENC, Gospodarska ustanovitve, 68, št. 214).

²⁹ V. JOPPI, Due documenti inediti, 251.

³⁰ Gl. op. 19. Poleg tega je v rodu Gracarjev obstajal še en Gerloh, ki je v letih 1326 in 1327 označen kot sin Herbertovega brata (F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 42, 44) in je bil torej Gerlohov ali Majnhardov sin. Listino Bernarda iz Kravjeka iz 1335 je med drugimi pečatil tudi njegov stric (*Ohaim*) *Seyfrid der Lauant*, ki je tudi bil iz Kravjeka. 1298 je koroški vojvoda Oton podelil svojemu pisarju in vicedomu Henriku Lavantu v fevd *castrum Weinek situm in terra Marchie prope monasterium Siticense* (B. OTOREPEC, GZLJ, IX, št. 8, 9; gl. tudi J. ŽONTAR, Kranjski deželni vicedom, 288) in Siegfried je bil verjetno Henrikov sin. Med goriškimi ministeriali srečamo že od začetka 13. stoletja rod iz Lavanta jugovzhodno od Lienza, vendar se po njem okrog 1330-1340 imenujeta Henrik in Markvard (gl. M. BITSCHNAU, Burg und Adel, št. 365 in MDC IX, X (register)).

³¹ J. M. GREBENC, Gospodarska ustanovitve, 74, št. 243.

³² Gl. F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, Carniola I, št. 469, 508, 509, 531; ISTI, Ein Cartular, št. 77, 89; J. M. GREBENC, Gospodarska ustanovitve, št. 300, 301, 324; M. KOS, Iz metliškega arhiva, št. 10. Gl. tudi D. KOS, Bela krajina, 22; ISTI, Urbarji, 69 sl.

3. 2. 3. Hmeljnik

Plemiški rod s Hmeljnika, ki leži severno od Novega mesta in je vrh razgledne vzpetine pri Karteljevem ob današnji avtomobilski cesti Ljubljana-Zagreb, je prvotno spadal med ministeriale gospodov Višnjegorskih, ki so izvirali iz Puxa v dolini zgornje Mure in so na Dolenjskem imeli obsežno zemljiško posest¹. Okrog 1209 je umrl zadnji moški predstavnik tega mogočnega rodu, višnjegorski grof Albert, in njegova edina hčerka in dedinja Sofija je prinesla v zakon z istrskim mejnim grofom Henrikom IV. Andeškim vso višnjegorsko dediščino. Posledica tega je tudi bila, da so se višnjegorski ministeriali začeli pojavljati v Henrikovem spremstvu². Ne najdemo pa med njimi Hmeljniških. Šele po Henrikovi smrti 1228 se v dveh listinah omenjajo v spremstvu vdove Sofije tudi bratje s Hmeljnika³.

Toda že 1217 se v listini goriškega grofa Engelberta III. med pričami omenja tudi *dominus Adelbodus de Hopfenbach*⁴. To pa, kot naj pokaže sledeče gradivo, ni bilo slučajno. 16. februarja 1290 je goriški grof Albert na Mehovem podelil *Meinzlinum minorem de Owersperch* in njegovim dedičem *qui cum nostris* [=goriškega grofa] *hominibus matrimonialiter et legitime contraxerint aut se cum residencisii sub nostram verterint et traxerint potestatem*, zaradi zveste službe in s soglasjem *omnium castellanorum seu burgraviorum nostrorum in castro nostro Hopphenbach* v fevd en dvor na Hmeljniku, ki ga je nekoč že imel *Pu^ezlinus avus memorati Menzlini*⁵. Ne samo, da je torej bil Hmeljnik 1290 v posesti goriških grofov, ampak so ti že dve generaciji predtem tam posedovali najmanj dvor. 1223 je ministerialka goriškega grofa Manjharda II. podelila z dovoljenjem svojega gospoda samostanu v Stični sedem podložnikov *sub testibus Adelhodo de Hopfenbach et fratribus eius Friderico, Ruperto, Pucelino, Friderico et fratre eius Henrico de inferiore Hopfenbach*⁶. Tu omenjeni Pucelinus je gotovo identičen z leta 1290 omenjenim dedom Majnclina s Turjaka. Nič manj pomembno ni dejstvo, da se tudi v tej, drugi najstarejši vesti, ki jo imamo o Hmeljniku, tamkajšnji prebivalci pojavljajo v povezavi z goriškimi grofi in da sta že takrat (1223) obstojala spodnji in gornji (stolp) Hmeljnik. Kdaj točno in kako so si goriški grofje pridobili na Hmeljniku določeno posest in pravice, ostaja odprto. Prav tako lahko le ugibamo, da je njim morda pripadal gornji stolp, kjer se omenja Majnclinov ded, spodnji pa Višnjegorcem. Ne glede na to pa trdno stoji,

¹ L. HAUPTMANN, Krain, 394 sl. ; ISTI, Grofovi Višnjegorski, 215 sl. ; M. KOS, Začetki, 174.

² F. SCHUMI, KUB II, št. 21, 43, 54, 55, 56; L. HAUPTMANN, Krain, 397.

³ F. SCHUMI, KUB II, št. 59 (1228, X. 18.), 99 (1238, pred II. 17.).

⁴ M. KOS, Doneski k historični topografiji, 146 (F. SCHUMI, KUB II, št. 33; F. KOS, Gradivo V, št. 277; W I, št. 379, pa vsi po netočnem Pucljevem prepisu iz 18. stoletja).

⁵ F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 16.

⁶ F. SCHUMI, KUB II, št. 44 (= F. KOS, Gradivo V, št. 376= W I, št. 403). J. W. VALVASOR, Die Ehre XI, 285, ki omenja to listino, naj bi imel pred seboj original, kar bo verjetno držalo. Malo verjetno je, da bi se dva brata imenovala z istim imenom (Friderik), kot je npr. pri Schumiju. Po Valvasorju je razlikovati Friderika starejšega in Friderika mlajšega. Prvi naj bi imel v posesti spodnji Hmeljnik, tam pa naj bi živel tudi Henrik. Adelhold naj bi bil kastelan. Valvasorja na določen način potrjuje tudi listina iz 1228 (F. SCHUMI, KUB II, št. 59), kjer so med pričami našteti *Albero et frater suus Adelodus de Hopfenbach, Fridericus de Hopfenbach* in kjer Friderik ni štet skupaj z bratoma Albertom in Adelodom.

da so Goriški imeli na Hmeljniku določene pravice že precej pred 1276/1277, ko jim je kralj Rudolf zastavil Kranjsko s Slovensko marko (Majnhardu Tirolsko-Goriškemu) in Belo Krajino (Albertu Goriško -Tirolskemu)⁷, ki velja kot *terminus post quem* za goriško prisotnost v tem prostoru⁸. To nam potrjuje tudi listina goriškega grofa Majnharda III., izdana 1246 v Žužemberku, s katero je Rupert s Hmeljnika predal preko roke - to je s soglasjem in dovoljenjem - goriškega grofa svoji ženi Gertrudi, bratu Albertu in njegovemu sinu Frideriku vso svojo lastno posest, hkrati pa je goriškemu grofu vrnil vse njegove fevde s tem, da jih ta podeli imenovanim osebam⁹.

Nekoliko več podatkov o Hmeljniku imamo šele za zadnje desetletje 13. stoletja in nato za 14. stoletje. Kot je bilo že zgoraj omenjeno, je 1290 goriški grof Albert II. podelil v fevd Majnclinu s Turjaka en dvor na Hmeljniku. To je naredil s soglasjem vseh tamkajšnjih kastelanov, kar pomeni, da Goriški gospostva Hmeljnik niso oddajali naprej v fevd, ampak je bilo hmeljniško gospostvo neposredno pod njihovo upravo. Tudi v Majnclinu moremo videti kastelana. Njegov ded Pucilinus se je imenoval po Hmeljniku, sam pa 1290 po Turjaku. Kasneje se je imenoval pretežno po Hmeljniku¹⁰, nekajkrat pa tudi po Turjaku¹¹. V tem pogledu je zanimiva listina, ki jo je Majnclin izdal 1295 in se začneja z *Ego Maynzlinus de Hopphenbach*, na pečatu, ki ga je obesil na listino, pa stoji [S. M]EI[N]ARDI D.OW[E]RS[BERCH]. Tudi grb na njem je turjaški: iz trohriba rastoči tur¹². Glede na to, da je imel turjaški grb, moremo sklepati, da je bil tudi njegov oče Turjačan, ki se je poročil s hčerko Pucilinusa s Hmeljnika (gl. op. 26).

Če ostanemo še nekoliko pri genealoški strani problema, lahko ugotovimo, da je bil Majnclin dvakrat poročen; najprej z Nežo in nato z Elizabeto¹³. Leta 1297 se je delila dediščina po umrlem goriškem ministerialu Folkerju iz Rihemberka med Ulrika iz Rihemberka, Rudolfa iz Svibnega, Bertolda iz Strassberga in Majnclina s Turjaka (Hmeljnika)¹⁴. Ulrik iz Rihemberka je bil pokojnikov brat, Rudolf Svibenjski je imel za ženo Folkerjevo hčerko Gertrudo, Bertold pa Diemuto.

⁷ F. SCHUMI, AH I, 239, št. 66; 240, št. 66 (sic !); W II, št. 185. Glej tudi A. DOPSCH, Die Kärntner-Krainer Frage, 93 sl.; L. HAUPTMANN, Krain, 427 sl.

⁸ L. HAUPTMANN, Krain, 437; M. KOS, Začetki, 175.

⁹ W I, št. 519. 1267 se v listini koroškega vojvode Ulrika, izdani v Kostanjevici ob Krki, v seznamu prič med *seculares vero milites* na zadnjem mestu omenja tudi Friderik s Hmeljnika (F. SCHUMI, KUB II, št. 371), ki je verjetno identičen z Albertovim sinom in je bil spanheimski ministerial. Omenja se tudi 1261 (F. SCHUMI, KUB II., št. 278).

¹⁰ CKSL 1294, V. 19.; HHStAW, SSL, 1295, V. 13., Gorica; prav tam 1295, VI. 24., Mehovo; prav tam 1308, V. 20., Novi grad; F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 17, 18, 19; AS, listina 1296, XI, 24.; prav tam 1303, V. 11., Žužemberk; prav tam 1309, V. 25., Gorica; MDC VI, št. 419; F. SCHUMI, AH II, str. 252, št. 38; J. ZAHN, CDAF, FRA II 35, št. 480.

¹¹ RG fol. 343; F. SCHUMI, AH II, str. 244, št. 7.

¹² HHStAW, SSL, 1295, VI. 24., Mehovo. V neki listini iz 1306 pa je omenjen kot *Meynhalm den man Meynzeln nennet von Hopffenbach* (B. OTOREPEC, GZL IX, št. 11).

¹³ Neža: CKSL 1294, V. 19.; AS, listina 1296, XI. 24.; Elizabeta: F. SCHUMI, AH II, str. 252, št. 38.

¹⁴ RG fol. 343 (*Ain vertrag von graf Albrechten von Görcz zwischen Vlrichen von Reiffenberch, Ruedolffen von Scherffenberg, Berchtolden von Strassberg unnd Mainczlin von Auersperg von wegen Völckhern von Reiffenberg verlassen erbschaft*).

Očitno je torej bila Neža (Agneza) tretja hčerka Folkerja iz Rihemberka, kajti le tako si lahko razložimo Majnclinovo soudeležbo v zapuščinski razpravi. V tem mnenju pa nas utrjuje tudi dejstvo, da je pokojni Folker iz Rihemberka imel za ženo Nežo (Agnes) iz Velthurnsa pri Brixnu¹⁵ in je torej Majnclinova prva žena nosila ime po materi. Njegova druga žena Elizabeta je septembra 1313 označena kot vdova¹⁶; Majnclin je torej umrl med septembrom 1309, ko se zadnjič omenja kot živ¹⁷, in gornjim datumom. Verjetno iz njegovega prvega zakona je izvirala Gerloch *clericus filius Meynzlini de Hopfenbach*, kateremu je 1295 goriški grof Albert predal zaradi smrti starega župnika temporalije cerkve sv. Marije pri Metliki (Rosalnice)¹⁸. Vendar izgleda, da je kasneje opustil duhovniški stan, saj je npr. 1317 podelil nekemu Viljemu tri in pol hube v fevd, istega leta pa je v soglasju s svojim sinom Bernhardom, ženo in brati prodal samostanu v Stični dve kmetiji v Grosupljem¹⁹. Dosedanji pretres gradiva je tako pokazal, da so na goriškem Hmeljniku sedeli gospodje, ki so po moški strani izvirali s Turjaka in so bili sorodstveno povezani z goriškimi ministeriali iz Rihemberka. Nadaljna genealoška raziskava Majnclinovega rodu pa našo sliko še razširja.

Med Gerlochovimi brati (in sinovi Majnclina s Turjaka oz. Hmeljnika) se 1317 omenja tudi Herbert (glej op. 19), ki nosi tipično turjaško ime in se je celo imenoval po Turjaku. Približno v istem času se v virih pojavlja tudi Herbert iz Gradaca v Beli krajini, za katerega so raziskave pokazale, da je prav tako izvirala s Turjaka²⁰ in je imel brata Majnharda, ki se je imenoval po Rožeku pri Dolenjskih toplicah in po Sovinjaku v Istri²¹. Vsi ti trije kraji so bili v 14. stoletju v posesti goriških grofov. Isto ime, isti izvor in isti gospod, sami po sebi govorijo za izenačenje Majnclinovega sina Herberta s Herbertom iz Gradaca. Toda kot je razvidno iz virov, sta se v prvi polovici 14. stoletja istočasno po Turjaku imenovala dva Herberta²². Eden je imel brata Folkerja in je bil poročen z dvorno damo goriške grofice Beatrikse Ano iz Rotaua²³ ter zagotovo ni bil identičen s Herbertom iz Gradaca, saj mu je le-ta 1326 prodal svojo posest, ki jo je imel ob

¹⁵ Gl. K. TROTTER, Die Herren, 535 in genealoška tabela na koncu, kjer je pomotoma izražena misel, da se je Majnclinova žena imenovala Berta.

¹⁶ J. ZAHN, CDAF, FRA II 35, št. 496.

¹⁷ J. ZAHN, CDAF, FRA II 35, št. 480.

¹⁸ F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 17.

¹⁹ CKSL, 1317, IV. 24. (*Ich Gerloch von Auersperg weilen Menzleins sun von Hopfenbach...tun kundt...das ich...mit der hant meines suns Wernharz, mit willen und rath meiner hausfrawn Kunigund und meiner bruder herm Herbardes und Hertleins, Heinrichs und Meinzleins...*); AS, listina 1317, V. 5., Žužemberk. Gerloch se je torej imenoval po Turjaku in v njegovem pečatu, ki ga je obesil na drugo v tej opombi omenjeno listino († S. GERLOCI DE OWERSPERCH), je tudi turjaški grb (iz trohriba rastoč tur). Gerlochova žena Kunigunda je verjetno izvirala iz Gamberka (Gallenberg): 1335 imenuje Gerlochov sin Bernhard Viljema iz Gamberka *Oheim* (AS, listina 1335, IV. 24.); to je (lahko) materin brat (M. Lexers *Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch*, Stuttgart 1986³⁷, 155).

²⁰ Glej 3. 2. 2.

²¹ Glej 3. 2. 7.

²² Npr. F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 42, 43.

²³ F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 37, 38, 50, 108.

turjaškem gradu²⁴. Problem razjasni listina iz 1335, s katero je Bernhard s Kravjeka prodal kastelanu v Ortneku 14 hub. Intitulacija te listine se glasi: *Ich Pernhart Gerlochs sun von Weinek, hern Herworts unt hern Mainharts pru^eder sun von Gretz unt von Razzek*²⁵. Bernhard s Kravjeka, Gerlochov sin, je torej bil nečak Herberta in Majnharda iz Gradaca oziroma Rožeka (ki sta torej Gerlochova brata in sta, kot vemo, izvirala iz Turjaka!). Kot smo zgoraj pokazali, pa je tudi Gerloch s Hmeljnika oz. Turjaka imel sina Bernharda in brata Herberta, kar pomeni, da se naši podatki točno pokrivajo in dovoljujejo naslednji sklep: okrog srede 13. stoletja se je po imenu neznana hči Pucilinusa s Hmeljnika poročila s Herbertom Turjaškim²⁶ in njun sin Majnclin Turjaški oz. Hmeljniški, poročen z goriško ministerialko Nežo Rihemberško, je dobil od goriškega grofa v fevd dvor na Hmeljniku ter postal goriški ministerial, z obvezo, da bo svoje potomce obojega spola poročal samo z goriškimi ministeriali²⁷. Od Majnclinovih sinov je Herbert (Turjaški) prodal svojo posest, ki jo je imel na Turjaku, se preselil v Belo krajino in se začel imenovati po goriškem Gradacu (ki ga je mogoče celo sam zgradil?), njegov brat Majnhard, drugi Majnclinov sin, pa je kot goriški ministerial bival na Rožeku in je bil poročen s hčerko goriškega ministeriala iz Sovinjaka v Istri. Gerloch, tretji Majnclinov sin je, kot smo videli, najprej bil duhovnik v Metliki, nato pa se je poročil in njegov sin Bernhard je sedel na Kravjeku južno od Stične. Vloga Majnclinovega rodu na goriških posestih v Slovenski marki in Beli krajini je torej bila veliko večja, kot se je zdelo na prvi pogled.

Kot kažeta listini iz 1290 in 1295 (gl. zgoraj), je bil Majnclin goriški ministerial in do njegove smrti, ki pada v obdobje 1309-1313, ga večkrat srečamo v spremstvu goriškega grofa Alberta II. in nato njegovega sina Henrika II. Tako je bil npr. 1295 postavljen s strani goriškega grofa za cenilca vrednosti gospodstva Žužemberk, ki ga je Henrik iz Lupoglava (Pazina) prodal Albertu II.²⁸; skupaj s Henrikom II. je bil poleti 1300 v Črnomlju, 1303 z njegovim očetom Albertom II. v Žužemberku, 1306 zopet s Henrikom II. v Metliki²⁹. Takrat mu je goriški grof zaradi zveste službe podelil v fevd dvor v trgu (*in Novofo*)³⁰. V naslednjih letih ga v grofovem spremstvu srečamo še v Višnji Gori, Novem gradu na Krasu, Gorici in Cucanei v Furlaniji³¹. V družbenem pogledu pa je moral biti njegov status relativno nizek, saj se v seznamih prič vedno omenja za in ne med

²⁴ Glej op. 22.

²⁵ AS, listina 1335, XI. 12.

²⁶ Okrog srede 13. stoletja se po Turjaku imenujejo trije bratje Herbert, Oton in Majnhalm; znana pa sta tudi Herbertova sinova Herbert in Majnhard (gl. F. SCHUMI, KUB II, register). 1292 pa se izrecno omenja *Maentzlin von Owersperch, Herwordes sun* (MDC VI, št. 225).

²⁷ HHStAW, SSL, 1295, VI. 24., Mehovo. Tekst listine glej v 4. 2. 1., op. 29.

²⁸ HHStAW, SSL, 1295, V. 13., Gorica.

²⁹ F. SCHUMI, AH II, str. 244, št. 7; AS, listina 1303, V. 11., Žužemberk; CKSL 1306, I. 6., Metlika.

³⁰ F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MKK 18, št. 18. Glej B. OTOREPEC, Srednjeveški pečati, 102.

³¹ F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 19; HHStAW, SSL, 1308, V. 20., Novi grad; AS, listina 1309, V. 25., Gorica; RB fol. 105, 105'.

goriški vitez³². V Majnclinovem času se je po Hmeljniku imenoval tudi neki Albert. Čeprav se večkrat pojavlja skupaj z Majnclinom, verjetno z njim ni bil v (najožjem) sorodstvu, saj je to ponavadi bilo označeno. Tako pa je npr. v seznamu prič neke koroške listine iz 1298 na prvem mestu naštet Majnclin s Hmeljnika, na zadnjih dveh pa Albert in njegov brat Reinhard³³; če bi bili bratje, bi skoraj zagotovo bili naštet skupaj. Je pa njegovo ime že v prvi znani generaciji gospodov s Hmeljnika nosil Albert (I.), ki se omenja med 1228 in 1246³⁴. Družbenega statusa Alberta II. glede na mesto, ki ga je zasedal v omenjenem seznamu prič iz 1298 ne bi mogli oceniti posebno visoko; je pa v nasprotju s tem v stiškem nekrologiju označen kot *dominus Albertus miles de Offenbach*³⁵.

Kakor dokazuje novoveški prepis stiških listin, so 23. junija 1324 bratje Albert, Henrik, Lovrenc in Gotlib s Hmeljnika podarili samostanu v Stični za pokojna brata Nikolaja in Bernharda ter starše tri kmetije³⁶. Na prvi pogled pomislimo, da so to bratje Gerlochovega sina Bernharda, ki bi bil po tej informaciji 1324 že mrtev. Toda to ne bo držalo, saj je ta še 1335 prodal klarisam v Mekinjah eno hubo³⁷. Od ostalih omenjenih v tem viru so nam od drugod znani še Nikolaj, Lovrenc in Rutlib, za katere pa nimamo informacij, da bi bili v sorodu z rodом Majnclina s Turjaka oz. Hmeljnika. Tudi njihov grb se razlikuje od Majnclinovega in Gerlochovega³⁸. Verjetno so bili potomci milita Alberta II. s Hmeljnika. Nikolaj, ki je bil 1324 že mrtev, je bil 1319 označen kot *servitor domini comitis Goricie*³⁹. Rutlib in Lovrenc pa se omejeta še večkrat. Med drugim sta bila 1335 med poroki ob poravnavi med Nikolajem in Dietrikom s Šumberka in Folkerjem in Herbertom s Turjaka⁴⁰. 1343 je Rutlib - ne ve se zakaj - padel v ortenburško ujetništvo in brata sta se svečano odpovedala maščevanju⁴¹. Lovrenc se tega leta zadnjič omenja v virih⁴², za Rutliba pa vemo, da je umrl pred 1. majem 1348. Takrat sta *Sophey Ru^Otlebs wibew von Hopphenbach und ich Nikil der Reyman i^er sun* prodala neko posest⁴³. Rutlibova vdova Sofija je izvirala z Jetrbenka in je bila prvič poročena z Markvardom Reynmanom z Bleda (iz tega zakona je bil tudi njen sin Nikolaj Reynman), ki je izviral iz rodu goriškega ministeriala Markvarda

³² Npr. HHStAW, SSL, 1308, V. 20., Novi grad; AS, listina 1309, V. 25., Gorica.

³³ MDC VI, št. 419. Druge omembe Alberta (in njegovega brata Reinharda): AS, listina 1296, XI. 24.; F. SCHUMI, AH II, str. 244, št. 7; str. 252, št. 38; J. ZAHN, CDAF, FRA II 35, št. 496; B. OTOREPEC, GZLj IX, št. 11.

³⁴ F. SCHUMI, KUB II, št. 59, 99, 170; W I, št. 519.

³⁵ M. KOS, Odlomki, 66 sl. Zapis ni datiran. M. Kos ga je datiral glede na omembe Alberta v drugih virih. Možno pa bi tudi bilo, da je mišljen Albert I. s Hmeljnika (1228-1246).

³⁶ J. M. GREBENC, Gospodarska ustanovitve, 54, št. 151.

³⁷ AS, listina 1335, IV. 24. (*Ich Pernhart Gerlochs sun von Hopphenbach*).

³⁸ V grbih na pečatih Nikolaja in Lovrenca s Hmeljnika je bila konjska glava: CKSL 1343, IV. 24. (orig. HHStAW, SSL); AS, listina 1343, V. 6., Stična; HHStAW, SSL 1343, V. 10.

³⁹ Note Stephanii Candelarii, sub 1319, V. 25., Čedad.

⁴⁰ F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 55. Gl. še 3. 2. 9. Herbert Turjaški je imel za ženo dvorno damo goriške grofice Beatrikse (gl. zgoraj op. 23).

⁴¹ CKSL 1343, IV. 24.

⁴² Glej op. 38.

⁴³ AS, listina 1348, V. 1.

iz Rittersberga (v Goriških Brdih)⁴⁴; ta je bil pred 1241 goriški kastelan na blejskem gradu⁴⁵.

22. marca 1339 naj bi goriška grofa Albert in Henrik podelila v fevd Majnhardu s Turjaka grad in gospostvo Hmeljnik, "ki ga je prej imel že Majnclin s Turjaka"⁴⁶. Iz tistega časa mi iz virov ni znan noben Majnhard s Turjaka. Med 1330 in 1369 se omenja Majnhard iz Rožeka, ki je, kot smo videli, bil sin Majnclina Turjaškega oz. Hmeljniškega. Ali je bil njemu 1339 podeljen še Hmeljnik? Na vsak način se je Albertova veja imenovala po Hmeljniku še po tem času. Izumrla je okrog 1440 in grad je od deželnega kneza dobil v fevd Jurij iz Črnomlja⁴⁷.

⁴⁴ Glej A. PLETERSKI, Župa Bled, 94 - 97; K. TROTTER, Die Burggrafen von Lienz, 104; F. KOS, Goriška Brda, 32.

⁴⁵ F. SCHUMI, KUB II, št. 112 (= W I, št. 488). Goriški grof je imel odvetščino nad briksenško posestjo na Bledu.

⁴⁶ F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 60 (samo kratek regist povzet po WISSGRILL, Schauplatz des landsässigen niederösterreichischen Adels, Wien 1794).

⁴⁷ J. JARC, Gospodje Črnomaljski, 120, 122; B. OTOREPEC, Hmeljnik, 216.

3. 2. 4. Kozjak

Kozjak nad vasjo Selce, kjer so danes ohranjene slabo vidne razvaline nekdanjega gradu¹, leži le dobra 2,5 kilometra vzhodno od enega najpomembnejših goriških gradov v Slovenski marki, Šumberka². Po njem se v prvi polovici 14. stoletja začne imenovati rod, ki ga moremo po njegovi družbeni poziciji uvrstiti med viteške. Že neposredna bližina goriškega Šumberka daje slutiti, da je šlo za goriško posest. To pa nam potrjuje listina iz 1338, s katero je goriški grof Ivan Henrik dal svoji ženi za jutrnjo in za ženilo celotno svojo posest na Koroškem, v Slovenski marki in Beli krajini, med gradovi v Marki pa se ob tej priliki omenja tudi Kozjak (*Gozziakch*)³. Kot je znano, je Žužemberk nastal na ozemlju, ki je prvotno pripadalo šumberškemu gospodstvu (še 1286 so kraji okrog Žužemberka naštet v okviru šumberške posesti)⁴, nekaj podobnega pa lahko predvidevamo tudi za Kozjak, ki ni mogel nastati dolgo pred prvo omembo (1332) in se je verjetno izločil iz šumberškega gospodstva.

O rodu samem nam je v času do 1374, to je do prihoda goriške posesti v Istri in v Marki pod Habsburžane, znano zelo malo. Odprto ostaja tudi vprašanje njegovega izvora, čeprav je seveda zelo vabljiva (in nedokazana) misel, da bi šlo za stransko vejo šumberških gospodov, ki bi na Kozjaku tudi postavila prvi grad⁵. Konec leta 1332 se tako prvič omenja *Mathey von Cozyak* kot priča v listini Otokarja iz Glogovice pri Šentvidu pri Stični, s katero je ta prodal klarisam v Mekinjah nad Kamnikom eno kmetijo⁶. Za Matejev družbeni položaj je gotovo značilen podatek, da je v seznamu prič naštet pred kamniškim kastelanom. Prav tako veliko pove listina iz aprila 1333, v kateri je Öttel s Šumberka prodal svojemu bratu dve hubi, pečatila pa sta njegova soseda Matej in Herman, *die zwey bruder von Kosiak*, ker izstavitelj ni imel lastnega pečata⁷. Matej se omenja še leta 1335, ko je bil skupaj s številnimi goriškimi vitezi iz Slovenske marke in Bele krajine (Hmeljnik, Soteska, Mehovo, Metlika, Gradac) porok v poravnavi med brati z goriškega Šumberka in Turjačani. Obe strani sta glede spornih vprašanj postavili po enega razsodnika in v primeru, da se ta dva ne bi mogla zediniti, je bil kot tretji, z odločilnim glasom, imenovan Matej iz Kozjaka⁸. Njegov brat Herman pa se v meni znanih virih zadnjič omenja 1341. Takrat je skupaj z Oetlom s Kozjaka pečatil listino Filipa Podlogarja (iz Podloga pri Rašici), s katero

¹ I. KOMELJ, *Srednjeveška grajska arhitektura*, 82.

² Gl. 3. 2. 9.

³ HHStAW, FU, št. 102, 1338, III. 1., Gorica.

⁴ Glej L. HAUPTMANN, *Krain*, 399 in 3. 2. 10.

⁵ Na žalost se ni ohranil noben grb oz. pečat kozjaških gospodov, ki bi omogočal primerjavo s šumberškim grbom, znanim s pečata (npr. AS, listina, 1333, II. 7.). Se pa 1333 omenja neki Öttel s Šumberka (gl. op. 7), 1341 pa je to ime nosil Oetel s Kozjaka (gl. op. 9). Morda gre za eno in isto osebo.

⁶ HHStAW, SSL, 1332, XII. 6.

⁷ CKSL, 1333, IV. 24. Prepis iz 18. stoletja, tako da pečati niso ohranjeni.

⁸ F. KOMATAR, *Das Schloßarchiv*, MMK 18, št. 55 (*Und wer daz, daz sich d^er vorgenante zwen unser sprecher mit ainander nicht verainen mochten, so haben wir paidenthalben genomen ain uberman Mathein den Kosiaker*).

se je ta podvrgel Turjačanom⁹. V kakšnem sorodstvenem razmerju sta bila, če sta bila, Herman in Oetl, ni znano. Zato pa vemo, da so Kozjakarji bili v sorodu s Podlogarji. 1382 je namreč Alhajda, sestra Rotliba s Kozjaka in žena Eberharda Podlogarja prodala Turjačanom svojo vas Veliki Ločnik pri Turjaku¹⁰. Rotlib s Kozjaka se prvič omenja že deset let pred tem, 1372, ko je pečatil v listini bratov iz Zgornje Krke¹¹, vmes pa ga v isti vlogi srečamo še parkrat¹². Nekoliko večjo veljavo je rod dosegel šele proti koncu 14. stoletja in v 15. stoletju. Tako se 1388 omenja *Albertus Kosiakher*, ki je bil kastelan v Kostanjevici¹³, njegov nečak Jurij s Kozjaka je isto funkcijo opravljal v Samoboru (?)¹⁴, *erwirdiger herr Wilham Kozziaker* je bil okrog 1420-1430 *erzbriester in der march und pharrer ze der Weissenkirchen* (= Bela Cerkev)¹⁵, 1472 pa se Ludvik Kozjakar omenja kot oskrbnik v Mehovu¹⁶.

⁹ F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 62.

¹⁰ F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 19, št. 227.

¹¹ AS, listina 1372, XI. 19.

¹² 1374 pečati Henriku iz Sichersteina (F. KOMATAR, Ein Cartular, št. 2); 1378, IV. 8., pečati v listini Frica iz Čreteža (F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 19, št. 210); 1378, VII. 19., pečati v listini Heranta iz Križa pri Žužemberku, s katero je ta podaril svojemu zetu *Perchtolden von Cosiak* in svoji hčerki Elizabeti neki vinograd (F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 19, št. 214). Rutlib s Kozjaka se omenja še leta 1384 in 1399 (J. M. GREBENC, Gospodarska ustanovitev, 78, št. 259; 82, št. 275).

¹³ J. M. GREBENC, Gospodarska ustanovitev, 79, št. 264.

¹⁴ F. KOMATAR, Ein Cartular, št. 30, 70.

¹⁵ F. KOMATAR, Ein Cartular, št. 42, 66; J. M. GREBENC, Gospodarska ustanovitev, 87, št. 298, 299.

¹⁶ F. KOMATAR, Ein Cartular, št. 91 (*phleger zu Meichaw*).

3. 2. 5. Mehovo

24. januarja 1277 je na Dunaju nemški kralj Rudolf zastavil goriškemu grofu Albertu za 600 mark srebra *castrum Michowe cum foro ad ipsum pertinente Zermenli ac aliis attinentiis*¹. Kot vemo, je približno v istem času Albertov brat Majnhard iz istega naslova prejel v zastavo dohodke in urade na Kranjskem in v Slovenski marki². Res je sicer, da so bile Majnhardove zasluge in pomoč Rudolfu v boju proti Otokarju Přemyslu mnogo večje od Albertovih, toda tudi ta je v vojni poleti 1276 v kraljevem imenu iz Furlanije vkorakal na Kranjsko in iz nje pregnal Otokarjeve zaveznike³, sedaj pa naj bi - za razliko od brata - kot nagrado za to prejel samo gospostvo s pripadajočim trgom? Pravi pomen Rudolfove zastavitve januarja 1277 nam razkrije šele geografija in predzgodovina mehovskega gradu.

Mehovo oziroma mehovski grad je stal nad vasjo s tipičnim imenom Podgrad pod severnim robom zahodnih Gorjancev. Je nad cesto, ki danes vodi iz Novega mesta v Metliko in Belo krajino⁴, v kateri leži tudi Črnomelj. Ta je po listini iz 1277 spadal pod Mehovo in je takrat nedvomno bil središče te pokrajine med Kolpo in Gorjanci. Ne samo, da je bil prvi in (do ustanovitve Metlike) edini trg v pokrajini, ampak je ob vzpostavitvi cerkvene organizacije s strani oglejskega patriarha 1228 postal tudi center župnije, ki je s svojimi štirimi podružničnimi cerkvami obsegala skoraj celo Belo krajino⁵. Po Črnomlju pa se je tudi imenovala v drugi polovici 13. stol. edina znana plemiška družina v pokrajini⁶. Toda med njim in Mehovim se dvigajo zahodni obronki z gozdovi močno poraščenih Gorjancev, ki oba kraja geografsko povsem ločujejo. Ta geografska meja pa je bila še v 12. stoletje tudi politična meja med Kranjsko oziroma nemško državo in ogrsko-

¹ F. SCHUMI, AH I, 239, št. 66 (original HHStAW, SSL); gl. tudi str. 240, št. 66 (sic!) z dne 1277, X. 2., Dunaj.

² W II, št. 185. Direktni vir o tej zastavitvi manjka. Po vesteh Janeza Vetrinjskega naj bi posojilo Rudolfu znašalo 20.000 mark srebra (JOHANNES VICTORIENSIS, *Liber certarum historiarum*, 248 sl., 288 sl. (= W II, št. 486)). Vemo, da je Majnhard na Kranjskem imel letno 1200 mark srebra dohodkov (W II, št. 307), kar pomeni, da je bilo za Rudolfa posojilo zelo ugodno, saj bi morala renta pri takrat običajni 10% obrestni meri prinesiti Majnhardu letno 2000 mark dohodka. Gl. H. WIESFLECKER, *Meinhard der Zweite*, 116. Glede časa zastavitve glej A. DOPSCH, *Die Kärntner-Krainer Frage*, 93 sl.; L. HAUPTMANN, *Krain*, 427 sl., je za leto 1279. Gl. A. VEIDER, *Die politischen Beziehungen*, 54, H. WIESFLECKER, *Meinhard der Zweite*, 115.

⁴ Krajevni leksikon Slovenije II, 522.

⁵ F. SCHUMI, KUB II, št. 59 (1228, X. 18.: *populum in regione, que Metlica dicitur, existentem errore cecitatis involutum et ritum gentilium quodam modo imitantem gremio ecclesie nostre utpote in conterminiis nostre diocesis constitutum a vero ovili errantem ad viam reduximus veritatis, statuentes in eadem provincia in loco, qui dicitur Schirmomel, consecrari ecclesiam in honore sancti Petri principis apostolorum, adiungentes eidem ut de ratione matri et magistre quatuor ecclesias in gremio eiusdem sitas*). D. KOS, *Bela krajina*, 52 sl.; J. HÖFLER, *O prvih cerkvah*, 38 sl.

⁶ Glej 3. 2. 1.

hrvaškim kraljestvom⁷, tako da je bil mehovski grad, ki se v virih prvič omenja 1215⁸, obmejna obrambna točka na kranjski strani.

Mehovo je bilo prvotno v posesti Puchsov, ki se imenujejo po Puxu v dolini zgornje Mure, od koder se je ena veja okrog 1135 naselila na svoja kranjska posestva in se začela imenovati po Višnji gori, svoja posestva in ministeriale pa je imela raztresene po celi Dolenjski⁹. Okrog 1162 se v spremstvu Henrika Prisa iz štajerske veje Puchsov omenja tudi *Hartwic de Micho*¹⁰. Nato do 1200 nimamo nobenih podatkov. Iz tistega časa pa nam je znana listina madžarskega kralja Emerika (Imre), ki sporoča, da je *quidam nobilis de Teuthonia nomine Albertus de Michouo... cuius terra a latere ducatus Slavonie iuxta Podgoryam et Gorichiam esset sita* za časa njegovega očeta Bele III. (1173-1196) neprestano vdiral v sosednja komitata Podgorje in Gorica, dokler ga ni premagal Štefan Goriški (kasnejši Babonići oz. Blagajski). Bela je Štefana zato nagradil z grbom in mu podelil posest Vodice¹¹. Listina je v obliki, kot je ohranjena, sicer falsifikat, toda kar zadeva podelitev posesti in povod zanjo, je, kot je ugotovil Hauptmann, njena avtentičnost potrjena z dvema kraljevima diplomama iz 1241 in 1269¹². Hauptmannu gre tudi zasluga, da je v Albertu Mehovskemu prepoznal Alberta, grofa Višnjegorskega (1177-1209), ki je bil nečak zgoraj omenjenega Henrika Prisa. Toda njegovo ozemlje je lahko mejilo na Podgorje in Gorico le, če je posedoval Belo krajino. Ob spodnji Krki so sredi 12. stoletja koroški Spanheimi premaknili politično mejo Kranjske na škodo Hrvaške vse do Bregane in še preko Gorjancev (Žumberk)¹³, zahodno od njih pa so podobno ofenzivo sprožili Puchsi oziroma Višnjegorci, ki so z Mehovega - ta je tako iz obrambne postojanke postal izhodiščna točka za ofenzivo preko Gorjancev - nekje med 1135 in 1172 prodrli v Belo krajino in jo ločili od Hrvaške¹⁴. Sedaj lahko tudi razumemo podatek iz 1277 o pripadnosti Črnomlja k Mehovemu. Iz Mehovega je bilo novo ozemlje zavzeto in je bilo zato k njemu tudi priključeno. Rudolf je tako 1277 zastavil goriškemu grofu Albertu celo Belo krajino, katere upravni sedež je bilo Mehovo!

Pravilnost Hauptmannovih izvajanj glede Alberta Mehovskega oz. Višnjegorskega potrjuje tudi nadaljni razvoj. Kot je znano, je bila Albertova hči Sofija poročena z istrskim mejnim grofom Henrikom IV. Andeškim, kateremu je

- ⁷ L. HAUPTMANN, *Krain*, 349-351; M. KOS, *Začetki*, 173 (zemljevid); D. KOS, *Bela krajina*, 5 sl.
- ⁸ F. SCHUMI, *KUB II*, št. 30 (*sub castro Michow*). Podobno funkcijo je nekoliko bolj proti vzhodu, prav tako pod Gorjanci, imel Prežek. Gl. npr. P. BLAZNIK, *Zemljiška gospodstva*, 50 sl.
- ⁹ L. HAUPTMANN, *Krain*, 394 sl.; ISTI, *Grofovi Višnjegorski*, 223 sl. in genealoška tabela.
- ¹⁰ MDC III, št. 1041.
- ¹¹ L. THALLOCY, *Codex diplomaticus*, št. 1.
- ¹² L. HAUPTMANN, *Krain*, 406. Tako že L. THALLOCY, *Die Geschichte*, 4 sl. O Baboničih gl. tudi M. KOS, *Odnosaji*, 2 sl.
- ¹³ Nekdanji grad Sicherstain pri Kravlaku v Žumberku je stal še na kranjski strani, saj so se gospodje, ki so se imenovali po njem, v listinah vedno pojavljali v okviru plemstva iz Kranjske oz. Slovenske marke. Glede omemb gl. M. KOS, *Gradivo za historično topografijo II*, 551, glede grba (*spanheimski elementi*?) pa 3. 2. 1., op. 27.
- ¹⁴ L. HAUPTMANN, *Krain*, 406; ISTI, *O postanku*, 98 sl.; M. KOS, *Začetki*, 174; M. MIKLAVČIČ, *Premik*, 133 sl.; D. KOS, *Bela krajina*, 6 sl.

po očetovi smrti 1209 prinesla celotno višnjegorsko dediščino¹⁵, med njo pa je bilo tudi Mehovo, saj je Henrik IV. 1215 odstopil freisinškemu škofu Otonu 50 hub pod mehovskim gradom, ki jih je nato od škofa prejel nazaj v fevd¹⁶. Po Henrikovi smrti je andeško-višnjegorska dediščina pripadla Frideriku Babenberžanu¹⁷ in v deželnoknežjem urbarju iz njegovega časa je med kranjskimi posestmi naštet tudi Mehovo. Še posebej zanimiva je omemba, da tamkajšnji militi dajejo za kmetije, ki jih imajo, kragulje in sokole¹⁸. Najkasneje v tem času, morda pa tudi že prej, je na mehovskem gradu sedel kastelan¹⁹, to je zastopnik in predstavnik gospoda na gradu. Ob poroki z Nežo Andeško, vdovo po zadnjem Babenberžanu Frideriku, je pod koroškega vojvodo Ulrika Spanheimskega poleg ostale višnjegorske dediščine prešlo tudi Mehovo z Belo krajino, ki je v njegovih rokah ostalo do njegove smrti 1269²⁰. Iz tega časa (1266) je znan *dominus Offo de Meichowe*²¹, ki je morda izviral iz prav tako spanheimske Kostanjevice ob spodnji Krki²². Se pa že 1259 v spremstvu goriškega grofa Majnharda na gradu Tirol pojavi neki *Heinricus de Meicho*²³.

Kot smo že na začetku videli, je bilo nato Mehovo januarja 1277 zastavljeno Albertu II. Goriškemu. S tem v zvezi je oktobra istega leta Albertov brat Majnhard dal kralju Rudolfu poročstvo za svojega brata, da bo le-ta, ko mu bo Rudolf vrnil šeststo mark srebra, *castrum Meichow cum eius pertinentiis libere sine contradictione qualibet resignabit*²⁴. Toda kot nam kaže kasnejši razvoj, Rudolf posojila nikoli ni vrnil in Mehovo je ostalo v goriških rokah. Tako se je Albert II. ob svojem drugem obisku v Slovenski marki in Beli krajini leta 1290 mudil tudi na Mehovem, kjer je *in castro nostro Mychow* tudi listinil²⁵. Njegove listine pa nam razkrivajo, da se je tam mudil še leta 1293 in 1295²⁶. Ob delitvi goriške posesti

¹⁵ B. GRAFENAUER, Zgodovina II, 353.

¹⁶ F. SCHUMI, KUB II, št. 30 (= J. ZAHN, CDAF, FRA II 31, št. 126).

¹⁷ L. HAUPTMANN, Krain, 412.

¹⁸ A. DOPSCH, Die landesfürstlichen Gesamturbare der Steiermark, 52 (*preterea nisos et accipitres dant milites, qui habent mansos bene 80*).

¹⁹ F. SCHUMI, KUB II, št. 170 (*Meinhardus castellanus in Maichow*): listina oglejskega patriarha Bertolda z dne 1250, VIII. 13., Stična, s katero je potrdil stiškemu samostanu vsa njegova dotedanja posestva. Nedatirana donacija mehovskega kastelana samostanu se je izvršila med 1136 (ustanovitev samostana) in izdajo omenjene listine. Gl. M. MIKUŽ, Topografija, 37. Toda indikativno je, da ta zapis v listini sledi onemu, s katerim je istrski mejni grof Henrik IV. Andeški predal samostanu svojo posest v Stehanji vasi in Loki. To pa se je zgodilo 1228, saj nam je znana darovnica (F. SCHUMI, KUB II, št. 56). Tako je moč domnevati, da spada tudi umestitev mehovskega kastelana morda bolj v 13. kot 12. stoletje.

²⁰ Še 1268 je poklonil faro sv. Petra v Črnomlju z vsemi podružnicami Nemškemu viteškemu redu v Ljubljani (B. OTOREPEC, GZLj X, št. 9). Gl. D. KOS, Bela krajina, 54.

²¹ F. SCHUMI, KUB II, št. 363.

²² Offo iz Kostanjevice se skupaj s svojimi brati večkrat pojavlja v listinah vojvode Ulrika: F. SCHUMI, KUB II, št. 162, 198, 318, 355, 371, 397; B. OTOREPEC kot v op. 20.

²³ W I, št. 668. V listini za Stično iz 1250 (gl. op. 19) se verjetno omenja isti *Heinricus de Maichow*.

²⁴ F. SCHUMI, AH I, 240, št. 66 (1277, X. 2., Dunaj).

²⁵ F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 16. Albert je prvič bil v Beli krajini - vsaj sodeč po krajih izstavitve njegovih listin - leta 1286, ko je listinil v Črnomlju (J. ZAHN, CDAF, FRA II 31, št. 396).

²⁶ J. ZAHN, CDAF, FRA II 31, št. 405 (1293, VII. 2., *Datum apud Meychowe*); F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 17 (1295, VI. 25., *Datum et actum in castro nostro Michow*).

1307 med Albertova sinova Henrika II. in Alberta III. je moralo Mehovo pripasti Henriku, kajti njemu je šla *deu March mit der Metlik und swaz gu^ots ze Chrain ist*²⁷. In ko je njegov sin Ivan Henrik 1338 dal svoji ženi Ani, hčerki Friderika Lepega, za jutrnjo svojo posest na Koroškem in v Marki ter Beli krajini, je med naštetimi gradovi tudi *Michow*²⁸. Z njegovo zgodnjo smrtjo (še 1338) je izumrla veja Henrika II. in vsa goriška posest je pripadla trem sinovom Alberta III., ki so si jo 1342 zopet razdelili med seboj. Ob tej priliki je Albertu IV., kot je znano, pripadla goriška posest v Istri in v Slovenski marki, v okvir katere je spadalo tudi Mehovo, Majnhardu in Henriku pa vsa ostala²⁹. Vendar se je med brati kmalu pojavilo že toliko spornih vprašanj in tudi konfliktov, da so jih morali prepustiti dvema razsodnikoma: grofu Ulriku iz Pfannberga in Hardegenu iz Ptuja. Iz listine, ki sta jo ta dva izstavila 2. septembra 1345 v Gradcu na Štajerskem o spornih vprašanjih med Albertom na eni ter Majhardom in Henrikom na drugi strani, *di si gegen einander gehapt habent seit der zeit, da si mit einander getailt habent*, izvedemo tudi, da je Albert, ki je imel od svojih bratov v zastavi gospostvo in grad Weidenburg v ziljski dolini³⁰, le-tega hotel zastaviti naprej, da bi si z zastavnino, ki bi jo za to dobil, povrnil Mehovo, ki ga je zastavil³¹. V začetku štiridesetih let 14. stoletja so se namreč goriški grofje zapletli v več zaporednih vojn. 1340 se je začelo vojskovanje z oglejskim patriarhom Bertrandom, kmalu zatem pa se je Albert zapletel zaradi posesti v Istri še v konflikt z Benetkami, ki je 1344 prerasel v odkrito vojno³². Vse to vojskovanje je seveda zahtevalo veliko denarja, ki so ga Goriški dobivali tudi tako, da so zastavljali svoja posestva. Tako sta Majnhard in Henrik 1343 zastavila grofom iz Krupe grad in gospostvo Švarcenek na Krasu³³, iz istih razlogov pa je moral Albert med 1342 in 1344 (vojna z Benetkami) zastaviti (na žalost ne vemo komu) tudi Mehovo in Višnjo Goro³⁴.

Grof praviloma ni mogel zastavljati gradov oziroma gospostev, ki jih je podelil v fevd, ampak le tista, ki so stala neposredno pod njegovo upravo in na katera je ponavadi kot svoje zastopnike in čuvarje postavljaj kastelane. Le-te je lahko po svoji volji tudi odpoklical. Kot smo videli je na mehovskem gradu že v andeški ali spanheimski dobi sedel kastelan, to pa se verjetno ni spremenilo niti v času goriškega gospostva. Zanimivo je, da se v listinah, ki jih je Albert IV. izstavil na Mehovem 1290, 1293 in 1295, niti med pričami ne omenja tamkajšnji kastelan

²⁷ MDC VII, št. 438.

²⁸ HHStAW, FU, št. 102, 1338, III. 1., Gorica.

²⁹ MDC X, št. 161.

³⁰ Albert je imel Weidenburg v zastavi že pred delitvijo goriških posesti 1342 za 1700 mark oglejskih pfeningov (MDC X, št. 160). Glej tudi H. WIESSNER-M. VYORAL-TSCHAPKA, Burgen, 39 sl.

³¹ HHStAW, SSL 1345, IX. 2., Gradec (*So sprechen wir umb den satzz Waidenberch, den graf Albrecht inne hat, daz er den wol versatzen mach, wo er wil, mit der vorgeantten seiner pruder guten willen... auch haben wir gesprochen, ob graf Albrecht Waidenberch di vest versetzen mag, da zer Meychaw di vest mit demselben gut losen schol an allez geverd*).

³² C. CZOERNIG, Das Land, 545; P. PASCHINI, Storia II, 254 sl.; C. de FRANCESCHI, Storia documentata, 29 sl.

³³ M. KOS, Odnosaji, 14 in št. 2; D. KLEN, Fragmenti, 159.

³⁴ Kot v op. 31 (*Und schullen si dem ee genanten graf Albrechten sein vest Weytselberch dar umb losen auf di weinachten, di schierist choment, und schullen im daz gut machen*).

oziroma kdor koli, ki je bil tam. Tako se šele 1297, torej dvajset let po goriški pridobitvi Mehovega, v listini goriškega grofa Alberta II., izdani v Ljubljani, med pričami omenja tudi *Wolvingus de Michowe*³⁵. Gotovo je tako pozni prvi omembi vsaj delno vzrok skromnost gradiva, ki nam je na razpolago. 1303 mu je Albert, potem ko je ocenil *fidelia seruicia que nobis prefatus Vulvingus hactenus exhibuit*, podelil v fevd posest, ki jo je Volfing kupil od Konrada Galla³⁶, leta 1300 pa je Volfing označen kot *officialis*³⁷.

Istega leta se prav tako v listini goriškega grofa Alberta II. kot priča omenja *Otto, plebanus de Meichov, notarius noster*, 1306 pa je v Gorici, v listini Henrika II., označen kot *her Otte der chaplan, der pharrer von Meicho*³⁸. Da je bil župnik na Mehovem pisar goriškega grofa, ni bilo nič izjemnega. Kleriki (župniki in kanoniki) se v goriški pisarni konstantno pojavljajo in jih niti ni bilo tako malo³⁹. Povsem pa odstopa od znane prakse dejstvo, da je bil Oton tudi potem, ko je postal kaplan na goriškem gradu, še naprej povezan z goriško pisarno. Z izjemo Otona ni znan primer, da bi kaplan, ki je skrbel za službo božjo na dvoru, imeli kakšno vlogo tudi v pisarni⁴⁰. Na vsak način pa pomeni kaplanstvo za Otona napredovanje, saj je tako prišel v krog goriškega dvora.

V 14. stoletju se po Mehovem imenuje večje število ljudi, o katerih pa zaradi pomanjkanja podatkov zelo malo vemo; nejasna so tudi njihova sorodstvena razmerja. Zaradi dejstva, da sta bila grad in gospostvo pod neposredno goriško upravo (kastelanstvo), moramo računati z možnostjo, da so se na mehovskem gradu menjavali pripadniki različnih rodov. Značilno za ljudi, ki se imenujejo po Mehovem je, da se v virih večinoma pojavljajo v zvezi z goriškimi grofi: bodisi, da nastopajo kot priče v listinah (teh primerov je največ), katerih izstavitelji so bili Goriški, bodisi, da so od njih prejeli v fevd. Tako se v letih 1315-1317 v spremstvu goriškega grofa Henrika II. pojavlja tudi vitez Viljem z Mehovega⁴¹. 1320 se v Kamniku med pričami v listini Nikolaja iz Črnelega pojavi tudi *Ru^epel von Meychow*⁴², ki ga nato srečamo 1330, ko je pečatil v zadevi Henrika z Otočca, med pričami pa je med goriškimi vitezi iz Gradaca, Rožeka in Gotnika bil prisoten tudi Nikolaj z Mehovega⁴³. Oba srečamo skupaj še 1332, ko sta bila priči v listini Planinskih, in 1335, ko izvemo, da je bil Rupel zet Nikolaja⁴⁴, kar pomeni, da se je verjetno na Mehovo priženil. B. Otorepec je že 1954 opozoril,

³⁵ CKSL 1297, VI. 5., Ljubljana (prepis iz 17. stol.).

³⁶ AS, listina 1303, V. 11., Žužemberk.

³⁷ F. SCHUMI, AH II, 252, št. 38.

³⁸ MDC VII, št. 23 (= F. SCHUMI, AH II, 243, št. 3); TLA PAU 249 (1306, IV. 24., Gorica).

³⁹ Gl. K. STARZACHER, Beiträge, 59; A. VEIDER, Die Verwaltung, 115 sl.

⁴⁰ A. VEIDER, Die Verwaltung, 115. Otona srečamo kot pisarja ali kaplana še večkrat: MDC VII, št. 113 (1301, XI. 19.), št. 163 (1303, I. 30.); HHStAW, SSL, 1313, VI. 5., Heunfels.

⁴¹ MDC VIII, št. 300, 348. Slednje = TLA I 41 (1317, II. 16., Oglej). Povsem identičen tekst, le da v drugem prepisu, ima TLA P 1165, vendar je tam napačno datiran v 1319, II. 21., Oglej (datacija je delno neberljiva!).

⁴² AS, listina 1320, V. 4., Kamnik.

⁴³ AS, listina 1330, VI. 26. Rupel je pečatil v tuji zadevi tudi 1332 (AS, listina 1332, I. 6.)

⁴⁴ CKSL 1332, V. 25.; F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 55 (*Niclauen von Meichau und seinen aidem Ru^epelin*).

da imajo gospodje z Mehovega (sklicujoč se na Hansa Mehovskega 1438) enak grb kot gospodje iz Mengša nad Ljubljano (dva navznoter obrnjena trnka) in da je Friderik z Mehovega 1328 kupil štiri hube v Pšati severno od Mengša ter da se v listini iz 1332 med pričami skupaj omenjajo Friderik in brata Herman ter Gizelbert iz Mengša in Hertel ter naš Rupel z Mehovega⁴⁵. Te Otorepčeve ugotovitve pa lahko dopolnimo še z nekaterimi novimi podatki. Na zgoraj omenjeni listini iz junija 1330 (gl. op. 43) je obešen tudi pečat Rupla z Mehovega, iz katerega je razvidno, da je imel enak grb kot Mengeški. Januarja 1332 sta Hertel iz M. in Rupel z Mehovega pečatila v zadevi Eberharda iz Semiča, vendar sta njuna pečata na žalost odtrgana⁴⁶. Toda ta Hertel iz M. ni bil nihče drug kot *Haertel* iz Mengša, ki je pečatil 1320 v listini Nikolaja iz Črnelega, kajti njegov grb na pečatu je enak, kot ga je imel Rupel iz Mehovega, ki je bil v isti listini za pričo⁴⁷. Na podlagi povedanega lahko sklepamo, da je Rupel iz Mehovega izviral iz Mengša in da je v svoj nov dom, kamor se je priženil, prinesel tudi grb, ki so ga - kot navaja že Otorepec - mehovski gospodje imeli še v 15. stoletju; ti so torej po moški strani bili potomci Mengeških.

Toda to še ni vse. Hertel iz Mengša je imel brata Heinzleina. Obema je 1335 vdova po Frideriku iz Mengša prodala del od svojega deleža na tamkajšnjem gradu⁴⁸. Ta Heinzlein pa je identičen z *Ainczel von Mangespu^erch chu^echmaister der edelen Beatrisen grefinne von Go^ecz* - kajti oblike Heinzel, Ajncil, Ajncman, Hajnc in podobno so le druge oblike imena Henrik⁴⁹ -, ki je oktobra 1334 bil v Gorici porok za svojega brata Ortolfa iz Mengša nasproti židovskim bankirjem v Čedadu; na listino je omenjeni Heinzlein oz. Ainczel obesil tudi svoj pečat, ki vsebuje nam že znani grb (v obliki dveh navznoter obrnjenih trnkov)⁵⁰. Že 1321 se kot bratje omenjajo Henrik, Hertlin in Ortolf iz Mengša⁵¹. Gornja izvajanja nas tako pripeljejo do sklepa, da je v prvi četrtini 14. stoletja ena veja gospodov iz Mengša stopila v goriško službo, to pa se je odrazilo tudi v tem, da se je eden izmed njih nato priženil na goriški grad Mehovo.

Čeprav Valvasor poroča, da naj bi rod gospodov z Mehovega živel še sredi 16. stoletja⁵², pa je prav Hans Mehovski, katerega grb iz 1438 je enak Ruplovemu iz 1330, zadnji svojega imena⁵³, o katerem imamo podatke. Že pred 1468 je mehovsko gospodstvo prevzela deželna komora, ki ga je dajala naprej v zakup⁵⁴.

45 B. OTOREPEC, Iz preteklosti, 26. Listino iz 1332, I. 6., hrani AS.

46 AS, listina 1332, I. 6.

47 Gl. op. 42.

48 B. OTOREPEC, Iz preteklosti, 27.

49 Gl. H. EBNER, Kurz- und Kosenamen, 118 in M. KOS, Doneski, 2.

50 AS, listina 1334, X. 2., Gorica. Henrik iz Mengša se omenja kot kuharski mojster goriške grofice Beatrikse, ki je bila v tistem času skrbnica svojega mladoletnega sina, goriškega grofa Ivana Henrika, še 1336 (DG, AT XIV, str. 57).

51 B. OTOREPEC, Iz preteklosti, 26.

52 J. W. VALVASOR, Die Ehre XI, 359.

53 Po Mehovem se v 14. stoletju v posameznih listinah imenujejo še Filip in njegova dva sinova Majnhard in Filip (HHStAW, SSL, 1311, XII. 15., Gorica; AS, listini 1322, VIII. 15., Kostanjevica; 1322, IX. 1., Kostanjevica), brata Friclajn oz. Friderik in Perhtlajn oz. Bertold (AS, listine 1328, II. 21.; Planina, 1347, VI. 24.; 1351, II. 3.; 1353, IV. 6.; Žužemberk; 1364,

- VI. 24. ; F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 83), Henrik (Hainczlein), kateremu je 23. junija 1367 v Metliki (AS, listina) goriški grof Albert podelil v fevd *ain hofstat gelegen zem Neunmarcht in der Metlik an der rinchmawer*, ter Andrej in njegova žena Gertruda (1385, VIII. 11. : F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 19, št. 240).
- 54 D. KOS, Bela krajina, 24.

3. 2. 6. Metlika

Ime Metlika pomeni v 13. stoletju pa tudi še kasneje pokrajino (*regio, provincia, provinciola, districtus*), kraj v Beli Krajini, ki kasneje nosi to ime, pa se v tistem času imenuje Novi trg (v Metliki)¹. Šele proti koncu 14. stoletja se zanj ustali ime Metlika. Metlika je po svojem nastanku mlajša od Črnomlja, ki se kot trg omenja že 1277², to pa izraža tudi njeno prvotno ime - Novi trg³. Prvič se omenja leta 1300, ko se je v listini goriškega grofa Henrika II, izdani v Črnomlju, po njej imenoval *Wieschotzer de Novo foro*⁴. Henrik II. se je januarja 1306 tudi sam mudil v Metliki⁵ in že pod njim je trg - kot je razvidno iz potrdilne listine goriškega grofa Alberta IV. iz 1365⁶ - dobil posebne pravice⁷. Vzpon Metlike v 14. stoletju je bil skokovit, kar je v veliki meri posledica vedno pomembnejše ceste, ki je preko Novega mesta, Mehovega in Metlike povezovala Kranjsko in Slovensko marko s sosednjo Hrvaško, kjer so goriški grofje med tamkajšnjim plemstvom imeli dobre zveze, zaveznike in partnerje⁸. Že v goriški dobi (do 1374) je tako Metlika dobila obzidje⁹, v kraju se omenjajo meščani (= tržani)¹⁰ in trški sodnik¹¹,

¹ Glej M. KOS, Gradivo za historično topografijo I, 364, 365. V našem pregledu je ime Metlika uporabljano kot krajevno in ne kot pokrajinsko ime!

² F. SCHUMI, AH I, 239, št. 66.

³ M. KOS, Začetki, 174.

⁴ F. SCHUMI, AH II, 244, št. 7.

⁵ AS, listina 1306, l. 6. , *actum et datum in Nouo foro super pontem*; F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 18 (1306, l. 7. , *actum et datum in Novo foro de Metlica*).

⁶ M. KOS, Iz metliškega mestnega arhiva, št. 1. Listino je z napačnim datumom 30. april 1305 (namesto pravega: 29. april 1365) po prepisu z začetka 19. stol. objavil tudi F. SCHUMI, AH II, 208, št. 1. M. Kos je ob objavi besedila listine priobčil tudi fotografijo originala, na katerega je precej poznejša roka pripisala letnico 1305. Danes se ta listina nahaja v AS, pripisana letnica pa je popravljena v 1365, kar se je torej zgodilo po Kosovi objavi 1937/39. Glej fotografijo v Zgodovina Slovencev, 210, oziroma pri D. KOS, Bela Krajina, 50.

⁷ Torej pred 23. aprilom 1323, ko je umrl Henrik II. (DG,AT XIII, št. 84). Ali morda že za Henrikovega obiska v Metliki 1306? Na vsak način je Metlika dobila mestne pravice za Kostanjevico, ki je svoj privilegij prejela okrog 1300. Kostanjeviški privilegij je postal vzorec podobnih privilegijev za celo vrsto kranjskih mest, Metlika pa v tej genealogiji stoji na prvem mestu: S. VILFAN, Novomeški mestni privilegij, 88 sl. M. KOS, Iz metliškega mestnega arhiva, 25, misli na čas pred 1335, ko je umrl koroški vojvoda, tirolsko-goriški grof in skrbnik goriškega grofa Ivana Henrika (sina Henrika II.), Henrik. Toda majnhardinska linija goriško-tirolskih grofov ni nikoli imela v posesti Bele krajine in v potrdilni listini iz 1365 omenjeni *unser vetter* [Alberta IV.] *seliger graf Hainrich von Gorcz und Tyrol* je lahko le Henrik II. , ne pa koroški vojvoda Henrik, ki je v svoji titulaciji praviloma vedno nosil naslov koroškega vojvode in od 1307 tudi češkega (in poljskega) kralja (glej npr. MDC VII, VIII, IX, register). Tudi S. VILFAN, Novomeški mestni privilegij, 89 in op. 5, napačno meni, da je Metlika dobila mestne pravice od Henrika Koroškega iz majnhardinske veje goriških grofov, ki je takšne pravice v resnici podelil Kostanjevici. Po M. Kosu povzema tudi D. KOS, Bela krajina, 46, medtem ko ima B. OTOREPEC, Srednjeveški pečati in grbi, 102, že pravilno pred 1323. Privilegij za Metliko Henrika II. danes ni ohranjen, je pa obstajal vsaj še leta 1365, saj je bil predložen Albertu IV. (...*daz wir gesehen haben die priefe die unser vodem seliger gedechnisse und sündereich unser vetter seliger graf Hainrich ze Gorcz und Tyrol geben habent den pürgern zem Newnmarkt in der Metlich*).

⁸ M. KOS, Odnosaji, 1 sl. Pomen te poti se je še povečal, ko je bilo 1365 ustanovljeno Novo mesto, a že pred tem je tam bilo tržišče (na kar kaže toponim Markstatt). Gl. M. KOS, Ustanovitve, 310 sl. ; F. GESTRIN, Trgovsko prometni položaj, 130 sl. ; D. KOS, Bela krajina, 45.

⁹ AS, listina 1367, VI. 23. , Metlika (*zem Neunmarkt in der Metlik an der rinchmawer*).

tamkajšnja skupnost pa je imela tudi že svoj pečat¹². Hkrati je bila Metlika tudi sedež glavarja, grofovega namestnika in zastopnika v grofiji (= deželi; glej 4. 1. 2.), v katero se je razvila goriška posest v Slovenski marki in Beli krajini¹³. V Metliki je goriški grof Albert IV. 1365 tudi izdal privilegij s posebnimi pravicami za plemstvo v grofiji¹⁴ in sploh se je večkrat mudil tam (gl. spodaj op. 23, 24).

V Metliki je stal tudi grad¹⁵ in na njem je verjetno sedel plemiški (viteški) rod, ki se je imenoval po Metliki. Nasplošno vemo o njem zelo malo. Prvič stopijo metliški gospodje pred nas z zgoraj omenjenim Wieschotzerjem⁴. Prejkone je bilo v njihovih rokah tamošnje kastelanstvo, pomembna pa je bila predvsem njihova vojaška vloga. Tako je maja 1309 goriški grof Henrik II. podelil bratom Seifridu, Ulriku, Dietleibu, Dietherju in Dietrichu iz Metlike, sinovom Poye, za vojaško službo v Slovenski marki in na Kranjskem tostran Save in proti Madžarom (= Hrvaški) en dvor, za vojaško službo izven dežele pa še dve selišči¹⁶. Od naštetih bratov naj bi Seifrid 1332 skupaj z Wozaltom pričal v listini goriškega grofa Ivana Henrika v Gorici¹⁷, 1344 pa je bil neki Ulrik trški sodnik (gl. op. 11). *Wozalt von dem Nevn Marcht in der Metlich* se omenja še 1335 in 1341. Najprej je bil skupaj s še številnimi goriškimi vitezi (Gradac, Rožek, Hmeljnik, Soteska, Mehovo, Kozjak) porok Nikolaju in Dietriku s Šumberka v poravnavi s Folkerjem in Herbertom s Turjaka¹⁸, nato (1341) pa je dal svojemu zetu Grejnerju iz Zgornje Krke doto za svojo hčerko Elizabeto v obliki šestih hub s pripadajočo žitno desetino, ki so vse ležale izven Bele krajine. Na listino je obesil tudi svoj pečat¹⁹. 1330 se omenja še neki Maurer iz Metlike²⁰, 1346 pa sta izpričana brata Henrik in Konrad, sinova pokojnega Henrika Czemsarja iz

10 Gl. op. 6 in 9 ter AS, listina 1365, X. 14. (*pu^orger*).

11 F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 71 (*Ulreich richter ze dem Newenmarcht*).

12 Mestni pečat je prvič ohranjen šele na listini iz 1444, ko se tudi prvič omenja v koroboraciji, vendar je po sfragistični in paleografski analizi gotovo vsaj iz prve polovice 14. stoletja: B. OTOREPEC, Srednjeveški pečati in grbi, 102 sl.

13 J. W. VALVASOR, Die Ehre XI, 385.

14 E. SCHWIND - A. DOPSCH, Ausgewählte Urkunden, št. 120. Istega dne je Albert IV. tudi potrdil metliškim meščanom (tržanom) njihove pravice (gl. op. 6).

15 HHStAW, FU, št. 102, 1338, III. 1. , Gorica (*...auf die Medlich und die vesten, die darinne gelegen sint. Neu^enmarkht, Gretz, Scherno^emel...*).

16 AS, listina 1309, V. 25. , Gorica (*...daz si daz selbe gu^ot sullen nuczen und niezzen und besitzten mit solhen gelubden daz si uns und unsern erben mit harnasch dien und warten sullen zze allen zeiten ain dem lande ouf der March und ze Chrain dissehalben der Sawe und gegen Vngern al verre unserr geswey gebit wert als verre ouch und si volenden mu^egen. Wolt wir sei fu^erbaz senden oder fu^eren ouzer lande, so sullen wir in helfen und geben daz si ez vol enden mu^egen*).

17 F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 23. Komatar je regist objavil po prepisu iz 16. stol. in ga je datiral s 14. junijem 1317. Toda takrat Ivan Henrik sploh še ni bil rojen. Ker je listina datirana po indikciji (*in der 15. indiction des viertzehenden tags eingeeunden junio*), gre verjetno za leto 1332. To je edina petnajsta indikcija, ki pade v čas življenja Ivana Henrika (1323-1338).

18 F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 55.

19 AS, listina 1341, V. 12. V grbu na pečatu je Wozolt imel stolp s tremi cinami, polkrožnimi vrati in trikotno streho. Glede posesti Metliških glej D. KOS, Bela krajina, 24.

20 MDC IX, št. 316.

Metlike, ki sta bila vojaška najemnika v službi Čedadcev²¹. To je tudi vse, kar vemo o plemičih, ki se imenujejo po Metliki.

Na koncu je potrebno še omeniti, da so v sami Metliki imeli od goriških grofov v fevdu posest tudi drugi plemiči iz goriške grofije v Slovenski marki in Beli krajini. Tako je že 1306 goriški grof Henrik II. podelil svojemu "zvestemu" Majnclinu s Hmeljnika v fevd en dvor *in Novofo*²², 1367 pa je Albert IV. podelil Hajnclinu z Mehovega v fevd en voštat (Hofstat) pri mestnem obzidju²³ in 1370 še Otonu iz Semiča voštat in hišo *gelegen in dem ek dacz dem Newnmarcht in der Metlik*²⁴. Oton pa je že odprej imel v trgu eno hišo (gl. op. zgoraj). Omenjeni fevdi so bili oproščeni plačevanja davkov²⁵.

²¹ B. OTOREPEC, GZLj IX, št. 22.

²² F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 18.

²³ AS, listina 1367, VI. 23. , Metlika (*...ain hofstat gelegen zem Neunmarcht in der Metlik an der rinchmawer und stözzt an der ainen seiten an Otten haus Semenicz an der ander seiten an Cherliczhen hofstat...*).

²⁴ AS, listina 1370, IX. 17. , Metlika.

²⁵ Listina iz op. 23: *Und haben im die genanten hofstat gefreyt in aller der weise alz wir andern unsern erbern leuten ir heuser und hofstet da selb gefreyt haben*. Listina iz op. 24: *mit aller der freyung und rechten*. Primerjaj F. ZWITTER, Starejša kranjska mesta, 39 sl. , 43.

3. 2. 7. Rožek

Nad Radešico, pritokom Krke, nedaleč od Dolenjskih toplic, stoji Rožek. Čeprav se v virih tistega časa ne omenja, je tam stal stolp, ki je bil sedež manjšega fevdalnega gospoda. Njegov obstoj dokazujejo tako razvaline¹ kot ime vasi, nad katero je stolp stal - Podturn. Hkrati to ime kaže, da je vas mlajša kot stolp, ki je s svojo lego kontroliral staro in sprva verjetno edino pot iz doline Krke v Belo krajino in Črnomelj. Prve otipljivejše podatke o Rožeku imamo šele iz 14. stoletja. Za zgodnejši čas pa vemo samo, da je koroški vojvoda Bernhard leta 1249 ob ponovni ustanovitvi cistercijskega samostana v Kostanjevici le-temu med drugim podelil tudi 19 hub pri Rožeku². Iz tega lahko sklepamo, da je prvotno bil spanheimska posest. V bližini naj bi imela svojo družinsko posest tudi Gerbirga, žena Henrika iz Svibnega, od katere sta zakonca 1251 podelila zgoraj imenovanemu samostanu pet hub³. Nato nimamo skoraj celo stoletje nobenih vesti.

Šele v t. i. "goriški dobi", to je v času po 1276 (do 1374), ko je nemški kralj Rudolf zastavil tirolsko-goriškemu grofu Majnhardu Kranjsko s Slovensko marko in njegovemu bratu goriško-tirolskemu grofu Albertu Belo krajino⁴ in ko se je iz posesti albertinske veje goriške hiše začela razvijati posebna grofija "v Marki in Metliki", imamo nekaj več vesti. 1335 je bila v Ljubljani sklenjena poročna pogodba med takrat komaj dvanajstletnim goriškim grofom Ivanom Henrikom in Ano, hčerko nemškega kralja, Habsburžana Friderika Lepega⁵, in 1. marca 1338 je mladi mož namenil svoji ženi 6. 000 mark oglejskih denarjev za jutrnjo in 10. 000 mark srebra graške mere za zaženilo. Za to veliko vsoto ji je odkazal svoja posestva na Koroškem in *auf die Marich und auf die vesten, die darrine gelegen sint...und auch auf die Medlich und die vesten, die darrine gelegen sint*; med gradovi v (Slovenski) Marki pa je naštet tudi Rožek⁶. Rožek je tisti čas torej bil v goriških rokah in po njem se je takrat imenoval neki Majnhard, ki ga med leti 1333 in 1369 večkrat srečamo kot pričo v listinah goriške provenience ali pertinence. V virih je označen kot *nobilis vir* in *miles*⁷ in 1333, ob prvem pojavljanju v virih, je pečatil v zadevi Hermana iz Soteske ob Krki, ki je tudi bila goriška⁸.

1341 je v Sovinjaku v Istri dal Inrichini iz Sovinjaka 200 mark šilingov za jutrnjo. Med pričami je omenjen tudi njegov nečak Andrej *de marcha sclavanescha*⁹. Po

¹ J. W. VALVASOR, Die Ehre XI, 471; I. KOMELJ, Srednjeveška grajska arhitektura, 60, 83.

² F. SCHUMI, KUB II, št. 162; J. MLINARIČ, Kostanjeviška opatja, 140.

³ F. SCHUMI, KUB II, št. 168; gl. M. KOS, Gradivo za historično topografijo II, 528. Po J. OROŽEN, Ostrovharji, 237, pa gre za Brezje pri Štatenberku južno od Trebelnega.

⁴ Gl. A. DOPSCH, Die Kärntner-Krainer Frage, 93 sl.; L. HAUPTMANN, Krain, 427 sl.; H. WIESFLECKER, Meinhard der Zweite, 116 sl.; D. KOS, Bela krajina, 11 sl.

⁵ HHStAW, FU, št. 99, 1335, VI. 18., Ljubljana; C. CZOERNIG, Das Land, 543.

⁶ HHStAW, FU, št. 102, 1338, III. 1., Gorica (Rassek).

⁷ V. JOPPI, Due documenti inediti, 251; HHStAW, SSL, 1342, XII. 4., Gorica.

⁸ CKSL 1333, VII. 10. (po prepisu iz 18. stol.): *Mainhardt von Rossekh*. Glede pripadnosti Soteske goriškim grofom gl. opombo 6.

⁹ V. JOPPI, kot v op. 7. (*Nobilis vir Meynardus miles de Rasech*).

Sovinjaku ob levi obale Mirne v Istri, ki je bil prvotno oglejski fevd, se med leti 1277 in 1304 (umrl pred 1324) imenuje neki Oton, ki je bil goriški ministerial¹⁰. Izgleda, da je imel samo dve hčeri. Ena, Fumia, je bila poročena v znano čedadsko družino Boiani¹¹, druga pa je verjetno bila Inrichina¹², ki je imela za moža Majnharda z Rožeka. Ta poroka je morala Majnhardu prinesiti tudi sovinjske fevde, saj se je začel imenovati tudi po Sovinjaku. Istrski razvod ga namreč imenuje *Menart (sluga) Sovinski i Vrha i Semič i Gole gorice i Krbun*. Tudi njegov nečak Andrej iz listine iz 1341 je verjetno identičen z osebo, ki je v Istarskem razvodu označena kot *Andrei, sluga kneza Albrehta zlatom pasani*¹³.

Da je Majnhard spadal med goriške viteze, potrjuje, kot že rečeno, njegova večkratna prisotnost v bližini goriškega grofa. Tako je bil decembra 1342 v Gorici med pričami, ko je goriški grof Albert IV. zastavil nekatera posestva¹⁴, spomladi 1343 je bil prisoten ob prodaji Otočca goriškemu grofu Albertu¹⁵ in marca 1353 je bil v Pazinu priča v listini goriške grofice Katarine (Celjske), Albertove žene, s katero se je ta odpovedala pretenzijam po celjski dediščini¹⁶. Nadalje je 1367 s še nekaterimi izdal listino, da je Ulrik s Potovega Vrha pri Novem Mestu dal svoji ženi, hčerki Ulrika iz Rihemberka (ena najpomembnejših goriških ministerialskih družin), jutrnjo¹⁷. Zadnjič se omenja 1369, ko je samostanu v Stični podaril dve kmetiji v Podborštu pri Mirni Peči¹⁸. To pa je takorekoč vse, kar je znanega o Rožeku do konca goriškega gospostva v Slovenski marki 1374.

Čisto za konec smo pustili še vprašanje Majnhardovega izvora. V veliki večini podobnih primerov, ki jih označujejo pozne in redke omembe, je takšno vprašanje nerešljivo. Prav v primeru Rožeka pa izgleda, da nam pot odpira podatek iz leta 1477. Takrat se v urbarju deželskega sodišča Kamnik, ki ima poleg posesti na Gorenjskem popisano tudi dolensko posest, omenja *pei des Gretzer turen zu Rossegk*¹⁹. To pomeni, da je bil stolp v Rožeku v rokah plemiške (viteške) družine Gracarjev, ki se je imenovala po Gradacu južno od Metlike v Beli Krajini. Tudi ti so do 1374 spadali med goriške vazale in viteze v Slovenski marki in Beli krajini²⁰. Njihov najpomembnejši predstavnik je bil v tistem času vitez Herbert iz Gradaca, ki se omenja med 1326 in 1344²¹ in je imel brata Majnharda, s katerim sta 21. avgusta 1334 pečatila listino. V njej je izpričano, da Herbert iz Gradaca podeljuje Grajfu iz Čreteža tri hube, ki jih je ta

¹⁰ Gl. 3. 1. 11.

¹¹ CDI 1324, V. 7.

¹² Gl. M. KOS, Studija, 159.

¹³ D. ŠURMIN, IR, 10 - 12, 13, 16 - 19, 21, 22, 71; M. KOS, Studija, 155, 158 sl.

¹⁴ HHStAW, SSL, 1342, XII. 4., Gorica (*Unsere getrewe... Maynhard von Razzek, Ritter*).

¹⁵ HHStAW, SSL, 1343, V. 10. (*her Maynhardt von Razzek*).

¹⁶ AS, CE III, št. 17; 1353, III. 29., Pazin (*her Maynhardt von Razzek*; fotokopija v HHStAW, SSL).

¹⁷ RG fol. 352'; 1367 (*Ain urkhundt von Mannharten von Rossegg unnd annderen, das herr Ulrich von Pottendorf seiner hausfrawen, herrn Ulrichen von Reiffenberg tochter, zway tausennndt gulden zu morgengab geschaffen hat*).

¹⁸ M. MIKUŽ, Topografija, 63.

¹⁹ M. KOS, Gradivo za historično topografijo II, 449.

²⁰ Glej 3. 2. 2. in 3. 2. 3.

²¹ F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 42-44, 51, 55, 71.

dal (farni) cerkvi Matere božje v Dolenjskih toplicah *di gelegen ist bei Razzek*²². 1351 pa je goriški grof Albert IV. podelil v fevd svojemu zvestemu Andreju iz Gradaca kot nagrado za izkazano službo mlin na Krupi²³. Ta Andrej je bil verjetno sin Herberta iz Gradaca²⁴, kar bi pomenilo, da je bil nečak Majnharda (iz Gradaca). Listina iz 1341 pa izpričuje²⁵, da je Majnhard iz Rožeka imel nečaka *Andrea de marcha sclavanescha*. Enaka imena, enako sorodstveno razmerje in podelitev treh kmetij iz posesti Gracarjev cerkvi pri Rožeku kažejo na to, da je Majnhard iz Rožeka oz. Sovinjaka izviral iz Gradaca v Beli krajini. To pa nam dokončno potrjuje tudi intitulacija listine z 12. novembra 1335: *Ich Pernhart Gerlochs sun von Weinek, hern Herwors unt hern Mainharts pru^Oder sun von Gretz unt von Razzek*²⁶.

²² F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 51. 1467 tudi kot *pfarrkirche Rossegk an der Topplicz*; gl. M. KOS, Gradivo za historično topografijo II, 638.

²³ F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 89.

²⁴ Gl. 3. 2. 2. in D. KOS, Bela krajina, 22.

²⁵ Glej op. 7.

²⁶ AS, listina 1335, XI. 12. (fotokopija v HHStAW, SSL). Kot brata že 1330, VI. 26 (AS, listina): *her Herbort von Graecz sein pru^Oder her Mainhart*.

3. 2. 8. Soteska

Soteska spada med tiste niti ne tako redke gradove in sedeže plemiških družin v Slovenski marki, o katerih imamo za srednji vek zelo malo podatkov. Tako je npr. Anton Kaspret, ki je 1893 pregledal tamkajšnji grajski arhiv, v posebni razpravi, posvečeni gradu in gospostvu Soteska, vedel za 13. in 14. stoletje, to je za čas, ki nas zanima, povedati le, da je pri njiju šlo za deželnoknežji fevd, ki so ga imeli plemiči, imenovani po Soteski¹. Podobne težave je imel 1901 tudi A. Dopsch, ki je tožil nad pomanjkanjem gradiva².

Soteska leži ob dolenski Krki na mestu, kjer se njena ozka zgornja dolina razširi in odpre proti Novemu Mestu. Stoji tudi na v srednjem veku pomembni poti, ki je tekla ob Krki in je preko Višnje gore povezovala Kranjsko z Marko. Prav v Soteski se ta pot razcepi. En krak se nadaljuje ob reki proti Novemu Mestu, drugi pa je vodil mimo Rožeka proti Črnomlju in Beli krajini. Tabor z gradom v Soteski (*der teber mit der vest zer Ainöde*) se omenja že okrog 1311 in je bil takrat v posesti koroškega vojvode iz majnhardinske veje goriško-tirolskih grofov³. To je tudi prva prava omemba kraja⁴. Kot so pokazale umetnostnozgodovinske raziskave, je v najstarejši fazi v Soteski bil stolp, kar je bilo takrat pravilo. Stolp je stal na desnem bregu Krke⁵.

1338 je mladi goriški grof Ivan Henrik dal svoji ženi Ani, hčerki pokojnega nemškega kralja Friderika (Lepega), za jutrnjo vso svojo posest, ki jo je imel na Koroškem, v Slovenski marki in v Beli krajini. Med gradovi, ki so naštet v listini, je tudi Soteska (*Tayno^{ett}*)⁶. Ta je torej morala med 1311 in 1338 priti v goriške roke; zelo verjetno se je to zgodilo že pred 1326. Takrat se namreč prvič omenja prvi znani soteški gospod, Herman, ki je bil skupaj z Raesplom iz Črnomlja porok za Herberta iz Gradaca, ko je ta prodal neko posest⁷. Tako Črnomaljski kot Gracarji pa so bili goriški vitezi v Beli krajini in za takšnega lahko imamo tudi Hermana. V virih se sicer nikoli ne omenja kot vitez, toda da je spadal med nižje plemstvo, dokazuje že to, da je imel svoj pečat in je pečatil tudi v tujih zadevah⁸. 1333 je *mit meines bruder herrn Hainrich von Terzenemel...willen* prodal

1 A. KASPRET, Schloss, 4.

2 A. DOPSCH, Ein Verzeichnis, 457.

3 A. DOPSCH, Ein Verzeichnis, 462; gl. tudi L. HAUPTMANN, Krain, 439, 473.

4 1145 je oglejski patriarh podelil samostanu v Stični razna posestva, med njimi tri kmetije *juxta Tauere*, kar je po M. KOS, Gradivo za historično topografijo II, 565, Soteska. Enako M. MIKUŽ, Topografija, 29.

5 I. KOMELJ, Srednjeveška grajska arhitektura, 59, 83. Kasnejši grad je stal na levem bregu reke. Glej A. KASPRET, Schloss, 3, in tudi litografijo pri J. W. VALVASOR, Die Ehre XI, 12.

6 HHStAW, FU, št. 102, 1338, III. 1., Gorica.

7 F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 43. L. HAUPTMANN, Krain, 473, je mislil, da je Soteska pripadla Goriškim okrog 1335. J. M. GREBENC, Gospodarska ustanovitve, 40, št. 83, prinaša regest, po katerem naj bi se že 1282 imenovala po Soteski neki Henrik in njegov istoimenski sin. Že sam avtor je ob letnici postavil vprašaj in zapisal, da gre morda za 1382.

8 CKSL 1333, VIII. 10.; 1356, IV. 17. Obe listini sta na žalost ohranjeni le v prepisu iz 18. stoletja, tako da pečat in grb nista ohranjena. 1375 je v listini za vdovo po Hermanu Soteškemu, pečatil tudi neki *Vczlein von Schernömel*, ki je imel v grbu trohrib, iz katerega raste drevo; to naj bi bil grb Soteških: J. JARC, Gospodje Črnomaljski, 120.

stiškemu samostanu dve kmetiji v Dolgi Njivi pri Trebnjem⁹. Ta dragoceni podatek razkriva izvor Hermana Soteškega: bil je iz rodu črnomaljskih vitezov¹⁰, njegov brat Henrik pa se omenja še v listini goriškega grofa Alberta IV. iz leta 1344, kjer je označen kot grofov "zvesti" in vitez¹¹. Od Hermanovih sorodnikov nam je znana še njegova nečakinja Gertruda s Hmeljnika, ki je bil v tistem času prav tako goriška posest. Omenjena Gertruda je bila poročena s Friderikom iz Mirne¹². Vse to ga čvrsto umešča v krog goriških vitezov v Slovenski marki in Beli krajini, v katerem se je tudi največ pojavljal. Tako je 1335 v poravnavi med gospodi z (goriškega) Šumberka in Turjačani naštet med poroki, od katerih jih je velika večina bila goriških (Gradac, Hmeljnik, Mehovo, Metlika, Kozjak)¹³. Prav tako je bil npr. 1355 med poroki goriškemu grofu Albertu IV. pri Židih Moši in Hadgimu¹⁴. O Hermanu Soteškem vemo še to, da je 1349 kupil pol dvora v Studencu pri Raki¹⁵, zadnjič pa se kot živ omenja 1356. Umrl je pred 1375, ko njegova vdova Selda izpričuje, da je od svojih sinov Valterja in Erazma Soteških prejela 60 goldinarjev in neko posest¹⁶. V Hermanovem času se je po Soteski imenoval še neki Jansel *aus der Aynod* (1337)¹⁷, ki pa verjetno s Hermanom ni bil v sorodu, prav tako pa je domnevati, da je bil tudi nižjega stanu. Na to bi kazala predvsem njegova oznaka *aus* in ne *von* (*Aynod*), kot je to bil običaj oziroma kar pravilo, ter morda tudi to, da ni imel lastnega pečata. To pa je tudi vse, kar je znanega o Soteski v goriški dobi. 1448 je umrl Ivan Soteški, zadnji moški potomec Hermana Soteškega, in njegova hči Margareta je v skladu s pravicami, ki jih je plemstvu v Marki in Beli krajini 1365 podelil goriški grof Albert IV.¹⁸, dedovala celotno premoženje ter ga kot doto prinesla v zakon z Casparjem Scheyerjem¹⁹.

⁹ CKSL 1333, VIII. 10.

¹⁰ Gl. 3. 2. 1.

¹¹ F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 71.

¹² CKSL 1356, IV. 17.

¹³ F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 55.

¹⁴ B. OTOREPEC, Stari grad, 62.

¹⁵ F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 79.

¹⁶ AS, listina 1375, VI. 23. (*Sælde weilent Hermans von der Aynöd säligen witbe*). Iz 1382 so znani bratje Herman, Leonard in Valter iz Soteske (J. M. GREBENC, Gospodarska ustanovitev, 76, št. 254).

¹⁷ AS, listina 1337, VII. 28.

¹⁸ E. SCHWIND-A. DOPSCH, Ausgewählte Urkunden, št. 120.

¹⁹ A. KASPRET, Schloss, 4.

3. 2. 9. Šumberk

Razvoj posesti goriških grofov v Slovenski marki in Beli krajini je sredi 14. stoletja pripeljal do nastanka posebne goriške Grofije v Marki in Metliki (*graffschafft auf der Marich oder in der Metlik*)¹, ki je tudi po dedovanju s strani habsburških deželnih knezov na Kranjskem leta 1374 obdržala svoj posebni ustavno-pravni položaj še v 16. stoletje². Temelji za ta razvoj so bili položeni 1276/77, ko je nemški kralj Rudolf zastavil tirolsko-goriškemu grofu Majnhardu Kranjsko s Slovensko marko, njegovemu bratu goriško-tirolskemu grofu Albertu pa Belo krajino³. V tem razvoju gre posebno mesto šumberškemu gospostvu, katerega center je bil grad Šumberk jugozahodno od Trebnjega ob cesti, ki je vodila proti dolini Krke, saj je bila to poleg Hmeljnika edina posest, ki so jo goriški grofje imeli v Slovenski marki že pred 1276 oziroma 1277.

1141 se v virih prvič pojavi neki *Meginhardus de Sconenberge*⁴, ki mu lahko sledimo še v čas po 1181 in je večkrat označen kot *comes*⁵. A. Jaksch ga je imel za sina goriškega grofa Majnharda I.⁶, pač zato, ker je bil Šumberk v 13. stoletju goriški, toda, kot je kasneje pokazal Hauptmann, neupravičeno. Šumberk je bil namreč prvotno v posesti Puchsov, rodu, ki se je imenoval po kraju ob zgornji Muri (Pux pri Teufenbachu) in ki je izhajal od grofa Askvina (1007 - 1043/60), zaščitnika krške cerkve in sorodnika (*consanguineus*) Heme, ustanoviteljice samostana v Krki⁷. Zahodno od Judenburga se je nahajal v njihovi posesti tudi Schönberg in ko so Askvinci na svojih južnih posestih ustanavljali nove gradove, so enemu v bližini svojega kranjskega središča Višnje gore dali ime po gradu ob zgornji Muri⁸. Majnhard iz Šumberka se je imenoval še po Črnem gradu v Istri, znan pa je tudi kot *comes Meynardus de Hystria*⁹ in je imel kot odvetnik poreške škofije od nje v fevdu pazinski grad¹⁰. Črni grad je bil do 1102 v posesti istrskih mejnih grofov iz rodu Weimar-Orlamünde, takrat pa je prešel v roke Adalberta starejšega, ki je bil po Hauptmannovih ugotovitvah Ortenburžan¹¹. Majnhardov črnograjski in šumberški naslov tako razkrivata, da je moral biti eden njegovih staršev Puchs, drugi pa Ortenburžan¹². Umrl je med 1183 in 1186, zapustil pa je le dve hčeri. Ena, Matilda, *comitissa de Pysino*¹³, je bila poročena z goriškim

¹ E. SCHWIND-A. DOPSCH, *Ausgewählte Urkunden*, št. 120 (1365, IV. 29.), prvič že 1342, VI. 13. (MDC X, št. 161): *grafschaft an der March*.

² Glej 4. 1. 2. in 4. 2. 3.

³ MDC V, št. 232; F. SCHUMI, AH I, 239, št. 66; 240, št. 66 (sic!). Gl. A. DOPSCH, *Die Kärntner-Krainer Frage*, 93 sl.; H. WIESFLECKER, *Meinhard der Zweite*, 116 sl.

⁴ F. KOS, *Gradivo IV*, št. 169.

⁵ F. KOS, *Gradivo IV*, št. 238, 312, 323, 335, 336, 501, 516, 527, 653.

⁶ A. JAKSCH, *Geschichte I*, 279; II, 416 (*Stammtafel V*).

⁷ L. HAUPTMANN, *Grofovi Višnjegorski*, 237 in genealoška tabela na koncu; H. DOPSCH, *Die Stifterfamilie*, 111 sl.; ISTI, *Hemma von Gurk*, 13 sl.

⁸ L. HAUPTMANN, *Grofovi Višnjegorski*, 223; ISTI, *Krain*, 394 sl.

⁹ F. SCHUMI, *KUB I*, št. 173 a.

¹⁰ CDI 1179, VIII. 28.; 1183, VIII. 12.

¹¹ F. SCHUMI, *KUB I*, št. 67.; L. HAUPTMANN, *Krain*, 400, 401.

¹² Gl. L. HAUPTMANN, *Krain*, 398 sl.; ISTI, *Grofovi Višnjegorski*, 223; C. de FRANCESCHI, *Mainardo conte d'Istria*, 41sl.

¹³ CDI 1222, die V exeunte Februarii.

grofom Engelbertom III. in preko nje so Goriški prišli do naslova poreških odvetnikov in do Pazina¹⁴. Šumberk pa se je - povečan za grofovski naslov - vrnil Puchsom oz. Askvincem. Kajti sin Majnhalma iz Puchsa oz. Višnje gore, Albert (1177-1209), je začel nositi naslov grofa (Višnjegorskega)¹⁵. Preko njegove hčerke in edine dedinje Sofije pa je Šumberk skupaj s celo višnjegorsko dediščino prešel po Albertovi smrti (po 1209) pod andeške grofe oz. njenega moža istrskega mejnega grofa (do 1208) Henrika IV. (umrl 18. julija 1228), v katerega spremstvu se začno pojavljati tudi ministeriali iz Šumberka. V tem času se je po Šumberku imenoval *Meinhardus de Shonenberg cognomento Chrimihilt* in med letoma 1207 in 1228 ga skupaj s sinovoma Friderikom in Otonom večkrat srečamo v spremstvu Henrika Andeškega ter-po njegovi smrti tudi v spremstvu njegove vdove Sofije¹⁶, ki se je zmanjšalo za vse stare andeške ministeriale z Bavarske¹⁷. Za bogato Henrikovo dediščino na Kranjskem in v Slovenski Marki sta se potegovala njegova dva brata: Oton, vojvoda Meranski, in Bertold, oglejski patriarh. Prvi se je poleti 1230 sicer v korist patriarha odrekel pravicam do Istre in Kranjske *quos dictus patriarcha in feudum pro eadem Aquilegensi sede ab imperio tenet*¹⁸, ne pa tudi tamkajšnji družinski posesti. To je jeseni istega leta še pomnožil z doto, ki mu jo je po smrti svojega moža zapustila Sofija Višnjegorska¹⁹. Zdi se, da se je spor odločil po Otonovi smrti 1234, ko je na njegovo mesto vskočil njegov zet Friderik Babenberžan in stvar obrnil v svoj prid. Pripadla mu je takorekoč celotna andeška dediščina v današnjem slovenskem prostoru, v okviru katere je v Slovenski marki dobil tudi celotno višnjegorsko posest: Višnjo goro, Čretež, Mokro polje, Prežek, Otočec, Breitenau in Mehovo s pripadajočo Belo krajino²⁰. Manjkal je edino Šumberk.

Ta je bil 1266 v posesti goriških grofov Majnharda in Alberta, ki sta se po dolgotrajnem sporu glede Innichena sporazumela s freisinškim škofom Konradom in med drugim pristala *quod pro recompensatione atque satisfactione dampnorum et grauaminum que iidem domini comites aut eorundem homines in sepedicto predio Frisingensi intulerunt, vnus ex ipsis comitibus vel ambo resignabit in manus ipsius domini episcopi uel sui successoris redditus quinquaginta marcarum Tridentini ponderis de eorum proprietatibus sitis in Marchia circa castrum Scho^enenberch et eosdem redditus de manibus ipsius domini episcopi suscipinet feudali titulo possidendos*²¹. Istega leta je goriški grof

¹⁴ Gl. 3. 1. 8.

¹⁵ L. HAUPTMANN, Krain, 395, 472.

¹⁶ F. SCHUMI, KUB II, št. 15, 21, 43, 54, 55, 57, 59.

¹⁷ Z izjemo bavarskih Gallov, ki so ostali na Kranjskem: L. HAUPTMANN, Krain, 398.

¹⁸ F. SCHUMI, AH I, 157, št. 49.

¹⁹ F. SCHUMI, KUB II, št. 68. Oton Andeški je ob tej priliki pridobil samo Sofijino doto (*ipsius uxoris Sophie dotem... comparavimus*; to je *Reifenstain*, ki naj bi po L. HAUPTMANN, Krain, 408, bil Blagovna pri Šentjurju pri Celju) in ne cele višnjegorske dediščine kot misli D. KOS, Bela krajina, 10.

²⁰ Gl. L. HAUPTMANN, Krain, 412; B. GRAFENAUER, Zgodovina, 356.

²¹ J. ZAHN, CDAF, FRA II 31, št. 253. Prva omemba gradu! Ta določba je bila nato uresničena šele 1286. Takrat je namreč Albert Goriški predal freisinškemu škofu Emichu teh 50 mark dohodkov *de bonis nostris circa Scho^enenberch* in jih prejel nato nazaj v fevd: J. ZAHN, CDAF, FRA II 31, št. 396.

Albert svoji nevesti Eufemiji, hčerki šlezjskega vojvode Konrada v Litoměřicah na Češkem, kamor ji je prišel nasproti, namenil *duo castra Eberstain et Schonenberch cum ducentarum marcarum redditibus... Dominus vero Leupoldus et dominus Otto fideles nostri castellani dictorum castrorum... nostra voluntate spontanea pariter et iussione... dicta castra possidere nomine uxoris nostre predictae fideliter et tenere*²². Ta Oton, goriški kastelan na Šumberku, nam je znan iz cele vrste listin, predvsem iz tistih goriške provenience. Bil je *miles* in v spremstvu goriških grofov Majnharda in Alberta mu lahko sledimo v letih 1253-1270, ko so ga grofove poti vodile od Pazina in Buzeta v Istri do Lienza, Brixna in Bozna na severu²³. Na teh potovanjih je bil v stiku s številnimi goriškimi ministeriali, ki so sestavljali spremstvo, še posebej pogosto pa ga srečamo v družbi s Henrikom iz Pazina²⁴, čigar hčerko je imel za ženo²⁵. Toda že pred 1253, torej pred Otonom, se v goriškem spremstvu v letih 1234-1248 pojavlja Leonard iz Šumberka²⁶. To (1234) pa je točno čas boja za andeško-višnjegorsko dediščino, katerega so se, kot se zdi, na obrobju udeležili tudi goriški grofje. Kot smo videli zgoraj, so Goriški preko poroke Engelberta III. z Matildo, hčerko Majnharda Šumberškega oz. Črnograjskega, prišli do odvetščine nad poreško škofijo in do Pazina, ki je predstavljal jedro goriških posesti v Istri. Preko istega posrednika so prišli tudi do posestev, ki so jih sredi 13. stoletja imeli na Gorenjskem od Kokre do Karavank²⁷ in ki so bila nekoč Weimar-Orlamündska²⁸. Le Šumberka iz Majnhardove dediščine goriški grofje takrat niso dobili, ampak se je ta vrnil Višnjegorcem, od katerih je prišel v last Andeških. Ko se je po smrti Henrika Andeškega 1228 začel boj za njegovo dediščino, je napočil pravi trenutek tudi za goriške grofe, ki so uspeli odtrgati svoj del pogače.

Kolikor lahko sklepamo na podlagi osebnih imen, ki so se v okviru posameznega rodu zelo rada ponavljala, je rod Majnharda Crimhilta ostal na Šumberku tudi pod novimi gospodi: enako ime je okrog srede 13. stoletja nosil še en Šumberčan²⁹,

²² MDC IV, št. 2895 (= W I, št. 751).

²³ W I, št. 594, 629, 633, 641, 716, 721, 722, 842; MDC II, št. 633; F. SCHUMI, KUB II, št. 371 (?); ISTI, AH I, 235. Izgleda, da je Oton umrl že pred 1274, saj se v mirovnem sporazumu med goriškim grofom Albertom in oglejskim patriarhom v Čedadu, ki ga je grof prišel skleniti z impresivnim spremstvom svojih ministerialov (24), s Šumberka, omenjata Otonov brat Dietrik in Leonard (CDI 1274, VIII. 18.).

²⁴ W I, št. 594, 629, 633, 641, 716.

²⁵ RG fol. 348' (= W I, št. 822): *Ain vertrag unnd taylbrief zwischen herrn Hainrichen von Mitterburg unnd herr Otto von Schönberg, seinem aiden, umb das schloß Seußenberg unnd annd(er) irer guetter mit angehenngkhten vermächtnussen*. Morda je bila ta po imenu neznana Otonova žena identična s Henrikovo hčerko Geltrudo, ki se je 1284 poročila z Adalbertom iz Cucagnee v Furlaniji: C. de FRANCESCHI, I primi Signori, 216.

²⁶ W I, št. 458, 459, 468, 470, 478, 524.

²⁷ F. SCHUMI, KUB II, št. 196 (*bona nostra in Nakel a flumine, quod Coker dicitur, usque ad montes Sutsperch et Chreinberch, omnia in illis terminis iacentibus proprietates, decimas, advocacias, preter advocatiam in Veldes, obligaciones, feuda, vasallos, sive teneat nostras proprietates in feudum, sive feuda, qua ab aliis tenimus*).

²⁸ L. HAUPTMANN, Krain, 401; ISTI, Razvoj družabnih razmer, 271.

²⁹ F. SCHUMI, KUB II, št. 170 (*Mainardus et Offnia de Schonenberg*). *Offna de Schonberg* se omenja tudi v stiškem nekrologu: M. KOS, Odlomki, 66. 1261 se Majnhard s Šumberka omenja že kot mrtev: F. SCHUMI, KUB II, št. 276 (= W I, št. 686).

pa tudi kastelan Oton (1253-1270) je imel isto ime kot Crimhiltov sin³⁰. Vendar to ne pomeni, da je na šumberškem gradu bival samo Crimhiltov rod. V to nas prepričuje že omenjena listina goriškega grofa Alberta, izdana v Litoměřicah 1266, po kateri sta morala kastelana na Ebersteinu in Šumberku priseči *pro se suisque consanguineis et amicis in ipsis castris residentibus*. Tudi razvoj v 14. stoletju kaže na to, da je na šumberškem gradu živel več rodov. Tako so že 1335 imeli na Šumberku svoj del Turjačani³¹ in tudi prodajna listina iz 1355 govori o več stolpih oziroma delih na šumberškem gradu³². Tako naj bi po Trotterjevih raziskavah prav s Šumberka izvirali tudi Ernest, ki se od 1242 pojavlja kot sodnik v Lienzu³³, kjer je njegov rod najprej imel stolp ob trgu, kasneje pa zahodno od Patriasdorfa (Tammerburg)³⁴. Ta Ernest po Trotterjevem mnenju ni pripadal rodu šumberških kastelanov.

Kastelan Oton je imel brata³⁵ Dietrika. Bil je ministerial goriškega grofa³⁶ in *miles*³⁷ in se v virih omenja med letoma 1263 in 1290³⁸. Za ženo je imel Diemuto, hčerko Nikolaja iz Čreteža, ki je bil ministerial Ulrika Spanheimskega. Ta je 1266 na Nikolajevo prošnjo podaril freisinški cerkvi dva Nikolajeva otroka, Diemuto in Konrada, ki sta tako postala freisinška ministeriala³⁹. Diemuta je bila najprej poročena s Fricom s Slepčjeka pri Mokronogu, po njegovi smrti pa se je

³⁰ F. KOS, Gradivo IV, št. 481, 482.

³¹ F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 55 (*Auch loben wir [= Nikolaj in Dietrik s Šumberka] seu an der hofstat vor iren turen [= Folkerja in Herberta s Turjaka; mišljen je stolp na Šumberku] da deu Phister gestanden hat, nicht czengen, auch schul wir sue nicht engen an dem garten under irem turren. Und schullen den purchperch ze Schonberch ainer dem andern helfen ze weren gen allergemainchleich und schullen getreulich und vreuntleich mitainander leben auf dem vierst*).

³² F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 104. Ohranjen samo regist v sledeči obliki: *Sofey von Soenenberch und ihr Sohn Ulreich und dessen Frau Agnez verkaufen ihren Teil zu Soenenberch an dem Turen, den Teil bei dem Turen, den Teil des Herrn Otten, welcher zwischen des Auersperger Turen und meinz hern tail gelegen ist, und den teil, der under meinez hern tail von Go⁶rcz gelegen ist, der aver unserez enz hern Ditreichz gewesen ist*.

³³ G. J. KUGLER, Die Urkunden, št. 46 (1242, IV. 2., Patriasdorf: *Ernestus, tunc iudex in Lunz*). Že okrog 1201 se v listini goriškega grofa Engelberta III. kot priča pojavi *Erenst de Sconenberc* (W I, št. 315).

³⁴ Glej M. BITSCHNAU, Burg und Adel, št. 115; K. TROTTER, Tomaburg, 134; ISTI, Die Burggrafen von Lienz, 123 (genealoška tabela z navedbo virov); H. WIESFLECKER, Entstehung, 167; M. PIZZININI, Lienz, 39 sl.

³⁵ F. SCHUMI, KUB II, št. 324; ISTI, AH I, 235, št. 64; W I, št. 716. 1267 se v listini koroškega vojvode Ulrika, izdani v Kostanjevici, med pričami (*seculares vero milites*) za Herbertom s Turjaka in pred Friderikom s Hmeljnika omenjata tudi *Otto et Arnoldus de Schenenbach* (F. SCHUMI, KUB II, št. 371). J. W. VALVASOR, Die Ehre XI, 503, ju ima za šumberška brata, vendar mislim, da Schenenbach ne moremo enačiti s Schönberg, čeprav ga M. KOS, Gradivo za historično topografijo II, 630 uvršča pod Šumberk. Tudi nam ni iz drugih virov znan noben Arnold s Šumberka, le 1274 (CDI 1274, VIII. 18.) se med goriškimi ministeriali omenjata Dietrik in Leonard s Šumberka.

³⁶ CDI 1274, VIII. 18.

³⁷ J. ZAHN, CDAF, FRA II 31, št. 367, 396; F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 16.

³⁸ Gl. op. 36 in 37 ter F. SCHUMI, KUB II, št. 382; J. M. GREBENC, Gospodarska ustanovitve, 39, št. 81; 41, št. 89. Zadnjič se omenja med živimi 22. februarja 1290, ko je bil priča v listini goriškega grofa Alberta, izdani na Mehovem (F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 16).

³⁹ J. ZAHN, CDAF, FRA II 31, št. 258.

poročila z Dietrikom s Šumberka. Freisinški škof je njej in Dietriku 1280 podelil škofijske fevde, ki jih je pred tem imel njen pokojni mož⁴⁰. 1291 je bil Dietrik že mrtev in teh fevdov, ki bi morali pripasti freisinški škofiji, se je protipravno polastil Diemutin sorodnik, Ortolf iz Čreteža⁴¹. Dietrik je bil verjetno Otonov mlajši brat, ki je po njegovi smrti prevzel kastelanstvo na šumberškem gradu. Tako sta ga goriški grof Albert in freisinški škof Emicho 1286 ob realizaciji sporazuma iz 1266, po katerem je moral goriški grof prepustiti freisinški cerkvi 50 mark dohodkov v šumberškem gospodstvu, skupno določila, da odkáže te dohodke⁴². V listini našteje vasi, ki so vse spadale v okvir *de bonis nostris propriis circa Scho^enenberch*, so brez izjeme ležale na desnem bregu Krke v okolici Žužemberka⁴³, kar pomeni, da sta gospodstvo in grad Žužemberk, ki ga je morda dal postaviti Dietrikov brat Oton in ki je kasneje pripadal njegovemu tastu Henrikmu iz Pazina⁴⁴, nastala na prvotno šumberškem ozemlju. Tudi grad Kozjak vzhodno od Šumberka, je verjetno nastal na tleh, ki so poprej spadala v okvir šumberškega gospodstva⁴⁵.

V 14. stoletju se je po Šumberku imenovalo večje število oseb, vendar na podlagi obstoječega gradiva ni mogoče ugotoviti, ali gre za pripadnike enega ali večih rodov. 1303 se v listini goriškega grofa Alberta II., izdani v Žužemberku, omenjata med pričami tudi brata Oton in Majnclin s Šumberka⁴⁶. Oton je že tretji tega imena, ki se imenuje po Šumberku, kar bi govorilo za to, da je pripadal stari šumberški kastelanski družini. Omenja se samo enkrat, njegovega brata Majnclina pa srečamo še parkrat kot pričo v listinah grofa Henrika II. Njegov in tudi bratov družbeni položaj ni bil posebno visok, saj v seznamih prič nastopa bolj proti koncu, enkrat pa je izrecno naštet za militi⁴⁷. Podobno se nekajkrat med 1319 in 1324 omenja Kono oz. Konrad s Šumberka. 1326 je bil že mrtev, imel pa je dva sinova, Otona (Otl) in Vulfinga. Slednji se je 1324 imenoval še po Šumberku, 1333 pa se imenuje po Št. Vidu (na Koroškem)⁴⁸. V listinah goriške provenience oz. v spremstvu goriškega grofa omenjenih ne srečamo. 1333 se v virih prvič pojavita tudi brata Nikolaj in Dietrik s Šumberka, ki pečatita v tuji

⁴⁰ J. ZAHN, CDAF, FRA II 31, št. 367; gl. P. BLAZNIK, Zemljiška gospodstva, 61.

⁴¹ J. ZAHN, CDAF, FRA II 36, 234: *urbar freisinške posesti (Ortolfus de Reutenberch detinet VI hubas in Zalo que deuolute sunt ad ecclesiam per mortem domini Dietrici de Schönberch et per eius heredes)*. Diemuta se zadnjič omenja 1289, ko je njen mož Dietrik prodal samostanu v Stični 18 kmetij (J. M. GREBENC, Gospodarska ustanovitve, 41, št. 89).

⁴² J. ZAHN, CDAF, FRA II 31, 396 (*sicut dominus Dietricus de Scho^enberch quem predicti ambo domini ad hoc deputarunt, per singula specificauit*).

⁴³ Gl. op. zgoraj: *villa Tro^egern* (Korita), *villa Schependorf* (Sadinja vas), *uilla Triebstorf* (Trebča vas), *villa Vreychav* (Vrhovo), *villa Altenburch* (Stari grad, kateri?), *villa Stelz* (Tolčane).

⁴⁴ Gl. op. 25 in 3. 2. 10., 3. 1. 6. in 3. 1. 8.

⁴⁵ Gl. 3. 2. 4.

⁴⁶ AS, listina 1303, V. 11., Žužemberk.

⁴⁷ AS, listina 1306, I. 6., Metlika; F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MKMK 18, št. 18, 19.

⁴⁸ F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 32; CKSL 1321, XII. 12.; 1324, III. 18.; 1333, IV. 24. (Poleg Vulfina von Sand Veit se v zadnji listini omenja tudi Albert burger ze Sand Veith, kar bi govorilo za koroški Št. Vid, ki je bil mesto že od prve četrtine 13. stoletja: B. OTOREPEC, Srednjeveški pečati in grbi, 208; J. M. GREBENC, Gospodarska ustanovitve, 51, št. 138; 55, št. 156).

zadevi⁴⁹. 1335 sta se v Ljubljani poravnala s Folkerjem in Herbertom Turjaškima, ki sta na Šumberku imela svoj stolp, zaradi katerega se je spor verjetno tudi vnel. Kot poroki na strani šumberških bratov nastopajo številni goriški vitezi iz Gradaca, Hmeljnika, Soteske, Metlike in Kozjaka⁵⁰. Nikolaj je bil vitez v spremstvu goriške grofice Beatrikse, 1342 pa je bil že mrtev in po njem je dedoval Leopold iz Čreteža⁵¹. Toda tega Leopolda in Nikolajevega brata Dietrika imenuje 1351 Sofija s Šumberka svoja brata⁵², kar pomeni, da je bil Leopold iz Čreteža brat Nikolaja in Dietrika s Šumberka. Slednji, Dietrik, je bil 1341 v Sovinjaku v Istri, ko je goriški vitez Majnhard iz Rožeka oz. Gradaca dal svoji ženi Inrihini jutrnjo⁵³. Omenja se večkrat vse do 1355, ko mu je sestra Sofija prodala svoj del na šumberškem gradu⁵⁴. Iz iste generacije je verjetno bila tudi Diemuta, ki je bila poročena z Galom. Ta se je imenoval po Šumberku, vendar se je nanj verjetno priženil. Njegov stric Rudolf je bil iz Polhovega Gradca⁵⁵.

Kot je bilo že zgoraj omenjeno, na šumberškem gradu niso živeli samo člani kastelanskega rodu, ampak so najkasneje 1335 tam imeli svoj stolp tudi Turjačani⁵⁰. Ti so si s tem ustvarili dobro podlago za prevzem gradu in gospostva v svoje roke, kar se je kasneje tudi res zgodilo. To je bilo še toliko lažje, ker je moč Šumberških očitno slabela. 1372 je bila sestra treh turjaških bratov poročena z Ivanom iz Šumberka⁵⁶, pot za prevzem pa se jim je odprla po 1374, ko so goriško posest v Slovenski marki in Beli krajini dedovali Habsburžani, katerih vazali so Turjačani bili⁵⁷. Leta 1443 je umrl Janž, zadnji predstavnik šumberške rodbine, in Folker in Engelhard s Turjaka sta dedovala celotno gospostvo⁵⁸. 1463 je cesar Friderik III. Turjaškim že dovolil *das sye auf ihren Purgkhstall Schoenberg in unserm Fuirstenthumb Crain gelegen ein Geschloss und Vesten pauen machen zu der Wehr zurichten*⁵⁹. Ko so si 1467 Turjačani delili svoja posestva, je bil med njimi tudi Šumberk⁶⁰.

⁴⁹ AS, listina 1333, II. 7. (ohranjen pečat Dietrika s Šumberka).

⁵⁰ F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 55.

⁵¹ MDC IX, št. 572; F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 67.

⁵² F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 92. Ta Sofija se omenja še 1355 in je imela sina Ulrika (F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 104), ki je mogoče dobil ime po Ulriku s Šumberka; slednji nam je znan iz leta 1321 (J. M. GREBENC, Gospodarska ustanovitev, 51, št. 142).

⁵³ V. JOPPI, Nuovi documenti, 251 sl.

⁵⁴ F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 76, 83, 85, 102, 104.

⁵⁵ CKSL 1351, IX, 8. ; AS, listina 1359, III. 17. ; J. M. GREBENC, Gospodarska ustanovitev, 70, št. 226.

⁵⁶ F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 19, št. 192.

⁵⁷ Gl. L. HAUPTMANN, Krain, 465.

⁵⁸ F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 20, št. 412; gl. D. KOS, Bela krajina, 25.

⁵⁹ J. W. VALVASOR, Die Ehre XI, 504 (prepis).

⁶⁰ F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, Carniola 1 (1910), št. 488.

3. 2. 10. Žužemberk

Današnji, v glavnih potezah še dobro ohranjeni mogočni grad v Žužemberku je nastal šele v dobi turških vpadov, toda njegovo jedro, štirioglati stolp gotske oblike¹, sega še v 13. stoletje. Stolp, postavljen v strmino nad reko Krko, je kontroliral pot, ki je tekla po dolini; za kasnejši čas izpričani most pod gradom² pa je morda stal že v srednjem veku.

Žužemberk se ne omenja prvič šele 1295, kot je to mislil Hauptmann³, ampak je že 1246 goriški grof Majnhard III. listinil *apud Sosenberch*⁴. Je pa poleti 1295 Henrik iz Lupoglava v Istri, sin goriškega ministeriala Henrika iz Pazina, prodal goriškemu grofu Albertu II. *castrum Seusemberch (cum) villis, molendinis, decimis et bonis omnibus et singulis ad eum pertinentibus in Marchia sclavica*, ki ga je imel že njegov oče Henrik iz Pazina, za 411 mark in 53 malih beneških denarjev. Te je od grofa že prejel, da je lahko z njimi poplačal svoje upnike⁵. Kako so goriški ministeriali iz Pazina oz. Lupoglava prišli v posest Žužemberka? Henrik iz Pazina (1250-1282) je bil najpomembnejši goriški ministerial na pazinskem gradu v drugi polovici 13. stoletja⁶. 1264 mu je oglejski patriarh Gregor de Montelongo podelil v fevd grad Lupoglav v Istri, po katerem se je nato imenoval njegov sin; hkrati pa je Henrik dobil v fevd *in Marchia Carniole* tudi vas *Luersporn* ter tri kmetije z mlini in desetnami *in Pronu in confinibus Respom super aqua Gurgi*⁷. Pazinski so torej že 1264 dobili ob dolenski Krki nekaj posesti. Iz regesta v Repertoriju goriškega arhiva z začetka 16. stoletja, ki je nastal ob ureditvi in popisu goriškega arhiva po prevzemu s strani Habsburžanov⁸, pa je razvidno, da sta leta 1269 Henrik iz Pazina in njegov zet Oton s Šumberka glede gradu Žužemberk sklenla *ain vertrag unnd taylbrie*⁹. Preko zakona Otona s Šumberka s po imenu neznano hčerko Henrika iz Pazina¹⁰ je prišel Žužemberk v pazinske oziroma lupoglavške roke. Grad v

¹ I. KOMELJ, Srednjeveška grajska arhitektura, 60, 74, 84.

² J. W. VALVASOR, Die Ehre XI, 519.

³ L. HAUPTMANN, Krain, 399.

⁴ W I, št. 519.

⁵ HHStAW, SSL 1295, V. 13. , Gorica (mikrofilm AS, št. 5D/9). Notarski instrument je datiran z gornjim datumom, čeprav je iz vsebine razvidno, da je bil posel zaključen šele 2. julija istega leta. Stranki sta se namreč dogovorili, da bosta dva cenilca (goriška ministeriala Bertold iz Grdega Sela v Istri in Majnclin s Hmeljnika) ocenila, ali vsota, ki jo je grof dal Henrik ustreza vrednosti prodanega posestva. 2. julija istega leta sta cenilca pri Uncu (*apud castrum Mov⁹ntz*) razsodila, da mora Henrik iz Lupoglava plačati oziroma vrniti goriškemu grofu Albertu 43 mark denarjev, kajti *bona sua erant in magna quantitate desolata potius quam bene locata*.

⁶ Glej 3. 1. 6. in 3. 1. 8.

⁷ F. SCHUMI, KUB II, št. 334. Kje točno so omenjeni kraji, ni jasno, nedvomno pa jih moramo iskati ob zgornji Krki; glej še 3. 1. 6. , op. 2.

⁸ O. STOLZ, Geschichte und Bestände, 90.

⁹ RG fol. 348; W I, št. 822 (*Ain vertrag unnd taylbrie zwischen herrn Hainrichen von Mitterburg unnd herr Otto von Schönberg, seinem aiden, umb das schloß Seußenberg unnd annd(er) irer guetter mit angehenngkhten vermächtnussen*).

¹⁰ Eidam (*Aiden*) lahko pomeni zeta ali tasta (M. Lexers Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch, Stuttgart 1986³⁷, 36), vendar Oton s Šumberka Henriku s Pazina zagotovo ni mogel biti tast, kajti slednji je bil najkasneje od 1264 poročen z Elizabeto iz Pietrapelose v Istri (F. SCHUMI, KUB II, št. 334), ki ga je tudi preživela (CDI 1282, XII. 8.).

Žužemberku je nastal na šumberških tleh, kajti kraji okrog Žužemberka so še 1286 naštet v okviru *de bonis nostris propriis* [= goriškega grofa Alberta II.] *circa Scho^enenberch sitis*¹¹. Ni nemogoče, da je prav Oton dal zgraditi stolp v Žužemberku, saj je bil kastelan na Šumberku (1253-1270), precej pa je tudi potoval naokrog. Tako ga v številnih listinah tistega časa srečujemo v spremstvu goriškega grofa, večkrat prav skupaj s svojim tastom Henrikom iz Pazina¹². Prodaja 1295 tudi ne pomeni, da so goriški grofje šele takrat prišli v posest Žužemberka. Glede na to, da je stal na goriških tleh, lahko zagotovo rečemo, da ni bil zgrajen brez grofovega dovoljenja, ki je nad njim imel vsaj fevdno pravico.

Ščasoma se je Žužemberk s pripadajočo posestjo izločil iz šumberškega gospodstva in nastalo je novo žužemberško gospodstvo. V tem smislu lahko razumemo že formulacijo iz 1295: *castrum Seusemberch (cum) villis, molendinis, decimis et bonis omnibus et singulis ad eum pertinentibus*; 1337 pa se izrecno omenja *gelt und urbar ze Seusenberch*¹³. Žužemberk je tudi zelo hitro postal sedež deželskega sodišča, ki se omenja že 1324. Takrat je goriška grofica Beatriksa odkazala Herbertu Turjaškemu v več naštetih krajih *in dem grericht [sic!] ze Seusenberch*¹⁴ dohodke oziroma posest v višini 250 mark, ki jih je namenila dati (kot doto) za svojo dvorno damo Ano iz Rotaua, Herbertovo ženo¹⁵. Kraji, ki se ob tej priliki omenjajo, so ležali na obeh straneh Krke v okolici Žužemberka in okrog Dobrnica; sodišče je torej obsegalo tudi kraje, ki so spadali pod Šumberk. Sploh se zdi, da so začetki tega deželskega sodišča zvezani z goriško pridobitvijo Šumberka v tridesetih letih 13. stoletja in s tem povezano izločitvijo šumberškega gospodstva iz višnjegorske posesti¹², le da se ni imenovalo po Šumberku, ampak po mlajšem Žužemberku¹⁶. V letih 1333 in 1350 se omenja *Mainhart der rihter ze Sevsenberch*¹⁷.

Od ljudi, ki so se imenovali po Žužemberku, sta mi v prvi polovici 14. stoletja znana le dva: Valjhun in Jakel. Prvi se omenja 1311-1313¹⁸, drugi pa 1311-1317, enkrat s pridevnikom *der Steyrer*¹⁹. V virih se pojavljata samo kot priči. Se pa v tem času v zgornji dolini Krke, v Žužemberku in njegovi okolici, močno poveča vpliv in vloga Turjačanov. To ne čudi. Turjačani so bili bolj kot se je doslej mislilo, povezani z goriškimi grofi in njihovo posestjo v Slovenski marki in Beli krajini. Kot

¹¹ J. ZAHN, CDAF, FRA II 31, št. 396: *villa Tro^egern* (Korita), *villa Schependorf* (Sadinja vas), *uilla Triebstorf* (Trebča vas), *villa Vreychav* (Vrhovo), *villa Altenburch* (Stari grad, kateri?), *villa Stelz* (Tolčane). L. HAUPTMANN, Krain, 399.

¹² Glej 3. 2. 9.

¹³ F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 56. 1342 se omenja *in dem ampte ze Seusenberch* (F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 67).

¹⁴ F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 37. Omenjajo se kraji: Korita, Lipje, Plešivica, Budganja Vas, Stavča Vas, Trebča Vas, Vrbovec, Gorenja Vas, Ajdovec, Prapreče in *Seleysetz*.

¹⁵ F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 37, 38, 50, 53, 108.

¹⁶ L. HAUPTMANN, Krain, 472.

¹⁷ AS, listina 1333, II. 7.; F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 83.

¹⁸ J. M. GREBENC, Gospodarska ustanovitve, 47, št. 122; F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 22.

¹⁹ Kot v op. 18 in CKSL 1317, IV. 24; AS, listina 1317, V. 5., Žužemberk.

je bilo na drugem mestu pokazano²⁰, je ena veja rodu iz Turjaka sedela na goriških gradovih Hmeljnik, Gradac in Rožek, svoj stolp pa so že 1335 imeli tudi na Šumberku²¹. Herbert Turjaški je, kot je bilo že omenjeno, imel za ženo dvorno damo goriške grofice Beatrikse. Za njeno jutrnjo mu je Beatriksa 1324 odkazala številno posest v žužemberškem deželskem sodišču. Iz istega razloga mu je 1334 zastavila še mlin v Dvoru pod Žužemberkom in kmetijo v Plešivici²². 1337 je istemu Herbertu odkazala za škodo, ki jo je ta utrpel v njeni službi v vojni z oglejskim patriarhom, že omenjeni *gelt und urbar ze Seusenberch*, istočasno pa mu je prepustila tudi dva mlina za "stražarje in vratarje" v Žužemberku in Šumberku²³. Torej tudi v Žužemberku je Herbert imel svojo posadko, kar pomeni, da je moral od Goriških imeti tudi tamkajšnji stolp! Turjačan pa je verjetno bil tudi Majnhard, ki se kot deželski sodnik v Žužemberku omenja v prvi polovici 14. stoletja (gl. op. 17). Isto ime je nosil sin Majnclina s Turjaka oz. Hmeljnika, ki je sedel na Rožeku (1330-1369), slabih 15 kilometrov ob Krki navzdol²⁴. Ali je šlo za isto osebo ni mogoče presoditi, je pa deželski sodnik v Žužemberku nosil ime, ki je bilo razširjeno v turjaškem rodu. Imel je tudi brata Herranta²⁵ in 1313 je goriški grof Henrik II. podelil *Herranten von Auwersperg* kot nagrado za zvesto službo 6 hub v Kotu ob Krki pod Žužemberkom²⁶. Po vsej verjetnosti gre pri slednjih dveh omembah za eno in isto osebo. S tem pa so naši podatki o Žužemberku takorekoč izčrpani. Omenimo le, da je 1338 mladi goriški grof Ivan Henrik namenil Žužemberk skupaj z ostalo svojo posestjo, ki jo je imel v Slovenski marki, Beli krajini in na Koroškem, za jutrnjo svoji ženi Ani, hčerki nemškega kralja Friderika Lepega²⁷. Po njegovi smrti (še istega leta) je njegovim bratrancem, goriškim grofom Albertu, Majnhardu in Henriku, uspelo, da so svoji hiši najprej povrnili posest Ivana Henrika, do katere so imeli aspiracije tudi Habsburžani²⁸, nato pa so si celotno goriško dediščino razdelili med seboj. Albertu IV. je pripadla vsa goriška posest v Istri in Slovenski marki. V okviru te je bil tudi *Sewsenwerch*²⁹.

²⁰ Glej 3. 2. 3.

²¹ F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 55.

²² F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 50.

²³ F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 56 (*Auch haben wir im enpfolhen und gelazzen czwo unser mu^el daselben, davon er ze Seusenberch und ze Scho^ennberch berihten sol wahter und torwaertil*).

²⁴ Glej op. 20.

²⁵ AS, listina 1333, II. 7.

²⁶ F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 22.

²⁷ HHStAW, FU, št. 102, 1338, III. 1., Gorica.

²⁸ Glej 3. 2. 2.

²⁹ MDC X, št. 161.

4. MINISTERIALI IN MILITI GORIŠKIH GROFOV: NJIHOVA VLOGA IN MESTO V TERITORIALNO-PRAVNEM RAZVOJU GORIŠKE POSESTI V ISTRI TER V SLOVENSKI MARKI IN BELI KRAJINI

4. 1. TERITORIALNI RAZVOJ

4. 1. 1. Teritorialni razvoj goriške posesti v Istri

Ukinitve Beneške republike 1797 je v Istro prinesla spremembo, ki je ta ni doživela skoraj pol tisočletja: s prihodom obalnega pasu v avstrijske roke je bila presežena razcepljenost, ki je skozi stoletja zaznamovala politično zgodovino Istre. Ko so Habsburžani 1374 dedovali goriško posest v notranji Istri, so bile meje v glavnem že potegnjene in karte razdeljene. V igri, v kateri je bil oglejski patriarhat veliki poraženec, si je Serenissima uspela zagotoviti - z izjemo Trsta - vsa obalna mesta z njihovim neposrednim zaledjem, goriškim grofom pa je njihova posest v osrčju dežele zrasla v posebno, tudi v pravnem pogledu zaokroženo enoto, ki se je imenovala Pazinska grofija.

Njen izvor, začetki in rast so že dolgo časa predmet zanimanja številnih zgodovinarjev. Starejša historiografija od Kandlerja preko Czoerniga do Carla de Franceschija¹ je nastanek grofije videla kot rezultat dinastičnih sporov med Henrikom in Engelbertom Eppensteinskim, ko naj bi slednji v nemoči, da bi si priboril celo istrsko mejno grofijo, odtrgal v njenem severovzhodnem delu kos ozemlja kot posebno grofijo. Šele B. Benussi je v svojih, v marsikaterem pogledu temeljnih raziskavah o istrski srednjeveški zgodovini, pokazal, da podlaga nastanku pazinske grofije ni bila nobena delitev krajišniške oblasti, ampak eksempcija izpod oblasti istrskega mejnega grofa². Center pazinske grofije - pazinski grad in cela vrsta krajev v njegovi okolici - je namreč bil fevd poreške škofije, kateri je že cesar Oton II. 983 podelil imuniteto³, potrdil pa 1077 Henrik IV.⁴ To je torej bil pravni temelj, ki je omogočal, da so ob oblasti in pravicah

¹ P. KANDLER, opomba pod CDI 1195, 5. X.; C. CZOERNIG, Das Land, 384; CA. de FRANCESCHI, L'Istria, 100 sl.

² B. BENUSSI, Nel medio evo, 424 sl.; G. de VERGOTTINI, Lineamenti, 60; ISTI, La Costituzione, 31; ISTI, Per la revisione, 63; H. SCHMIDINGER, Patriarch und Landesherr, 71, 145.

³ D. O. II. 301 (*Precipientes denique iubemus ut nullus dux patriarcha archiepiscopus episcopus marchio comes vicecomes nullaque regni nostri magna vel parva persona pretaxatum presulem suosque successores de omnibus predictis rebus molestare temptet nec ad ulla placita hominibus supra terram sancte Parentine ecclesie residentibus qui ab episcopo reclamationem habent, sine advocato episcopi nullam contrarietatem faciant nec invite ducantur nisi ante presentiam presulis sine legali iudicio, sed liceat eidem presuli suisque successoribus quiete et pacifice cuncta sua predia tenere et firmiter possidere, omnium hominum contradictione penitus remota*).

⁴ D. H. IV. 290.

istrskega mejnega grofa⁵ obstojale tudi paralelne strukture. Drug temelj je bila posest. Jedro svojih posesti v Istri s pazinskim gradom so goriški grofje imeli v fevdu od poreške cerkve, ki je bil kot tak še 1368 potrjen s strani škofije Albertu IV.⁶ in nato 1381⁷ tudi njegovemu dediču, avstrijskemu vojvodi Leopoldu. Te fevde so goriški grofje, kot je razvidno iz listine iz 1194⁸, imeli kot odvetniki poreške škofije, saj je bil Pazin službeni fevd poreškega odvetnika. Vprašanje je le - kdaj in kako so do njih prišli?

Benussija, ki je menil, da je bil že Engelbert II. okrog 1150 odvetnik poreške škofije in da so torej goriški grofje prisotni v Istri najkasneje od tega časa⁹, je že 1924 popravil de Vergottini¹⁰. Zatem sta izšli razpravi Ljudmila Hauptmanna¹¹ in Camilla de Franceschija¹²: vsaka na svoj način sta pokazali, da odvetnik poreške škofije *comes Meynardus de Hystria*, ki je od omenjene škofije imel v fevdu *castrum Pisinum* in se pod tem imenom pojavlja v virih med 1158 in 1183¹³, ni bil pripadnik goriške dinastije, ampak je identičen z Majnhardom iz Črnega gradu oz. Šumberka¹⁴. Kljub temu je Wiesflecker še 1955 menil, da so si goriški grofje že v začetku 12. stoletja, torej istočasno s pojavitvijo na Soči, pridobili tudi že prva gospostva v Istri, ki so si jih okrog 1170 s poroko Engelberta III. z Matildo Andeško, hčerko istrskega mejnega grofa Bertolda, še povečali, tako da jim je ta posest pripomogla k pridobitvi odvetščine nad poreško škofijo; zgoraj omenjeni Majnhard pa naj bi bil Engelbertov brat ali stric¹⁵. Toda s tem ko

⁵ Podrobneje o tem glej za čas po 1209, ko je bila oglejskemu patriarhatu drugič (prvič 1077) podeljena Istra (*nos [Otto quartus] eam [marchiam Ystrie] ...Aquillegensi ecclesie cum omni honore et universis pertinenciis cum omni iure imperiali libere et absolute possidendam in perpetuum donamus et tradimus atque concessimus*: F. SCHUMI, AH I, 41, št. 17) H. SCHMIDINGER, Patriarch und Landesherr, 90 sl.

⁶ CDI 1368, VI. 3. Poleg gradu v Pazinu še Zminj, Tinjan, Trviž, "Vastignan", Padova, Mondellbotte, Vižnjan, Rosario, Vižinada, pol vasi Tar, desetine gradu v Motovunu, več mlinov in desetine v Lovreču. B. BENUSSI, Nel medio evo, 429, ima *Vastignan* za Kožljak (*Wachsenstein*), kar pa ne bo držalo, saj je bil Kožljak, preden je prišel v posest goriških grofov, v oglejski lasti (F. SCHUMI, KUB I, št. 67; gl. tudi B. BENUSSI, Nel medio evo, 481) in še v 14. stoletju se je oglejski patriarh prepiral z goriško grofico Beatrikso *ad quem de jure spectat castrum Coslachi* (A. S. MINOTTO, Senato Misti, AMSI III, 220). Pa tudi geografsko leži Kožljak (s. od Plomina) na področju, kjer poreška cerkev ni imela svojih posesti, ampak predvsem oglejska (Kršan, ki je nastal v okviru gospostva Kožljak, so oglejski patriarhi še v 14. stoletju podeljevali v fevd goriškim ministerialom iz Pazina: CDI 1338, VIII. 23.). Že 1292 je bil Albert II. investiran v poreške fevde *quod idem comes et sui progenitores habuerunt ab episcopis Parentinis*, ki pa niso naštetih (z izjemo mlina v Gradolah, ki je bil izvzet iz investiture). Glej V. JOPPI, Appendice, št. 12.

⁷ CDI 1381, X. 8.

⁸ CDI 1194, X. 5. Glej 3. 1. 8.

⁹ B. BENUSSI, Nel medio evo, 432.

¹⁰ G. de VERGOTTINI, Lineamenti, 62.

¹¹ L. HAUPTMANN, Krain, 399 sl. Gl. tudi ISTI, Grofovi Višnjegorski, 223.

¹² C. de FRANCESCHI, Mainardo, 41 sl.

¹³ WI, št. 239, 262, 268, 269, 276, 277.

¹⁴ Glej 3. 1. 8. in 3. 2. 9.

¹⁵ H. WIESFLECKER, Meinhard der Zweite, 9; ISTI, Die politische Entwicklung, 336. Za tako zgodnji čas pledira tudi H. PIRCHEGGER, Erläuterungen, 491. Večina strokovne literature je dolgo menila, da je bil z Matildo, hčerko istrskega mejnega grofa Bertolda II. Andeškega, za katero je rečeno samo, da je bila poročena z enim od Goriških (F. KOS, Gradivo IV, št. 752),

je bilo ugotovljeno, da istrski grof Majnhard ni bil Goriški o goriških grofih v Istri pred koncem 12. stoletja takorekoč nimamo nobenih pravih vesti. Res so ti v Izoli imeli od tržaških škofov v fevdu desetino, toda že 1166 so jo podarili samostanu Sv. Marije v Ogleju¹⁶, proti koncu 12. stoletja pa so si pridobili del t. i. "fevda sv. Apolinarija", ki ga je na jugu Istre imela nadškofija iz Ravenne¹⁷. Vendar je v pazinskem gradu - centru goriških istrskih posesti, kjer so goriški grofje kasneje imeli svoj *palatium*¹⁸, kjer so bivali njihovi najmočnejši istrski ministeriali in kjer je bil tudi sedež njihove istrske uprave (glavarstvo in ograjno sodišče)¹⁹ - še 1183 sedel Majnhard Črnograjski oz. Šumberški²⁰. Prav preko njega, Majnharda, pa so goriški grofje v prvi polovici devetdesetih let 12. stoletja prišli do poreške odvetščine in z njo zvezanega fevda v Pazinu, kakor nekoliko kasneje tudi do velikega šumberškega gospostva v Slovenski marki. *Matilda Comitissa de Pisino*, druga žena goriškega grofa Engelberta III., je namreč bila Majnhardova hčerka in dedinja²¹. In Engelbert, ki je 1194 kot poreški odvetnik že bil v posesti pazinskega gradu, je vanj postavil svoje ministeriale, ki jih je pripeljal v deželo²², kar hkrati pomeni, da je omenjeni goriški grof prejel pazinski grad v fevd od poreške škofije brez ministerialov. Svoj odločilni korak v Istro - tako glede posesti kot glede pravic, ki so si jih kot poreški odvetniki pridobili - so goriški grofje naredili šele konec 12. stoletja.

Primer Gorice, kjer imamo takorekoč identično situacijo, pa priča, da je bila pot, ki je goriške grofe v Istri pripeljala do posesti, bolj pravilo kot naključje v njihovi politiki širjenja. Grofovski rod, ki je imel svoja najstarejša posestva na zgornjem Koroškem²³, se začne v začetku 12. stoletja imenovati po Gorici ob Soči in njegovi pripadniki se odtlej tudi pojavljajo kot odvetniki oglejske cerkve²⁴. Na vprašanje, kako so prišli do posesti v Gorici, je historiografija doslej ponudila v odgovor predvsem dve možnosti: preko dedovanja ali kot izhod boja za

poročen goriški grof Engelbert III. L. HAUPTMANN, *Krain*, 401, je nato na zelo prepričljiv način pokazal, da žena Engelberta III. ni bila Matilda Andeška, ampak Matilda Črnograjska, saj nam to dokazuje posest, ki so jo nekdanji imeli Črnograjski, zatem pa Goriški. Proti temu je nastopil H. WIESFLECKER, *Meinhard der Zweite*, 307, op. 5, in v dokaz, da je Engelbertova žena morala biti Matilda Andeška, navedel dokument (W I, št. 474), v katerem izvoljeni bamberski škof Poppo, brat Matilde Andeške, označuje goriškega grofa Majnharda III., sina Engelberta III., za svojega nečaka. Problem, v katerem imata obe mnenji dobro podlago v virih, je rešil šele A. M. SCHEIBER, *Zur Genealogie*, 58 sl., ki je ugotovil, da je bil goriški grof Engelbert III. dvakrat poročen. Najprej z Matildo Andeško, ki mu je tudi rodila sina Majnharda III., a je umrla že okrog 1192-1194 (morda prav ob Majnhardovem rojstvu), drugič pa z Matildo Črnograjsko, ki pa Engelbertu ni rodila (vsaj preživel ni nihče) nobenega otroka, vendar je Goriškim odločilno odprla vrata v Istro.

16 W I, št. 250.

17 Glej B. BENUSSI, *Nel medio evo*, 443 sl.; G. de VERGOTTINI, *Lineamenti*, 60.

18 CDI 1277, IX. 20. (*in castro Pisini in sala Palatii d. comitis*).

19 Glej 4. 2. 4. 1. in H. PIRCHEGGER, *Erläuterungen*, 496.

20 CDI 1183, VIII. 12.

21 Glej podrobneje o tem 3. 1. 8.

22 CDI 1194, X. 5.

23 Glej H. WIESFLECKER, *Die politische Entwicklung*, 331; E. KLEBEL, *Die Ahnen*, 52 - 58; ISTI, *Die Grafen von Görz*, 242 sl.

24 Glej W I, št. 176 - 196.

investituro v tem prostoru²⁵. Gorica je v več dokumentih (okrog 1135, 1150, 1202, 1339)²⁶ označena kot oglejski fevd v goriških rokah, leta 1202 je tudi izrecno povedano, da imata goriška grofa Majnhard II. in Engelbert III. (ki je kot poreški odvetnik imel tudi Pazin!) v fevdu od oglejske cerkve grad v Gorici *ministerialibus exceptis*²⁷. Torej so imeli goriški grofje od oglejske cerkve goriški grad v fevdu na povsem enak način kot pazinskega od poreške. Po analogiji s Pazinom, ki je bil službeni fevd poreškega odvetnika, bi mogli sklepati, da je to bila tudi Gorica²⁸. Vidimo, da je bilo predvsem odvetništvo tisti ključ, ki je grofovskemu rodu z zgornje Koroške odpiral vrata na jugu.

Drugače pa je bil največji zemljiški posestnik v Istri oglejski patriarhat. Z darovnico Ulrika III., sinu istrskega mejnega grofa Ulrika II. Weimar-Orlamünde iz leta 1102, si je oglejska cerkev pridobila večino svoje posesti v Istri. Resnično bogata donacija ji je prinesla ozemlje med Dragonjo in Mirno v severni Istri, prostor okrog Buzeta in z izjemo širše okolice Roča tudi vse ozemlje od Buzeta do zgornjega toka Raše vzhodno od Učke; takorekoč vso severno in severovzhodno Istro²⁹. Tudi seznam pravic in dohodkov oglejskih patriarhov v Istri iz okoli 1270³⁰, ki našteva okrog štirideset Ogleju na različni način zavezanih krajev polotoka, v grobem ne kaže sprememb.

²⁵ M. KOS, *Urbarji Slov. primorja II*, 20 sl.; H. WIESFLECKER, *Die politische Entwicklung*, 331 sl.

²⁶ W I, št. 192, 193 (ok. 1135), 230 (1150), 317 (1202) in DG, AT XIV, št. 147 (1339). 1339 je oglejski patriarhi investirali goriške brate v oglejske fevde *per banderiam armaturam comitatus Goritie, videlicet rubei et albi coloris*, kar nedvomno pomeni, da je Gorica še sredi 14. stol. veljala kot oglejski fevd!

²⁷ MDC IV, št. 1524 (= W I, št. 317): *Comites siquidem de Goricia [= comes Meinhardus et frater eius comes Engilpertus de Goricia] debent habere castrum de Goricia cum omni proprietate servis et ancillis et omni iure ad ipsum pertinente ministerialibus exceptis...ab ecclesia Aquilegensi in feudum ita, quod tam masculi quam femine in idem feudum equaliter succedant*.

²⁸ Tako je menil že P. S. LEICHT, *Le Costituzione*, 140 sl. Glej tudi G. de VERGOTTINI, *La costituzione*, 31, op. 3, in P. ŠTIH, *Goriški grofje in oblikovanje*, 43.

²⁹ F. SCHUMI, KUB I, št. 67 (= CDI 1102; F. KOS, *Gradivo IV*, št. 5): Kašteli: Kaštel [nad Dragonjo] (*castrum Veneris*), Buj (Uuege), Košljun [nekoč med Bujami in Grožnjanom] (*Castillione*), Grožnjan? (*Brisintina*), Buzet (*Pinquent*), Hum (*Cholm*), Vranje (*Vrane*), Boljun (*Baniol*), Sv. Martin pri Belaju (*castrum sancti Martini*), Letaj (*Letai*), Kožljak (*Josilach*) in vasi: Belaj [ali Brdo pri Čepiću] (*villa, ubi dicitur Cortalba inter Latinos*), Monte Cucco pri Bujah [ali Zucculli pri Kaštelu] (*Cuculi*), Momjan (*Mimillani*), Šterna (*Cisterne*), Beli kamen pri Kubežu (*Petre albe*), Draguč [ali Triban] (*Druvine*), Marčenigla (*Maticenigla*), Kubed (*Cavedel*), Kostanjica (*Castan*), Št. Peter sz. od Buj (*villam sancti Petri cum monasterio sancti Petri et sancti Michaelis*). Glede lokalizacije glej F. KOS (zgoraj); B. BENUSSI, *Nel medio evo*, 304, in H. PIRCHEGGER, *Erläuterungen*, 490. K tej darovnici je treba dodati še kaštel v Opatlju med Bujami in Buzetom, ki ga je še istega leta podaril Ulrik III. (*Thesaurus*, št. 516: *Instrumentum donationis facte de Castro Portulensi Aquilegensi Ecclesie per D. Vodorlicum, filium Vorlici Marchionis, anno MCII*). Glede posameznih krajev glej H. PIRCHEGGER, *Erläuterungen*, 519 sl. Poleg tega je bilo oglejsko tudi področje vzhodne istrske obale od Lovrana do Labina: D. H. II, 243; opis arabskega geografa Idrisija iz 1153 (L. HAUPTMANN, *Krain*, 383), CDI 1208 (s popravkom datacije v ok. 1270: glej spodaj op. 30) in A. JOPPI, *Dritti di Aquileia*, 195 sl. Ravno tako sta oglejski posesti bili mesti Pičan in Pazin (D. H. II, 243, glej tudi 3. 1. 8.). Posebno poglavje so istrska obalna mesta, ki so več ali manj do druge polovice 13. stoletja bila pod oglejsko oblastjo: glej W. LENEL, *Venezianisch*, 157 sl.

³⁰ CDI 1208. J. CHMEL, *FRA II* 1, 289, št. 122, je ta dokument datiral v čas okrog 1300, po njem je datacija prevzeta tudi v E. SCHWIND-A. DOPSCH, *Ausgewählte Urkunden*, št. 80 (objavljeno le približno pol teksta). W. LENEL, *Venezianisch*, 191 sl., ga je z utemeljenimi

Toda prav v tem času, v tretji četrtini 13. stoletja, se začno na nekaterih posestvih, ki so prvotno pripadala oglejski cerkvi, pojavljati ministeriali goriških grofov. Tako srečamo v Završju na desnem bregu Mirne 1270 goriškega ministeriala Ulrika iz Rihemberka, po Sovinjaku nedaleč stran, na levem bregu iste reke v smeri proti Buzetu, se 1277 prvič imenuje goriški ministerial Oton in tudi gospodje iz Momjana nad Dragonjo, ki je kot oglejski fevd šele 1312 prišel v posest goriških grofov, se ravno tedaj močno eksponirajo na goriški strani proti patriarhu. Že 1264 je oglejski patriarh podelil goriškemu ministerialu Henriku iz Pazina v fevd grad v Lupoglavu v prostoru med Buzetom in vzhodnimi obronki Učke; po oglejskem Kožljaku pa se že 1234 imenuje goriški ministerial Filip. Večina teh gospodstev je dve generaciji kasneje, 1342, našeta med posestjo, ki so si jo goriški grofje razdelili med seboj³¹. Po kakšni poti - o čemer se je pred skoraj sto leti brezuspešno spraševal že E. Werunsky³² - je ta oglejska posest postala goriška, pa hočem pokazati v naslednjih vrsticah.

Načina, kako so si goriški grofje pridobivali to posest, sta bila predvsem dva. Po enem je oglejski patriarh podelil določeno posest v fevd goriškemu grofu, ki jo je nato svojim ministerialom naprej podeljeval v podfevd, ali pa jo je obdržal neposredno pod svojo kontrolo s tem, da je na tamkajšnje gradove postavljaj svoje ministeriale oziroma milite kot kastelane. Završje je lep primer takšne prakse: prvotno nedvomno oglejska posest je za časa Alberta II. že goriški fevd, ki ga imajo grofovi ministeriali iz Rihemberka. Albertov sin Henrik II. pa ga že ni več podeljeval v fevd, ampak je nanj postavil posebnega glavarja, ki ga je poklical iz Pustertala na današnjem Tirolskem. Podobno je oglejski patriarh 1312 podelil Henriku II. v fevd gospodstvo Momjan, goriški grof pa je nanj za kastelana postavil svojega zvestega viteza z Novega gradu na Krasu. Da so si Goriški - verjetno ne poredkoma - pridobili tudi oglejske fevde mimo patriarhove volje, to je s silo, pa nam prav tako ilustrira Momjan, saj je patriarh 1312 s podelitvijo letga v fevd grofu le sankcioniral že obstoječe stanje.

Drugi način pridobivanja oglejskih fevdov pa je bil, da je oglejski patriarh podelil določen fevd neposredno goriškemu ministerialu in si ga s tem tudi odtujil, saj v naslednjem obdobju goriški grof na taki posesti praviloma že nastopa kot fevdni gospod. To je tudi znak, da je bila osebna odvisnost očitno še zmeraj močnejša od fevdne. Najlepši primer za to je Lupoglav. 1264 ga je patriarh, kot je bilo že zgoraj povedano, podelil v fevd goriškemu ministerialu Henriku iz Pazina, ki je bil poročen s hčerko oglejskega ministeriala iz Pietrapelose. Še leta 1300 je njegov istoimeni sin potrdil, da ima Lupoglav v fevdu od oglejskega patriarha, 1342 pa je že naveden med goriško posestjo in se šteje za goriški fevd. 1362 goriški grof Albert IV. tod že nastopa kot fevdni gospod in podeli Lupoglav v fevd. Podoben primer je Kožljak. Bil je oglejska posest in na njem je od 1234 sedel goriški

razlogi datiral v čas 1260-1267, verjetno 1261 (enako nato H. PIRCHEGGER, Erläuterungen, 487). G. de VERGOTTINI, La costituzione, AMSI XXXVIII, 102, op. 3, pa je nato še izboljšal Lenlovo datacijo v 1267-1271.

31 MDC X, št. 161 (Lupoglav, Kožljak, Završje, Momjan). Za posamezne kraje, ki se tu navajajo; ni pa podana dokumentacija, glej katalog (3.).

32 E. WERUNSKY, Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte, 445.

ministerial. Goriški grofje so si zato začeli lastiti pravice nad njim in že 1325 ga je goriška grofica Beatriksa zastavila svojemu glavarju Hugu iz Devina. Vendar se patriarh ni dal in v tridesetih letih 14. stoletja sta obe strani trdili, da pripada gospostvo njima; 1342 so ga goriški grofje našeli v seznamu svojih posesti, patriarh pa ga je v odgovor na to podelil v fevd. Vendar je na koncu obveljala pravica Goriških in 1367 je Albert IV. Kožljak podelil v fevd članu stare goriške ministerialske družine iz Gotnika (ki je izvirala iz Pazina!). Tudi Kršan ima v glavnem enako zgodovino. Bil je oglejski fevd, ki se je izločil iz gospostva Kožljak. Na njem je sedel goriški ministerial iz Pazina in še 1338 ga oglejski patriarh podeli v fevd njegovemu sorodniku, ki je bil prav tako iz Pazina; petdeset let kasneje pa ga dedič goriških grofov, avstrijski vojvoda podeljuje kot svoj fevd. Navedimo še primer Vikumberga³³ v tržaškem zaledju, ki dokazuje, da so goriški grofje tudi drugod prakticirali tovrstno poridobivanje posesti. 1249 je tržaški škof Ulrik dovolil goriškemu ministerialu iz Karsperga³⁴ (poročen z ministerialko tržaškega škofa; glej določbe notarske listine iz op. 35), da je zgradil na področju tržaške dijeceze grad, ki mu ga je tudi podelil v dedni fevd³⁵. Čez debelo stoletje, leta 1367, pa se kot nosilec fevda že pojavlja goriški grof Majnhard VII., ki je zaprosil tržaškega škofa za investituro v vikumberški grad in vinograde v Lonjeru *quae [fevde] domus nostra et nos ab antiquo habuimus et tenuimus et ad presens habemus*³⁶.

Zlasti drugi prikazani način, s katerim so goriški grofje pridobivali oglejske (in druge) fevde, kaže na velik pomen, ki so ga v tem procesu imeli njihovi ministeriali. Poroke goriških ministerialov z ministeriali drugih gospodov (Lupoglav, Vikumberg, verjetno tudi Kožljak), o katerih je seveda odločal goriški grof in se z nasprotno stranjo tudi dogovoril o delitvi otrok iz teh zakonov ter o

³³ Nemška oblika imena je Fünfenberg. Osnovne informacije: M. KOS, *Urbarji Slov. primorja* II, 41; L. FOSCAN - E. VECCHIET, I Castelli, 20 (za zgodnje obdobje neuporabno - preveč napak!); B. BENUSSI, *Nel medio evo*, 377, op. 158 (po Benussiju naj bi se gospod iz Vikumberga že 1224 (14. avgusta) nahajal v spremstvu goriškega grofa Alberta, kar pa ne bo držalo: v tistem času sta živela goriška grofa Majnhard II. († 1232) in njegov nečak Majnhard III. († 1258), medtem ko je Vikumberg šele leta 1249 zgradil goriški ministerial iz Karsperga (gl. op. 35). Verjetno je mišljeno leto 1274 (CDI 1274, die XIV exeunte Augusto), kajti takrat se je v številnem spremstvu goriškega grofa Alberta II. v Čedadu nahajal tudi *Ravvinus de Winchimerch*).

³⁴ Glej 3. 2. 1., op. 13-19.

³⁵ RB fol. 111', 112 (1249, V. 25., Trst): *Dominus Ulricus Dei gratia episcopus Tergestinus...consensu et voluntate capituli tergestini dedit atque tradidit domino Almerico filio quondam domini Rauini de Charsperch licenciam et potestatem faciendi et edificandi quoddam castrum in districtu episcopatus Tergesti in monte quodam posito supra Dinga, quod quidem ab eodem domino episcopo dictus Almericus in feudum legale accepit hoc modo, quod dictus Almericus habere tenere et possidere debeat ad honorem Dei et dicti domini episcopi Tergestini et suorum successorum et dictum castrum habere et tenere semper et quolibet tempore paratum et apertum ad voluntatem domini episcopi...Insuper promisit predictum castrum per successionem hereditariam dare illis suis filiis, qui ministeriales erunt causa Dei et beati Justi, decedere sine hereditibus et castrum perveniret ad alios suos filios, qui ministeriales essent alterius domini, quod tenebantur ad supradictas obligaciones et infrascriptas et habebunt castrum suprascripto et infrascripto pacto et tenore.*

³⁶ CDI 1367, X. 15.

delitvi premoženja³⁷, lepo kažejo, da so ministeriali bili tisto orodje oziroma instrumentarij goriške politike, s katerim so si povečevali svojo posest.

Tako so Goriški jedru svoje istrske posesti v Pazinu in okolici, ki so si jo konec 12. stoletja pridobili od poreške škofije, v drugi polovici 13. in delno tudi še v začetku 14. stoletja dodali še posest, ki je izvirala od oglejskega patriarhata. V prvi vrsti je šlo za posest severno od Mirne (Završje, Momjan), Sovinjak jugozahodno od Buzeta, ki se je verjetno preko Vrha³⁸, Mrčenigle (oglejski fevd, ki so ga v 14. stol. imeli pripadniki goriškega ministerialskega rodu iz Ebersteina na Koroškem³⁹) in Grdega Sela, kjer so sedeli goriški ministeriali, navezoval na goriško posest okrog Pazina, nato za Lupoglav, ki je skupaj z Rašporjem povezoval goriško posest v Istri z ono na Krasu in za kompleks posesti vzhodno od Učke in ob zgornjem toku Raše (Kožljak, Kršan). Temu je bila približno v istem času dodana tudi posest ob spodnjem toku Raše in Raškem zalivu, t. j. gospostvi Barbana in Rakalj, ki sta še konec 12. stoletja spadali v okvir puljskega mestnega agra⁴⁰. S tem je bil teritorialni razvoj goriških posesti v Istri konec 13. in v začetku 14. stoletja v glavnih potezah zaključen in zaokrožen, kar se na določen način odraža tudi v dejstvu, da se v tem času začno pojavljati tudi prvi nastavki posebne uprave za goriška gospostva v Istri. Tako se že 1294 prvič omenja glavar v Pazinu in 1321 tudi v Završju za goriško posest severno od Mirne.

In če se na koncu vprašamo še po vzrokih, zakaj je ravno v drugi polovici 13. stoletja prišlo do teritorialne širitve goriških grofov na račun oglejskega patriarhata v Istri, potem je treba ugotoviti, da so bili ti zelo globalni. Kot je zelo točno zapisal W. Lenel⁴¹ je bit moči kneževine patriarhov izhajala iz ideje cesarstva, ki obvladuje tako Italijo kot Nemčijo. S svojo lego na stičišču obeh delov cesarstva je bil patriarhat kot prehodno področje izredno pomemben; njegov pomen pa je še narasel v času, ko je opozicija v lombardski nižini cesarju zaprla prehode preko Alp. Vse do vključno Bertolda Andeškega, ki je umrl sredi 13. stoletja (1251), so naslov oglejskega patriarha skozi dolga stoletja nosili predstavniki visokega nemškega plemstva⁴². Zlasti poslednja dva patriarha iz tega kroga, Wolfger (1204-1218) in Bertold (1218-1251), sta v tesnem sodelovanju s krono najprej ponovno pridobila za patriarhat marki Istro in Kranjsko (1209) ter nato predvsem v Istri utrdila svojo oblast⁴³. S koncem Staufovske dinastije in propadom cesarske ideje sredi 13. stoletja je bil spodmaknjen tudi glavni temelj ekzistence patriarhata. Z Gregorjem de

³⁷ Sporazumom med goriškimi grofi in drugimi gospodi o porokah njihovih ministerialov ter delitvi otrok iz teh zakonov lahko v virih sledimo vse do 1314 (MDC VIII, št. 196). Glej 4. 2. 1. in 4. 2. 3.

³⁸ V IR se Majnhard iz Rožeka oz. Gradaca v Slovenski marki imenuje *Menart (sluga) Sovinski i Vrh i Semić i Gole Gorice i Krbun*: M. KOS, Studija 158.

³⁹ F. di MANZANO, *Annali IV*, 435; C. de FRANCESCHI, *I Castelli*, 32.

⁴⁰ CA. de FRANCESCHI, *Storia documentata*, 38.

⁴¹ W. LENEL, *Venezianisch*, 196.

⁴² W. LENEL, *Venezianisch*, 152; H. SCHMIDINGER, *Patriarch und Landesherr*, 96.

⁴³ L. HAUPTMANN, *Krain*, 390 sl.; M. KOS, *Postanek in razvoj*, 248; P. PASCHINI, *Storia II*, 73 sl.; H. SCHMIDINGER, *Patriarch und Landesherr*, 88 sl.

Montelongom, nečakom papeža Gregorja IX., je 1251 patriarhov prestol po dolgem času zasedel Italijan in hkrati vodja guelfske stranke v severni Italiji. Nasproti njemu so stali goriški grofje, zvesti pristaši gibelinske stranke in nemške krone; Majnhard IV. je bil celo poročen z Elizabeto von Wittelsbach, materjo zadnjega Staufovca, nesrečnega Konradina, ki pa v tistem času ni imel prave opore v šibki kroni⁴⁴. Toda tudi s patriarhatom je šlo v tistem času ekonomsko in politično strmo navzdol in v neprestanih bojih z Benečani in Goriškimi, je Oglej na istrskem polotoku v korist Republike sv. Marka izgubil skoraj vsa obalna mesta, v notranjosti pa so si goriški grofje, kot smo videli, iz istega naslova pridobili pomemben kos svoje bodoče pazinske grofije⁴⁵.

Enega od vzrokov te razdelitve pa je gotovo potrebno iskati tudi v notranjem razvoju Istre od frankovskih časov naprej, ko sta se v tem prostoru srečevala dva različna tipa fevdalnega reda: na eni strani mesto (komuna) ter na drugi zemljiško gospodstvo kot pglavitna organizatorja in nosilca javne oblasti⁴⁶. V notranjosti Istre se je tako uveljavil tip kmečke občine z županom kot predstavnikom zemljiškega gospoda⁴⁷ in srenjo, to je zborom vseh polnopravnih članov občine, v širšem obalnem pasu z dolino Mirne pa tip mestne občine s podestatom in mestnim svetom; politična meja med beneško in goriško (habsburško) Istro pa je v grobem sledila prav meji med tema dvema tipoma organizacije oblasti⁴⁸.

⁴⁴ A. VEIDER, Die politischen, 6 sl.

⁴⁵ W. LENEL, Venezianisch, 152 sl.; M. PIZZININI, Die Grafen von Görz, 186 sl.

⁴⁶ B. GRAFENAUER, Miti o "Istri", 26 sl.; ISTI, Istra, ES 4, 180. Že sodni zbor ob Rižani 804 (latinski original s hkratnim italijanskim in slovenskim prevodom: A. PETRANOVIČ, A. MARGETIČ, R. BRATOŽ, Rižanski zbor, 81 sl.) je v veliki meri posledica nasprotij, ki so nastala zaradi širjenja frankovskega fevdalizma na račun mest in njihovih pravic. O rižanskem placitu nazadnje zelo poglobljeno H. KRAHWINKLER, Friaul, 199 - 243.

⁴⁷ Pomembna posebnost istrskih županov je bila v tem, da se je istrsko plemstvo, ki je s privilegijem iz 1365 dobilo svoje lastno ograjno sodišče (gl. 4. 2. 3., op. 28, 40), zaradi pomanjkanja prisednikov tega sodišča rajši dalo tožiti pred domačimi županskimi sodišči, kot da bi se podvrglo ljubljanskemu ograjnemu sodišču. To, da so jim v pravgdah proti kakšnemu istrskemu plemiču sodila županska sodišča, pa je še prav posebej motilo kranjske plemiče, ki so zato v začetku 16. stoletja zahtevali od vladarja, da podredi istrske plemiče ljubljanskemu ograjnemu sodišču: S. VILFAN, Valvasorjevo poročilo, 84 sl.

⁴⁸ J. ŽONTAR, Kastavščina in njeni statuti, 153 sl., in zlasti karta na str. 158; V. BRATULIČ, Funkcije župana, 147 sl; Gospodarska in družbena zgodovina II, 44 sl.

4. 1. 2. Teritorialni razvoj goriške posesti v Slovenski marki in Beli krajini

Z izjemo Tirolske, to je dediščine tirolskih grofov, ki so si jo goriški grofje kmalu po sredi 13. stoletja pridobili v dveh zamahih¹, predstavlja posest v Slovenski marki najpoznejšo pridobitev goriške hiše. Toda za razliko od Tirolske, kjer je uspešna in agresivna politika Majnharda IV. (II.) že pred koncem istega stoletja uspela povsem utrditi oblast deželnega kneza in zaključiti razvoj tamkajšnjega prostora v deželo², se začno goriške posesti v Slovenski marki počasi oblikovati v posebno upravno enoto šele po nemirnem obdobju, ki ga označuje izumrtje Spanheimov († 1279), propad Otokarja Přemysla († 1278) in vzpostavitev novega reda na jugovzhodu nemške države, za kar sta imela velike zasluge tudi goriška brata Majnhard IV. in Albert II.³ Za to goriško posest albertinske linije se v 14. stoletju začne uveljavljati ime *grafschaft an der March*⁴ oziroma *graffschafft auf der Marich oder in der Metlik*⁵ pa tudi *herrschaft auf der Marich, in der Medlich*⁶ ali *herrschaft in der Metlik*⁷. Približno v istem času ta prostor tudi začenja dobivati instrumente, značilne za deželo. V prvi vrsti posebno deželno pravo⁸, ograjno sodišče za plemstvo v Metliki⁹ in tudi lastnega glavarja kot namestnika deželnega kneza¹⁰. Tudi pod Habsburžani je ta grofija obstajala kot posebna, od Kranjske ločena dežela še do Maksimilijana¹¹.

¹ W I, št. 620 (1254, XI. 10., Meran), 707 (1263, I. 14., Sterzing); H. WIESFLECKER, Meinhard der Zweite, 30, 42.

² H. WIESFLECKER, Meinhard der Zweite, 65 - 110, 131 -246, 255 - 277 Glej tudi J. RIEDMANN, Die Anfänge Tirols, 229 sl. (bibliografija!).

³ A. DIMITZ, Geschichte, 189 sl.; A. DOPSCH, Die Kärnten -Krainger, 24; A. JAKSCH, Geschichte II, 78 sl.; M. KOS, Zgodovina Slovencev, 282 sl.; B. GRAFENAUER, Zgodovina II, 368 sl.; H. WIESFLECKER, Meinhard der Zweite, 112 sl.; A. VEIDER, Die politischen, 52 sl.

⁴ MDC X, št. 161 (delilna pogodba med goriškimi grofi 1342).

⁵ E. SCHWIND - A. DOPSCH, Ausgewählte Urkunden, št. 120 (privilegij goriškemu plemstvu v imenovani grofiji 1365).

⁶ HHStAW, FU, št. 109, 1340, I. 14., Dunaj (vdova goriškega grofa Ivana Henrika se odpove jutrnji).

⁷ HHStAW, SSL, 1364, VI. 6., Dunaj (pogodba o dedovanju med goriškim grofom Albertom IV. in avstrijskim vojvodo Rudolfom IV.).

⁸ Po O. BRUNNER, Land, 180 sl., je razpoznavni znak dežele v prvi vrsti deželno pravo, saj dežele, kot je diskusija o tem problemu povzel O. HAGENEDER, Der Landesbegriff, 176, "sind im späten Mittelalter keine fest umgrenzten Bereiche, ihre Grenzen sind fließend und hängen von der Bereitschaft der führenden Schichten ab, sich zu ihnen und ihrem recht zu bekennen sowie dieses vor ihren Höchstgerichten zu suchen". AS, listina 1322, VIII. 15., Kostanjevica: *nah landes reht auf der Windischen marche*; AS, listina 1322, IX. 1., Kostanjevica: *nah landes reht auf der Windischen march*. Glede teh t. i. "Gewährleistungsversprechen", formul, v katerih se pojavljajo takšne formulacije o deželnem pravu - od začetka 14. stoletja jih pogosto srečamo v listinah o prodaji ali zastavitvi posesti ali podelitvi v fevd -, navajale pa so pravo, po katerem se je odgovarjalo glej: O. HAGENEDER, Der Landesbegriff, 166 sl. Gl. tudi C. LACKNER, Zur Geschichte, 198 sl., kot primer poskusa konkretne uporabe te metode za ortenburška posestva tudi na Kranjskem in R. HÄRTEL, Urkundenformeln, 5 sl.

⁹ Kot v op. 5; W. LEVEC, Die krainischen, 300, št. 4.

¹⁰ Kot v op. 5; AS, listina 1322, VIII. 15., Kostanjevica (*her Greyff von Raetenwerch der hauptmann in der land*), in AS, listina 1375, VI. 23 (*Nikel der Hophenbacher haubtman in der graffschafft*).

¹¹ W. LEVEC, Die krainischen, 279 sl.; L. HAUPTMANN, Krain, 443 sl.; S. VILFAN, Pravna zgodovina, 197, 206.

V posestnem smislu je bil odločilen korak k izoblikovanju posebne goriške grofije v Slovenski marki in Beli krajini narejen v začetku leta 1277, ko je nemški kralj Rudolf zastavil goriškemu grofu Albertu II. gospodstvo Mehovo in njemu pripadajočo Belo krajino s trgom Črnomljem. Šlo je za posest, ki so jo pred tem imeli Andeški, Babenberžani in Spanheimi, torej tisto visoko plemstvo, katerega predstavniki so nosili tudi naziv *dominus Carniole (ac Marchie)*¹². Po vsej verjetnosti - zaradi pomanjkanja virov pa tega ni mogoče trditi -, je Albert II. oblast na novo pridobljenem ozemlju utrdil tako, da je rod spanheimskih ministerialov, ki se je imenoval po Črnomlju, odslovil in za kastelana na tamkajšnjem gradu postavil svojega ministeriala iz Karsperga na Krasu. To pa je zelo podobno goriški praksi, ki smo jo srečali že v Gorici in Pazinu: tudi oba tamkajšnja gradova sta bila središči goriške posesti v določenem prostoru in na oba so ob pridobitvi postavili svoje lastne ministeriale, ki so izvrševali njihovo politiko.

Že sredi tridesetih let 13. stoletja pa so si goriški grofje - zdi se, da na podlagi pravic o dedovanju po Majnhardu Črnograjskem oz. Šumberškem, odvetniku poreške cerkve v Pazinu, ki so si jih pridobili s poroko Engelberta III. z njegovo hčerko Matildo - ob boju za andeško-višnjegorsko dediščino pridobili veliko gospodstvo Šumberk, verjetno skupaj z istoimenskimi ministeriali, ki so pod novimi gospodi postali kastelani na tamkajšnjem gradu in ob Krki, še vedno v mejah šumberškega gospodstva, okrog srede stoletja zgradili grad v Žužemberku. Prav tako pa je bil v tem zgodnjem obdobju vsaj delno v njihovi posesti tudi že Hmeljnik severno od Novega mesta za katerega pa ne vemo, kako so si ga pridobili; morda po isti poti kot Šumberk, saj je tudi to spadalo v kompleks andeško-višnjegorske posesti.

Vsa ta posest, ki so si jo goriški grofje pridobiliv Slovenski marki in Beli krajini, je ležala vsaka na svojem koncu dežele in med seboj ni bila povezana. Naravna težnja fevdalnega gospoda je zato bila, svoja gospodstva povezati in jih zaokrožiti v smiselno celoto. S pridobitvijo Bele krajine 1277 je goriška posest že narasla do upoštevanja vredne mase in nalogo povezati jo, sta si zadala Albert II. in njegov sin Henrik II. V tej "notranji izgradnji" pa so pomembno vlogo odigrali tudi goriški ministeriali oziroma vitezi. Na eni strani je šlo za notranjo izgradnjo Bele krajine, kjer je do leta 1300 že nastala Metlika (Novi trg), nedolgo zatem pa je moral biti zgrajen tudi grad v Gradacu med Črnomljem in Metliko. Na drugi strani pa je šlo za povezavo goriške posesti ob zgornji Krki (Šumberk, Žužemberk, Kozjak) z ono v Beli krajini. Tako so si goriški grofje ob poti, ki je od zgornje Krke preko Kočevskih Poljan in Črmošnjic vodila v Črnomelj, najprej iz posesti, ki je pripadala njihovim vojvodskim bratrancem s Koroške, pridobili med 1311-1326 Sotesko ter nato nekoliko južneje dali postaviti še Rožek. Pri vsem tem pomembnem delu, ki je goriški posesti v Marki in Beli krajini dalo novo kvaliteto, je veliko vlogo imel rod goriških ministerialov in kastelanov s Hmeljnika, ki je izviral s Turjaka. Predstavnika tega rodu (dva brata) se v prvi četrtini 14. stoletja začeta imenovati po Gradacu in Rožeku, ki se takrat sploh prvič pojavita v virih,

¹² Glej F. SCHUMI, KUB II, register (Krain); L. HAUPTMANN, Krain, 391, 416.

kar bi govorilo za to, da so ju tamkajšnji goriški ministeriali verjetno sami zgradili. Drugi pomembni rod pa so bili gospodje Črnomaljski, katerih ena veja se je v 14. stoletju imenovala po Soteski. Po izvoru so bili verjetno s Krasa. Tako sta dva nižjeplemiška rodova imela v fevdu ali pa v varstvu (Burghut) polovico vseh goriških gradov v Slovenski marki in Beli krajini¹³, kar pomeni, da je bilo število plemiških družin v tej deželici zelo majhno¹⁴.

Vsa ta goriška posest se je, kot smo pokazali že na začetku tega poglavja, začela okrog srede 14. stoletja imenovati Grofija v Marki ali v Metliki in je v ustavno-pravnem pogledu tvorila posebno deželo s svojim deželnim gospodom, pravom, ograjnim in deželskim sodiščem ter glavarjem. S tem v zvezi se postavlja vprašanje razmerja te deželice do (Slovenske) Marke in Kranjske nasploh, saj so v tem času knezi, ki so bili gospodje Kranjske bili hkrati tudi gospodje (Slovenske) Marke¹⁵. Od 13. stoletja - prvič 1228¹⁶ - se Kranjska in Slovenska marka praviloma pojavljata, zlasti v titulacijah, vedno v paru. Poleg tega pa je zanimivo, da viri tistega časa govorijo o dveh deželah, o Kranjski in Slovenski marki¹⁷ in celo še potem, ko si je Rudolf IV. 1364 nadel naslov kranjskega vojvode, je zraven še vedno nosil tudi naslov gospoda Slovenske marke¹⁸. Toda privilegij, s katerim je vojvoda Albrecht II. 1338 potrdil deželnemu plemstvu njegove pravice in svoboščine, pozna samo *land ze Chrayn*¹⁹. Kakšnega posebnega plemiškega privilegija za Slovensko marko deželni gospod ni izdal, kar kaže, da je tamkajšnje plemstvo spadalo pod Kranjsko. Da Slovenska marka v pravnem smislu ni bila nikakršna dežela, dokazuje tudi dejstvo, da je bilo za plemstvo v Slovenski marki - z izjemo plemstva iz goriške Grofije v Marki - pristojno ograjno sodišče v Ljubljani²⁰. Tudi deželna uprava - spet z isto izjemo kot pri ograjnem sodišču - je bila za Kranjsko in Marko ena in

¹³ V listini, s katero je goriški grof Ivan Henrik 1338 dal svoji ženi Ani jutrnjo, je v ta namen poleg svojih posesti na Koroškem odkazal tudi vso svojo posest v Slovenski marki in Beli krajini (*und haben i^{er} die vo^{er}geschribenn Marich und Medlich und vesten mit leut, mit guet und mit allem dem, daz dartzue geho^{er}t, in aller der weiz, als wi^{er} ez selben haben innegehabt und als ez unser vo^{er}derm an uns bracht habent, geschafft und schaffen ouch mit disem brief*). Med naštetimi gradovi jih je sedem ležalo *auf die Marich* (Šumberk, Kozjak, Žužemberk, Soteska, Rožek, Mehovo, Hmeljnik), trije pa *auf die Medlich* (Metlika, Gradac, Črnomelj): HHStAW, FU, št. 102, 1338, III. 1., Gorica.

¹⁴ Primerjaj S. VILFAN, Valvasorjevo poročilo, 88; ISTI, Pravna zgodovina, 206: ker baje deželica ni premogla dovolj prisednikov za ograjno sodišče v Metliki, je prišlo njeno plemstvo konec srednjega veka v podsodnost ljubljanskemu ograjnemu sodišču, istrski plemiči pa so se zaradi istega razloga (pomanjkanje prisednikov) raje dali tožiti pred domačimi županskimi sodišči, kot da bi se podvrgli ljubljanskemu ograjnemu sodišču.

¹⁵ Glej npr. E. SCHWIND - A. DOPSCH, *Ausgewählte Urkunden*, št. 67 (1282), 74 (1287), 77 (1296), 78 (1298), 81 (1305), 83 (1308), itd.

¹⁶ F. SCHUMI, KUB II, št. 59: *decanus Carniole et Marchie*; 1286 pa se prvič omenja Slovenska marka: *in terris Carniole et Marchie Sclavonice, que vulgo Windismarch dicitur* (E. SCHWIND - A. DOPSCH, *Ausgewählte Urkunden*, št. 72).

¹⁷ Glej opombo zgoraj in O. BRUNNER, *Land und Herrschaft*, 215.

¹⁸ E. SCHWIND - A. DOPSCH, *Ausgewählte Urkunden*, št. 117, 118.

¹⁹ W. LEVEC, *Die krainischen*, 296, št. 1.

²⁰ W. LEVEC, *Die krainischen*, 301, št. 4.

ista²¹. Od kje to neskladje, ki se kaže v dveh ločenih nazivih v titulaciji in enotnem pravnem in upravnem sistemu, pa nam razjasni šele kompliciran zgodovinski razvoj od 11. stoletja naprej, kot nam ga je z njemu lastno bistrino in ostrino predložil Ljudmil Hauptmann²².

Izhodišče predstavljata otonski marki Kranjska, ki je takrat obsegala Gorenjsko in del Notranske ter Savinjska marka, ki je obsegala porečje Savinje in južno od Save še Dolenjsko. Z nasilno smrtjo Viljema II. je 1036 po moški strani izumrl mogočni rod savinjskih mejnih grofov, še pomembnejše pa je bilo, da se je na različne naslove razpršila tudi njihova ogromna dinastična posest, ki je obsegala večino marke, v kateri so imeli javno oblast²³. S tem je bil oblasti mejnega grofa v Savinjski marki spodmaknjen materialni temelj in Savinjska marka je prišla pod oblast kranjskega mejnega grofa. Otonska Kranjska, ki jo je Hauptmann poimenoval Prakranjska, se je s to priključitvijo Savinjske marke razširila v takoimenovano Stara Kranjsko, ki je segala od kraških prehodov na zahodu pa vse do Boča na vzhodu. Ta Stara Kranjska je obstajala do 1311, ko je del stare Savinjske marke severno od Save prešel pod Štajersko, del južno od Save (Dolenjska) pa je ostal pod Kranjsko, ki jo je Hauptmann (v novem obsegu) poimenoval Mala Kranjska. Oznaka Kranjska in (Slovenska) Marka, s katero smo se srečali zgoraj, ima torej svoje izhodišče prav v omenjenem razvoju in ne pomeni nič drugega kot to, da je Stara Kranjska zrasla iz stopitve Prakranjske s staro Savinjsko marko. Marka v gornji oznaki ima torej pomen vse stare Savinjske marke južno in severno od Save (takoimenovana Stara marka), lahko pa, kar je običajneje in pogostejše, pomeni le njen del južno od Save (Dolenjska). Pri tem je pomembno, da ta drugi, ožji pomen ni nastal šele po 1311, ampak je obstajal že v 13. stoletju; izhodišče pa je imel v cerkveni razdelitvi 12. stoletja, ki je področje stare Savinjske marke razbil v dva arhidiakonata, katerih meja je tekla v glavnem po Savi in je tako upravna ureditev sledila cerkveni²⁴.

Hauptmann je potemtakem za Marko ugotovil dva pomena, mi pa dodajamo še tretjega, ki se je uveljavil v 14. stoletju in lahko zajema samo vso goriško posest v Slovenski marki in Beli krajini²⁵. A veliko pomembnejše je, da je Slovenska marka (Dolenjska), ki je bila v upravnem pogledu od 11. do 13. stoletja povezana s Prakranjsko v Malo Kranjsko²⁶, v 14. stoletju zaradi **nastanka nove dežele**,

²¹ Primerjaj npr. glede vicedoma kot najvišjega finančnega organa J. ŽONTAR, Kranjski deželni vicedom, 279 sl.

²² L. HAUPTMANN, Krain, 356 sl. Primerjaj tudi: M. KOS, Postanek in razvoj, 246 sl.; O. BRUNNER, Land und Herrschaft, 213 sl.; P. ŠTIH, Nastanek in razvoj, 294.

²³ L. HAUPTMANN, Hema i Svetopuk, 245; ISTI, Grofovi Višnjegorski, 236 in zemljevid med str. 232 in 233. Glej tudi zemljevid na str. 161 v Zgodovini Slovencev (1979).

²⁴ Tako se za ožjo Savinjsko, to je ozemlje stare Savinjske marke severno od Save, 1311 omenja celo posebna deželna grofija: *div lantgrafschaft in dem Sewental mit den gerihten und allez daz darzu^o gehore^et uncz auf daz Ungersch* (A. DOPSCH, Ein Verzeichnis des Besitzes, 458, 461).

²⁵ MDC X, št. 161 (1342, VI. 13.): *Daz uns Graf Albrecht an gevallen ist ... an der March: Meichaw, der Newnmarcht, Schemomel; Sewsenwerch, Weychselwerch, Schoenwerch auch mit aller herschaft und rechten, als sew die grafenschaft an der March hat.*

²⁶ Že 1058 je v darovnici kralja Henrika IV. za kraje, ki so vsi na Dolenjskem, rečeno, da ležijo in *marcha Kreina et in comitatu Odelrici marchionis* (F. KOS, Gradivo III, št. 201; glede lokalizacije

goriške Grofije v Marki, **razpadla** na dve upravno-pravni enoti, ki sta se obdržali tudi potem, ko se je 1374 funkcija dveh deželnih gospodov združila v eni osebi²⁷. Zato za pravno in upravno zgodovino 14. stoletja ni pomembno, ali leži nek kraj v Slovenski marki ali na (ožjem) Kranjskem, ampak: ali je del kranjskih ali del goriških gospodstev v Slovenski marki, ki je tako postala navadna geografska oznaka.

gl. M. KOS, Gradivo za historično topografijo). 1261 pa je oglejski patriarh Gregor de Montelongo kot kranjski mejni grof podelil v fevd Ulriku Spanheimskemu *tota iurisdictione marchie Carniole* do spodnjega toka dolenske Krke (MDC IV, št. 2761; L. HAUPTMANN, Krain, 415).

- 27 Gl. zgoraj op. 11, 14 in 20. Ta razpad Slovenske marke se kaže tudi v titulaturi Habsburžanov po 1374. 1379 je ob delitvi habsburških dežel med Albrechtom in Leopoldom slednjemu med drugim pripadlo: *...und dartzu^O die hertzogtum ze Kernden und ze Krain die herschaft auf der Windischen Marich ze Portenaw ze Isterreich in der Metlik...* (E. SCHWIND - A. DOPSCH, Ausgewählte Urkunden, št. 138). Pravno so bili Habsburžani gospodje Slovenske marke že od 1282, ko je Rudolf I. podelil svojim sinovom v fevd *principatus sive ducatus Austrie, Stirie Carniole et Marchie* (E. SCHWIND - A. DOPSCH, Ausgewählte Urkunden, št. 67), tako da je v listini iz 1379 dediščina po goriškemu grofu Albertu IV. zaobjeta z gospodstvom v Istri in Metliki, pri čemer Metlika tukaj ne pomeni samo običajne Bele krajine (gl. 3. 2. 6. in M. KOS, Gradivo za historično topografijo I, 364), ampak seveda tudi goriška gospodstva v Slovenski marki.

4. 2. MINISTERIALI IN MILITI

4. 2. 1. Izvor, jezikovna pripadnost in sorodstvene povezave

Vprašanje krajevnega izvora posameznih ministerialskih rodov in tudi posameznikov je v velikem številu primerov nerešljivo ali pa omejeno na sklepe, ki so zgolj verjetni. Vzrok temu je v pomanjkanju virov, predvsem pa v naravi le-teh. Sloj, ki nas zanima, se prvenstveno pojavlja v listinskih seznamih prič. V njih so posamezniki naštetni le po osebnem imenu in kraju (gradu), kjer bivajo. S spremembo bivališča se spremeni tudi ministerialov "priimek", tako da je velikokrat težko ali pa nemogoče ugotoviti, ali gre za dve različni osebi ali za eno samo, ki je le spremenila kraj svojega bivanja. Poleg tega se kot priče v listinah praviloma omenjajo samo odrasli moški, skoraj nobenih informacij pa nimamo o njihovih otrocih (predvsem ženskega spola) in ženah, kar bi bilo za genealoške raziskave ter s tem povezano vprašanje izvora zelo pomembno. Kljub temu pa se je dalo do določene mere, ki omogoča, da lahko pokažemo vsaj na osnovne tendence v tej problematiki, zadovoljivo rešiti tudi tovrstne probleme: nekje na podlagi izjemnih omemb (v Sovinjaku npr.), drugje na podlagi heraldičnega in sfragističnega gradiva (pečati in grbi v njih; npr. Hmeljnik, Mehovo), ponekod spet na podlagi enakosti (in izjemnosti) toponimov v dveh različnih okoljih (Rašpor), ali pa tudi na podlagi pokrivanja posesti, osebnih imen in sorodstvenih povezav na prvi pogled med seboj nepovezanih oseb (npr. Gradac, Rožek).

V okviru nižjeplemiških ministerialskih in viteških rodov na ozemlju, ki je v Istri in na Dolenjskem spadalo pod goriške grofe, lahko le za dva dokaj trdno domnevamo, da sta na gradovih, po katerih sta se imenovala, sedela že pred prihodom teh gospostev pod Goriške in da sta torej spadala med domačine v pravem pomenu besede. Eden je bil rod goriških kastelanov na Šumberku, katerih (verjetni) prednik je bil prvotno višnjegorski in nato andeški ministerial. Drug takšen rod je sedel na Hmeljniku severno od Novega mesta in njegovi prvi predstavniki se prav tako omenjajo kot višnjegorski (in andeški) ministeriali. V Istri ne poznamo nobenega takšnega primera; celo nasprotno. Edini ministerialski rod, ki mu v virih lahko sledimo že pred prihodom gradu (in gospodstva) v posest Goriških, to je rod iz Momjana oz. Devina, ki je imel Momjan v fevdu od oglejske cerkve, je fevd v začetku 14. stoletja izgubil in se nato imenuje po Košljunu, goriški grof pa je na momjanski grad, ki je kot oglejski fevd prišel v njegove roke 1312, kot kastelana postavil svojega viteza iz Novega gradu na Krasu.

Prav kastelanstvo in podobne službe (glavarstvo), ki jih je za Goriške opravljalo nižje plemstvo z njihovih posesti, so bile večkrat vzrok migracij goriških ministerialov in militov. Poleg omenjenega Vošalka, ki je v Istro prišel iz sosednjega Krasa, je znan tudi primer Hartvika iz St. Michaelsburga v Pustertalu na vzhodnem Tirolskem, ki ga je goriški grof Henrik II. postavil za glavarja v Završju v Istri. Podobno je verjetno že Henrikov oče Albert II. postavil za kastelana v Črnomlju svojega ministeriala iz Karsperga na Krasu. Takšne službe

so še zlasti v 14. stoletju imele omejen mandat, kar pomeni, da je grof kastelana lahko vsak čas odpoklical in zamenjal. Zato se ti ljudje na teh mestih ponavadi niso ustalili. Vsaj primera Momjana in Završja ne kažeta, da bi se po omenjenih gradovih imenovali tudi njihovi potomci. Nasprotno pa primer Črnomlja kaže, da to ni bilo pravilo. Tam se je - kot izgleda - rod tamkajšnjega kastelana iz Karsperga zasidral v Beli krajini in se je nato v 14. stoletju ena njegova veja imenovala tudi po Soteski ob zgornji Krki. Izven pokrajine (Slovenske marke) so tudi korenine rodu Majnclina s Hmeljnika, katerega oče je bil s Turjaka na Kranjskem, Majnclina sinova pa sta se že imenovala po Rožeku in Gradacu. To pomeni, da sta na polovici goriških gradov v njihovi grofiji v Marki in Beli krajini (Črnomelj, Soteska, Hmeljnik, Rožek, Gradac) sedela dva rodova, ki sta bila po svojem izvoru iz drugih pokrajin, in sta torej bila tuja. V grofijo, na Mehovo, se je poleg tega v začetku 14. stoletja priselila tudi ena veja gospodov iz Mengeša nad Ljubljano. Tudi v Istri je bilo število ministerialov in militov na goriških gradovih, ki niso izvirali iz te pokrajine, kar veliko. Tako vemo, da so bili Pazinski, najpomembnejši tamkajšnji ministeriali Goriških, tujci. V rokah različnih vej pazinskih gospodov so se na tak ali drugačen način nahajali tudi gradovi Lupoglav, Kršan, Rakalj, Gotnik in Žužemberk. Od kod so izvirali, na podlagi obstoječih podatkov ni mogoče ugotoviti. Toda v času, ko se pojavijo v Istri (konec 12., začetek 13. stoletja), so goriški grofje imeli svojo posest le na Koroškem, ob Soči in na Krasu (ter nekaj malega v Furlaniji), tako da moramo v tem okviru tudi iskati izvor Pazinskih. O Završju smo že povedali, da je bil v prvi četrtini 14. stoletja tamkajšnji kastelan iz Pustertala, predtem pa so ga imeli v fevdu od goriških grofov njihovi ministeriali iz Rihemberka južno od Gorice. Tujci po svojem izvoru pa so bili tudi goriški ministeriali iz Rašporja, ki so se prvotno imenovali po Voitsbergu na Tirolskem.

Vsi ti primeri dokazujejo, da je bila mobilnost goriškega nižjega plemstva precejšnja in da jo označuje nekaj značilnih potez. Predvsem je šlo za gibanja znotraj celotnega goriškega dominija. Posamezni rodovi na goriških posestih v Istri in na Dolenjskem, ki niso bili domačini, so izvirali iz področij, ki so bila pod oblastjo Goriških (z izjemo Turjaka, Mengša). Predvsem lahko opazimo gibanje v smeri sever-jug in zahod-vzhod. Številni rodovi na jugu, v Istri in na Dolenjskem so izvirali iz goriških posesti na severu, v Pustertalu in na Koroškem¹ oziroma na Krasu. Nasprotni primeri, da bi posamezni nižjeplemiški rodovi na goriških severnih posestih izvirali z njihovih južnih gospostev, zaenkrat niso znani², vendar raziskave v tej smeri še niso končane. Ta tok se pokriva s starostjo goriških posesti. Čimbolj proti jugu gremo, tem mlajša je ta³. Ti trendi niso naključni, ampak so izraz načrtne politike goriških grofov, ki so na najbolj

¹ Friderik iz Ebersteina na Koroškem, maršal goriškega grofa Henrika II., se je imenoval tudi po Vipavi in je v Novem gradu na Krasu, od koder je izvirala njegova žena, imel od goriškega grofa v fevdu hišo oz. grad. Po sredi 14. stoletja so Ebersteinci od goriških grofov imeli v fevdu tudi Lupoglav v Istri. Glej P. ŠTIH, K zgodovini, 554, op. 48 in 3. 1. 6.

² Morda z izjemo rodu Ernesta, sodnika v Lienzu, ki naj bi izviral s Šumberka. Glej tam (3. 2. 9.).

³ Za starost in razvoj goriške posesti na Koroškem glej E. KLEBEL, Die Grafen von Görz, 59 sl.; F. KLOS-BUŽEK, Das Urbar, XXXII sl.; ISTA, Überblick, 35; za razvoj na Krasu M. KOS, Urbarji Slov. primorja II, 20 sl.; za isto v Istri in na Dolenjskem pa 4. 1. 1. in 4. 1. 2.

izpostavljena mesta novo pridobljenih posesti načrtno postavljali pripadnike svojih starih ministerialskih rodov in tako utrjevali lastno oblast. To nam potrjuje tudi že večkrat omenjeni primer gradov v Gorici, Pazinu in Črnomlju, ki so bili vsak zase centri goriške posesti na določenem območju⁴: na vse tri so goriški grofje postavili "tujce", to je svoje ministeriale, ki so izvirali od drugod (z njihovih starih posesti). In kolikor moremo identificirati ljudi, ki so zasedali dvorne urade in mesta v goriški upravi, lahko ugotovimo, da so v večini izhajali s Koroške⁵, kar samo potrjuje naša izvajanja.

V zvezi z vprašanjem krajevnega izvora posameznih nižjeplemiških rodov pa se seveda postavlja tudi vprašanje njihove etnične oziroma bolj jezikovne pripadnosti. Srednji vek je obdobje, ki še ne pozna nacionalne zavesti in nacionalne pripadnosti v današnjem pomenu. Zato pa pozna v svojem zgodnejšem razdobju dokaj izrazit občutek pripadnosti določenemu plemenu in kasneje deželi oziroma državi, kar je oboje tesno povezano z obliko uveljavljanja oziroma veljavnosti pravnih norm določene skupnosti. V času zgodnejšega plemenskega prava je veljal osebni princip in je vsak posameznik "nosil" svoje pravo s seboj, kasneje, ko so prevladale dežele in deželno pravo, pa se je uveljavil teritorialni princip, kar pomeni, da je določeno pravo veljalo na določenem prostoru ne glede na "plemensko" pripadnost posameznika, kar velja še danes. Zato ne čudi, da najdemo v srednjeveških virih zelo malo podatkov, ki bi nam pričali o etnični pripadnosti posameznikov. To je pač bila vrednota oziroma kategorija, ki v takratnem življenju ni bila najpomembnejša. Bistveni element etnične pripadnosti je seveda jezik. Ljudje so vedeli, kje so meje prostora, v katerem se lahko pogovarjajo v domačem jeziku in kje jim je že potrebno znanje tujega. Zato o etnični pripadnosti srednjeveškega človeka lahko največkrat sklepamo prav na podlagi omemb o jezikovni pripadnosti in je nemara zato nasploh bolje govoriti o jezikovni kot o etnični pripadnosti. Tudi v virih za našo zelo konkretno raziskavo ni podatkov, ki bi nam na vprašanje jezikovne pripadnosti ministerialov in militov goriških grofov dajali zadovoljiv odgovor. To vprašanje se ob nekaj drobcih, ki so na razpolago in ki služijo bolj kot ilustracija ter ob sklepih, izhajajočih bolj iz splošnega stanja kakor iz česarkoli drugega, zreducira na vprašanje jezikovnega znanja. To pomeni, da ni mogoče ugotavljati, kdo je med goriškimi ministeriali bil Nemec, kdo Roman in kdo Slovan, ampak samo, kdo med njimi je znal nemško, italijansko oz. latinsko ali slovensko oz. hrvaško.

Goriški dominij se je raztezal v prostoru, kjer so se stikale tri velike jezikovne skupine: slovanska s slovenskim in hrvaškim jezikom, romanska z latinskim in italijanskim (furlanskim) jezikom ter germanska z nemškim jezikom. Kljub tej jezikovni pestrosti pa sta bila jezika pisanih virov praktično le dva, nemški in latinski. Za pisarno goriških grofov je v tem oziru gotovo zanimivo in tudi simptomatično, da se v 14. stoletju - po uveljavitvi nemščine kot jezika listin konec 13. stoletja - listine, namenjene zlasti prejemnikom v Istri in Furlaniji,

⁴ Črnomelj je nato že okrog konca 13. stoletja zaradi dviga Metlike izgubil del svojega pomena.

⁵ Glej seznam nosilcev uradov v 4. 2. 4. 1. 1.

izstavljajo v latinščini⁶, prejemnikom na Krasu, na Dolenjskem in seveda na goriških posestih v današnji Avstriji, pa predvsem v nemščini. V nemščini so v tem času tudi vsi dokumenti, ki zadevajo goriško dinastijo samo in razmerja znotraj nje (pogodbe o delitvi posesti npr.)⁷. Že slednje dovolj zgovorno priča, da je bil jezik goriških grofov, ki so bili tudi po svojem življenjskem okolju in izvoru Nemci, nemški. Ali so zaradi svojih posesti, katerih velik del je ležal na jezikovno izrazito slovanskih in romanskih tleh, in zaradi svoje rezidence v Gorici, ki je že leta 1001 označena kot slovanski kraj⁸, znali tudi katerega romanskih ali slovanskih jezikov, v glavnem ne vemo, saj nimamo o tem nobenih pozitivnih podatkov. Za goriškega grofa Henrika II., ki je bil tako močno vpleten v politiko severnoitalijanskega prostora in katerega prva žena je bila Beatrika Caminska, si že lahko predstavljamo, da je znal italijansko oz. latinsko; ni pa to nujno⁹. Tako je njegov nečak Albert IV., ki so mu 1342 pripadla goriška posestva na Dolenjskem in v Istri, znal samo nemško in so avgusta 1344 v Benetkah ob pogajanjih s Serenissimo morali prevajati *verba sua de lingua Theutonica, in latinam, cum nesciret latinum dictus Dominus Albertus Comes*¹⁰. Podobno pa naj bi veljalo tudi za Henrikovega očeta Alberta II.¹¹ Nasprotno pa je zadnji goriški grof Leonhard verjetno obvladal kakšen slovanski jezik, saj je ohranjeno pismo, ki mu ga je 1480 v srbsčini pisala Katarina, vdova po zadnjem Celjanu Ulriku¹². Katarina je Leonharda poznala še kot dečka s celjskega dvora¹³ in prav možno je, da se je ta tam naučil jezika okolice.

Pri ministerialih in militih goriških grofov lahko izhajamo iz predpostavke, da so vsaj tisti, ki so imeli gospostva, na katerih so bili nosilci patrimonialnega sodstva - in po privilegiju iz 1365 jim je to bilo zagotovljeno vsaj v Istri in v Slovenski marki z Belo krajino¹⁴ -, morali obvladati jezik okolice, saj si drugače ni mogoče predstavljati izvajanja sodnih pristojnosti nad gosposčinskimi podložniki. To pomeni, da so morali znati tudi slovensko, kar nam ni drugače nikjer sporočeno. Eden silno redkih dokumentov, ki nam razkriva jezikovno znanje oziroma pripadnost goriških ministerialov, je mirovni sporazum med oglejskim patriarhom Raimondom della Torre in goriškim grofom Albertom II. iz 1274, v katerem se med drugim naštevajo tudi priče *quorum alii sciunt bene et Theothonicum et Latinum*¹⁵. Med njimi so navedeni goriški ministeriali iz Pazina, Ragogue,

⁶ Primerjaj CDI in DG.

⁷ Primerjaj MDC.

⁸ F. KOS, Gradivo III, št. 1.

⁹ G. VENUTI, La politica italiana, 97, govori o tem kot o dejstvu, saj naj bi legenda o Dantejevem bivanju na dvoru Henrika II. ne mogla nastati "iz nič". V resnici ni nobenih zgodovinskih podlag za to legendo: M. KOS, Dantejevi sledovi, 108 sl.

¹⁰ CDI 1344, VIII. 21., Benetke.

¹¹ O tem poroča P. ANTONINI, Il Friuli orientale, 167 vendar na žalost ne navaja vira: "*Gli storici riferiscono fosse uomo semi-barbaro, ignaro dell'leggere, dello scrivere e della lingua latina ed era costretto valersi dell' interprete, quando veniva a colloquio col patriarca, col parlamento e coi suoi feudatari del Friuli*".

¹² M. KOS, Srbski Brankovići, 95.

¹³ M. KOS, Zgodovina, 319.

¹⁴ Glej 4. 2. 3., op. 43.

¹⁵ CDI 1274, die XIV exeunte Augusto.

Višnjevka, Flaschberga, Devina, Flojane in Dornberka. Ker so bili ob sklenitvi tega sporazuma prisotni tudi goriški ministeriali iz Rihemberka, Pevme, Vogrskega, Rašporja, Vikumberga, Karsperga, Gorice, Grdega Sela, Goldberga, Švarceneka, Falkensteina in Oberdrauburga, niso pa našeti v seznamu tistih, ki govorijo latinsko in nemško, bi lahko sklepali, da latinščini oz. italijanščini niso bili veščji. Pri tem je zanimivo (če že ne presentljivo), da spadajo v ta drugi krog tudi goriški ministeriali s Krasa in okolice Gorice. V furlanskih virih tistega časa pa naletimo tudi v zvezi z goriškimi ministeriali in militi večkrat na oznako *theutonicus*, ki morda le odraža tudi jezikovno pripadnost, čeprav je v prvi vrsti misliti predvsem na državno pripadnost. Tako nam je npr. iz leta 1314 znan neki *Sgnevič theutonicus de marchia Ystrie famulus domini comitis Goricie*¹⁶, iz 1329 pa *dominus Fulcherus theutonicus de Goricia* ter *Jančil dictus Tusil theutonicus condam Pertoldi de Goricia*¹⁷. K letu 1297 nam čedajski kanonik Julijan sporoča, da je oglejski patriarh povzdignil v viteza goriškega grofa Henrika II. *cum quibusdam suis Theotonicis et etiam dominum Thomasium de Cucanea, dominum Henricum de Budrio et dominum Constantinum de Utino*¹⁸ iz česar jasno sledi, da *theutonicus* v tem primeru pomeni človeka, ki ni bil iz Furlanije.

Kot smo pokazali že v poglavju o teritorialnem razvoju posesti Goriških v Istri, so bili njihovi ministeriali, ki so prejeli tudi fevde drugih fevdalnih gospodov, pomemben instrument, s katerim so si goriški grofje večali svojo posest. V tem okviru ne gre prezreti vloge, ki jo je imela sklenitev zakonske zveze med dvema pripadnikoma ministerialskega sloja dveh različnih fevdalnih gospodov. Določbe pogodb, ki govorijo o delitvi otrok iz takšnih zakonov in premoženja¹⁹ namreč

¹⁶ ASU, fasc. 671, Notarska knjiga 1314, fol. 153, 153'.

¹⁷ Note Dominici notarii de Civitate, sub 1329, III. 28.

¹⁸ JULIANUS, Annales ForoIulienses, 208. Glej tudi str. 203 in 210.

¹⁹ Npr. DG, AT XI, št. 20: *Dominus Bertholdus...aquilegensi ecclesie patriarcha et dominus Meinhardus...comes Guricie talem inter se pactionem habuerunt, quod si dominus Stefanus de Castro novo habuerit filios vel filias cum domina Ingelrade filia domini Hermanni de Pinzano ad invicem procreatos primus filius vel filia debet esse predicti comitis et alii postea si qui fuerint debent comuniter dividi inter aquilegensem ecclesiam et comitem supradictum. Et si predictus Stefanus et domina Ingelradis non haberent nisi unum filium vel filiam ad invicem procreatum vel procreatam ille vel illa sit comitis memorati et debet matrimonium si quod fuerit, contrahi cum aliquo vel aliqua de domo iam dicta aquilegensi, et heredes ipsorum si quos habuerunt ad invicem procreatos, debent esse comunes ecclesie predictae aquilegensis et comitis sepepredicti ita quod heredes predictorum domini Stefani et domine Ingelradis uxoris eiusdem insimul habiti et creati, et etiam heredes heredum suorum possint hereditare tam feudum quam proprium comune, ita videlicet quod illi qui fuerint aquilegensis ecclesie possent hereditare bona tam feudataria quam propria illorum qui fuerint comitis supradicti et e converso similiter qui fuerint comitis possint eodem modo hereditare bona fratrum vel sororum illorum vel illarum qui vel que fuerint aquilegensis ecclesie videlicet tam feudataria quam propria; B. SCHROLL, FRA II 39, št. 121: ...quod licet idem Chunradus non sit noster [= Alberti, comiti Goritiae] et nostram ministerialem duxerit in uxorem, heredes quoque inter nos et abbatem sancti Pauli equaliter dividantur, ita ut pueri tam nostri quam abbatis predicti equali gaudeant hereditate tam in proprietate quam in feudis possidendis; W. HAUTHALER, F. MARTIN; SUB III, št. 983: Nos Meinhardus...comes Goricie...cum ...archiepiscopo Salzburgensi tale promissum fecimus sive pactum, ut familie Salzburgensis ecclesiae nec non et nostris fidelibus, quando voluerint, liceat matrimonialiter copulari pueris tamen equaliter conditis ita etiam, ut matrimonialiter copulati paterna hereditate et materna tam in bonis Salzburgensis ecclesie quam etiam in bonis nostris gaudere debeant pleno iure, equam videlicet porcionem in feudis et etiam in prediis.*

kažejo, da so tovrstne zakonske zveze lahko dajale pravni temelj za pridobivanje posesti²⁰. Takšnim pogodbam, ki so hkrati najboljši pokazatelj in odraz pravne nesvobode ministerialov, saj le-ti v njih nastopajo kot predmet pogodbe, lahko pri goriških grofi sledimo vse do prve četrtine 14. stoletja²¹. Sklepali so jih s številnimi svetnimi in posvetnimi fevdalnimi gospodi, med drugim z oglejskim patriarhom²², salzburškim nadškofom²³, briksenškim²⁴ in freisinškim²⁵ škofom, opatom v Št. Pavlu²⁶, grofi iz Hirschberga²⁷ in tudi s svojimi sorodniki iz majnhardinske linije²⁸. V nasprotju s porokami goriških ministerialov z ministeriali drugih fevdalnih gospodov, ki so bile odvisne od soglasja in privoljenja grofa, pa so ti pri porokah znotraj kroga goriških ministerialov imeli več svobode. Vsaj v virih ni za takšne primere zaslediti nobenih podatkov, ki bi kazali na grofovo soglasje ali privoljenje, čeprav vsaj brez njegove vednosti tudi ti zakoni verjetno niso bili sklenjeni. To nam dokazuje tudi primer Majnclina s Hmeljnika (Turjaka), ki je kot goriški ministerial 1295 obljubil, da bo svoje otroke obojega spola ženil samo z goriškimi ministeriali, v nasprotnem primeru pa mu mora to dovoliti goriški grof²⁹. Ta večja svoboda znotraj goriškega kroga je tudi razumljiva, saj pri takšnih porokah ni moglo priti do odtujevanja goriških fevdov, to pa je bilo za fevdalnega gospoda tudi najpomembnejše.

V teh okvirih so goriški ministerialski in viteški rodovi stkali številne sorodstvene vezi. Prav impresivno je npr. število družin, s katerimi so bili (po moški in ženski strani) v sorodu gospodje iz Rihemberka, eden najpomembnejših ministerialskih rodov goriških grofov. Njihove sorodstvene povezave so segale od Istre (Momjan [= Devin], Pietrapelosa) preko Furlanije (Strassoldo, Villalta, della Torre), Kranjske (Svibno, Hmeljnik [= Turjak], Čretež), Koroške (Flaschberg, Wasserleonburg, Osterwitz) in Tirolske (Straßberg, Rodank, Velthurns) celo do Pinzgaua (Felben)³⁰. Ne tako, pa vendar še vedno močno razvejane so bile tudi sorodstvene vezi, ki so jih vzpostavili goriški nižjeplemiški rodovi iz Istre in Slovenske marke. Naj omenimo le ministeriale iz Pazina, ki so bili v sorodu z

²⁰ Glej 4. 1. 1., op. 35.

²¹ MDC VIII, št. 196 (1314, I. 26.). Goriški grof Henrik II. deli z Otonom von Matray otroke Lovrenca iz Oberdrauburga in njegove žene Jeute.

²² W I, št. 484; DG, AT XII, št. 46; V. JOPPI, Appendice, št. 5.

²³ W I, št. 493; MDC V, št. 79; VI, št. 216.

²⁴ MDC IV, št. 1712, W I, št. 431; HHStAW, SSL, 1274, IV. 3., Brixen.

²⁵ J. ZAHN, CDAF, FRA II 31, št. 307, 405.

²⁶ B. SCHROLL, FRA II 39, št. 121.

²⁷ W I, št. 707.

²⁸ W I, št. 868, W II, št. 692.

²⁹ HHStAW, SSL, 1295, VI. 24., Mehovo (*Ego Maynzlinus de Hopfenbach... hoc compromissum feci domino meo illustri comiti Alberto Goricie et Tirolis videlicet, quod ego ab hodierna die inantea universos heredes meos utriusque sexus in nullius domini vel dominii potestatem matrimonialiter tradere debeam preter quam sub predicti domini mei comitis Alberti Goricie et heredum suorum plenariam potestatem, hoc videlicet articulo excepto et excluso quod, si forte necessitate aliqua interveniente contingeret me aliquem vel aliquam heredum meorum in alicuius alterius domini vel dominii potestatem matrimoniali copula adiungere hoc quidem debet fieri cum predicti domini mei comitis Alberti necnon heredum suorum scitu et spontanea voluntate*).

³⁰ Gl. genealoško tabelo pri K. TROTTER, Die Herren, priloga.

rodovi, imenovanimi po Pietrapelosi, Villalti, Cucagni, Svibnem, Sovinjaku in Šumberku. Slednji so razen z že omenjenimi Pazinskimi bili v sorodstvu še z Čreteškemi in Turjačani, ministeriali iz Sovinjaka z onimi iz Ebersteina, Rožeka, verjetno Lupoglava in z Boianiji iz Čedadada itd. Med temi sorodstvenimi povezavami so za nas zanimive predvsem tiste, ki so jih med seboj spletli goriški nižjeplemiški rodovi iz Istre in Slovenske marke. Znana sta dva takšna primera: ministeriali iz Pazina so tako bili v sorodu s kastelani na Šumberku in ta zveza jim je prinesla v posest (fevd) Žužemberk ob dolenski Krki. Majnhard iz Rožeka (sin Majnclina s Hmeljnika oz. Turjaka) pa je bil poročen v Sovinjak, kar mu je prineslo tamkajšnje fevde. Takšnih zvez je verjetno bilo še več, čeprav glede na majhno število rodov te stanovske kvalitete na goriških posestih v Istri in Marki kakšne bistveno višje številke ni pričakovati.

4. 2. 2. Posest

Posest, ki so jo imeli posamezni rodovi, je bila po obsegu zelo različna. Gospodje iz Devina, goriški ministeriali in eden najmočnejših rodov med Furlanijo in Kvarnerjem, so npr. imeli v določenem trenutku v svojih rokah gospodstva Devin, Momjan, Senožeče, Prem, Gotnik, Kožljak, Barbana in kvarnerske občine Reka, Kastav, Veprinac, Lovran, Moščenice in Brseč. Velika je bila tudi posest Pazinskih. Različne veje tega rodu so poleg pazinskega imele v svojih rokah še gradove (in gospodstva) Kršan, Rakalj, Lupoglav, Gotnik in Žužemberk. Ena veja Turjačanov (morda dve) je sedela na Hmeljniku, Rožeku, Gradacu, Šumberku, Žužemberku in Sovinjaku. Zelo velika je bila tudi posest, ki so jo imeli ministeriali iz Rihemberka in se je raztezala od Istre (Završje) preko Krasa do Koroške¹. Na drugi strani pa so znani tudi rodovi, npr. ministeriali iz Grdega Sela v Istri, katerih posest je bila zelo majhna.

Večina te posesti so bili fevdi, zelo malo je bilo alodov. Ti so izpričani le pri manjšem številu rodov (Črnomelj, Hmeljnik oz. Turjak, Gradac, Soteska, Šumberk, Devin, Kožljak). Postavlja se vprašanje, ali je temu morda vzrok manjši pravni promet z alodi kot s fevdi (informacije o alodih so znane zgolj iz listin ob priliki podaritve, prodaje ali podelitve le- teh) ali pa jih je bilo resnično manj kot fevdov. Večina nam znanih alodov, ponavadi v obsegu, ki ni bil večji od nekaj kmetij², je bila podarjena cerkvi, npr. samostanu v Stični³, Nemškemu viteškemu redu v Ljubljani (Črnomaljski), farni cerkvi v Dolenjskih Toplicah (Gracarji) ipd., ali pa prodana: tako npr. 1297 prodajo Kožljaški Pazinskim vas pri kožljaškem jezeru, 1317 prodaja Majnclina s Hmeljnikom oz. Turjaka stiškemu samostanu dve kmetiji, ki sta bili *mein erb aigen*⁴, 1324 je enako z *ain hueben meins aigen guets* naredil tudi Vulfing iz Šumberka⁵. 1326 prodaja Herbert iz Gradaca svojo posest pri Turjaku, 1333 je Herman iz Soteske prodal stiškemu samostanu dve kmetiji pri Trebnjem itd. Podelitev lastnih alodov v fevd je bila še bolj redka. Po eni strani zato, ker je zelo malo ministerialskih rodov imelo (izpričano) aktivno fevdno pravico (Hmeljnik oz. Turjak, Rihemberk, Sovinjak)⁶, po drugi pa zato, ker so še ti podeljevali v podfevd (Afterlehen) posest in dohodke, ki so jo že sami prejeli v fevd⁷, in ne svojih alodov. Skoraj kot izjemo

¹ Gl. seznam rihemberških fevdov okrog 1370 in urbar za Rihemberk 1485 v M. KOS, Urbarji Slov. primorja II, 111 sl., 145 sl. Za rihemberško posest na Koroškem (Ziljska dolina) pa E. KLEBEL, Die Grafen, 63-67 in zemljevid v prilogi.

² Herbert iz Gradaca npr. 1334 podari farni cerkvi v Dolenjskih Toplicah tri in pol hube; Majnclina s Hmeljnika 1317 prodaja samostanu v Stični dve kmetiji v Grosupljem, Robert z Mehovega podarja istemu samostanu 1341 tri kmetije, Herman iz Soteske 1333 prodaja tri kmetije, Črnomaljski podarijo 1312 Nemškemu viteškemu redu mlin na Krupi itd.

³ Primerjaj J. M. GREBENC, Gospodarska ustanovitve.

⁴ CKSL, 1317, IV. 24.

⁵ CKSL, 1324, III. 18., Stična.

⁶ Primerjaj za Tirolsko M. BITSCHNAU, Burg und Adel, 76, tabela 4 (Aktive Lehenschaft).

⁷ Rihemberški so npr. v Završju, ki so ga imeli v fevdu od goriških grofov, podeljevali posest v fevd (glej 3. 1. 12.); ravno tako so v Miljah podeljevali v fevd desetine (MPF fol. 78).

lahko navedemo primer Gerlocha s Turjaka oz. Hmeljnika, ki je 1317 podelil v fevd tri in pol kmetije lastne posesti v Mačkovcu pri Žužemberku⁸.

Temelj in največji del ministerialske posesti so tvorili fevdi. Ministeriali so tako bili tudi vazali. Fevdov niso sprejemali samo od goriškega grofa, čeprav so vsi goriški ministeriali in militi bili tudi njihovi vazali⁹, ampak tudi od drugih fevdalnih gospodov, tako da so imeli več seniorjev, katerim so po fevdnem pravu položili prisego zvestobe¹⁰. Poleg goriških grofov so fevde prejemali od oglejskih patriarhov¹¹, škofov iz Trsta¹², Poreča¹³, Pulja¹⁴, Pična¹⁵, Freisinga¹⁶ in avstrijskih vojvod¹⁷. Tako so npr. goriški ministeriali iz Pazina bili hkrati vazali goriških grofov, oglejskih patriarhov ter poreških, puljskih in pičanskih škofov¹⁸. Gospodje iz Devina, ki so tudi bili goriški ministeriali, so bili eni največjih oglejskih vazalov, saj so imeli od oglejske cerkve v fevdu več velikih gospostev¹⁹.

⁸ AS listina 1317, V. 5., Žužemberk (*daz ich werlichen han Wilhalm wnd seinen erben mit werdachten mu^ot wirdhalb hu^ob ze Chachendorf ze rechten lehen*).

⁹ Glej katalog.

¹⁰ Kot ekstremni primer formule vazalne prisega npr. : 1299 je poreški škof Bonifacij podelil Henriku iz Pazina v fevd eno kmetijo v vasi Tar, ta pa mu je prisegel: *Ego Ançmannus iuro supra sancta dei evangelia quod ab hac hora in antea usque ad ultimum vite mee ero fidelis tibi domino Bonifacio episcopo Parentino domino meo contra hominem, exepito imperator[e...a] rege Romanorum, et quod nunquam scienter ero in consilio vel facto quod [tu] amittas vitam vel membrum aliquod vel quod tu percipias aliquam lesionem vel iniuriam vel contumeliam in persona, nec ero in consilio vel facto seu consensu quod tu amittas aliquem tuum hominem vel aliquod tuum ius vel rem aliquam quammodo possideas vel possidere debeas de iure vel de cetero possidebis in futurum, nec aliquod impedimentum vel dampnum fieri per alium in rebus vel iuribus tuis, et si scrivero vel audivero de aliquo qui faciat vel vellet facere aliquod istorum contra te pro posse meo prestabo impedimentum ut non faciat, et si impedire non potero quam citius potero tibi per me vel alium denunciabo et manifestabo et contra eum pro ut potero bona fide auxilium tibi dabo, et si contingerit te rem aliquam quammodo habes vel habere debeas vel habebis in futurum iniuste vel fortuito casu amittere eam te recuperare iuvabo et recuperatam omni tempore retinere, et si scrivero te contra aliquem iuste velle facere et inde specialiter vel generaliter fuero requisitus meum tibi sicut potero prestabo et dabo auxilium et consilium, et si aliquid michi in secreto manifestabui sine tua licencia nemini manifestabo nec procurabo quod manifestetur, et si consilium a me supra aliquo facto postulaveris illud consilium quod magis iustum et utile mihi videlicet tibi dabo, ad curiam tuam vocatus veniam nisi de licencia tua remaneam, et in tua curia requisitus secundum meam conscienciam dabo iustam sentenciam, et datam sentenciam per curiam servabo et servari faciam pro posse meo, et cetera faciam que fidelis vassallus debet facere domino suo (M. KOS, Doneski, št. 4).*

¹¹ F. SCHUMI, KUB II, št. 334; F. di MANZANO, Annali IV., 435; Thesaurus, št. 25, 410, 1288; MPF fol. 125, 125'.

¹² CDI 1304, 28 exeunto aprile.

¹³ CDI 1261, I. 13.; 1277, IX. 20.; 1280, VII. 19.; 1282, XII. 8.; 1368, VI. 3.

¹⁴ M. KOS, Doneski, št. 17.

¹⁵ M. KOS, Doneski, št. 10.

¹⁶ J. ZAHN, CDAF, FRA II 31, št. 367.

¹⁷ B. OTOREPEC, GZLj I, št. 48.

¹⁸ Poleg op. 11 glej še M. KOS, Doneski, 3.

¹⁹ Glej 3. 1. 2. Za velikost nekaterih njihovih oglejskih fevdov (gospostev) primerjaj urbarje za Senožeče, Prem, Devin iz druge polovice 15. stoletja: M. KOS, Urbarji Slov. primorja II, 201 sl., 240 sl.

Velikost teh fevdov²⁰ je bila seveda zelo različna. V veliko primerih je šlo samo za kmetijo, dve ali pa npr. njivo, vinograd, mlin. Prav ti majhni fevdi so bili velikokrat predmet trgovskih pogodb in so tako prehajali iz roke v roko, fevdalni gospod pa je takšne kupčije ponavadi potrdil z investituro²¹. V fevd pa so se podeljevali tudi dvori, vasi in cela gospostva. Tako so npr. goriški grofje 1255 podelil eni veji pazinskih ministerialov v fevd gospostvo Gotnik, v drugi polovici 14. stoletja pa so ga od Goriških imeli v fevdu Devinski²². Da so ti imeli od oglejske cerkve v fevdu celo vrsto gospostev, smo že povedali. Pazinski ministeriali so v začetku 14. stoletja imeli od goriške hiše v fevdu tudi grad in gospostvo Rakalj, že pred tem pa so morali imeti od njih podeljen tudi Žužemberk v Slovenski marki²³. K temu jim je oglejski patriarh leta 1264 podelil v fevd še gospostvo Lupoglav. To je kasneje postalo goriški fevd in goriški grofje ga v drugi polovici 14. stoletja podelijo Ebersteincem iz Koroške. Prav tako oglejski fevd je bil Voitsberg (kje?), ki so ga imeli Rašporski. Goriški ministeriali iz Sovinjaka pa so imeli od poreške škofije v fevdu Nigrignano nad levim bregom Mirne.

²⁰ Tukaj je obravnavana samo zemljiška posest, čeprav se je seveda podeljevalo v fevd vse, kar je prinašalo dohodke.

²¹ Primerjaj M. KOS, Doneski, št. 1 - 20.

²² F. SCHUMI, KUB II, št. 250; C. de FRANCESCHI, I Castelli, 210, priloga 3. Devinski so v zastavi od goriških grofov imeli tudi gospostvi Barbano in Kožljak.

²³ Žužemberk je stal na goriških tleh in 1295 ga je goriški grof Albert II. kupil od Henrika iz Lupoglave (Pazina) ter si ga tako pridobil pod svojo neposredno kontrolo, čeprav je seveda že prej bil goriški fevd.

4. 2. 3. Pravni položaj in privilegij iz 1365

Pravni položaj ministerialov označuje predvsem dejstvo, da ga njegov gospod lahko podari¹, podeli², zamenja³, mu določi partnerja za poroko in deli njegove otroke⁴; skratka v pravnem prometu ravna z njim kot s stvarjo. V pravnem pomenu je torej ministerial nesvoboden. Ta slika, podana na podlagi goriškega gradiva, je v splošnem identična s stanjem v sosednjih pokrajinah na jugovzhodu nemške države. Razlika je le v času. Medtem ko na goriškem teritoriju posameznim atributom ministerialske nesvobode (predvsem pogodbe o porokah in delitvi ministerialskih otrok) sledimo še celo 13. stoletje in je zadnji znani dokument te vrste celo iz leta 1314⁵, so npr. štajerski ministeriali že leta 1237 prejeli iz rok cesarja Friderika II. pravico, da svobodno dajejo v zakon svoje otroke⁶. Na Koroškem in Kranjskem je šel ta razvoj nekoliko počasneje, toda kljub temu že deželni mir iz leta 1276, ki je veljal tudi za omenjeni dve deželi, v pravnem pogledu izenačuje *comites*, *barones*, *ministeriales*⁷. Nasploh je ves razvoj v smeri dežele na goriških ozemljih zaostajal. Tako je indikativno, da se termin *Landherr* (deželski gospod) za goriško plemstvo prvič pojavi šele okrog 1372⁸. In šele po smrti Majnharda VII. († 1385) je v obdobju dolgoletnega skrbništva nad njegovima mladoletnima sinovoma napočil posebno ugoden čas za preoblikovanje plemstva v stanovsko korporacijo⁹.

1 W I, št. 494, 795.

2 MDC IV, št. 1524.

3 W I, št. 431.

4 Glej 4. 2. 1.

5 MDC VIII, št. 196.

6 E. SCHWIND - A. DOPSCH, *Ausgewählte Urkunden*, št. 36 (*eisdem dantes ac imperiali iusticia confirmantes libertatem, ut libere filios ac filias eorum cui voluerint copulare debeant*).

7 E. SCHWIND - A. DOPSCH, *Ausgewählte Urkunden*, št. 52; S. VILFAN, *Pravna zgodovina*, 187.

8 Prepis brez datacije v RB fol. 99, 99'. Goriški grof Majnhard VII. je *mit willen, wissen und rat unserer erbarsten unserer getrewner lantherren und dienern* imenoval svojo hčerko Katarino in njenega moža, bavorskega vojvodo Ivana II., za dediča. Katarina se je poročila z Ivanom 1372. V listini Majnharda VII. (HHStAW, SSL, 1385, V. 6., Heunfels), v kateri je postavil krškega škofa Ivana in ortenburškega grofa Friderika za skrbnika svojima mladoletnima sinovoma, se omenjajo *landherren, haubtleuten, purggrauen, rittern und knechten*. Istega leta se v neki drugi listini Majnharda VII. (po R. CORONINI de CRONBERG, *Fastorum*, 29) omenjajo *equites, cives et provinciales Goritiensis*. 1364, VI. 6., Dunaj (HHStAW, SSL), pa je govora še o *grafen, dienstherren, rittern und knechten*.

9 Leta 1390 piše krški škof Ivan, skrbnik mladoletnih goriških grofov *landherren, dienern, bürgern und allen anderen untertanen und getreuen, edeln und unedeln, armen und reichen*, kako se je sporazumel z bavorskimi vojvodami, da ti odprodajo tretjino vseh goriških posesti, ki jim pripadajo iz poroke Majnhardove hčerke Katarine z vojvodom Ivanom II. za 100. 000 guldnov in se tako ohrani enotnost goriških posesti, vendar se mora pred dokončnim pristankom *mit land und leuten darumb mügen besprechen...ob wir die taiding also stet halten wellen oder nicht*. Hkrati prosi zgoraj imenovane *mit einer Stewr ze statten chomet und hilffleich seit*. (Objava listine G. CORONINI, *Gli stati provinciali goriziani*, 42)). To pisanje se ne obrača samo na goriško plemstvo, ampak tudi na meščane in morda celo na svobodne kmete (v kolikor smemo pasus *anderen untertanen...unedeln, armen und reichen* tako interpretirati) s prošnjo in zahtevo, da odločijo, ali rešitev, ki je bila preliminarno dosežena z Bavarci ostane ali ne. Ne more biti nobenega dvoma, da je prišlo do zbora predstavnikov navedenih skupin, na katerem so odločali o omenjenem vprašanju (to dokazuje tudi listina iz 1392, s katero so Bavarci odprodali sporno tretjino; gl. spodaj), ki je bilo izredno pomembno in je zadevalo usodo vse

Sprememba pravnega statusa, to je osvoboditev ministerialov in militov je - tako kot drugod - tudi v goriškem dominiju šla z roko v roki s socialnim dvigom nižjega plemstva in s povečanjem njegovega vpliva na odločitve deželnega gospoda (goriškega grofa). Ta vpliv pa je našel odraz tudi v listinah, kjer se začnejo pojavljati formulacije tipa *cum bona voluntate ac consensu omnium castellanorum seu burggrafium nostrorum*¹⁰, *mit unser dienstman rat*¹¹, *nach erber leṽt rat*¹², *d. comes ...habito consilio cum presentibus*¹³, *nach pet unde rat ...alles des gedigen*, *daz zu^O der herschaft von Go^{ert}z geho^{ert}*¹⁴ ali *des gedigen rat der pesten*¹⁵, *(nach) unserer ratgebern rat*¹⁶ in podobno. 1314 se celo omenja *camera ubi dictus d. comes facit suum consilium*¹⁷. Vendar je bil ta vpliv na začetku še majhen in je bilo predvsem od grofa odvisno, ali bo svet upošteval ali ne; šlo je torej za izrazito fakultativen vpliv. Sezname prič v listinah, v katerih se govori o svétnikih, tudi kažejo, da se med njimi ne pojavljajo samo ministeriali,

dežele. Predstavniki različnih družbenih skupin, ki so sodelovali na tem zboru, so sprejemali odločitev v imenu in duhu cele dežele; zato bi omenjenemu zboru le z največjo težavo odvzeli značaj deželnega zbora in navedenim skupinam karakter stanov. V listini pa je poleg tega izrecno omenjena tudi njihova pravica do razpisa izrednega davka. Zelo je poučno tudi nadaljevanje te epizode goriške zgodovine. 1392 so bavarski vojvode odprodali mladoletnima goriškima grofoma Henriku IV. in Ivanu Majnhardu sporno tretjino goriških posesti za dogovorjeno vsoto 100. 000 guldnov, ta dva pa sta še istega dne izstavila listino, s katero sta za primer, da umreta brez moških potomcev, postavila bavarske vojvode (Wittelsbache) za svoje dediče. (M. WUTTE, Die Erwerbung, priloga št. 1, 2). Toda že čez dve leti (1394) je goriški grof Henrik IV., ki je medtem že postal polnoleten, izstavil novo listino, s katero je - tudi v imenu svojega še mladoletnega brata Majnharda - za svoje dediče v primeru smrti brez moških potomcev postavil avstrijske vojvode (Habsburžane). Pri tem je za nas zanimivo in pomembno, da je veljavnost listine o dedovanju Wittelsbachov izpodbijal, češ da je ta bila napisana in pečatena *ane unser und unsrer re^ate wissen, willen und rat* in je zato sedaj *mit willen, gunst und bedachtem rat unsrer erberisten und namhaftisten dienstherren und manne, rittern und knechten die yeczund bey uns waren* postavil avstrijske vojvode za svoje dediče. Listino je poleg goriškega grofa Henrika IV. pečatilo še 23 njegovih *re^ate, dienstherren und landleut*, ki so tudi izjavili, *daz die vorgenant geme^achtnuss und puntnusse nach unserm rat wissen und willen geschehen sind...und auch zu bessrer sicherheit beste^attung und vestigung alln vorgeschriben sachen und dingen haben wir unsere aigne insigel zusampt des vorgenanten unsers gne^adigen herren graf Hainreichs von Görz insigeln gehengt an den brief*. (M. WUTTE, Die Erwerbung, priloga št. 3). Verjetno gre tudi v tem primeru za stanovsko odposlanstvo, saj so bili med tistimi, ki so poleg grofa pečatili ta za goriško zgodovino 15. stoletja resnično pomemben dokument, tudi predstavniki mest. Hkrati se iz te listine vidi, da je bil grof v najpomembnejših zadevah, ki so zadevale "deželo", po eni strani zavezan pristanku stanov, po drugi pa se je na njihov pristanek tudi skliceval pri izpodbijanju zanj neugodnih pogodb. P. CALDINI, Gli stati, 77 sl., je napačno mislila, da se goriški stanovi prvič pojavijo šele pod zadnjim goriškim grofom Leonhardom. Glede vprašanja nastanka in vloge goriških stanov glej tudi G. CORONINI, O. c., 1 sl; D. PORCEDDA, Nobilita e stati provinciali, 79 sl; H. WIESFLECKER, Die Verwaltung, 1-42; ISTI, Die politische Entwicklung, 353 sl.

10 A. VEIDER, Die Verwaltung, 21; F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 16.

11 MDC VII, št. 438.

12 J. ZAHN, CDAF, FRA II 35, št. 520.

13 DG, AT XIII, št. 66.

14 HHStAW, SSL, 1329, VI. 4., Zenoberg.

15 Kot v op. 14. Istopomenska formulacija na Štajerskem npr. že v georgenberškem privilegiju iz 1186: *(cum) melliorum nostrorum prudenti consilio* (E. SCHWIND - A. DOPSCH, Ausgewählte Urkunden, št. 13).

16 HHStAW, SSL, 1331, IV. 2., Lienz.

17 DG, AT XIII, št. 58.

ampak tudi neplemiške osebe, ki so izvirale iz kroga dvorne in centralne uprave. Prav tako se v omenjenih seznamih prič pojavljajo zelo različne osebe¹⁸, kar kaže na to, da so goriški grofje zavestno zavirali izoblikovanje in razvoj plemiškega stanu v nek trden sistem. V kolikor je bilo za to pod Albertom II. nemara še prezgodaj, je bilo pod njegovim sinom Henrikom II. skoraj nemogoče. Tako zunanjo kot notranjo politiko je Henrik trdno držal v svojih rokah; uprava je bila močno centralizirana, vpeljan je bil urad glavarja kot grofovega neposrednega zastopnika in predstavnika in tudi finance so bile trdne¹⁹. Vse to mu je omogočalo, da razen po svoji želji plemstva ni vključeval v odločanje.

Kvalitativna sprememba v teh odnosih je sledila po smrti Henrika II. († 1323), ki je zapustil manj kot leto dni starega sina Ivana Henrika. Dolga doba do otrokove polnoletnosti, ki se je začela s skrbništvom njegove matere grofice Beatrikse in sorodnika koroškega vojvode Henrika²⁰, ter politična in gospodarska kriza²¹ so seveda predstavljali ugodno priložnost za uveljavitev goriškega plemstva. Njegova povečana vloga pri odločanju se je kmalu odrazila tudi v listinah. Tako je npr. koroški vojvoda Henrik kot skrbnik mladoletnega Ivana Henrika odkazal vdovi Beatriksi njeno jutrnjo *mit rat der, die hernach geschriben sind, die auch ir insigel an diser hantfest gehenget habent*²². Še bolj pa se kaže povečani vpliv goriškega plemstva 1329, ko je bil namesto Huga iz Devina za glavarja goriške grofije postavljen goriški grof Albert IV. Tako v listini vojvode Henrika kot v Albertovem reverzu stoji, da se je to zgodilo *nah pet unde rat unsrer lieben mu^omen, der edelen Beatrisen greuinn von Go^ertz und alles des gedigen, daz zu^o der herschaft von Go^ertz gehoe^ert* [= Goriška, Furlanija, Kras, Istra, Kranjska], Albert pa se je obvezal *chaine sache wandeln an unsers herren und vettern und unserr vorgeanten mu^omen und des gedigens rat der pesten, die wir gehaben mu^egen*²³. Ta dokument nam konkretno potrjuje, da si je plemiški element pridobil že povsem otipljive pravice pri vladanju. V tem smislu je leta 1333 grofica Beatriksa tudi listinila, da je *mit alles unsers gedigens rat* postavila koroškega vojvodo Henrika za skrbnika mladoletnega goriškega grofa Ivana Henrika še za nadaljnjih deset let in se hkrati obvezala, *daz wir in denselben jaren chain hauptman niht nemen schulen, noch chain groz sachaft sache nicht tun noch handeln sulen an seinen und unsers vorgeanten gedigens rat*²⁴. In ko

¹⁸ A. VEIDER, Die Verwaltung, 21.

¹⁹ H. WIESFLECKER, Die politische Entwicklung, 344.

²⁰ Glej 3. 1. 2., op. 50, 52, 61.

²¹ H. WIESFLECKER, Die politische Entwicklung, 345.

²² HHStAW, SSL, 1325, XI. 4., Gries (regest MDC VIII, št. 819). Našteti so Ulrik von Taufers, Hugo iz Devina [glavar goriške grofije], Henrik iz Rotenburga dvorni mojster vojvode Henrika, Henrik Graland, Grajf iz Čreteža [glavar za goriške posesti v Slovenski marki], Colo iz Flaschberga [glavar v Lienzu], Konrad iz Schönecka, Dietmar iz St. Lamprechtsberga, Jakob iz St. Michaelsburga, Henrik grajski grof v Gorici, Vošalk Wachsputl [iz Momjana], Pilgrim [komornik] in Volfart iz Dürrensteina, Peter iz Liebenberga, Henrik iz Lavanta, Henrik Maul [iz Oberdrauburga; dvorni mojster] in Albert, pisar [kancler?] iz Gorice. Razen prvega in tretjega so vsi ali iz goriških ministerialskih rodov ali v goriški službi na dvoru in v upravi. Dodatki v [JP. Š.

²³ HHStAW, SSL, 1329, VI. 4., Zenoberg (dve listini).

²⁴ HHStAW, SSL, 1333, III. 9., Gorica (regest MDC IX, št. 572). Kot priče so našteti vitezi Kolo [grajski grof v Lienzu], Folker in Matej iz Flaschberga, Nikolaj iz Šumberka in Jakob iz Krmina nato Wolfel, Henrik [grajski grof v Gorici] in Albert [dvorni pisar v Gorici], Hartvik [iz St.

so se bratje Albert, Majnhard in Henrik 1339 prvič dogovorili o delitvi svojih posesti, je bilo tudi določeno, da morajo biti zunanepolitični načrti in težnje enega sporočeni ne samo ostalima dvema, ampak da morajo biti vanje posvečeni tudi *unsere getriwen diener und rat*, ter da morajo medsebojne spore mirno reševati *nach unser getriwen diener rat*²⁵.

Goriško nižje plemstvo si je torej v tem času že zagotovilo takšno družbeno pozicijo, ki je bila nezdružljiva z osebno nesvobodnim položajem. Tega so se otesli v teku prve tretjine 14. stoletja. Goriških gospodov v Istri in Slovenski marki z Belo krajino in tamkajšnjih odnosov v tem času ne moremo obravnavati ločeno od ostalega goriškega dominija, saj je vse skupaj predstavljalo zaokroženo celoto z grofom na čelu. Šele realna delitev goriških posesti 1342, ki se odraža tudi v tem, da so grofovski bratje vsak zase in po lastnem preudarku sklepali dedne pogodbe²⁶ - najstarejšemu Albertu IV. je tedaj pripadlo vse, kar je goriška hiša imela v omenjenih dveh pokrajinah - omogoča diferencirano obravnavo. Realni obstoj novega dominija, ki pa je trajal le eno generacijo, do smrti Alberta IV. 1374 in s tem izumrtja "istrske" veje goriških grofov, se je odrazil tudi v nekaterih - glede na ostale goriške teritorije - specifičnih potezah razvoja. V tem okviru gre še zlasti pomembno mesto dvema privilegijema, s katerima je goriški grof Albert IV. leta 1365 dal posebej za svoje plemstvo v Istri in posebej za plemstvo v Slovenski marki in Beli krajini zapisati in potrditi pravice. Zaradi njune važnosti ju je potrebno podrobneje predstaviti.

Privilegija²⁷ sta bila izstavljena na isti dan, 29. aprila 1365 v Metliki v Beli krajini, in sta po vsebini povsem enaka. Razlika je le v tem, da je eden naslovljen na *erber ritter und chnecht auf der Marich und in der Metlik*, drugi pa na iste in *Yssterreich*. V naši obravnavi bomo sledili privilegiju za Marko in Belo krajino, ki sta ga objavila E. Schwind in A. Dopsch²⁸. Isti oziroma naslednji dan je Albert IV.

Michaelsburga v Pustertalu, glavar] iz Završja, Friderik iz Vikumberga ter Oton Flojaner [kastelan] iz Krmina. Dodatki v [] P. Š.

²⁵ TLF, listina št. 58, 1339, VI. 9., Bruck; gl. tudi op. 9 zgoraj.

²⁶ M. WUTTE, Die Erwerbung, 287 sl.

²⁷ Starejša literatura (C. CZOERNIG, Das Land, 697, op. 1; A. LUSCHIN v. EBENGREUTH, MIOG 17, 1896, 347; W. LEVEC, Die krainischen, 264, 301) je menila, da sta bila istočasno izdana še dva enaka privilegija (skupno štirje) za plemstvo na Krasu in na Goriškem. W. LEVEC, Die krainischen, 299, je celo objavil latinsko kopijo tega privilegija, ki naj bi jo v 17. stoletju iz originala prevedel zgodovinar Baučer. V zadnji opombi svoje razprave pa Levec dodaja, da je med tiskom izvedel, da je P. ANTONINI, Il Friuli, 184, objavil originalni privilegij za plemstvo na Goriškem (v nemščini). Vendar je Levec imel napačno informacijo, saj je Antonini objavil istrski privilegij (glej naslednjo opombo). Tudi Baučerjev latinski prevod verjetno ni nastal na podlagi privilegija za Gorico, ampak tistega za Istro ali Belo krajino, v katerega je vstavil *equites ac pedites Goritiensis comitatus*. Albertu IV. je po pogodbi iz leta 1342 pripadala goriška posest v Istri in na Dolenjskem, posest na Krasu in na Goriškem pa je bila v rokah njegovega brata Majnharda VII. (tretji brat Henrik III. je umrl že 1360). Takorekoč nemogoče je, da bi Albert IV. lahko izdal takšen privilegij za plemstvo v prostoru, ki ni spadalo pod njegovo oblast, ko hkrati iz časa po 1342 nimamo npr. niti enega navadnega Albertovega fevdnega pisma za posest, ki je po pogodbi iz 1342 pripadala njegovima bratoma. Tudi Majnhard in Henrik po 1342 nikoli nista listinila za goriško posest v Istri in na Dolenjskem.

²⁸ Original privilegija za plemstvo v Marki in Beli krajini je hranjen v AS in je objavljen v E. SCHWIND - A. DOPSCH, Ausgewählte Urkunden, št. 120, str. 245 - 247. Original privilegija za

izdal še dve pomembni listini. Tako je še 29. aprila potrdil meščanom v Metliki listino svojega strica Henrika II. po kateri imajo iste pravice, kot so jih od avstrijskih vojvod prejeli meščani v Kostanjevici²⁹. Naslednji dan pa se je v posebni listini obvezal, v Istri postaviti glavarja, ki bo prisegel, da bo po grofovi smrti z vso goriško posestjo služil samo avstrijskemu vojvodi Rudolfu in njegovim bratom³⁰. Ne more biti dvoma, da so vse štiri listine nastale v zvezi z zamenjavo deželnega gospoda, ki se je napovedovala in ki je bila pričakovana³¹. Na eni strani utrjujejo obstoječi pravni red z namenom zaščititi lastne interese in določiti novemu deželnemu gospodu prostor, v katerem se lahko giblje, po drugi pa pripravljajo pot za miren in nemoten prehod. Tako dogodki iz 1374, kot privilegija iz 1365 imajo svojo predzgodovino, ki jo je potrebno zaradi razumevanja okoliščin, v katerih sta nastala, na kratko obnoviti.

Albert IV. je bil najstarejši sin goriškega grofa Alberta III. († 1327) iz njegovega drugega zakona z Eufemijo von Mätsch (po 1300). 1353 se je poročil s Katarino, hčerko celjskega grofa Friderika I., in 1374 umrl. V javnem življenju se je prvič pojavil 1329, ko je bil postavljen za glavarja goriške grofije (gl. op. 23). Ker je šlo za povsem operativno in konkretno funkcijo, kjer je bilo treba hitro in samostojno odločati, moremo z vso verjetnostjo domnevati, da je bil Albert 1329 že dozorela osebnost. Verjetno se ne motimo preveč, če rečemo, da je takrat imel okrog dvajset let. Ko tudi po desetih letih zakona ni imel nobenih otrok³², je bilo pri njegovi starosti - takrat je moral imeti že čez petdeset let - tudi že jasno, da bo umrl brez potomcev.

V tej situaciji je nastopil agresivni mladi avstrijski vojvoda Rudolf IV. Ta je že 1361 sklenil z Albertovim bratom Majnhardom VII. pogodbo, po kateri se bo njegov brat Leopold poročil z Majnhardovo hčerko Katarino, hkrati pa je

plemstvo v Istri naj bi bil hranjen v HHStAW, SSL (W. LEVEC, Die krainischen, 285), vendar ga sam januarja 1992 tam nisem našel. Po tisku iz leta 1687 ga je objavil P. KANDLER v CDI (*sub dato*). Po istem tisku (1687) je istrski privilegij objavil tudi P. ANTONINI, II Friuli, 184, 185. Poleg tega je P. KANDLER v CDI (sub: 1365, martedì innanzi S. Giorgio) objavil tudi latinski tekst (kasnejši prevod) iz Coronini Chronicon, ki je skoraj identičen Baučerjevemu goriškemu privilegiju (z glavno razliko *Histriensis comitatus - Goriensis comitatus*). Glej tudi W. LEVEC, Die krainischen, 284, 285.

²⁹ M. KOS, Iz metliškega, 26, št. 1.

³⁰ HHStAW, SSL, 1365, IV. 30., Metlika (*daz wir zwischen hinn und sunnenwenden, dy schirist chomend, ain beschaiden erbern mann ze unserm hauptman gen Isterreich seczen sullen über alle unser stet, chastelln und vest oder vas ander herschafft und gueter wir da haben, und der selb schol sweren und loben oder swen wir fürpazz ze hauptman da hin seczen, wenn daz ist, daz got über uns gepewt und von diser weld schaiden, daz der selbe hauptman mit allen unsern steten, chastelln, vesten, herschafften und guetern und mit allen unsern undertan, sy sein edel oder unedel, dann fürpazz nymand gewertig sein, den dem hochgeboren fürsten, unserm genädigem herren herczog Ru^odolfen ze Österreich, ze Steyr, ze Kernden und ze Krayn, und sein brüder, iren erben und nachchomen sam irem rechten herren ze geleycher weis, als wir uns mit unsern briefen gen in haben verpunden*).

³¹ S. VILFAN, Novomeški mestni privilegij, 96 ter op. 5 in 41, nasprotno meni, da je potrditev metliškega privilegija le reakcija na izstavitev novomeškega privilegija, ki ga je vojvoda Rudolf IV. podelil komaj tri tedne (7. aprila 1365) pred tem.

³² M. WUTTE, Die Erwerbung, 287, 288 (1363: *qui prolibus destitutus erat*); C. CZOERNIG, Das Land, 548.

Majnhard obljubil - v primeru svoje smrti brez moških dedičev (njegov prvi sin Henrik IV. je bil rojen šele 1376) - zapustiti vsa svoja gospostva Rudolfu³³. Majnhardova dediščina, v prvi vrsti posest v Pustertalu in na Zgornjem Koroškem, je bila kot povezava med Koroško in Tirolsko, ki so jo Habsburžani pridobili januarja 1363, za Rudolfa izrednega pomena. Toda nič manj pomembna niso bila zanje Albertova ozemlja, ki so jim odpirala dohod k Jadranskemu morju. Rudolfova prizadevanja v tej smeri so toliko napredovala, da je 27. aprila 1363 že izdal listino, pečateno s svojim velikim vojvodskim pečatom, v kateri je naznanil, da je z Albertom IV. dosegel sledeči dogovor: v primeru, da bi tako Albert kot njegov brat umrla brez moških potomcev, bo Rudolf dedoval Albertova gospostva³⁴. Vendar to še ni bila prava dedna pogodba, saj je Albert ni potrdil s svojim pečatom. To se je zgodilo naslednje leto. Vmes pa je je Rudolf prelomil pogodbo iz 1361 z Majnhardom, saj naj bi se njegov brat Leopold po novem poročil z Viridis Visconti. To je seveda potisnilo Majnharda v tabor Rudolfovega nasprotnika bavarskega vojvode Štefana II., ki se je prav tako potegoval za Tirolsko. Posledica je bil dogovor (1365), da se bo Štefanov sin Ivan II. poročil z zapuščeno Katarino. Majnhard VII. pa ju je v primeru svoje smrti brez moških potomcev imenoval za dediča vseh svojih posesti.

V tem času sta se zaradi dediščine po Henriku III. (v prvi vrsti gospostvo Lienz), ki je umrl 1360, med seboj sprla tudi goriška brata. V teh spremenjenih okoliščinah je Albert IV. 6. junija 1364 na Dunaju pečatil dve pomembni listini. V eni je v primeru svoje smrti brez potomcev postavil za svojega univerzalnega dediča vojvodo Rudolfa in njegova brata. In ne samo, da so bile s tem dokumentom Majnhardove pravice, ki so izhajale iz pogodbe iz 1342, po kateri goriški bratje dedujejo med seboj, zamolčane, ampak naj bi Habsburžani Albertu celo pomagali, da si (proti Majnhardu) pridobi svoj del gospostva Lienz³⁵. V drugi listini pa se je Albert nasproti Habsburžanom odpovedal vsem pravicam, ki bi mu šle *ze der graffschaft ze Tyrol, dem lande an der Etsch und dem Intal*³⁶.

³³ M. WUTTE, Die Erwerbung, 288; C. THOMAS, Kampf, 2.

³⁴ HHStAW, SSL, 1363, IV. 27., Dunaj (*Wir Ru^odolf...bechennen offenlich mit disem brief umb dem gewerb und teyding so wir mit dem edeln unserm lieben o^eheim graf Albr(echten) von Go^ercz sein uber ain chomen*). Glej: M. WUTTE, Die Erwerbung, 289; A. VEIDER, Die politischen, 90.

³⁵ HHStAW, SSL, 1364, VI. 6., Dunaj. Pogodba je napisana bolj v obliki teženj kot realnega stanja, saj naj bi Habsburžani dedovali tudi gospostva in pravice, ki Albertu niso pripadala oziroma jih ni izvajal: *die graffschaft ze Gorcz, die marichgraffschaft ze Isterreich, die herschaft in der Metlik und die herschaft ze Lu^encz und in dem Pustertal und die phallenczgraffschaft in Kernden und all ander unser hab si sei aygen oder lehen, wo di gelegen oder wie di genant ist, mit allen steten, vesten, chlausen, geschlossen, markten, telern, gepirgen, gegenten, gepieten, do^errfern und ho^efen, swaigen, mit gericht, vogteyn, wiltpennen, munzzen, mautten, zo^ellen, zinsen, zehenden, stewrn, vellen, dinsten, nuzzen und gulten und vischwaide mit wazzern, welden, gewilden, wunne und waide, mit manschaft, lehenschaft, geistlicher und weltlicher lehenen, mit prela^eten, a^ebten, probsten und aller anderen phaffait, geistlicher oder weltlicher, mit grafen, dinstherren, rittern und knechten, mit purgern, holden und landsezzen und mit allen anderen leuten guetern, wi^erden und eren, und mit ganczer und voller herschaft alz die von unserm vatter oder mu^tter seligen an uns cho^emen sind und wir die herbracht haben*.

³⁶ HHStAW, SSL, 1364, VI. 6., Dunaj.

Ob pripravljajočem se prehodu Albertovih teritorijev pod Habsburžane je lastni interes tamkajšnje goriško plemstvo sili k temu, da si od sedanjega deželnega kneza pridobi zapis svojih pravic, od bodočega pa njihovo potrditev. Še preden se je zgodilo prvo, je vojvoda Rudolf na Dunaju 16. januarja 1365 plemstvu Albertovih posesti svečano obljubil spoštovanje vseh pridobljenih pravic in svoboščin³⁷. In 29. aprila istega leta je dal v Metliki goriški grof Albert IV. zapisati pravice svojih plemičev, *damit so^e und ir erben nach unserm abgen pey den rechten ewichleich beleiben und von unsern erben und nachchomen derselben rechten nicht werden beraubet*, upoštevajoč, kot pravi v arengi, zvesto službo, ki so jo njemu in njegovim prednikom izkazali, in še zlasti zato, ker se spominu izgubi vse, *kar nicht mit brifen wirt geewigt und besta^etigt*³⁸.

Privilegij iz 1365 je zagotavljal plemičem njihov osebni privilegirani položaj, ni jim pa še priznaval značaja deželnih stanov, saj v omenjenem dokumentu ni določb, po kateri bi plemiči kot korporacija omejevali deželnoknežjo oblast v javnih zadevah (npr. pravica privolitve za razpis in pobiranje izrednih davkov) ali celo sodelovali v njej³⁹. Zato pa regulira temeljne zadeve glede sodstva, vojaške obveznosti, fevdnopravnih, dednopravnih in premoženjskopravnih razmerij. Sodstvo se po privilegiju deli na sodstvo za privilegirane (plemstvo) in nepriviligirane (podložniki) sloje. Prvo je pridržano grofu oziroma njegovemu glavarju. Kot mesto, kjer se lahko odvijajo procesi proti plemstvu je določeno izključno ograjno sodišče v Metliki oziroma Pazinu⁴⁰. Grofu oz. glavarju gre pravica soditi plemstvu tako v civilnih⁴¹ kot v kriminalnih zadevah. Pri kriminalnih zadevah ima deželski sodnik, ki drugače ni pristojen za plemstvo, pravico takoj zapreti plemiča, ki bi v grofovskih (= deželnoknežjih) trgih in v času letnih sejmov povzročil kaznivo dejanje, za katerega je zagrožena smrtna kazen. Nato ga mora izročiti glavarju⁴². Sodstvo nad nepriviligiranimi sloji je v principu pridržano (nižjemu) plemstvu - zemljiškim gospodom (patrimonialno sodstvo), z izjemo

³⁷ W. LEVEC, Die krainischen, 298, št. 2 (*daz wir durch vleizziger pet willen unsers lieben oheims graf Albr(echt) von Go^ercz den leuten, die zu^o derselben seiner grafschaft gehoe^erent, si sein ritter oder knechte edel oder unedel wie die genant sind die gnad getan haben und tu^on ouch, swenne si zu^o unserm unsrer bru^oder und zu^o unsrer erben handen koment, daz si danne bey allen den rechten gnaden und freyungen beleiben sullen als das von alter herkomen ist*). M. WUTTE, Die Erwerbung, 293 je to listino pomotoma datiral v 16. VI. 1365.

³⁸ Tudi georgenberški privilegij za štajerske ministeriale iz 1186 je nastal v podobnih okoliščinah. Neozdravljivo bolni štajerski vojvoda Otokar, zadnji svojega rodu, je bil brez otrok in ob pripravljajoči se menjavi vojvodske dinastije na štajerskem je potrdil pravice štajerskih ministerialov; K. SPREITZHOFFER, Georgenberger, 30 sl.

³⁹ S. VILFAN, Deželni ročini, 76.

⁴⁰ *...wer hincz in ze sprechen oder ze chlagen hat...der sol recht su^echen in der graffschafft auf der Marich oder in der Metlik [in der grafschaft zu Yssterreich] vor unser oder vor unserm hauptman, da su^ellen so^e zem rechten sten und verantburten und nicht anderswo.*

⁴¹ *...es say um erb um aygen um gu^eit um lehn oder umwelcheray sache das ist, oder ob ir ainer hincz dem anderm icht hat ze sprechen.*

⁴² *Tu^et ain edel oder ain erber auf unserm ma^erchten und chirchtagen ain unbeschaidenhait oder anderswo, den haben wir selb ze pezzern oder unser hauptman und nicht lantrichter nach genaden; ez wa^er dann die unbeschaidenhait alz grozz, daz er das leben verworcht hiet, so mag in der richter aufhaben.*

tistih prestopkov, ki se kaznuje s smrtjo⁴³: v tem primeru je pristojen edino grof oz. deželski sodnik. Kot prestopki, za katere je zagrožena smrtna kazen, se navajajo: velika tatvina, umor, cestni rop, posilstvo in vlom. Če pride do katerega od omenjenih dejanj, ima zemljiški gospod pravico voditi preiskavo, za obsodbo pa mora okrivljenega izročiti deželskemu sodniku⁴⁴. K deželskosodnim primerom sodi tudi uboj. V primeru poravnave med okrivljenim in družino umorjenega pa pripada zemljiškemu gospodu umorjenega pet oglejskih mark⁴⁵. Deželskemu sodniku pripada tudi sodstvo nad tistimi podložniki zemljiških gospodov, ki so zagrešili kaznivo dejanje v (deželnoknežjih) trgih in v času letnih sejmov. Vendar to velja le dokler se nahajajo zunaj "svojega" zemljiškega gospodstva, v nasprotnem primeru pa gre ta pravica podložnikovemu zemljiškemu (patrimonialnemu) gospodu⁴⁶. Fevdnopravne določbe privilegija zagotavljajo dednost fevdov tudi po ženski strani; v fevd je investiran zmeraj najstarejši član rodu, investitura pa se lahko izvrši samo v deželi⁴⁷. Glede dedovanja vsebuje privilegij določbo, ki v primeru, da nek plemič nima neposrednih dedičev (sinovi, hčere), lahko deduje po njem tudi širši krog sorodnikov, in sicer ne glede na to ali gre za fevde ali alode. Zlasti zaradi dedovanja fevdov v širšem sorodstvenem krogu je ta določba zelo pomembna⁴⁸. Pomembna določba, ki zadeva fevde, je tudi pravica plemstva, da lahko svojim ženam in hčeram odkážejo jutrnjo in doto tako na fevdih kot na alodih. Ta premoženjskopravna določba je sicer zvezana s privoljenjem deželnega kneza, vendar se to v primeru, da ga ni v deželi, lahko dobi tudi naknadno⁴⁹. Kar pa zadeva vojaško obveznost je določeno, da morajo "deželani" v primeru obrambne vojne pomagati deželi po svojih najboljših močeh;

⁴³ Darzu^o habent so^e die recht, wer hincz iren leuten ze sprechen oder ze chlagen hat, daz so^e selb recht hincz in tu^en su^ellen um alle sache auzzgenomenleich den tod...

⁴⁴ ...deuff mort strazraub notzogung hauspru^ech habent so^e nicht ze richten, wand das uns angeho^ert ze richten oder wem wir unser lantgericht enphelhen. Dervert unser lantrichter ain schedlichen menschen auf iren gu^etn, oder ob ir leut um schedleich sache bechlagt werden, den sol unser lantrichter vordern an dem diener auf des gu^et er ist gesezzen, und derselb diener sol den schedlichen dem richter antburten...

⁴⁵ Geschicht ain todslag zwischn paurn, ist unser lantrichter gegenbu^ertig und choment des derlagen vreunt fu^er in mit chlag und beschregent den der den todslag hat getan, so sol er in aufhaben und recht hincz tu^en. Wa^er aber, daz ez ze richtung cho^em und ze ablegung, so su^ellen dem erberm diener fu^emf markch Agreber gevallen...

⁴⁶ Tu^ent ir paurn icht unczucht auf unsern ma^erchten und chirchta^egen, begreiff^t so^e unser richter daselb ee den so^e cho^ement auf ires herren gu^ot, so mag er so^e wol pezzern; cho^ement so^e aber hin auf ires herren gu^ot under dem so^e sint gesezzen, so hat derselb diener recht ze pezzern alz so^e verschult habent.

⁴⁷ Um lehenschafft habent so^e dy recht herpracht, daz wir in leihen su^en und tochttern, und der a^eltist in ydem geschla^echte sol lehen enphahen und tragen, und su^ellen wir in ire lehen leihen in der graffschafft auf der Marich oder in der Metlik [in der Graffschafft Yssterreich]. Loški ministeriali grofov iz Strmca (Vovber) so že 1237 dobili zapisane svoje pravice. Med njimi sta bili posebej pomembni pravici do dedovanja tudi po ženski strani in pravica do patrimonialnega sodstva, ki ju vsebuje tudi naš privilegij iz 1365; F. SCHUMI, KUB II, št. 96.

⁴⁸ Verschaid ir ayner an erben, so sol desselben erbtail, ez sey lehen oder aygen, anerbten den naesten gesippten vreunt un dem geschla^echte. ; prim. W. LEVEC, Die krainischen, 263.

⁴⁹ Si mu^ogen auch ir hausfrawen morgengab und haimsteuer wol weisen auf lehen und auf aygen und nach iren to^echtern geben an unser hant, ob wir im land nicht sein; wenn uns got ins land fu^egt, so su^ellen so^e uns die weisung antragen und wir su^ellen unsern willen darzu geben. Glej tudi 2. 2. op. 23 - 25.

v primeru pohoda izven dežele, to je v primeru napadalne vojne, pa morajo za to prejeti običajno plačilo⁵⁰.

Goriški grof Albert IV. je v lepi starosti, pozimi 1374, umrl. Oba nova deželna gospoda, Albrecht III. in Leopold III. sta oba privilegija potrdila takoj po nastopu vlade. 26. marca 1374 je vojvoda Albrecht v Ljubljani potrdil plemstvu v Marki in Beli krajini eksempcijo iz ljubljanskega ograjnega sodišča, naslednji dan pa še privilegij iz 1365; potrditev privilegija za Istro se ni ohranila. Nekoliko kasneje, 5. in 7. julija istega leta, je njegov brat Leopold prav tako v Ljubljani potrdil privilegija za Istro in Marko⁵¹. V teh potrditvah pa je bil privilegijema iz 1365 že pridán karakter deželnega in ne samo plemiškega ročína⁵². Na podlagi privilegijev iz 1365 in potrditev iz 1374 sta goriški Istra in Marka še v 16. stoletje obdržali svoj poseben položaj glede na Kranjsko, v katero nista bili vključeni, ampak, le "pritaknjeni" (angefügte). Njuno plemstvo se je sicer pojavljalo na zasedanjih kranjskih deželnih stanov, vendar je tudi tu poudarjalo svoj poseben položaj⁵³.

⁵⁰ *Wenne das land und di^e herschafft, darinne so^e sint gesezzen, von chriges wegen not anget, so su^ollen so^e uns dienstlich sein so si pest mu^egen; wolten wir so^e aber auzz der herschafft ze dienst nu^oczen, so sullen wir in darum tu^en und geben alz andern erbern dieneren. Ta pomembni privilegij je seveda našel ustrezen odmev tudi v literaturi, kjer pa marsikdaj ni bil točno interpretiran. Primerjaj C. CZOERNIG, Das Land, 697; A. DIMITZ, Geschichte, 231 sl.; W. LEVEC, Die krainischen, 261 sl. (zelo izčrpno); L. HAUPTMANN, Krain, 442 sl.; B. BENUSSI, Nel medio evo, 461 sl. (z italijanskim prevodom); C. de FRANCESCHI, Storia documentata, 40 sl.; S. VILFAN, Deželni ročini, 76 sl.; ISTI, Pravna zgodovina, 200; D. KOS, Bela krajina, 12 (s precej napakami v interpretaciji).*

⁵¹ W. LEVEC, Die krainischen, 285, 300 št. 4.

⁵² *...all ritter und knecht und all kastellewt, edel und unedel, arm und reich und land und lewt daselbst zu Ysterreich...; W. LEVEC, Die krainischen, 266; S. VILFAN, Deželni ročini, 76.*

⁵³ O. BRUNNER, Land und Herrschaft, 216.

4. 2. 4. Vloga v upravi

4. 2. 4. 1. Dvorna in centralna uprava goriških grofov

V zgodovini goriške uprave, ki nam je bila doslej bolj podrobneje znana le po žal neobjavljenih raziskavah Andreasa Veiderja¹, moremo ločiti dve obdobji razvoja. Starejše obdobje zaznamujejo - tako kot vsak drug knežji dvor tistega časa - štirje dvorni uradi, to je uradi strežaja, točaja, komornika in maršala (slednji prvič šele 1286). Za razliko od sosednjih pokrajin, kjer so ti uradi zelo hitro postali dedni v okviru posameznih plemiških rodov, se to pri Goriških ni zgodilo. Kmalu po sredi 12. stoletja je bila ta prva znana upravna struktura goriškega dvora že izoblikovana, saj nam jo potrjujejo posamezni nosilci teh uradov, ki se omenjajo v virih. Navedeno strukturo so determinirali še zelo preprosti odnosi. Črta med knežjimi in deželnimi potrebami še ni bila potegnjena, trgovina in promet sta še daleč od pomembnosti, ki sta jo imela v 13. in 14. stoletju, pa tudi politični pomen goriških grofov je bil še daleč od zenita. Pridobitev istrskih posesti, prvi koraki v Slovensko marko, povezava s tirolskimi grofi in nato dedovanje njihovih posesti, splošen ekonomski in politični dvig, ki ga zaznamuje pomembna vloga v cesarski stranki - vse to je že pod Majnhardom III. († 1258) napovedovalo razširitev in modernizacijo upravne strukture, ki je bila nato po delitvi 1271 pod Albertom II. in njegovim sinom Henrikom II. tudi izpeljana.

Gotovo je v teh spremembah imel svoje mesto tudi tirolski zgled, saj je Albertov brat Majnhard IV. (II.) na območju svoje oblasti vzpostavil vzorno deželno upravo s pisarno v središču. Skozi omenjeni urad, ki je pravzaprav pomenil začetek birokracije, so se v pismeni obliki stekali vsi posli.² Čeprav goriška pisarna pod Albertom II. nikoli ni dosegla slovesa tirolske in je tudi organizacija poslovanja krepko zaostajala - ni podatkov, ki bi pričali, da bi goriška pisarna že pred koncem 13. stoletja poznala registraturne in računske knjige -, pa je ta doživela velik vzpon. Dovolj je, če primerjamo število pisarjev, ki se omenjajo v listinah goriške provenience. Tako nam je pod Majnhardom III. in Albertom I. med leti 1222-1249 poimensko znanih sedem pisarjev oziroma notarjev. Pod Majnhardovim sinom Albertom II. pa je med 1271 in 1304 to število naraslo že na 22. Istočasno pa je delovalo tudi po pet pisarjev³. Vse to povečano poslovanje je tudi odraz nove upravne ureditve, ki je nadomestila staro. Tako sta že v prvi polovici 13. stoletja izginila urada strežaja in točaja, se pa zato v istem času - čeprav z drugačnimi nalogami - pojavi vicedom. Pod Albertom II. se v virih začenjata pojavljati dvorni in kuharski mojster. Prvi je - kot pove že njegovo ime (*magister curie*) - stal na čelu dvorne uprave in je bil odgovoren za celotno funkcioniranje dvora. Drugi pa je prevzel naloge nekdanjega strežaja in je v prvi vrsti skrbel za dvorno kuhinjo. Poleg dvorne pa se je v začetku 14. stoletja (pod Henrikom II.) izoblikovala tudi posebna "deželna" uprava, ki jo karakterizira ustanovitev urada glavarja za goriško posest v "prednji grofiji goriški" s sedežem

¹ A. VEIDER, Die Verwaltung, 67 sl.

² R. HEUBERGER, Das Urkunden-, 50 sl.; H. WIESFLECKER, Meinhard der Zweite, 183 sl.

³ A. VEIDER, Die Verwaltung, 110, 211, 211; K. STARZACHER, Beiträge, 36 sl.

v Lienzu(1308). Po Henrikovi smrti 1323 je bil enak urad ustanovljen tudi za goriška posestva južno od Karnijskih Alp in Karavank s sedežem v Gorici.

V vsem tem obdobju, prav do Alberta II. in Henrika II., so goriški grofje svoj dvor in s tem tudi sedež svoje dvorne in centralne uprave imeli v Gorici oziroma na tamkajšnjem gradu, kjer se omenja *palacium castrī* in tudi *camera, ubi dictus d. comes facit suum consilium*⁴. Pri tem je potrebno imeti pred očmi, da je bila ena tipičnih značilnosti življenja visokih fevdalcev tistega časa njihovo konstantno in pogosto premikanje iz kraja v kraj, z enega gosposčinskega sedeža na drugega, kar je bilo seveda povezano tudi s čisto ekonomskimi vzroki, saj je gospod vselej bil obdan z bolj ali manj obsežnim spremstvom. Tako se je lahko zgodilo, da se fevdalni gospodje tudi po celo leto - ali pa še več - niso pojavili "doma". Kot nam izpričujejo zelo različni kraji izstavitve listin goriških grofov, so tudi oni spadali med tiste dinaste, ki so vladali iz sedla in je bil njihov dom praktično povsod tam, kjer so imeli svoja posestva. Toda da je bila Gorica tisti kraj, kamor so se vedno vračali, ne dokazuje le to, da so se po njej imenovali, ampak predvsem dejstvo, da so v njeni bližini, v benediktinskem samostanu v Rožacu, pokopavali svoje umrle⁵. Zadnje generacije goriških grofov pa so vse več svojega časa preživljale na gradu Bruck pri Lienzu, ki se je tako poleg Gorice uveljavil kot drugi rezidenčni grad, in nazadnje, zlasti pod poslednjim goriškim grofom Leonhardom, je tu bilo njihovo stalno bivališče. Tja so prepeljali tudi svoj bogati arhiv⁶. V večini časa, ki ga v tej raziskavi obravnavamo, pa je bil sedež goriškega dvora in uprave še vedno v Gorici, saj je bil grad Bruck zgrajen šele med 1252, ko so Goriški z mirom v Lieserhofnu izgubili v korist Salzburga svoj grad v Lienzu, in 1277, ko je goriški grof Albert II. izdal svojo prvo listino *in Pruck apud Luenz*⁷.

Urad **strežaja** (*truchses, dapifer*) je eden najstarejših na dvoru goriških grofov. Znana so nam samo imena nosilcev urada in nič več. Po analogiji z istoimenskimi uradi na drugih dvorih lahko domnevamo, da je bil strežaj tudi pri Goriških odgovoren za dvorno kuhinjo in preskrbo z živili. Po Veiderju naj bi bil sicer že *Wolfrigel dapifer*, ki se v tej vlogi omenja 1136 in 1150, strežaj goriškega grofa Engelberta II., vendar je verjetno šlo za oglejskega ministeriala in torej za patriarhovega strežaja⁸. Prav gotovo pa je bil goriški strežaj Ulrik (okrog 1160-

⁴ F. KOS, K zgodovini I, 6.

⁵ W. BAUM, Die Gründung, 77 sl; seznam v Rožacu pokopanih goriških grofov gl. 81 sl.

⁶ O. STOLZ, Geschichte und Bestände, 90.

⁷ TLA II 9477, 1277, VIII. 10., Bruck; C. TROTTER, Über die Erbbaungszeit, 255 sl.; M. PIZZININI, Osttirol, 220; ISTI, Lienz, 62 sl.; M. BITSCHNAU, Burg und Adel, št. 93.

⁸ W I, št. 196, 230. V ustanovni listini oglejskega patriarha za samostan v Stični 1136 se med pričami omenjata tudi *Wolfrigel de Cucha* (po F. SCHUMI, KUB I, register: Cucha v veronski pokrajini (? P. Š.)) in *Wolfrigel de Axan* (= Azzano pri Pordenoneju v Furlaniji); prav tako v listini oglejskega patriarha iz 1136/37 se omenjata neki *Wolfrigel et filius suus Wulftrigel*, 1146 pa je v zamenjalni listini med oglejskim patriarhom in Bernhardom Spanheimskim izrecno kot oglejski ministerial naštet neki *Woltrichil*. (W I, št. 195, 197, 212). Po vsej verjetnosti je strežaj, ki nosi to ime, identičen z enim od zgoraj omenjenih. V listinah goriške provenience se Wolfrigel ne omenja. Tako tudi A. JAKSCH v registru MDC IV, 860

1178/79), ki se izrecno omenja kot *dapifer eiusdem comitis* [= Engelbertij]⁹. Nato nam skoraj stoletje¹⁰, vse do 1265/1266, ko se omenja Otto *dapiffor domini comitis Tyrolensis*¹¹, ni znan noben nosilec tega urada. Čeprav ni izpričano, da bi goriška brata Majnhard IV. in Albert II., ki sta do delitve 1271 vladala skupaj, imela vsak svoj dvor, se Oton navaja le kot Majnhardov strežaj. Oton je verjetno spadal k tirolskemu dvoru, saj se pojavlja samo na Tirolskem (Ulten, Bozen), v zvezi z tirolskimi zadevami in v družbi tirolskih ministerialov. Po njem nam ni znan niti en nosilec tega urada, ki je moral biti ukinjen. Strežaji so bili izbirani iz vrst goriških ministerialov¹², vendar glede na skromnost gradiva niti za enega od naštetih ni mogoče določiti, kateremu ministerialskemu rodu goriških grofov je pripadal.

Kot naslednik strežaja se v devetdesetih letih 13. stoletja pojavi urad **kuharskega mojstra** (*magister coquine*, *Kochmeister*). Nosilci tega tipično dvornega urada se v tem času v virih pogosto pojavljajo. 1290 se tako prvič navaja *Chunradus dictus Lachner de Lu^entz tunc temporis magister coquine nostre*¹³, kateremu je takrat goriški grof Albert II. podelil v fevd *turrem nostram sitam in foro nostro Lu^enz*. Omenja se še 1295, ko je bil v grofovem spremstvu na Mehovem v Slovenski marki¹⁴. Stolp je imel tudi kuharski mojster Alberta III., Peter iz Silliania (1312-1324)¹⁵. V istem času je svojega kuharskega mojstra imel tudi Albertov brat Henrik II. Najprej se 1306 omenja neki Vinter¹⁶, nato v letih

⁹ W I, št. 242, 269.

¹⁰ V listini, s katero je goriški grof Engelbert III. 1206 v Strassburgu na Koroškem predal krškemu škofu določeno posest in jo nato prejel nazaj v fevd, se med pričami poleg koroškega vojvode Bernharda in grofa Henrika iz Lechsgemünda na Bavarskem omenjajo tudi *Hartwicus vicedominus et filius eius Engelbertus, Pilgrimus dapifer, ...Pertholdus pincerna et frater eius Otto* (W I, št. 330). A. VEIDER, Die Verwaltung, 75, 91 (z napačnim citatom gornje listine), 209, je štel tako vicedoma kot strežaja za goriška uradnika. Vendar je bila istega dne izdana še ena listina (W I, št. 331), v kateri se pojavljajo skoraj iste priče kot v predhodni listini. Na mestu zgoraj navedenih nosilcev uradov se omenjajo: *Hartwicus de Piswih et filius eius Engelbertus, Pilgrimus dapifer, ...Pertholdus et frater eius Otto de Lubdingen*. Pisweg ob koroški Krki ni bil nikoli goriški in tu omenjeni vicedom je bil verjetno krški (E. WEBERNIG, Landeshauptmannschaft, 103). Tudi Bertold ni bil goriški točaj, saj je kot tak v isti listini izrecno naštet *Sifridus pincerna comitis M(einhardi)*. Zato verjetno tudi Pilgrim ni bil goriški strežaj. Glej tudi op. 26.

¹¹ W I, št. 735, 744.

¹² W I, št. 269: strežaj Ulrik se 1178/79 v listini goriškega grofa Engelberta II. za samostan Neustift pri Brixnu v seznamu prič omenja med Pilgrimom Glöcklom in Cholom iz Flaschberga, ki sta oba bila goriška ministeriala (B. BITSCHNAU, Burg und Adel, št. 238; H. WIESSNER, M. VYORAL - TSCHAPKA, Burgen III, 56; K. TROTTER, Die Burggrafen, 9).

¹³ TLA I 9478, 1290, XII. 28., Bruck. Glede stolpa gl. B. BITSCHNAU, Burg und Adel, št. 376/e.

¹⁴ F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 17.

¹⁵ MDC VIII, št. 165, 504, 698; RB fol. 51; TLA I 9510, 1312, III. 25., Heunfels; TLA I 9484, 1324, XI. 8., Lienz; GR 405; WZ 1322, II. 24., Lienz (prepis iz ADL). B. BITSCHNAU, Burg und Adel, št. 544 (1362: *unus ager situs sub turri Petri magistri coquine de Siliano*).

¹⁶ AS, listina 1306, I. 6., Metlika. V L. SANTIFALLER, Die Urkunden, št. 18; 1320, I. 22., Treviso, se v listini Henrika II. omenja tudi *Wynther unser chuchenmaister*. Mogoče je identičen z Vinterjem iz 1306, ta pa z Winterjem z Novega gradu na Krasu, ki se omenja v letih 1307-1330.

1310-1313 Friderik (*Vriçius*) iz Ebersteina na Koroškem¹⁷ in 1320-1328 Merchlin iz Neuhausa na Tirolskem¹⁸. Urad kuharskega mojstra je bil, kot že rečeno, vezan na dvor. Zato se nosilci tega urada tudi podvajajo. Ko sta si brata Albert III. in Henrik II. 1307 med seboj razdelila očetovo dediščino¹⁹, si je Albert III. moral ustvariti svoj dvor, v okvir katerega so spadali tudi lastni kuharski mojstri. Enega, Ulrika iz Sebiacha (1299-1309), je prevzel od svojega očeta²⁰. Enako je bil tudi zgoraj omenjeni Merchlin najprej kuharski mojster Henrika II., po njegovi smrti pa se 1328 omenja v listini, ki jo je izdal skrbnik mladoletnega Ivana Henrika, koroški vojvoda Henrik. Verjetno pa je spadal k dvoru v Gorici, kjer je svojo rezidenco imela mati mladoletnega grofa Ivana Henrika, Beatriksa. Kot njen kuharski mojster se v letih 1334-1336 omenja Henrik iz Mengša, ki je živel na goriškem Mehovem v Slovenski marki²¹, 1337 pa Niklas *von Newenhaus*, kateremu je Ivan Henrik podelil v fevd hišo v Gorici²².

Goriški grofje so svoje kuharske mojstre pretežno izbirali iz svoje "prednje grofije", od drugod sta bila le dva (Novi grad na Krasu, Mehovo (čeprav se je slednji imenoval po Mengšu nad Ljubljano)). Izvirali so iz ministerialskih in viteških rodov. Tako vsaj lahko sklepamo iz dejstva, da so imeli v fevdu stolpe (Konrad iz Lienza, Peter iz Silliana). Po Ebersteinu, od koder je bil Friderik, se je imenoval eden najpomembnejših goriških ministerialskih rodov, Niklas (Nikolaj) iz Novega gradu pa je po očetovi strani tudi izviral iz Ebersteina. Nedvomno ministerialskega rodu je bil tudi Merchlin iz Neuhausa, ki je 1324 celo sodeloval z dvema svojima konjenikoma (*galeati*) v pohodu koroškega vojvode Henrika na pomoč Padovancem²³. Izgleda, da so omenjeni za svojo službo dobili plačilo v obliki fevda (Konrad stolp v Lienzu, Niklas hišo v Gorici).

Tudi urad **točaja** (*Mundschenk, pincerna*) je zelo star. V listinah, edinem viru, kjer se pojavljajo točaji, se nosilci tega urada omenjajo samo v seznamih prič, tako da je naše vedenje o njih silno skromno, omejeno predvsem na imena. Na splošno je točaj - kot pove že njegovo ime - skrbel za oskrbo dvorne mize z vinom. Predstavljati si moramo, da je imel nadzor nad grofovimi vinogradi, ki jih v Furlaniji, Vipavski dolini in Brdih ni bilo malo, in kletjo. *Wolfcirm pincerna comitis*²⁴ se prvič²⁵ omenja 1160 v isti listini grofa Engelberta II. v kateri se prvič

¹⁷ Note Antonii notarii, sub 1310, XI. 12., Čedad; Note Benvenutii notarii, sub 1313, II. 3. Čedad. Mogoče identičen z Friderikom iz Ebersteina, ki je bil v letih 1313-1323 maršal na dvoru Henrika II.; glej op. 54.

¹⁸ MDC VIII, št. 541, 644; IX, št. 176; Diplomatar fol. 14', 15; TLA P 1157, 1320, VII. 26., Lienz.

¹⁹ MDC VII, št. 438. Albertu niso pripadla niti vsa goriška posestva na Koroškem in v Pustertalu. Tudi trg Lienz in rezidenčni grad Bruck sta ostala v Henrikovih rokah.

²⁰ F. SCHUMI, AH II, 244 (*Wricus magister coquine nostre* [= Alberta II.]; TLF, listina št. 23, 1299, XII. 27., Bruck; AS, listina 1302, X. 23., Gorica; RB fol. 81'; HHSTAW, SSL, 1309, II. 3., Virgen (*Wlrich von Sebiach unser chu^echmaister* [= Alberta III.])).

²¹ Glej 3. 2. 5., op. 50.

²² RG fol. 351. Skoraj gotovo je identičen z *Nicoluss von Neuwmhaus*, ki je bil z Novega gradu na Krasu (Diplomatar fol. 14). Njegov oče je tako bil Friderik iz Ebersteina, maršal goriškega grofa Henrika II., mati pa hčerka Vošalka Wachsputla z Novega gradu, ki je bil kastelan v Momjanu v Istri. Gl. op. 17 in 56; J. BIANCHI, Documenti I, št. 375 in P. ŠTIH, K zgodovini, 554, op. 48.

²³ J. RIEDMANN, Die Beziehungen, 550, št. 6.

²⁴ W I, št. 242.

pojavi tudi njegov strežaj. Od kje je Wolfoirm bil, se ne da ugotoviti. Več sreče v tem pogledu imamo pri *Sifridus pincerna comitis M(einhardi)*, ki se omenja med goriškimi ministeriali v listini iz leta 1206²⁶. Med goriškimi ministeriali tistega časa sta bila le dva Siegfrieda: iz Flaschberga na Koroškem in iz Pevme pri Gorici. Koroški Siegfried odpade, saj se omenja med pričami v isti listini kot točaj Siegfried, ki je torej moral biti iz Pevme²⁷. Naš Siegfried se med drugim kot priča omenja tudi v listini Majnharda II. iz 1210, s katero je ta v zvezi s pravico do tedenskega sejma v Gorici, ki jo je prejel od cesarja Otona IV., oprostil njene prebivalce vseh obveznosti razen gradnje mostu. Skupaj z njim se pojavlja tudi neki *Rapoto de Goritia*, ki ga že 1206 srečamo med goriškimi pričami v listini, izdani v Straßburgu na Koroškem²⁸. Mislim, da je ta Rapoto skoraj gotovo identičen z *dominus Rapato, pincerna*, ki se kot priča omenja v listini goriškega grofa Engelberta III. iz leta 1217²⁹.

Vsi zgoraj naštetih so spadali med ministeriale, 1237 pa se kot nosilec urada točaja pojavi meščan: *dominus Hartwicus pincerna ciues in LuOnz*³⁰, ki pa mu je nato 1250 v uradu zopet sledil predstavnik ministerialskega plemstva *Volradus pincerna*³¹. V listini iz 1250, kjer se Volrad edinkrat omenja kot točaj, so kot priče naštetih še goriški ministeriali Ulrik in Hugo iz Rihemberka, Ulrik iz Pevme, Oto, kastelan v Gorici, in Vinter iz Pazina. Slednji se prvič pojavi v virih 1247 in tudi takrat nastopa skupaj z Volradom, le da ta ni označen po funkciji, ampak po kraju, od koder je izviral: *Wintherus et Volradus de Mitterburch*³². Zadnji poznani točaj na goriškem dvoru je torej izviral iz Pazina. Izgleda, da je bil nato ta urad odpravljen. V začetku 14. stoletja se začenjajo pojavljati možje, ki so le na splošno označeni kot *Chelner*. Verjetno so opravljali podobne naloge kot predtem točaji; ni pa to bil dvorni urad in tudi v socialnem pogledu so bili ti ljudje zagotovo nižje kot točaji³³.

25 1150 se v isti listini kot strežaj Wolfrigel, za katerega je bilo v op. 8 pokazano, da je po vsej verjetnosti strežaj oglejskega patriarha, omenja tudi *Ecchbertus pincerna* (W I, št. 230). Tudi njega moramo imeti za oglejskega točaja. Skupaj z Wolfriglom se omenja še v dveh listinah oglejske provenience (W I, št. 195, 212).

26 W I, št. 331. A. VEIDER, Die Verwaltung, 79, je menil, da je bil Siegfried strežaj Majnharda II.; *Perhtoldus pincerna*, ki se omenja v drugi listini izdani istega dne, pa strežaj Engelberta III. (W I, št. 330). Iz W I, št. 331, je razvidno, da je bil Bertold iz "Lubdingena" (= Lieding pri Strassburgu na Koroškem) in da je bil krški točaj. Glej zgoraj op. 10 in MDC II, 147 (register).

27 Omenja se do 1224: W I, št. 355, 380, 384, 396, 407, 408.

28 W I, št. 330.

29 M. KOS, Doneski k historični topografiji, 147. (Objava listine po prepisu J. Fontaninija. W I, št. 379, prinaša netočen regist po prepisu Pucija.)

30 W I, št. 468.

31 MDC IV, št. 2434.

32 W I, št. 521, 537 (1249: *Volradus de Pisino*). Glej tudi 3. 1. 8. 1247 sta Vinter in Volrad iz Pazina v listini goriškega grofa Majnharda v seznamu prič naštetih pred Henrikom (1220 - 1256), kastelanom v Lienzu, takrat enim najpomembnejših goriških ministerialov. Gl. K. TROTTER, Die Burgrafen, 9-11.

33 A. VEIDER, Die Verwaltung, 80, 215. 1268 se na gradu Tirol skupaj z dvornim mojstrom *domini M(einhardi) comitis Tyral* omenja tudi *Wigillinus pincerna*, vendar je moral spadati k tirolskemu in ne goriškemu dvoru (W I, št. 803).

Maršal naj bi bil po Veiderjevem mnenju tudi eden najstarejših goriških uradov³⁴, saj se že 1178/79 med pričami v listini goriškega grofa Engelberta II. za samostan Neustift pri Brixnu omenja *Heinricus marscalcus*³⁵. Vendar stvar ni tako preprosta, kot je mislil Veider. Pri podaritvi sta bila namreč prisotna tudi oglejski patriarh Ulrik in koroški vojvoda Herman, tako da bi Henrik lahko bil tudi maršal katerega od njiju. Da ne gre za goriškega maršala, kaže že primer strežaja Ulrika, ki je v isti listini v nasprotju s Henrikom izrecno označen kot *dapifer eiusdem comitis (Engelberti)*. Odoricus de Susanis, kancler kar treh oglejskih patriarhov v drugi polovici 14. stoletja - torej oseba, ki je bila kar najbolje seznanjena z razmerami v patriarhatu -, navaja 1386 v dodatku (memorial) k svojemu repertoriju oglejskega arhiva (*Thesaurus ecclesiae Aquilejensis*), da so oglejski maršali ministeriali iz Moruzza pri Vidmu in iz Tricana³⁶. Prav v času listine iz 1178/79 pa je živel *Henricus de Murutio*³⁷ in ne more biti dvoma, da je identičen z zgoraj omenjenim maršalom³⁸. Tako se goriški maršal v virih prvič omenja več kot stoletje kasneje, kot se je dosedaj mislilo; izpričan je šele pod Albertom II.

Tudi pri uradu maršala se srečujemo s podobnim problemom kot pri strežaju ali točaju. Nosilci tega urada se v glavnem pojavljajo le v seznamih prič, ki so v svoji izpovednosti zelo omejeni. Razmere v sosednji Furlaniji so v tem pogledu nekoliko bolj znane in omogočajo, da potegnemo nekaj paralel. Težko je reči, v kolikšni meri so goriški grofje sledili furlanskim zgledom, določen vpliv pa je gotovo obstajal. Navedimo le, da so se npr. v drugi polovici 14. stoletja kot pravni vir v ožji Goriški uveljavile *Constitutiones Patriae Forojulii* patriarha Markvarda iz 1366, ki naj bi bile v Gorici prevedene v nemščino, pri čemer naj bi bilo patriarhovo ime zamenjano z grofovim³⁹, prevzete pa so bile tudi nekatere druge v patriarhatu uveljavljene institucije (gastald(ija), vicecomes, *feudum habitantie*, itd.)⁴⁰. Maršal je imel nadzor nad grofovskimi hlevi in konji. Zaradi tega je imel tudi pomembno vlogo v vojaških zadevah⁴¹. Kot je spodaj razvidno so nosilci

³⁴ A. VEIDER, Die Verwaltung, 71.

³⁵ W I, št. 269.

³⁶ Lucifer 402 (*Nobiles de Murutio et de Tricano, qui vocantur Marschalchi et vexilliferi Ecclesie Aquilegensis potissime tempore generalis guerre ejusdem Ecclesie, et habent custodire stabulum patriarchale equorum vacationis tempore*). O nastanku tega memoriala gl. A. LUSCHIN v. EBENGREUTH, I Memoriali, LXI.

³⁷ W I, št. 262 (1175), 287 (1188).

³⁸ Podobno se 1189 v listini oglejskega patriarha Gotefrida, kjer kot priči nastopata tudi goriška grofa Majnhard in Engelbert, omenja neki *Pertoldus marscalcus* (W I, št. 290), ki je prav tako bil oglejski maršal, saj je gotovo identičen z *Bertholdus de Tricano* (W I, št. 287).

³⁹ A. LUSCHIN v. EBENGREUTH, Österreichische Reichsgeschichte, 172; S. FERLAN, La Contea, 51; S. VILFAN, Deželni ročini, 65; P. ŠTIH, Goriški grofje, 46. P. S. LEICHT; La versione, 261 sl. V tem smislu je bilo identično tudi deželno pravo v Furlaniji in na Goriškem: *nach landes recht umb Gortz und in Vrioul* (TLA PA Akten I 35, fol 45: 1340, III. 15.).

⁴⁰ Glej 4. 2. 4. 2. in 4. 2. 5.

⁴¹ 1315 je bil v Čedadu v fajdi ubit Henrik de Portis. Viljem de *Grisimpach* (Ungrispach ? = Vogrsko) in njegovi tovariši, ki so bili v umor vpleteni, so se zatekli v stolp Asquina de Varmo: *Tunc dominus Federicus de Erbestayn, marscalcus domini comitis, cum dominis de Portis amicis versus dictam turrim adeuntes, volebant eos capere, sed illi cum ballistis et lapidibus defendebant. Ad ultimum se dicto marscalco tradiderunt, qui eos...captivavit in domo de Portis, et bona eorum fuerunt per Theotonicos accepta* (JULIANUS, Annales Foroiulienses, 221).

maršalskega urada praviloma izviral iz ministerialskega plemstva. V Furlaniji je imel maršal v primeru splošne vojne pomembno vlogo. Tam je bil tudi najvišji uradnik in namestnik patriarha v kriminalnih zadevah; skrbel je predvsem za varovanje cest po deželi in kaznovanje deliktov, ki bi bili tam povzročeni. V tem oziru je lahko celo prevzel pristojnosti, ki so pripadale patriarhovim podestatam, gastaldom in glavarjem⁴².

Za goriškega maršala nimamo nobene potrditve tako obsežnih kompetenc. Urad goriškega maršala ni bil deden. 1291 naj bi si sicer Friderik iz rodu lienških kastelanov pridobil od goriškega grofa privilegij z izjemnimi pravicami, med njimi tudi dedni naslov maršala (*veldmarschalcbmt*). Slednje je pomenilo pravico, da je, brž ko so grof nahaja "im Feld", se pravi na bojnem pohodu, eden iz njegovega rodu grofov maršal. Vendar gre po vsej verjetnosti, kot je pokazal že A. Veider⁴³, za ponaredek. Privilegij, ki ni ohranjen v originalu, ampak le v novoveškem prepisu in regestu v goriškem repertoriju - tega je ob preureditvi goriškega arhiva okrog 1530 sestavil W. Putsch⁴⁴ -, podeljuje namreč pravice (azilantna pravica, oprostitev od carin in mitnin, obdavčitev njihovih podložnikov le z njihovim privoljenjem, itd.), ki povsem odstopajo od tedanje prakse in znanih razmer. Najpomembnejši argument proti pristnosti privilegija pa je dejstvo, da se niti v tem času niti v celem 14. stoletju ne omenja niti en maršal iz rodu grajskih grofov v Lienzu. Ti so si naslov dednega maršala pridobili šele 1437⁴⁵. Goriški maršali so se konec 13. stoletja v uradu menjevali dokaj pogosto in šele Friderik iz Ebersteina je bil nosilec tega urada relativno dolgo dobo (10 let)⁴⁶.

1286 se v listini goriškega grofa Alberta II. omenja prvi znani goriški maršal: *Wintherus marschalkus eiusdem domini*⁴⁷. To je njegova edina omemba v tej

⁴² Gl. op. 36, 46 in Lucifer 405: *Officialis generalis, gerens vices patriarchales in criminalibus est marschallus, qui ad officium hujusmodi per patriarcham, ad ejus tamen beneplacitum, deputatur. Marschallus quidem iste, durante officio suo et beneplacito domini, habet potestatem plenariam et arbitrum custodiendi stratas hujus patriarchalis Patrie, et puniendi crimina et delicta, potissime in stratis et locis ubi officiales domini, scilicet potestates, gastaldiones, capitanei etc. non regunt, nec president: si vero presidentes officiales in civitatibus, terris et locis hujus patriarchalis Patrie quibuslibet in puniendo criminalia quomodolibet deficerent, sive essent quomodolibet negligentes vel desides, tunc ad officium ejusdem marschalli spectat defectus supplere hujusmodi delinquentibus, etiam infra terras et loca excessus et parationis criminum, debitum inde tradere, et exequi disciplinam, servatis tamen ordinibus Patrie consuetis.*

⁴³ A. VEIDER, Die Verwaltung, 72.

⁴⁴ Regest: GR 92; prepis v arhivu dominikank v Lienzu: Veit Netlichs Urbarbuch (1581), fol. 144 (citat po A. Veiderju). Natančne povzetek te listine gl. pri K. TROTTER, Die Burggrafen, 14.

⁴⁵ H. WIESFLECKER, Die Verwaltung, 45

⁴⁶ V oglejskem patriarhatu, kjer so nosilci dvornih uradov prihajali vedno iz kroga istih družin, je npr. urad maršala prehajal vsako leto v druge roke (v okviru istega kroga): MPF fol. 141' (1299, III. 31.): *Sententia inter dominos de Tricano et Bartolomeum de Floyana et Henricum de Werinstayn, quod pro anno presenti ministerium marescalchie patriarchatus Aquileiensis pertineat Bartholomeo et dominis de Werinstayn et quod assignetur eis per illos de Tricano omnia vexillia et banderie, que tempore mortis domini patriarche erant accepta, et omnes equos et sellas et apparatus, que fuerunt domini Raymundi patriarche.*

⁴⁷ RB fol. 125', 126 (1286, V. 25., Vogrsko). Listino je po kopiji v kapitljskem arhivu v Vidmu, ki pa je gotovo slabša od prepisa v RB, objavil tudi V. JOPPI, DG, AT XII, št. 51. V Joppijevi

vlogi in tudi drugače v virih goriške provenience iz tistega časa ne zasledimo nikogar s takšnim imenom; je pa to ime nosilo več predstavnikov ministerialskega rodu iz Pazina⁴⁸. 1290 mu je sledil Oton iz Falkensteina⁴⁹ in v letih 1299-1303 se kot maršal goriškega grofa Alberta II. omenja neki *miles Engelbertus*⁵⁰. Po imenu bi sklepali, da je bil tudi on iz Falkensteina. V istem času je namreč enako ime nosil predstavnik tega koroškega ministerialskega rodu⁵¹. 1304 je umrl goriški grof Albert II. in nasledil ga je njegov sin Henrik II. Izgleda, da je mladi grof ob prevzemu oblasti zamenjal nekatere nosilce svojih uradov. Tako se poleti 1304 kot maršal prvič pojavi Folker iz Lupoglava v Istri, ki je v tej službi ostal najmanj do 1309⁵². Tudi on je bil *miles* in je po svojem dedu (verjetno) izviral iz Pazina. Nato je bil od 1313 do 1323 Henrikov maršal *miles* Friderik iz Ebersteina na Koroškem. Njegov položaj v grofovi bližini in na goriškem dvoru je moral biti precej pomemben, saj se v tem času neprestano pojavlja v grofovem spremstvu⁵³. Izgleda, da je bil Friderik predtem nosilec urada kuharskega mojstra na goriškem dvoru. 3. februarja 1313 se zadnjič omenja *Vriçius de Ebristayngno cucmagister domini comitis Goriciensis*, 13. oktobra istega leta pa že *Friczlinus de Eberstayn mareschalchus*⁵⁴. Služba, ki jo je opravljal na dvoru v Gorici, je imela za posledico, da sta Kras in Furlanija postala njegova druga domovina. V Gorici, prav tako pa tudi v Novem gradu na Krasu, je imel hišo⁵⁵. Poročen je bil s Hiltegardo, hčerko Vošalka Wachspeutla iz Novega gradu na Krasu, ki je bil kastelan v Momjanu, njegov sin Nikolaj pa je bil kuharski mojster na dvoru goriške grofice Beatrikse⁵⁶. V vlogi goriškega maršala ga zadnjič srečamo oktobra 1323⁵⁷, torej že po smrti grofa Henrika II. Marca naslednje leto pa je kot *dominus Fridericus miles de Ebirstayn, olim magnifici viri domini Henrici illustris comitis Goritie marescalcus* dal napisati svojo oporoko, v kateri je izrazil željo, da bi bil pokopan v cerkvi sv. Marije v Čedadu⁵⁸.

Čeprav se Friderik res velikokrat omenja v virih - v Istrskem razvodu celo kot *Friderik, gospodin iz Gorice, mojstar dvora cesarstva*⁵⁹ -, o samem uradu maršala ne izvemo nič. 1316 mu je Henrik II. na prošnjo Henrika iz Gorice *des*

objavi je treba popraviti: Albertus de Cefenstein v Albertus de Greyfenstein, Chamarus judex Goritie v Chomarus judex de Goritia, Diezelinus officialis ipsius domini v Diethalmus officialis ipsius domini, Vanerius mareschalchus v Wintherus marschalkus in Gebardus de Eberstain v Gebhardus de Eberstain.

48 1247-1255 se omenja Winter iz Pazina (Gotnika), 1304 še en Winter iz Pazina, 1306 kuharski mojster Winter, 1314 še en Winter iz Gotnika in 1307 - 1330 Winter z Novega gradu na Krasu.

49 F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 16.

50 MDC VI, št. 428; VII, št. 23; A. VEIDER, Die Verwaltung, 73, op. 1.

51 Npr. MDC VI, št. 296, 298, 314; TLF, listina št. 23, 1299, XII. 27., Bruck; TLA I 9480, 1303, II. 19., Bruck.

52 MDC VII, št. 236, 365; RB fol. 86'; 105, 105'; F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 19. Gl. tudi 3. 1. 6.

53 Glej F. KOS, K zgodovini, II-III, 7.

54 Note Benvenuti notarii, sub 1313, II. 3., Čedad; DG, AT XIII, št. 52.

55 J. BIANCHI, Documenti I, št. 375; GR 1433.

56 Gl. op. 22 in P. ŠTIH, K zgodovini, 554.

57 J. BIANCHI, Documenti I, št. 358.

58 J. BIANCHI, Documenti I, št. 375.

59 Gl. M. KOS, Studija, 157.

alten chambereres podelil v fevd štiri posestva na zgornjem Koroškem, ki jih je resigniral imenovani komornik⁶⁰, vendar je težko presoditi, če je šlo za službene fevde dvornih uradnikov. Tudi v času skrbništva nad mladoletnim goriškim grofom Ivanom Henrikom se na goriškem dvoru v letih 1325-1328 omenja maršal. Tedaj je ta urad imel vitez Nikolaj s pridevnikom *Geul* oz. *Kaul* iz *Voelsa*⁶¹. Veider je menil, da je Voels le napačno zapisan Mels pri Vidmu⁶². V resnici pa gre za Bled (Veldes) na Kranjskem, kjer je že od srede 13. stoletja sedel rod goriških ministerialov iz Rittersberga v Brdih⁶³. Nikolaj se precej pogosto pojavlja v virih tistega časa in je bil poročen z Katarino iz rodu Mengeških, katerih člani so sedeli na goriškem Mehovem, Henrik iz Mengša pa je bil kuharski mojster grofice Beatrikse⁶⁴. Nikolaj je 1324 sodeloval s kontingentom treh svojih konjenikov v vojski koroškega vojvode Henrika, ki je hitela na pomoč Padovancem proti Cangrandeju iz Verone⁶⁵. V času svojega maršalstva je bil tudi grajski glavar na postojnskem gradu, ki je sicer bil patriarhov, vendar so ga Goriški okupirali. 1327 je bil v tej vlogi soporok, da bo grad vrnjen oglejskemu patriarhu⁶⁶. Tudi ta epizoda kaže na vojaško vlogo maršalskega urada. Kot zadnji goriški maršal se 1338 omenja neki Henrik⁶⁷, nato pa se vse do 1437, ko si je ta urad v "prednji grofiji Gorici" v dedno posest pridobil rod tamkajšnjih kastelanov (gl. op. 45), ne omenja noben maršal več. Zakaj je bil urad maršala ukinjen, je težko reči. V prvi četrtini 14. stoletja se v goriškem dominiju uveljavi nov urad glavarja. Njemu so v veliki meri šle kompetence, ki jih je predtem opravljal maršal (vojska). Morda moramo vzrok ugasnitve urada maršala iskati prav tu.

Dolgo obdobje vladanja goriškega grofa Engelberta II. (1132-ok. 1191) je bilo tista časovna perioda, v kateri se je začela oblikovati njihova prva upravna struktura. Kot smo pokazali že zgoraj, se tedaj začneta omenjati urada strežaja in točaja. A tudi urad *komornika* (*Kämmerer*, *camerarius*), ki je od vseh goriških uradov v kontinuirani obliki obstajal najdlje (sreda 12. -prva polovica 14. stoletja), ima svoje korenine v obdobju Engelbertove vladavine. *Chvonradus camerarius* se že okrog 1145 omenja v tradicijski notici samostana Michelbeuern, iz katere izvemo, da je Engelbert II. podaril tej ustanovi svojo priležnico⁶⁸. Iz časa po 1183 je znan *Huwart comitis Engilberti camerarius*, ki je moral biti ministerialskega rodu, saj je naštet pred Pilgrimom Glöcklom, ki se že od 1166 pojavlja kot goriški ministerial⁶⁹.

60 MDC VIII, št. 310.

61 DG, AT XIII, št. 89; MDC IX, št. 14; RB fol. 104', 105.

62 A. VEIDER, *Die Verwaltung*, 73.

63 A. PLETERSKI, *Župa Bled*, 94, 97.

64 Podrobneje o Nikolaju glej K. TROTTER, *Die Burggrafen*, 105, in A. PLETERSKI, *Župa Bled*, 97, 98. O povezavi z Mengeškimi gl. 3. 2. 5.

65 J. RIEDMANN, *Die Beziehungen*, 550, št. 6 (*Nicol(aus) dictus Keul*).

66 K. TROTTER, *Die Burggrafen*, 105.

67 RG fol. 341 (*Herr Hainrich görczischer marschalckh*). Tudi F. KOS, *K zgodovini*, II-III, 9.

68 W I, št. 211.

69 W I, št. 275/II; gl. tudi op. 12.

Komornik je bil odgovoren - tako kot v sosednjih deželah - za finančne zadeve grofovskih hiš. Upravljal je z njenim premoženjem in tudi skrbel za pregled ter obračun prihodkov (davki, carine, mitnine, globe itd.) in izdatkov. Zaradi tega je moral biti njegov urad tesno povezan z dvorno pisarno, pa morda tudi z uradom vicedoma, ki se kot poseben goriški urad uveljavi v prvi polovici 13. stoletja. V kolikšni meri je bil urad vicedoma tudi "finančni" urad, je težko presoditi. Vicedom je v kasnejših obdobjih upravljal deželnoknežjo zasebno lastnino, v obravnavanem času pa meja med deželnimi in knežjimi pravicami še ni bila potegnjena. Morda je urad vicedoma ustreza! uradu deželnega pisarja oziroma hubnega mojstra (Hubmeister; samo v Avstriji), ki se v sosednjih deželah (Štajerska, Koroška, Kranjska) pojavljata kot finančna uradnika in v Gorici nista bila znana⁷⁰. Vsekakor pa so goriškemu vicedomu vsaj delno šle pristojnosti, ki jih je kasneje imel glavar (gl. spodaj).

Toda vrnimo se h komorniku. Iz maloštevilnih konkretnih primerov, ki nudijo vpogled v kompetence tega urada, je razvidno, da je grof preko svojega komornika pri tujih bankirjih najemal posojila⁷¹, kupoval⁷² in si tudi sposojal⁷³. Vodenje tega pomembnega urada je seveda zahtevalo določeno znanje, v okvir katerega je v prvi vrsti spadalo pisanje in branje ter seveda računanje. Zato ne čudi, da je bila tudi grofovska pisarna tisto mesto, od koder so se posamezniki povzpeli do urada komornika. Tako je npr. Pilgrim iz Dürrensteina 1314 označen kot pisar goriškega grofa⁷⁴, 1316-1323 pa je bil njegov komornik⁷⁵. 1320 je Pilgrim prvič označen kot vitez⁷⁶, vendar je težko presoditi, ali je k temu naslovu pripomogla njegova služba ali poreklo, kajti izviral je iz Ebersteina⁷⁷, po katerem se je imenoval goriški ministerialski rod. Kot je razvidno iz priloženega seznama uradnikov je istočasno delovalo več komornikov. Zlasti pod Albertom II. in njegovim sinom je bilo to kar pravilo. 1290 se tako npr. omenjata *Hainzmannus et Marchlinus camerarii*, 1297 pa *Wittigo et Hainczmannus camerarii nostri*⁷⁸. 1295 se omenja *Reul, camararius domini comitis junioris Goritie*⁷⁹, tako da gre večje število komornikov tudi na račun dejstva, da je vsak od goriških grofov imel svojega komornika. Po delitvi goriške posesti 1307 med brata Henrika II. in

⁷⁰ Primerjaj A. DOPSCH, Beiträge, 248 sl.; H. FICHTENAU, Die Kanzlei, 262 sl.; J. ŽONTAR, Kranjski, 279 sl.; E. WEBERNIG, Landeshauptmannschaft, 103 sl.

⁷¹ Note Rainerii Vendramini, sub 1295, XI. 6., Čedad. Komornik je v imenu goriškega grofa najel posojilo od dveh Florentincev.

⁷² DG, AT XII, št. 58 (1295, IX. 28., Čedad). Komornik je kupil v grofovem imenu od dveh trgovcev iz Čedada barvno blago.

⁷³ Note Antonii notarii, sub 1310, XI. 13., Čedad. Komornik si je za goriškega grofa sposodil sponko (*spenula*), srebrn pas (*cingulum argentum*) in kupo s srebrno nogo (*cumppa cum pede de argento*).

⁷⁴ ASU, AN, Fasc. 671, Notarska knjiga 1314, fol. 221, sub 1314, IX. 8., Čedad (*Pelegrinus de Dorinstayg scriba domini comitis Goritie*); ASU, AN, prav tam. fol. 222, sub 1314, IX. 14., Čedad (*dominus Pelegrinus scriba de Dernistayg*).

⁷⁵ Npr. MDC VIII, št. 411 (*Pilgreim von Dirstain, unser chamrer*), 535, 588.

⁷⁶ MDC VIII, št. 535, 644; HHStAW, SSL, 1320, VII. 2., Treviso.

⁷⁷ Note Nicolai de Civitate 1316, fol. 148, sub 1316, XII. 7., Čedad (*Pelegrinus camerarius H(einrici) comitis Goritie quondam domini Pelegrini de Dirstain*).

⁷⁸ TLA I 9478, 1290, XII. 28., Bruck; Diplomatar fol. 6'.

⁷⁹ DG, AT XII, št. 58.

Alberta III. je seveda tudi slednji imel svoje komornike⁸⁰. Glede plačila njihove službe nimamo jasnih informacij. Primer *des alten chamerers* viteza Henrika iz Gorice, ki je 1316 resigniral v grofove roke fevd na zgornjem Koroškem, ta pa ga je nato podelil svojemu maršalu⁸¹, bi kazal, da so nosilcem posameznih uradov pripadali službeni fevdi. 1302 je komornik Folker iz Stalla prejel za svojo "zvesto službo" v varstvo stolp v Farbensteinu⁸². Grof je svojim komornikom podeljeval v fevd tudi posamezne dvore in švajge⁸³. Ker so bili komorniki v finančnih zadevah dobro podkovani, so si znali pridobiti tudi premoženje. Tako je npr. komornik Vitigoj 1300 kupil vas Rakitno z enajstimi hubami, ki je bila goriški fevd⁸⁴.

Prva dva znana goriška komornika sta navedena že na začetku tega pregleda. Za Huwardom (po 1183) se nato šele 1265 omenja Bernhard *camerarius domini comitis*⁸⁵. Temu je 1278 sledil Dietrik, ki je verjetno bil meščan iz Lienza⁸⁶, v letih 1279-1300 pa se kot komornik goriškega grofa Alberta II. večkrat pojavlja Vitigoj (Wicko, Witko, Wittigo) iz Novega gradu na Krasu⁸⁷. V tem času se kot komorniki omenjajo še Henrik (Hainzmann, Ainzmann) iz Gorice v letih 1285-1297⁸⁸, Markvard (Merchlin) 1290/91⁸⁹ in Rauhl (Reuhl, Rewlinus, Rencho, Rechel) 1295-1310⁹⁰. Z slednjim ni bil identičen *miles Geroldus dictus Rauch domini Heinrici camerarius de Goritia*⁹¹, ki se omenja 1307. Gerold iz Ebersteina z značilnim pridevnikom "Rauch" je bil v letih 1305-1323 dvorni mojster goriškega grofa Henrika II.⁹² V kolikor ne gre za napako pri prepisu (Gerold se kot komornik omenja samo v prepisu privilegija Henrika II. za Gorico iz 1307 v Registraturni knjigi), je bil Gerold nekaj časa istočasno komornik in dvorni mojster. Kot komorniki se v 14. stoletju omenjajo še vitez Henrik iz Gorice (1300-1316)⁹³, Vošalk (Wachspeutel z Novega gradu - Momjana?) 1301-1303⁹⁴,

⁸⁰ WZ 1324, X. 27., Bruck (*Perchtoldus ac Georius camerarii nostri*).

⁸¹ MDC VIII, št. 310.

⁸² MDC VII, št. 119.

⁸³ GR 111; MDC VI, št. 298.

⁸⁴ F. SCHUMI, AH II, 245.

⁸⁵ WI, št. 730.

⁸⁶ TLF, listina št. 18, 1278, V. 20., Bruck. Obsežni seznam prič se zaključuje z sinom lienskega sodnika Ernesta, ki je naštet na začetku, našim Dietrikom in dvema meščanoma v Lienzu.

⁸⁷ GR 111; MDC V, št. 630; HHStAW, SSL, 1295, V. 13., Gorica; 1296, IV. 1., Gorica; Diplomatar, fol. 6'; in op. 84 (*Wittigoy, camerarius de Castronovo*).

⁸⁸ DG, AT XII, št. 49, 60; MDC VI, št. 298, 373; Note Rainerii Vendramini 1288, sub 1288, VII. 2.; Note Raineri Vendramini 1294 - 1295, sub 1295, IV. 12.; Note Raineri Vendramini 1296, sub 1296, VI. 6.; prav tam, sub 1296, VII. 23.; CKSL 1297, VI. 5., Ljubljana.

⁸⁹ MDC VI, št. 195; TLA I 9478, 1290, XII. 28., Bruck.

⁹⁰ Note Raineri Vendramini 1295, sub 1295, XI. 6., Čedad; Note Antonii notarii, sub 1310, XI. 13., Čedad; DG, AT XII, št. 58; RB fol. 59/59', 81'; TLA PA Akten I 35 fol. 48 (1308, VII. 14.); HHStAW, SSL, 1310, XI. 2., Gorica. Morda identičen z *Reschlinus tunc officialis Goricie* (AS, listina 1310, V. 12., Gorica).

⁹¹ RB fol. 77' (1307, V. 25., Gorica).

⁹² Gl. F. KOS, K zgodovini II-III, 9.

⁹³ F. SCHUMI, AH II, 243, 256; AS, listina 1303, IX. 19., Alber; MDC VII, št. 394. 1316 je Henrik že označen kot *"der alten chamerer"* (MDC VIII, št. 310). 1323 je goriški grof Henrik podelil svojemu notarju dve marki dohodkov *quas olim Heinrichus de Goricia camerarius a nobis pro custodia turris de Cormono possidebat* (HHStAW, SSL, 1323, IV. 4., Gorica).

⁹⁴ MDC VII, št. 113, 146, 148, 163.

Folker iz Stalla (1302-1306)⁹⁵, že navedeni Pilgrim iz Dürrensteina (1316-1323)⁹⁶, ki je bil predtem pisar, in v času skrbništva nad mladoletnim Ivanom Henrikom pod grofico Beatrikso, še Jakob Vendelino iz Benetk (1325) in Jakob Martini⁹⁷.

O goriškem **vicedomu** vemo povedati zelo malo. A. Veider je že v Hartviku, ki se omenja 1206, in v magistru Berengarju, ki se omenja 1238⁹⁸, videl goriška vicedoma. Vendar je bil Hartvik krški vicedom (gl. op. 10), magister Berengar pa je bil oglejski kanonik iz Fojde (Faedis s. od Čedad) in oglejski vicedom (1238 - 1252)⁹⁹. Tako je šele *Hainricus vicedominus de Valchenstain*¹⁰⁰ iz leta 1241 prvi znani nosilec tega goriškega urada. Henrik iz Falkensteina je bil goriški ministerial, ki se v virih tistega časa omenja še parkrat¹⁰¹, v sporazumu med goriškim grofom Majnhardom in izvoljenim briksenškim škofom Egnom, v katerem se omenja kot vicedom (1241), pa nastopa kot soprisežnik na goriški strani. Skupaj z Ulrikom iz Rihemberka in še dvema briksenškima ministerialoma je bil postavljen za razsodnika v sporu med grofom in škofom glede nekaterih posesti. Da so goriškemu vicedomu šle tudi nekatere sodne pristojnosti, je potrjeno tudi s tem, da nosi 1274 oznako *vicedominus et iudex in Luentz*¹⁰². Kot kaže primer vicedoma Volkoldusa Pertis, ki je leta 1261 v imenu in po naročilu goriškega grofa Majnharda IV. podelil Ivanu iz Solkana v fevd en mlin na Soči¹⁰³, so vicedomu šle pristojnosti, ki jih kasneje srečamo samo pri glavarju: 1314 je takratni glavar v Lienzu podelil v imenu svojega gospoda v fevd (*burglehen*) eno hišo v Lienzu¹⁰⁴.

Vtis, da je bil vicedom predhodnik glavarja, utrjuje tudi dejstvo, da se goriški vicedom (Konrad iz Lienza) zadnjič omenja 1308, istega leta pa se v virih prvič pojavi glavar v Lienzu. 1273 se pojavi novi vicedom Konrad iz Lienza¹⁰⁵, kateremu (in njegovim dedičem) je goriški grof Albert II. naslednje leto podelil v fevd *turris in Walhenstayn*, ki je bil prost po smrti Volfiga iz Ragonie, in osem mark dohodkov v uradih Lienz in Sillian¹⁰⁶. Zdi se, da je Konrad *dilectus servitor noster, miles in fidelis*, kot je označen v različnih dokumentih tistega časa, prejel omenjeni fevd kot plačilo za svojo vicedomsko službo. Od te podelitve se Konrad praviloma imenuje le po Walhensteinu vzhodno od Lienza¹⁰⁷. 1282 mu je goriški grof podelil v fevd še *ain gassthaus mitsambt ainen pawgarten daran, geligen*

⁹⁵ GR 1598; A. VEIDER, Die Verwaltung, 78.

⁹⁶ Gl. op. 75-77.

⁹⁷ A. VEIDER, Die Verwaltung, 211.

⁹⁸ W I, št. 330, 470.

⁹⁹ F. SCHUMI, KUB II, št. 116, 121, 128, 134, 145, 155.

¹⁰⁰ F. SCHUMI, KUB II, št. 112 (= W I, št. 488).

¹⁰¹ W I, št. 459, 468, 524.

¹⁰² DG, AT XII, št. 51; H. WIESFLECKER, Entstehung der Stadt, 188.

¹⁰³ W I, št. 693.

¹⁰⁴ A. VEIDER, Die Verwaltung, 89.

¹⁰⁵ MDC V, št. 118.

¹⁰⁶ GR 135; insert v listini TLF, št. 18, 1278, V. 20., Bruck. 1281 je Albert II. ta fevd potrdil tudi Konradovim hčeram (GR 182).

¹⁰⁷ Gl. M. BITSCHNAU, Burg und Adel, št. 591.

*bey dem turren in markt Luenz*¹⁰⁸. Konrad je umrl pred 1302, saj je takrat označen kot pokojni¹⁰⁹. To tudi pomeni, da je *Chunrat unser vitztum*, ki se omenja 1307 in 1308 v Lienzu¹¹⁰, druga oseba. Oba zadnja vicedoma se pojavljata le v Lienzu. To lahko razumemo tudi tako, da je bil vicedom pod Albertom II. in Henrikom II., ki sta bistveno prestrukturirala goriško upravo, grofov predstavnik in zastopnik v "prednji grofiji Goriški", tako kot nato glavar v Lienzu.

Urad **dvornega mojstra** (*magister curie*, *hofmeister*) je ustanova mlajšega datuma, saj se prvi nosilec tega urada pojavi šele 1284 pod Albertom II. Zgled za ustanovitev urada je Albert morda imel v tirolskem dvoru, kjer se že 1268 omenja Wölflin von Sebriach kot prvi dvorni mojster Albertovega brata Majnharda¹¹¹. Kot pove že njegovo ime, je dvorni mojster stal na čelu dvorne uprave in ostali dvorni uradi - to se vidi že iz zaporedja v seznamih prič - so mu bili podrejeni. Skrbel je za nemoteno življenje dvora, od dela in zabav do sprejema gostov. V nasprotju s tirolskim dvornim mojstrom, ki je v grofovem imenu predsedoval tudi dvornemu in fevdnemu sodišču ter je sploh zavzemal eno najpomembnejših mest v strukturi tirolske uprave¹¹², se zdi, da dvorni mojster na dvoru v Gorici ni imel tako velikih pooblastil. Drugače kot na Tirolskem urad goriškega dvornega mojstra tudi nikoli ni postal deden. Kljub temu pa vloge in pomena tega urada ne gre podcenjevati. Indikativno je namreč, da so nosilci urada dvornega mojstra bili samo predstavniki najpomembnejših ministerialskih rodov goriškega grofa.

Prvi znani dvorni mojster goriškega dvora je bil v letih 1284-1290 *miles* Oton Schalk¹¹³, katerega izvor je ostal neodkrit. Februarja 1290 se zadnjič omenja kot dvorni mojster, decembra istega leta pa srečamo v tej vlogi že Henrika iz Ebersteina¹¹⁴. Edinkrat se omenja v listini goriškega grofa Alberta II. s katero je ta podelil svojemu kuharskemu mojstru stolp v Lienzu. Posebno zanimiv je seznam prič te listine, po katerem so podelitvi prisostvovali poleg grofovega sina Henrika tudi že omenjeni *magister curie nostre* Henrik, Oton Schalk, ki pa ni označen kot dvorni mojster in torej ni bil več nosilec tega urada, ter Gerold Rauch (iz Ebersteina), ki je bil v letih 1305-1324 najprej dvorni mojster Henrika II. in nato še njegove vdove Beatrikse. Poleg tega se med pričami omenjata tudi dva komornika. To ni edini primer, ki kaže, da je grofa na njegovih potovanjih spremljal tudi velik del dvora. Ko se je poleti 1295 goriški grof mudil v Slovenski marki, so ga spremljali dvorni mojster, kuharski mojster, komornik in dva pisarja¹¹⁵. Takrat je bil Albertov dvorni mojster že njegov ministerial Ulrik iz

¹⁰⁸ GR 1433.

¹⁰⁹ K. TROTTER, Walhenstein, 167.

¹¹⁰ MDC VII, št. 438, 489; WZ 1307, II. 11.; L. SANTIFALLER, Die Urkunden, št. 5 (1307, II. 14., Lienz). H. WIESFLECKER, Entstehung der Stadt, 188, napačno meni, da se Konrad iz Walhensteina omenja do 1308.

¹¹¹ WI, št. 803; H. WIESFLECKER, Meinhard der Zweite, 185.

¹¹² H. WIESFLECKER, Meinhard der Zweite, 184.

¹¹³ MDC V, št. 598, 645; VI, št. 63, 64; J. ZAHN, CDAF, FRA II 31, št. 396; V. JOPPI, Appendice, št. 8; F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 16.

¹¹⁴ TLA I 9478, 1290, XII. 28., Bruck.

¹¹⁵ F. KOMATAR, Das Schloßarchiv, MMK 18, št. 17.

Rihemberka. 1297 ga Albert II. imenuje *dilectus ministerialis noster Ulricus de Reyfenberch, magister curie nostre* in to je tudi Ulrikova zadnja omemba; izgleda, da je še istega leta umrl¹¹⁶. Pod Albertom II. nam nato ni znan noben dvorni mojster več.

1305, na začetku vladanja njegovega sina Henrika II., pa se kot dvorni mojster prvič pojavi zgoraj omenjeni Gerold Rauch, *miles* iz Ebersteina, ki je v tej službi ostal vse do Henrikove smrti 1323 in nato še v prvih letih regentstva grofice Beatrikse¹¹⁷. Njegovo pogosto omenjanje, izredno dolga službena doba (bil je edini, kateri je svoj urad obdržal skozi ves čas vladanja Henrika II.) in nenazadnje nadaljevanje njegove službe še pod Beatrisko govorijo o izredno sposobnem človeku. Kaj več nam golo naštevanje njegovega imena v seznamih prič ne razkrije. Gerolda po 1324 iz neznanega razloga ne srečamo več kot dvornega mojstra. To mesto je prevzel *miles* Henrik Maul iz Oberdrauburga, vendar pa se Gerold še ni umaknil iz javnega življenja. 1329 ga je npr. takratni glavar goriške grofije, goriški grof Albert IV., postavil za svojega zastopnika v pogajanjih z oglejskim patriarhom¹¹⁸. Na drugi strani pa je Beatriksa novemu dvornemu mojstru že januarja 1325 zaradi "zveste službe" podelila v fevd dva stolpa v trgu v Oberdrauburgu pod gradom, ki sta jih že dotlej imela on in njegov oče v fevdu od pokojnega grofa Henrika¹¹⁹. Tudi Henrik je urad dvornega mojstra vodil zelo dolgo: 1350 je zadnjič nosil ta naslov¹²⁰. Po smrti Ivana Henrika 1338 ni jasno, ali je služil Majnhardu VII. ali njegovemu bratu Henriku III. Gotovo pa je, da je v grofičinem dvornem svetu zavzemal pomembno mesto¹²¹. 1377 se omenja zadnji goriški dvorni mojster v 14. stoletju (*Conradus de Vice*)¹²², nato pa je šele od 1409 ponovno znan dvorni mojster goriškega grofa Ivana Majnharda (Jurij iz Linda)¹²³.

Po historiografu Nicolettiju naj bi goriški grof Engelbert III. že leta 1218 uvedel urad **glavarja** (*capitaneus, Hauptmann*) za Gorico in Kras, ki naj bi med grofovo odsotnostjo upravljal z grofijo¹²⁴. V resnici je urad glavarja najmlajša - a po svojih pristojnostih najpomembnejša - ustanova v strukturi goriške uprave. Ta urad se je razvil za časa grofa Henrika II., čeprav njegovi začetki spadajo že v čas njegovega očeta Alberta II. Obsežnost teritorija, kateremu je goriška hiša vladala, in pogosta odsotnost grofa izven dežele, zlasti v zvezi s Henrikovimi ambicijami v severnoitalijanskem prostoru, sta narekovali ustanovitev zastopstva za posamezne goriške pokrajine. Tako se prvi goriški glavar omenja že 1294 v Istri (Pazinu)¹²⁵, 1308 je sledil glavar v Lienzu, ki je bil pristojen za "prednjo

¹¹⁶ TLF, listina št. 22, 1297, II. 23., Gorica; glede Ulrika glej K. TROTTER, *Die Herren*, 536, 537.

¹¹⁷ Gl. F. KOS, *Iz zgodovine*, II-III, 9.

¹¹⁸ G. BIANCHI, *Documenti* II, št. 593.

¹¹⁹ MDC VIII, št. 755.

¹²⁰ A. VEIDER, *Die Verwaltung*, 84.

¹²¹ HHStAW, SSL 1325, XI. 4., Gries.

¹²² DG, AT XVII, št. 284.

¹²³ H. WIESFLECKER, *Die Verwaltung*, 49.

¹²⁴ F. de MANZANO, *Annali* II, 252 (= W I, št. 385). C. CZOERNIG, *Das Land*, 694.

¹²⁵ CDI 1294, I. 11., Poreč (*presentibus ... Castema modo* [? verjetno pravilno *Castemanno capitaneo d. comitis Goritiae in Pisino*]).

grofijo Goriško¹²⁶, 1322 se prvič omenja glavar v (goriški) Slovenski marki¹²⁷ in 1323, je bilo po Henrikovi smrti, v času regentstva nad mladoletnim grofom Ivanom Henrikom, ustanovljeno še glavarstvo za goriško grofijo, to je za celotno goriško posest južno od Plöckenpassa in Karavank¹²⁸. Glavar je bil zastopnik in predstavnik grofa v vseh pomembnih zadevah. Zato ne čudi, če se kot nosilci tega urada pojavljajo predstavniki najpomembnejših ministerialskih rodbin Goriških kot so gospodje iz Devina, Pazina, rod grajskih grofov iz Lienza in celo mladi goriški grof Albert IV. je bil nekaj časa glavar goriške grofije. Deden ni postal ta urad nikdar in nikjer, čeprav so se tako v Lienzu kot v Pazinu kazale težnje po tem. Glavar - kot to formulira listina, s katero je regent Henrik 1328 postavil Huga iz Devina za glavarja *super totum comitatum Goricie, in contratis Forijulii, super Charstis et Istria* - je imel *plenam potestatem*¹²⁹.

Glavarjeva dejavnost je bila sicer pretežno obrnjena navznoter, toda tudi navzven, proti tujini, je imel določene pristojnosti. Tako mu je pripadala pravica, da je v imenu grofije (*vice et nomine hominum et districtualium tocius comitatus*) sklepal premirja, zavezništva in sporazume¹³⁰. Večkrat so glavarji v grofovem imenu - kot zastopniki Goriških - vodili pogajanja z zunanjimi partnerji. Leta 1309 srečamo npr. v takšni diplomatski misiji glavarja v Lienzu, Chola iz Flaschberga, ki se je pogajal s predstavniki salzburske nadškofije¹³¹. Podobno je poleti 1330 Griffo [iz Čreteža] *capitaneus per dominam comitissam* [Beatriksa] sklenil z oglejskim patriarhom Paganom zavezništvo, ki ga je potrdil tudi furlanski parlament¹³².

Pomembno vlogo je glavar kot najvišji grofov uradnik imel seveda tudi v vojaških zadevah. Zaupano mu je bilo vojaško poveljstvo nad goriškimi kontingeti. Tako sta 1325 goriška glavarja Hugo iz Devina in Andrej iz Pevme (kastelan v Gorici) vodila goriške čete na pohodu proti Portugruaru¹³³, v enaki vlogi srečamo 1336

¹²⁶ A. VEIDER, Die Verwaltung, 87.

¹²⁷ AS, listina 1322, VIII. 15., Kostanjevica (*her Greyff von Raetenwerch der hauptmann in der land*). Grifo je pečatil v listini Majnhardta in Filipa z Mehovega, ki sta podarila samostanu v Kostanjevici dve hubi *nah landes reht auf der Windischen marche*. Listino bi se dalo interpretirati tudi v smislu, da je bil Grifo iz Čreteža glavar v tistem delu Slovenske marke, ki je spadala pod Kranjsko in ne goriškega grofa (gl. o tem 4. 1. 2.). Vendar je bil omenjeni Grifo že najmanj od 1319 v službi goriškega grofa Henrika II. Takrat je Henrik II. v Trevisu zbiral vojsko, ki naj bi šla pomagat Padovi proti Cangrandu iz Verone in na pomoč mu je z velikim kontingentom 160 konjenikov prišel tudi Grifo iz Čreteža (*Liberale de Levada, 197: Primo namque venit in ejus auxilium d. Griffo de Rontembergh de Marchia Sclavonie cum octuagint aequitibus galeatis et octuaginta balestris*). Teh 160 konjenikov je previsoka številka, da bi jih lahko imeli za njegovo moštvo, verjetneje je, da je Grifo prihitel grofu na pomoč s plemiškim vpoklicem iz goriške grofije v Marki in Beli krajini.

¹²⁸ Glej 3. 1. 2.

¹²⁹ HHStAW, SSL, 1328, V. 18., Gries.

¹³⁰ CDI 1328, VII. 24. Pogajanja s tržaško komuno.

¹³¹ MDC VII, št. 507.

¹³² P. S. LEICHT, II Parlamento, št. 98, 99 (*Infrascriptum colloquium celebratum fuit in Utino in quo provisum et firmatum fuit quod pax, unio et liga facta inter d. patriarcham et servitores ecclesie Aquilegensis ex una parte et d. Griffonem de Reutemberg capitaneum comitatus Goritie et servitores dicti comitatus ex altera*).

¹³³ G. BIANCHI, Documenti I, št. 405.

tudi Jurija iz Devina¹³⁴. S tem v zvezi je glavarju šla tudi pravica do sklica plemiške vojske. Iz šestdesetih let 13. stoletja imamo ohranjenih celo vrsto listin in reverzov, v katerih se prejemniki posameznih fevdov obvezujejo, da se bodo oboroženi odzvali, kadarkoli bi grof *oder unser hauptman das vordern oder bedurffent*. Stroški in škoda, ki jo je glavar utrpel v vojni, mu je bila povrnjena *de bonis comitatus*. Znanih je več primerov, ko je grofica Beatriksa v ta namen zastavila Hugu iz Devina goriška posestva (gl. 3. 1. 2.). Med obveznosti goriškega glavarja je spadalo tudi varovanje poti, ki je povezovala Koroško s Furlanijo¹³⁵.

Kot smo videli že v privilegiju za plemstvo v Istri in Slovenski marki z Belo krajino iz 1365, je šlo glavarju tudi pomembno mesto v sodstvu. Bil je namestnik goriškega grofa v plemiškem sodišču (dvorno sodišče, ograjno sodišče) in je v njegovem imenu tudi razsojal. Njegove pristojnosti so segale tudi na področje fevdnih zadev. Tako je npr. glavar v Lienzu, Cholo iz Flaschberga, leta 1314 v imenu goriškega grofa podelil v fevd eno hišo v Lienzu (gl. op. 104), 1333 pa je goriški vazal resigniral v roke istega glavarja fevd, ki mu ga je nekoč podelil pokojni goriški grof Henrik II.¹³⁶ Za svojo službo so bili goriški glavarji plačani iz dohodkov goriške grofije. Tako je Hugu iz Devina po listini iz 1328, s katero ga je skrbnik mladoletnega grofa Ivana Henrika, koroški vojvoda Henrik, postavil za glavarja, pripadalo na ta račun letno 200 mark oglejskih denarjev (gl. op. 129). Leto kasneje pa je bilo Albertu IV. ob imenovanju za glavarja obljubljenih 2000 veronskih funtov¹³⁷.

Prvi goriški glavar se, kot je bilo že rečeno, pojavi leta 1294 v Pazinu. To je bil *miles* Karstman iz rodu pazinskih ministerialov, ki se kot glavar omenja do leta 1305. Ne more biti dvoma, da so glavarji s sedežem v Pazinu bili predstavniki goriškega grofa na njegovih posestih v Istri. Ko se je pripravljala prehod goriških posesti v Istri in Slovenski marki z Belo krajino na Habsburžane, se je Albert tudi obvezal, da bo *ze unserm hauptman gen Isterreich*¹³⁸ postavil takšnega glavarja, ki bo po njegovi smrti predal goriška posestva v Istri samo avstrijskemu vojvodi Rudolfu in njegovim bratom. Za Karstmanom se nato v letih 1323-1333 kot glavar omenja Henrik Krotendorfer, ki se je prav tako imenoval po Pazinu. Njemu je verjetno sledil Karstmanov sin *miles* Henrik (1341). S tem so bili že ustvarjeni nastavki za dednost tega urada v okviru gospodov iz Pazina, vendar do tega pod Albertom ni prišlo, saj se kot naslednji znani glavar 1362 omenja Nikolaj iz Ebersteina¹³⁹ in 1368 *nobilis vir Leonardus Uras nunc Capitaneus infrascripti domini comitis in Pisino*, ki je morda prav tako izviral s Koroške

¹³⁴ Gl. 3. 1. 2.

¹³⁵ MDC IX, št. 215.

¹³⁶ MDC IX, št. 593, 594.

¹³⁷ HHStAW, SSL, 1329, VII. 4., Zenoburg.

¹³⁸ Gl. 4. 2. 3., op. 30. O posameznih istrskih glavarjih gl. 3. 1. 8.

¹³⁹ HHStAW, SSL, 1362, VI. 22., Metlika (*Niclas von Eberstein zu den zeiten hauptman ze Mitterburch*). Glej tudi G. de VERGOTTINI, La costituzione, AMSI XXXIX, 35.

(Obervellach?)¹⁴⁰. Po 1374 so Habsburžani za svojega glavarja v Pazinski grofiji postavili Huga VIII. iz Devina, vnuka Huga III., ki je bil v letih 1323-1328 glavar goriške grofije, in mu 1379 omenjeno grofijo tudi zastavili¹⁴¹.

1308 se zadnjič omenja goriški vicedom s sedežem v Lienzu in istega leta mu sledi prvi glavar za "prednjo grofijo Goriško". Glavarje v Lienzu je podrobno obdelal že A. Veider¹⁴², zato na tem mestu omenimo le njihova imena. Prvi je bil Hugo I. iz rodu grajskih grofov v Lienzu. Že 1309 mu je sledil Cholo iz Flaschberga - njegovi predniki se že 1154 omenjajo kot goriški ministeriali¹⁴³ - in v uradu ostal vse do 1333. Nato se 1347 kot glavar v Lienzu omenja Henrik Strasser (= Strassoldo), izjemen po tem, da je kot predstavnik plemstva iz goriških "romanskih" predelov (Furlanija) zasedel urad v "prednji grofiji". Kot je namreč razvidno iz priloženega seznama uradnikov, je bil ta tok povsem drugačen. V letih 1365-1371 je bil glavar Nikolaj iz Linda in nato v letih 1378 - 1385 grajski grof v Lienzu, Henrik.

Glavarstvo za goriško posest južno od Plöckenpassa in Karavank, to je za posest v Furlaniji, na Krasu, v Istri in na Kranjskem, za katero se prav v času regentstva nad mladoletnim goriškim grofom Ivanom Henrikom (1323-1338) začne uveljavljati naziv Goriška grofija (*comitatus Goricie*), je bilo ustanovljeno takoj po smrti grofa Henrika II. leta 1323. Namen tega dejanja je bil jasen: vzpostaviti sposoben "management", s pomočjo katerega bi se prebrodila krizna leta, ki so se napovedovala, saj neizkušena ženska roka ni mogla prevzeti nase vse teže upravljanja z ogromnim premoženjem; skrbnik, koroški vojvoda Henrik, pa je tudi gledal predvsem na svoje posle. Glavarju goriške grofije sta bila podrejena tudi glavarja v Pazinu in Metliki. Ta pomembni urad v Gorici je v letih 1323-1328 vodil Hugo III. iz Devina. 1328-1331 mu je sledil mladi goriški grof Albert IV. Težko je presoditi, kaj je bil vzrok, da je prav v času njegovega glavarstva prišlo do podvojitve glavarskega naslova, saj se najprej 1329 omenja *capitaneus Goricie* Ulvin iz Pevme¹⁴⁴, 1330 pa je bil *capitaneus comitatus Goricie* Grifo iz Čreteža, ki se že 1322 pojavlja kot glavar v Slovenski marki¹⁴⁵. Za Albertom IV. se nato kot glavar 1336 omenja Jurij, sin Huga iz Devina. Nato je šele v letih 1378-1381 znan naslednji glavar goriške grofije; bil je to Henrik, grajski grof v Gorici¹⁴⁶. Že v Lienzu smo srečali, da so tamkajšnji grajski grofje - tako kot v Gorici je bilo tudi v Lienzu kastelanstvo dedno v okviru enega rodu -

¹⁴⁰ CDI 1368, VI. 3., Poreč. Verjetno identičen z *Leonardus dictus Mur* oz. *Lienhart Murr von Velach*, ki se omenja med 1365 - 1372 in je bil tudi gastald v Gorici: F. KOS, K zgodovini, II-III, 14.

¹⁴¹ C. de FRANCESCHI, *Storia documentata*, 391, št. 8.

¹⁴² A. VEIDER, *Die Verwaltung*, 85-91, 209.

¹⁴³ W I, št. 233.

¹⁴⁴ Note Dominici notarii, sub 1329, III. 28, Čedad. Ulvin je bil verjetno član goriškega ministerialskega rodu iz Pevme, katerega predstavniki so bili v 14. stoletju dedni grajski grofje v Gorici. Gl. F. KOS, *Goriška Brda*, 10 sl., in 4. 2. 5., op. 36. Morda je *capitaneus Gorice* mišljen kot grajski grof.

¹⁴⁵ Tako za Alberta IV. kot za Grifa iz Čreteža gl. 3. 1. 2., op. 81, in zgoraj op. 127.

¹⁴⁶ Gl. F. KOS, *K zgodovini II-III*, 11.

bili tudi glavarji¹⁴⁷. Do konca 14. stoletja sta kot glavarja znana še vitez Friderik *Gleynichzer* (1387) in Johannes de Rabatta (1397)¹⁴⁸.

Za grofijo v Slovenski marki in Beli krajini pa je poleg že omenjenega Grifa iz Čreteža (1322) v 14. stoletju kot glavar znan le še Nikolaj s Hmeljnika (1375)¹⁴⁹.

Posebno poglavje predstavlja pisarna goriških grofov, ki se je pod Albertom II. in Henrikom II. razvila v eno od osrednjih ustanov goriške centralne uprave. Premogla je številne pisarje s kanclerjem (?) na čelu. Za nas je njen razvoj zanimiv tudi zato, ker so v njej kot pisarji delovali tudi predstavniki nekaterih ministerialskih rodov. *Miles Pilgrim* iz Dürrensteina (po izvoru iz Ebersteina), ki je bil najprej pisar, nato pa komornik goriških grofov, je že en takšen primer. A obsežnejše obravnavanje goriške pisarne bi po eni strani prešlo okvire zastavljene teme, po drugi pa sta se s to problematiko podrobno ukvarjala že K. Starzacher in A. Veider. Prvi je opravil paleografsko-diplomatično analizo listin goriške provenience (še zlasti za čas 1250-1350) in v tem kontekstu obdelal tudi pisarje, ki se takrat pojavljajo. Drugi pa je v že večkrat citiranem delu obsežno poglavje posvetil temu vprašanju in sestavil tudi obsežno listo vseh znanih goriških pisarjev¹⁵⁰. Na žalost sta obe študiji dostopni le v tipkopisu.

4. 2. 4. 1. 1. Seznam nosilcev dvornih in centralnih uradov

STREŽAJ:

1160 - 1178/79	Ulrik
1265/66	Oton

TOČAJ:

1160	Wolfcirm
1206	Siegfried (iz Pevme)
1217	Rapotus (iz Gorice)
1237	Hartvik iz Lienza
1250	Volrad iz Pazina

KOMORNIK:

1145 cca.	Konrad
1183	Huward
1265	Bernhard

¹⁴⁷ Vendar urad glavarja goriške grofije ni bil identičen s službo goriškega grajskega grofa, kot je npr. mislil P. S. LEICHT, *Le Costituzione*, 142. Gl. tudi 4. 2. 5., op. 36 in 47.

¹⁴⁸ F. KOS, *K zgodovini II-III*, 8, 11.

¹⁴⁹ AS, listina 1375, VI. 23. (*Nikel der Hophenbacher hauptman in der graffschaft*).

¹⁵⁰ K. STARZACHER, *Beiträge*; A. VEIDER, *Die Verwaltung*, 108-123, 211-214.

1278	Dietrik iz Lienza
1279-1300	Vitigoj iz Novega gradu
1285-1297	Hainzman iz Gorice
1290-1291	Markvard
1295-1310	Rauhl (Rewlinus)
1300-1316	Henrik iz Gorice
1301-1303	Vošalk (Wachsbeutel z Novega gradu ?)
1302-1306	Folker iz Stalla
1307	Gerold Rauch iz Ebersteina
1316-1323	Pilgrim iz Dürrensteina
1324	Bertold
1324	Jurij
1325	Jakob Vendelino
1336	Jakob Martini

VICEDOM:

1241	Henrik iz Falkensteina
1261	Volkold Pertis
1273-1302	Konrad iz Walhensteina
1307-1308	Konrad iz Lienza

MARŠAL:

1286	Vinter (iz Pazina ?)
1290	Oton iz Falkensteina
1299-1303	Engelbert iz Falkensteina
1304-1309	Folker iz Lupoglava
1313-1324	Friderik iz Ebersteina
1325-1328	Nikolaj Kaul z Bleda
1338	Henrik

DVORNI MOJSTER:

1284-1290	Oton Schalk (Schelkerinus)
1290	Henrik iz Ebersteina
1295-1297	Ulrik iz Rihemberka
1305-1324	Gerold Rauch iz Ebersteina
1325-1350	Henrik Maul iz Oberdrauburga

KUHARSKI MOJSTER:

1290-1295	Konrad Lachner
1299-1309	Ulrik iz Sebriača
1306	Vinter (z Novega gradu)
1310-1313	Friderik iz Ebersteina
1312-1319	Peter iz Silliana

1320-1328	Merchlin iz Neuhausa
1334-1336	Henrik iz Mengša
1337	Nikolaj z Novega gradu

GLAVAR:

Glavar goriške grofije:

1323-1328	Hugo iz Devina
1328-1331	goriški grof Albert IV.
1329	Ulvinus iz Pevme
1330	Grifo iz Čreteža
1336	Jurij iz Devina
1378-1381	Henrik, kastelan v Gorici
1387	Friderik Gleynichzer
1397	Johannes de Rabatta

Glavar v Lienzu:

1308	Hugo, kastelan v Lienzu
1309-1333	Cholo iz Flaschberga
1347	Henrik Strassoldo
1365-1371	Nikolaj iz Linda
1378-1385	Henrik, kastelan v Lienzu

Glavar v Pazinu:

1294-1305	Karstman iz Pazina
1323-1333	Henrik Krotendorfer iz Pazina
1341	Henrik iz Pazina (?)
1362	Nikolaj iz Ebersteina
1368	Leonard Uras (iz Obervellacha ?)
1379	Hugo iz Devina

Glavar v Metliki:

1322	Grifo iz Čreteža
1375	Nikolaj s Hmeljnika

Gornji seznam potrjuje dosedanje védenje, da je večina nosilcev goriških dvornih in centralnih uradov izvirala s Koroške in Pustertala, to je iz t. i. "prednje grofije Gorice". Vendar po drugi strani tudi delež predstavnikov iz goriške grofije, to je iz goriških posesti južno od Plöckenpassa in Karavank, ni bil tako skromen, kot se je do sedaj mislilo. Večina slednjih je izvirala iz širše okolice Gorice in s Krasa ter, kot kaže primer Friderika iz Ebersteina, najprej kuharskega mojstra in nato maršala goriškega grofa, je nekaterim Koroščem Gorica postala njihov novi dom. Po svojem socialnem izvoru in položaju je večina omenjenih nosilcev uradov

izhajala iz ministerialskih rodov goriških grofov (približno 81%, ostali so pripadali drugim družbenim skupinam oziroma se njihovega družbenega izvora ni dalo ugotoviti). Razen v pisarni jih je le manjši del izhajal iz meščanskih ali drugih krogov. Med temi ministerialskimi rodovi posebej izstopa oni iz Ebersteina na Koroškem, katerega člani so bili nesorazmerno močno zastopani v goriški upravi, tako da bi lahko govorili celo o "uradniškem" rodu. Po drugi strani pa npr. preseneča, da z izjemo Ulrika, ki je bil v letih 1295-1297 dvorni mojster, med nosilci dvornih in centralnih uradov ne zasledimo ministerialov iz Rihemberka, enega najstarejših, najvplivnejših in najmočnejših goriških ministerialskih rodov. Delež predstavnikov iz Istre in Slovenske marke z Belo krajino je bil v goriški upravi relativno skromen, kljub temu, da je Hugo iz Devina kot glavar goriške grofije svojčas zasedal najvišje mesto v strukturi goriške uprave. Tako sta iz Istre izvirala točaj Volrad in maršal Folker, v začetku 13. stoletja je kot pisar v goriški pisarni deloval župnik Oton iz Mehovega, ki je nato postal kaplan na goriškem dvoru. Pod grofico Beatrikso je bil kratek čas kuharski mojster Henrik iz Mengša na Kranjskem. V določeni meri gre ta skromna zastopanost gotovo na račun dejstva, da so si goriški grofje svoja posestva v Istri in Slovenski marki z Belo krajino pridobili pozno, šele v 13. stoletju.

4. 2. 4. 2. Lokalna uprava v Istri ter v Slovenski marki in Beli krajini

Posebna upravna struktura za goriško posest v Istri in Slovenski marki z Belo krajino je začela nastajati konec 13. in v začetku 14. stoletja. Najjasnejši izraz tega procesa je v obeh pokrajinah pojav posebnega glavarja kot najvišjega goriškega uradnika in zastopnika goriškega grofa. Na večini goriških teritorijev - Koroška, vzhodna Tirolska in Kras, ki so bili v tem oziru natančneje raziskani¹ - so na nižji stopnji - kolikor je šlo za urbarialno posest goriških grofov - obstajali (urbarialni) uradi, ki so se ponavadi pokrivali z mejami deželskih sodišč². Na čelu takšnega urada (*ampt*, *officium*) je stal upravnik (*amptman*, *officialis*). Njegova glavna naloga je bila voditi finančno poslovanje zaupanega mu urada, kar je pomenilo skrbeti za obračunske knjige in za reden dotok dajatev in davščin (činž) ter njihovo oddajanje centrali³. Natančna raziskava tega segmenta uprave v goriški Istri in Slovenski marki z Belo krajino je zaradi skromnosti virov praktično nemogoča. Poleg tega je ta segment v okviru naše raziskave zanimiv in pomemben le v toliko, kolikor so nosilci goriške uprave izvirali iz nižjeplemiških vrst. Primer goriške posesti na Koroškem kaže, da je vsaj del nosilcev teh uradov, ki so lahko hkrati bili tudi deželski sodniki in so vsaj v začetni fazi sedeže svojih uradov imeli še na gradovih, bili nižjeplemiškega porekla⁴.

Precej drugače, čeprav z določenimi posebnostmi, tudi v Istri in v Marki ni moglo biti. Omenimo le Volfinga z Mehovega, ki je leta 1300 označen kot *officialis*⁵. V goriški Istri so praviloma na najnižji stopnji uprave prevladovali kmečke občine z župani, ki so bili odvisni od zemljiških gospodov⁶. Za uradnike in urade tega nivoja pa se pojavlja tudi oznaka *gastald* in *gastaldija*⁷. *Gastald* se omenja tudi v Gorici⁸. *Gastaldija* je stara oglejska upravna enota, razširjena povsod tam, kjer je oglejski patriarh imel svojo posest⁹. *Generalis gastaldio* se je v začetku imenoval tudi namestnik oglejskega patriarha (to je mejnega grofa) v Istri¹⁰. Nedvomno je

1 M. KOS, *Urbarji Slov. primorja II*, 57 sl.; F. KLOS - BUŽEK, *Das Urbar*, XXXVII sl.; A. VEIDER, *Die Verwaltung*, 216-221.

2 Vsaj na zgornjem Koroškem, ki je v tem pogledu najbolj raziskano, je bilo tako: E. KLEBEL, *Die Grafen*, 236; A. JAKSCH, M. WUTTE, *Erläuterungen I/4*, 179; A. VEIDER, *Die Verwaltung*, 181.

3 Primerjaj M. KOS, *Urbarji Slov. primorja II*, 58 sl.

4 A. VEIDER, *Die Verwaltung*, 184, 216 sl.

5 F. SCHUMI, *AH II*, 252, št. 38.

6 J. ŽONTAR, *Kastavščina in njeni statuti*, 153 sl.; *Gospodarska in družbena zgodovina II*, 35 sl., 44, 47; gl. tudi 4. 1. 1. op. 47, 48.

7 Senato misti, AMSI III, 275 (*gastaldio Padue, gastaldio Tervisij*); CDI 1375, XI. 8, Sovinjak (*Johannis gastaldio tunc temporis in Sovignacho*).

8 Npr. *Rudolfus gastaldio (Goricie)* (KLA, listina 1288, III. 17., Gorica; V. JOPPI, *Appendice*; št. 11 (1291)) oz. *Rudolfus officialis Goricie* (V. JOPPI, *Appendice*, št. VIII (1287)); *Lienhart Murr amptman ze Gorcz, Leonardus dictus Mur gastaldio* (F. KOS, *K zgodovini*, II-III, 14).

9 Prim. P. PASCHINI, *Storia II*, 125 sl.; H. SCHMIDINGER, *Patriarch und Landesherr*, 101 (*Furlanija in splošno*); M. KOS, *Urbarji Slov. primorja I*, 19; *ISTI, Urbarji Slov. primorja II*, 61 (za slovensko ozemlje); CDI 1208 (pravilno 1267 - 1271, gl. G. de VERGOTTINI, *La costituzione*, AMSI XXXVIII, 102, op. 3) za Istro.

10 W. LENEL, *Venezianisch*, 147; G. de VERGOTTINI, *La costituzione*, AMSI XXXVIII, 99. Kasneje se je namestnik mejnega grofa v Istri imenoval *richtarius* in nato *marchio*.

institucija gastalda v goriški lokalni upravi oglejska dediščina, saj je bila tako Gorica kot velik del goriške posesti v Istri nekdanj oglejska last¹¹. O družbenem položaju teh goriških gastaldov zaradi pomanjkanja virov ne moremo reči takorekoč nič, čeprav je verjetno, da so vsaj nekateri izmed njih izvirali iz nižjeplemiških rodov¹². Iz istega razloga nam ostaja nerazjasnjeno tudi razmerje med goriškimi gastaldi in glavarjem v Pazinu. O upravni strukturi v goriški Slovenski marki in Beli krajini pa viri sploh molčijo.

Poleg glavarja v Pazinu je od prve četrtine 14. stoletja obstajal tudi poseben glavar v Završju med Mirno in Dragonjo. Tudi o njemu imamo zelo skromne vesti. Prvič se omenja 1321 in je torej ustanova goriškega grofa Henrika II. Vendar po svojem pomenu in pristojnostih glavar v Završju ni bil enak svojim soimenjakom v Pazinu ali Gorici ali Lienzu, ampak manjši. Že področje njegove jurisdikcije je bilo precej majhno, v glavnem omejeno na goriško posest med Dragonjo in Mirno, čeprav je ta, kot nam kaže listina iz 1321, v kateri se prvič omenja¹³, segala tudi na levi breg Mirne. Hkrati naj bi bilo to področje izvzeto izpod jurisdikcije glavarja v Pazinu¹⁴ in oba sta bila podrejena glavarju v Gorici. Njegova funkcija je morala biti predvsem vojaška, na kar kaže že njegova oznaka: *capitaneus castrī Piemontis*, kar pa lahko interpretiramo tudi tako, da je bil kastelan oziroma vojaški poveljnik gradu v Završju. Vsekakor se že 1366 v Završju namesto glavarja omenja kastelan¹⁵. So pa seveda kljub temu nosilci tega urada izhajali iz goriških nižjeplemiških rodov. Tako je leta 1321 to bil *nobilis vir* Hartvik iz St. Michaelsburga v Pustertalu¹⁶ in 1341 *nobilis vir Orant miles capitaneus de Pymont*¹⁷.

Poleg gastalda je predstavljal z ozirom na ostale goriške pokrajine posebnost njihove upravne strukture v Istri tudi urad *vicecomes-a*, ki se prvič omenja v seznamu prič notarskega instrumenta izdanega na pazinskem gradu leta 1277¹⁸. Eni so ga imeli za predhodnika glavarja v Pazinu¹⁹, drugim pa je *vicecomes* le drugo ime za *capitaneus*²⁰. Več stvari govori v prid mnenju, da je bil *vicecomes* predhodnik glavarja: že samo ime ga označuje kot grofovega namestnika, tako kot je to bil glavar; v virih se časovno pojavlja pred glavarjem²¹, oba pa sta sedež

¹¹ M. KOS, Urbarji Slov. primorja II, 62.

¹² V letih 1365-1375 se omenja neki Leonard Murr, ki je bil uradnik oz. gastald v Gorici (gl. zgoraj op. 8) in je zelo verjetno identičen z *nobilis vir Leonardus Uras*, ki se 1368 omenja kot glavar v Pazinu (CDI 1368, VI. 3., Poreč). Gl. tudi 4. 2. 4. 1., op. 140.

¹³ CDI 1321, die XIV. ex. Julii. (... *Dominus Hartuycus* [= *capitaneus castrī Piemontis*]... *ab infrascriptis suis villanis... de Rosario... de Medelino... de Visinada...*).

¹⁴ G. de VERGOTTINI, La costituzione, AMSI XXXIX, 33.

¹⁵ C. de FRANCESCHI, Storia documentata, 291, op. 83.

¹⁶ Gl. 3. 1. 12.

¹⁷ V. JOPPI, Due documenti inediti, 251.

¹⁸ CDI 1277, IX. 20. (*Conradus quondam Vice-comes*).

¹⁹ B. BENUSSI, Nel medio evo, 453, op. 345 (z vprašajem); O. LECHLEITNER, Deutsche Herrschaften, 21.

²⁰ C. de FRANCESCHI, I Castelli, 29, 170; ISTI, I primi Signori, 216; G. de VERGOTTINI, La costituzione, AMSI XXXIX, 33.

²¹ Goriški glavar v Pazinu se prvič pojavi konec 13. stoletja (1294). 1293 se omenja zadnji goriški *vicecomes* (gl. op. spodaj). Iz 1305, XI. 30., Poreč (M. KOS, Doneski, št. 8), pa je znan

svojega urada imela v Pazinu²². V tem mnenju pa nas utrjuje tudi paralela z Lienzom, kjer je bil *vicedominus* podobno (po vsej verjetnosti) predhodnik tamkajšnjega goriškega glavarja²³. Vendar hkrati ne more biti dvoma, da je tako kot gastald tudi *vicecomes* prvotna oglejska institucija, ki so jo goriški grofje prevzeli.

V Furlaniji se *vicecomes* omenja že v prvi polovici 12. stoletja²⁴ in v oglejski Istri je znan tudi še v 14. stoletju. Na čelu oglejske uprave v Istri je kot patriarhov namestnik od zadnje četrtine 13. stoletja stal poseben *marchio Istrie*²⁵ (kar že samo po sebi kaže na propadanje oglejske moči, saj je še v prvi polovici 13. stoletja ta naslov nosil sam patriarh kot istrski mejni grof), kateremu je v strukturi goriške uprave v Istri po svojih kompetencah ustrezal glavar v Pazinu. Temu oglejskemu "markezu" je bil podrejen *vicecomes marchionatus Ystrie*²⁶, ki je torej bil nižji uradnik. Po isti logiki bi tudi goriški *vicecomes* bil le uradnik nižjega ranga. Da je to resnično bil, kažejo že sezname priči, v katerih se pojavlja. Tako je 1277 naštet za ministeriali in pisarjema goriškega grofa ter pred poreškimi meščani, 1293 pa ga srečamo na predzadnjem mestu, za goriškimi vitezi iz Sovinjaka in Grdega Sela, medtem ko se glavarji praviloma pojavljajo na začetku takšnih seznamov. S tem v zvezi pa je še posebej značilno, da je 1293 omenjeni *Woshalcus dictus Piçoleto vicecomes, habitator Pisini* 1295 označen kot *Woshalcus dictus Piçoleto officialis de Pisino*²⁷, tako da je njegovo nižje mesto v strukturi goriške uprave potrjeno²⁸. Na podlagi povedanega se zdi, da je *vicecomes* sicer bil predhodnik goriškega glavarja v Pazinu, vendar ko je goriški grof Albert II. sredi devetdesetih let 13. stoletja ustanovil urad glavarja v Pazinu, ki ga je zaupal svojemu tamkajšnjemu najpomembnejšemu ministerialu, mu je kot svojemu namestniku in predstavniku (*capitaneus domini comitis Goritiae in*

-
- condam Stephanus vicecomes de Pisino*, ki je umrl že pred 15. marcem 1286: Štefan je namreč imel sina Otona (*Octolinus filius condam Stephani de Pisino*), ki je imel od poreškega škofa v fevdu tri kmetije v Taru, katere je 1305 dobil Henrik iz Pazina (M. KOS, Doneski, št. 7). Prav te tri kmetije so morale biti *feudum paternum*, v katerega je poreški škof - verjetno zaradi očetove smrti - 15. marca 1286 investiral *Othtonem filium quondam Stephani de Pisino* (CDI).
- 22 Gl. opombo zgoraj in *Woshalcus dictus Piçoleto vicecomes, habitator Pisini* (M. KOS, Doneski, št. 3: 1293, XI. 9., Pazin).
- 23 Glej 4. 2. 4. 1., op. 104, 105, 142.
- 24 P. S. LEICHT, Dritto, Doc. št. VI. (1126, VI. 15., Čedad): *Durin(us) vicecomes de loco Mels* (= severozahodno od Vidma); ISTI, Il Parlamento, LXXXX.
- 25 W. LENEL, Venezianisch, 148; G. de VERGOTTINI, La costituzione, AMSI XXXVIII, 114, 119 sl. Gl. tudi zgoraj op. 9 in C. BUTAZZONI, Dei governatori d'Istria, 245 sl.; A. JOPPI, Saggio di Serie, 252 sl.
- 26 A. S. MINOTTO, Acta et diplomata, 115 (1332) = SM, AMS III, 212, 288 (1342); V. JOPPI, Nuovi documenti, št. 5 (1336, XI. 27; *Olvrandinus de Maniaco Vicecomes Marchionatus Istrie*); CDI 1365, III. 23. (*Ego Guilielmus Boyanus de Civitate Austrie, Marchio Istrie...tenuisse et recepisse a Tristano de Civitate Vicecomite meo...*). Zanimivo je, da je tudi pičenski škof imel svojega vicecomesa: M. KOS, Doneski, št. 10 (1309, IV. 7. : *Frant [ius] vicecomes noster*), v Labinu pa se je imenoval podknežin (J. ŽONTAR, Kastavščina in njeni statuti, 159).
- 27 HHStAW, SSL, 1295, V. 13., Gorica.
- 28 Pojem *officialis* je potrebno razumeti zelo široko, saj je, kot smo videli, lahko pomenil vicecomesa, gastalda (gl. zgoraj op. 8) ali tudi kastelana (F. KOS, K zgodovini, IV - VI, 7: *Volconus castellanus in Goricia, Walconus gastaldio, Walchunus olim officialis*).

*Pisino*²⁹) podelil bistveno večje pristojnosti, kot jih je predtem imel *vicecomes*. Prav s to upravno reformo (1294) je mogoče povezana tudi sprememba naziva pri zadnjem znanem goriškem nosilcu naslova *vicecomes* v Istri, ko je le-ta zaradi nastanka glavarstva izgubil svoj bleščeči naziv in se spremenil v navadnega oficijala.

²⁹ CDI 1294, I. 11.

4. 2. 5. Vojska in gradovi

Zgodovina goriških grofov v Istri, Furlaniji in na Krasu v 13. stoletju in v prvi polovici 14. stoletja je v veliki meri zgodovina neprestanih konfliktov, fajn ter manjših in večjih vojn v trikotniku Oglej-Benetke-Gorica. Kronisti tistega časa, kot npr. kanonik Julijan iz Čedad ali pa pisec *Chronicon Spilimbergense*, podajajo verodostojno podobo takorekoč vsakodnevnega nasilja: *Interfectus fuit venerabilis pater Concordiensis episcopus, vicedominus reverendi patris Gregorii patriarchae...per insidias ei impositas per fautores domini Alberti comitis Goritae...; exivit Gregorius patriarcha Utino cum suo exercitu contra dictum comitem...et dirutus fuit pons Isuntii prope Goritiam* (1268)¹. Iz 1274 imamo seznam škode (*dampna principalia*), ki jo je goriški grof povzročil oglejski cerkvi: *Justinipolitani et illi de Pirano et Isola destruxerunt castrum Castelverde in servicio suo [comiti Goricie]...etiam...subscripte munitiones fuerunt expugnate et destructe videlicet turris in Pinguento... item castrum Witsperch...item castrum Musche...item castrum Wisnavich...item castrum Zazilet...item ...expugnaverunt castrum de Petrapilosa et illud comuniter destruxerunt...item dominus Meinhardus comes quando ivit Utinum cum exercitu, ibi fecit incendia et accepit spolia..., itd.*² Anno MCCC. *Habuit idem d. Patriarcha vuerram cum d. comite Goritie et d. Gerardo de Camino*³. Podobnih vesti je še in še.

Vojaška moč je bila tista realna sila, na podlagi katere so se konec 13. in v začetku 14. stoletja goriški grofje uveljavili kot ena najmočnejših dinastij na jugovzhodu nemške države in oblikovali obsežen dinastični teritorij. Enega stebrov te moči so predstavljali njihovi številni gradovi, stolpi, klavže in druge fortifikacije. Gradovi so bili centri goriških teritorijev (npr. Bruck pri Lienzu, Gorica, Pazin), s svojo lego ob pomembnih komunikacijah pa so nadzorovali in varovali trgovske poti (npr. gradovi v Pustertalu in predvsem v zgornjedravski dolini; Soteska, Rožek, Mehovo v Slovenski marki, Novigrad na Krasu, Lupoglav v Istri itd.) ter imeli strateški pomen za varovanje goriških posesti. Spomnimo se le gradu v Krminu, za katerega se je goriški grof, preden je dokončno prišel pod njegovo oblast, več desetletij bojeval s patriarhom⁴, in Rašporja, ki je zapiral povezavo med osrednjo Istro in Krasom ter je bil v virih tistega časa označen kot *clavis totius Istriae*⁵. Pomen, ki so ga v vojaškem pogledu imeli gradovi se zrcali tudi v številnih mirovnih sporazumih v katerih je določeno, da se morajo novozgrajeni gradovi podreti. Tako se je npr. goriški grof 1251 v sporazumu z oglejskim patriarhom zavezal, da bo porušil svoj novozgrajeni grad Harperch pri Manzanu v Furlaniji⁶; v podobnem sporazumu iz 1264 je bilo določeno, da se mora takoj porušiti grad Lucinico in ga ne smeta niti patriarh niti goriški grof na novo pozidati, hkrati pa morata biti porušena tudi oba gradova v *canale Isontii*⁷.

¹ JULIANUS, *Annales Foroilienses*, 197.

² CDI 1274, die XIV. exeunte Augusto.

³ P. J. BIANCHI, *Chronicon*, 5.

⁴ Glej W I, št. 648, 649, 684, 702, 716; II, št. 304.

⁵ Glej 3. 1. 10., op. 1.

⁶ W I, št. 558.

⁷ W I, št. 716.

1344 se je goriški grof Albert II. v Benetkah, v mirovnem sporazumu z Beneško republiko, obvezal, *quod castra, muri et fortilitae terrarum seu locorum Tervisii et Mimigliani [= Trviž in Momjan v Istri] prosternatur et ruinentur in totum*⁸, 1351 pa je bilo v mirovnem sporazumu med oglejskim patriarhom in goriškima grofoma Majnhardom VII. in Henrikom III. dogovorjeno, da bo patriarh porušil gradova Švarcenburg in Gwardingosa, ki *infra limites nostre [= comitibus] iurisdictionis aut territorii sint constructa*⁹.

Pravico graditi gradove (*Burgbann*) oziroma jih popravljati in dozidovati so kot deželni gospodje imeli goriški grofje. Samo z njihovim privoljenjem ali na njihov ukaz je bil lahko zgrajen nov grad na njihovih teritorijih. V tem smislu tudi pogodba o delitvi goriških posesti med brata Henrika II. in Alberta III. iz 1307 določa, da ne smeta *in des andern herschaft nicht enchauffen noch dehaine newe veste pawen an des andern urlaub und auch willen*¹⁰. 1277 je grof Albert II. predal Henriku iz Ebersteina porušeni grad na zgornjem Ebersteinu v ponovno izgradnjo in se obvezal, da mu bo povrnil stroške, ki jih bo s tem imel¹¹. 1329 je goriška grofica Beatriksa dovolila Matiji iz Flaschberga v Goldbergu v Ziljski dolini *ain vessten zu pawen, damit er der herrschaft von Görz gewärtig sein soll*¹². Leto poprej so se bratje Jakob, Konrad in Bertold iz Rotensteina ob zgornji Dravi zavezali, da bodo svoj stolp, ki jim ga je goriški grof porušil, ponovno pozidali le z grofovimi dovoljenjem¹³. 1361 je goriški grof Majnhard VII. postavil Hansa Seabriacherja za oskrbnika na gradu v Vogrskem in ta se je obvezal, da bo na gradu gradil *mit seinem willen und gunst*¹⁴. Podobno je 1368 Ulrik iz Rihemberka obljubil grofu Majnhardu VII. *daz purchstal Waidekk [ob Zilji] nicht erheben noch pauwen an meins vorgeanten herren und seiner chinde und nachchomen gunst, willen und sunder erlaubnuss*¹⁵.

Goriški grofje so gradove gradili sami, v lastni režiji - ti so tako ostali v njihovi neposredni upravi¹⁶ -, ali pa so njihovo gradnjo zaupali svojim ministerialom,

⁸ CDI 1344, VIII. 21.

⁹ DG, AT XVI, št. 214.

¹⁰ MDC VII, št. 438. Podobno seveda tudi v sosednjih deželah. Po avstrijskem deželnem pravu (prva redakcija) *ensol auch niemant dhain haus noch dhain purg pawen an des landesherrn gunst und an sein urlaub. Er mag aber wol auf sein aigen auf ebner erd pauen was er wil, das zwair gaden hoch ist an umbgeund wer und an zinnen und ain graben darumb neun schucht weit und siben schuch tief und nicht mer, im erlaub es dann der landesherre*. Glej E. SCHWIND-A. DOPSCH, Ausgewählte Urkunden, št. 34, Art. 58; glej tudi št. 52 (deželni mir za Avstrijo, Štajersko, Koroško in Kranjsko iz 1276) in E. FRISCH, Der Übergang, 9 sl., ter glede pravnih pridržkov za gradnjo v pozno gotskem času F. PAGITZ, Zur Geschichte, 62 sl.

¹¹ MDC V, št. 310 (*Promittens insuper dicto Haynrico...omne opus et edificia lapidea sive lignea, que super dictam curte nostram extunc in antea exercuerit aut fecerit in evidentem melioracionem dicte domus refundere et solvere ac resarcire integraliter et in toto*).

¹² GR 1599.

¹³ MDC IX, št. 196, 357.

¹⁴ HHStAW, SSL, 1361, III. 12.

¹⁵ HHStAW, SSL, 1368, IX. 29.

¹⁶ Tako je Majnhard IV. 1259 podelil tudi v imenu odsotnega brata Alberta II. Dietriku in Wernherju iz Furmiana kmetije v Entiklarju (južno od Bozna) z izjemo gorskega hrbta z obrambnimi napravami *quod in teutonice vocatur puricstal*, kjer bosta grofa gradila grad. W I, št. 668; M. BITSCHNAU, Burg und Adel, št. 168.

katerim so jih nato podelili v dedni fevd. Tako je Vinter iz Pazina 1255 ob izvirihi notranjske Reke zgradil grad Gotnik, ki mu ga je grof Majnhard III. podelil v dedni fevd tudi po ženski liniji, Vinter pa se je pod kaznijo izgube fevda obvezal, da bo grad grofu zmeraj odprt¹⁷. Podobno je verjetno Herbert s Turjaka zgradil Gradac v Beli krajini, Oton s Šumberka pa stolp v Žužemberku. A goriški ministeriali so gradili gradove tudi za druge fevdne gospode. Tako je Almerik iz Karsperga 1249 zgradil grad Vikumberg, ki ga je nato prejel v dedni fevd od tržaškega škofa¹⁸, in tudi Henrik iz Pazina je verjetno 1264 zgradil grad v Lupoglavu, ki ga je nato dobil v fevd od oglejskega patriarha¹⁹. V večini primerov je šlo za preproste, verjetno že zidane objekte (stolpe), ki so se šele v teku časa razvili v večje komplekse²⁰. Sama gradnja je, če lahko sklepamo na podlagi dveh podatkov, ki jih imamo, potekala dokaj hitro. Tako je npr. oglejski patriarh dal 1303 v Čedadu zgraditi stolp, katerega gradnja je trajala vsega štiri mesece²¹, 1312 pa je goriški grof Henrik II. podelil nekemu Franku posest v Gorici s pogojem, da mu v dveh letih zgradi trinadstropni stolp nad mestnimi vrati²².

Nižje plemstvo na goriških teritorijih gradov ni imelo v svoji lasti, ampak jih je posedovalo kot fevd, zastavo ali pod kakšnim drugim pravnim naslovom, kar ne odstopa od slike, ki jo imamo o sosednjih deželah²³. Na goriških teritorijih v Furlaniji, Istri, na Krasu in Kranjskem so se v glavnem uveljavili, čeprav ne istočasno, trije pravni naslovi, na podlagi katerih so posamezniki sedeli na goriških gradovih. Te so lahko imeli v (pravem) fevdu (*rectum feudum*), kot *feudum habitantie* ali pa so na njih sedeli kot kastelani-oskrbniki (*als ein behauster man*).

V prvi fazi je bila nedvomno najbolj razširjenja oblika podeljevanja gradov v fevd, kar je seveda bilo v tesni povezavi s fevdnim karakterjem tedanje vojaške organizacije. Ta oblika je prevladovala še v 13. stoletju, ni pa seveda nič izjemnega tudi še v 14. stoletju, čeprav je močno upadla zaradi politike deželne gospoda (goriškega grofa), ki si je prizadeval neposredno podreditičim večje število svojih gradov, na katere je nato predstavnike nižjega plemstva postavljaj kot svoje uradnike (kastelani - oskrbniki). Le manjše število starih rodov je v tem času še ohranilo svoje gradove v tradicionalni obliki fevda

¹⁷ W I, št. 629; F. SCHUMI, KUB II, št. 250 (*dominus Winterus de Pisino construi fecerit quoddam castrum quod vocatur Gotenych in contrata de Gotys*).

¹⁸ Glej 4. 1. 1., op. 35.

¹⁹ Glej 3. 1. 6.

²⁰ G. A. v. METNITZ, Der Turm, 24 sl., in za stanovanjsko kulturo v gradovih tistega časa pri nas: G. MAKAROVIC, Pričevanje romanskega gradu Gamberka, 125 sl.; ISTI, Grad Vodriž, 30 sl.

²¹ JULIANUS, Annales Foroiulienses, 210 (*Ottobonus...Aquilegiensis patriarcha fecit aedificari et construi in Austra Civitate turrin cum scalis lapideis versus ecclesiam, et incepit in Maiò, et perfecit ipsum opus in Augusto, praedicto anno*).

²² AS, listina 1312, V. 14., Gorica: *propterquod dictus Francus nobis edificare debeat turrin unam super portam muri fori Goricie iuxta domum suam de tribus perietibus que sit in altitudine trium pilarum quod teotonice dicitur drew gaden usque ad duos annos proximos*.

²³ Primerjaj M. MITTERAUER, Burg und Adel, 354 sl.

(npr. Rihemberški²⁴). Omenjena sprememba je šla z roko v roki s spremembo vojaške organizacije. V 14. stoletju je začel pomen klasične fevdalne viteške vojske zmeraj bolj upadati na račun splošnega sklica, predvsem pa na račun najemniške vojske (*Söldnertruppen*). Vojaška služba se je namesto s fevdom začela plačevati z denarjem²⁵. Pri klasični obliki podeljevanja v fevd je v veliki meri šlo za podelitve gradov s pripadajočimi gospodstvi, ki so jih ministeriali in militi prejeli od goriškega grofa. Eden lepših takšnih primerov je zgoraj omenjeni Gotnik: *dominus Meynardus illustris comes Goricie...iure iusti et legalis feudi investivit dominum Wintherum de Pisino et uxorem suam dominam Aduych de toto castro et contrata, redditibus et dominio de Gote*²⁶. Podobno so ministeriali iz Lupoglava (oz. Pazina) imeli od goriškega grofa v fevdu *castrum Seusemberch* [Žužemberk] (*cum villis, molendinis, decimis et bonis omnibus et singulis ad eum pertinentibus*), ki ga je (fevd) 1295 grof odkupil in si ga tako skupaj z gradom neposredno podredil²⁷.

Tudi *feudum habitantie* oziroma *burglehen*²⁸ nemške terminologije ima vse značilnosti (pravih) fevdov²⁹, le da je bil to praviloma majhen fevd, zvezan s službo na gradu (kot pove že njegovo ime) in stalno osebno prisotnostjo na gradu. Neizpolnjevanje tega pogoja je lahko pomenilo izgubo fevda. Tako je leta 1300 goriški grof Albert II. podelil svojemu vitezu Pankraciju iz Vipave in njegovim dedičem *in rectum feudum habitantie, quod vulgo dicitur purchlehen* stolp v Vogrskem ter pripadajočo kmetijo s klavzulo, da lahko stolp zaradi odsotnosti izgubi³⁰. Primer kuharskega mojstra Konrada Lachnerja, ki mu je 1290 goriški grof *ad rectum ed legale purchlehen* podelil stolp v Lienzu³¹, pa bi kazal, da so se tudi dvorne in vojaške³² službe nagrajevale iz tega naslova. Drugače pa je *feudum habitantie* v goriško prakso prišel iz Furlanije, kjer se uveljavi v začetku 13. stoletja³³. Eden najzgodnejših in hkrati najbolj ilustrativnih primerov, kaj je predstavljal tovrstni fevd je iz 1287, ko je goriški grof Albert II. podelil *fideli et castellano nostro futuro* Andreju iz Pevme in njegovim dedičem

²⁴ HHStAW, SSL, 1368, IX. 29. : *mit allen meinem vesten mit namen Reiffenberch, Dorenberch, Waidekk und Rauhenstain, diß ich yeczú⁰ han oder noch fürbazz gewinn, gewärtich und dinstleich sein...auch han ich diß egenanten vesten von meinem vorgeanten herren ze lehen.*

²⁵ Glej E. FRISCH, *Der Übergang*, 18 sl.; H. KLEIN, *Das salzburgische*, 99 sl.

²⁶ HHStAW, SSL, 1255, X. 21., Pazin. Regest: W I, št. 629.

²⁷ Glej 3. 2. 10., op. 5.

²⁸ F. SCHUMI, AH II, 243, št. 4 (1300, IV. 8., Gorica): *feudum habitantie, quod vulgo dicitur purchlehen.*

²⁹ Za Furlanijo oz. oglejski patriarhat primerjaj C. G. MOR, I "feudi di abitanzia", 50 sl.; H. SCHMIDINGER, *Patriarch and Landesherr*, 112 sl.

³⁰ Glej op. 28: *...illo etiam articulo interiecto, quod ipsum dominum Pangracium eiusque heredes nunquam ullo eadem turre privare promittimus, nisi si, quod absit...* Podobno tudi 1287 (glej op. 34). *...ita quod dicta residencia non auferatur sibi seu suis heredibus per nos [goriški grof] vel heredes nostros, nisi quod absit...*

³¹ TLA I 9478, 1290, XII. 28., Bruck.

³² RB fol. 51', 52 (1347, IX. 3., Gorica). Goriški grof Majnhard VII. je podelil dvema bratoma *ze rechtem purkchlehn* štiri marke dohodkov, za kar sta se mu obvezala k vojaški službi *mit zwain Helm*.

³³ C. G. MOR, I "feudi di abitanzia", 53, 54 (1203); Za Tolminsko, kjer so v 14. stoletju tudi poznali to ustanovo gl. M. KOS, *Urbarji Slov. primorja I* (Urbar tolminske gastaldije iz 1377), 25.

residenciam in dicto castro nostro Goricie, que fui olim d. Ottonis et Routlebi castellanorum nostrorum skupaj z dohodki *ad rectum feudum habitancie*³⁴. Fevd, ki ga je prejel Andrej, je bil v tem primeru zvezan s kastelansko službo na goriškem gradu. Ker je bil omenjeni fevd deden³⁵, je postal v Andrejevi družini deden tudi naslov goriškega kastelana, kar je trajalo natanko eno stoletje, do 1387, ko je Andrejev pravnuk Henrik umrl brez moških potomcev³⁶. Fevd je torej bil odločilen za dednost naslova. Na podoben način je moral biti deden tudi naslov grajskega grofa v Lienzu, ki je bil ves čas v posesti enega rodu. Tudi na Šumberku ni moglo biti dosti drugače, saj so tamkajšnji kastelani verjetno tudi izvirali iz enega rodu.

V 14. stoletju je, kot smo že povedali, večina goriških gradov prišla v neposredno upravo deželnega gospoda. Ta je na njih začel poleg starih kastelanov, ki so znani že iz 13. stoletja, postavljati še kastelane-oskrbnike. Nova oblika se je odrazila tudi v novi terminologiji, ki se je začela pojavljati malo pred sredo 14. stoletja. V ne tako redkih dokumentih tistega časa beremo, da je goriški grof "ohišil" (*behaust hat*) posamezne nižje plemiče na svojih gradovih in ti so se obvezali, da mu bodo s posameznim gradom služili *als ein pehauster man seinem herren tun sol*³⁷. 1340 je tako npr. grof postavil Wulfinga iz Linda in njegove brate, katerim je zastavil urbar v Rotensteinu, za oskrbnike na tamkajšnjem gradu, *daz si unser behaust purkrafen da sein schuellen*³⁸. Ti kastelani-oskrbniki³⁹ so bili uradniki goriškega grofa v pravem pomenu besede. Grof jih je namreč lahko kadarkoli odpoklical⁴⁰, le izjemoma jim je podelil grad v dosmrtno oskrbo⁴¹. Glavna njihova naloga, ki se pojavlja v vseh "ohišniških" listinah, je bila varovati zaupani jim grad in ga imeti zmeraj odprtega za grofa in

³⁴ V. JOPPI, Appendice, št. 8. Dohodke so predstavljali dve kmetiji in travnik v Gorici, štiri oglejske marke v denarju in ribolovna pravica (*cum omni piscatione hami et wuate*).

³⁵ Kot zgoraj: *...ut d. Andreas castellanus noster venturus ammodo in antea per se et heredes suos habeat et utatur ad usus suos dictam residenciam et supradicta bona iure feudali salvo sibi recipienti pro se et suis heredibus*.

³⁶ Andrejev sin *Henricus de Goricia, filius quondam nobilis Andree di Pioma*, se kot grajski grof v Gorici omenja med 1321-1328, njegov sin *Symon, filius quondam Henrici purgravii de Goricia* je kot grajski grof izpričan do 1357 in njegov sin *Heinricus miles purchgrafius Goricie* vse do 1387, ko je bil že mrtev in so njegovi fevdi, med njimi *der taill in der vest ze Görtz, den der eegenante her Hainrich...in lehenweis von der herschafft von Görtz gehabt hat*, postali prosti ter so pripadli nazaj goriški grofom (HHStAW, SSL, 1387, X. 7., Gorica). Ne more biti dvoma, da je del, ki ga je na goriškem gradu imel Henrik, identičen z *residenciam in dicto castro nostro Goricie*, ki jo je 1287 Andreju iz Pevme podelil grof Albert II. Za gornje navedbe glede Andrejevega rodu glej F. KOS, K zgodovini, II-III, 10, 11; IV-VI, 5.

³⁷ RB fol. 117 (1367, X. 23.). Nasplošno primerjaj E. FRISCH, *Der Übergang*, 8 sl.

³⁸ HHStAW, SSL, 1340, VI. 16., Gorica.

³⁹ Štefan iz Dormberka je listinil, da ga je goriški grof Majnhard *pehaust hat auf sein vest Reiffenberg, als lang sein gnad und will ist, in semlicher weise, daz ich die vogenante vest in gu^oter hu^ot und phleg haben sol...* (HHStAW, SSL, 1375, XI. 14).

⁴⁰ Glej op. 39 in RB fol. 63', 67, 117.

⁴¹ HHStAW, SSL, 1361, III. 12. (*...daz mich...graf Meinhart von Gorz...zu meinem leben von gnaden behauset hat auf seinen tail in der vest ze Ungrispach*).

njegove ljudi⁴². S tem v zvezi so bila tudi popravila, ki so jih na grofov ukaz izvajali na gradovih⁴³, lahko pa jim je bilo prepuščeno tudi nižje (patrimonialno) sodstvo⁴⁴. Nemaokrat so bili poleg tega obvezani še za vojaško službo s konjem. Za varovanje gradu (*ad custodiam castris, que dicitur purchhu*⁴⁵) so kastelani-oskrbniki dobili posebno plačilo (glej op. 44). Ta dohodek je goriški grof lahko podeljeval tudi v fevd, vendar samo tistim, katerim je podelil v fevd tudi stolp oziroma grad⁴⁶. Oskrbniki-kastelani (čuvarji gradov), ki jih je grof postavjal na svoje gradove in ki so za svojo službo bili plačani s fevdom ali kako drugače, so v večini znanih primerov izvirali iz nižjeplemiških družin, ki so živele na goriških teritorijih⁴⁶. V tem kontekstu je zanimiv primer Henrika, zadnjega pripadnika rodu zgoraj omenjenega Andreja iz Pevme, ki je bil (dedni) grajski grof na goriškem gradu in v letih 1378-1381 goriški glavar, hkrati pa ga je grof postavil še za kastelana-oskrbnika na goriškem gradu⁴⁷.

Vojaške posadke na gradovih v neposredni upravi fevdnega gospoda, ki so stale pod poveljstvom kastelanov, so bile v mirnem času majhne. Tako je npr. na tolminskem gradu, ki ga 1278 je goriški grof z zvijačo zavzel, imel patriarh le tri može posadke, pa še od teh je bil eden nesposoben za obrambo⁴⁸. Kasneje, 1351⁴⁹, je oglejski patriarh zastavil goriškima grofoma Henriku in Majnhardu gospodstvo Tolmin in ta dva sta na tolminski grad postavila svojega oskrbnika, ki

⁴² Npr. RB fol. 117, 117' (1367, X. 23.): ...*das ich dijselb vest im getrewleich innen habn sol und im auch damit gehorsam und gewertich sein mit auz und mit inlazzen cze allen czeiten nach allen seinen willen*. Gl. tudi op. 38.

⁴³ RB fol. 108': *Auch habn wir [goriški grof] in auf denselben tail erlaubt für czwainczich march schilling cze pawen...*

⁴⁴ RB fol. 67 (1363, V. 6.): ...*das mich [Erasem von Reysach]...graff Meinhart von Görcz...hat behaust auf sein veste, gelegen ze Sand Stephan pey der Geyl und hat mir darczu cze purkhut gebn newn march gelts und auch das gericht, das von alter darczu hat gehört, auzgenommenleich dan tod und die lem...*

⁴⁵ L. SANTIFALLER, Die Urkunden, št. 1 (1288, XI. 13.): ...*turrem nostram superiorem apud Welfsperch et dimidium curiam, necnon pratum unum...pro custodia castris eiusdem turris in rectum feudum contulimus et legale...*; HHStAW, SSL, 1313, I. 6., Čedad: ...*Henricus, Goricie et Tyrolis comes...Ottonem de Floyana de quedam sedimine, sito et iacente in monte Cormonis, in quo sedimine per Pernardum de Colloredo quedam turris condam fuerat edificata...per nos et heredes nostros ad rectum et legale feudum ipsum Ottonem et heredes suos manu propria investimus, dantes ipsi Ottoni de Floyana et heredibus suis ad custodiam castris, que dicitur purchhuot, mansos sex.*

⁴⁶ Npr.: Hans von Söbriach (ob Möllu na Koroškem), kastelan v Vogrskem, Oton iz Fojane (pri Gorici) čuvaj stolpa v Krminu, Štefan iz Dornberka v Vipavski dolini, kastelan na Rihemberku, Friderik z Novega gradu na Krasu, kastelan v Vipolžah pri Gorici, Hans in Mixa iz Vikumberga, kastelana v Novem gradu, Friderik iz Vikumberga, kastelan na Rašporju.

⁴⁷ Že 1378 je *Heinrich purggraf, zu den zeiten houbtman ze Go^orcz* prisegel goriškemu grofu Majnhardu VII. da bo *mit seiner vest Go^orcz...mit sampt dem tayl, den ich von meines herren gnaden inne han zvesto služil* (HHStAW, SSL, 1378, VII. 25.). 1384, IV. 11. (HHStAW, SSL), pa je listinil, da ga Majnhard VII. *behaust hat auf sein vest Görcz, als lang sein gnad und wille ist...daz ich dieselben vorgeanten vest getrewlichen inne haben sol, damit so wol behüt und besorgt ist nach irer notdurft...*

⁴⁸ JULIANUS, Annales Foroilienses, 210 (*Tres erant custodes in castro, unus quorum infirmabatur*).

⁴⁹ HHStAW, SSL, 1351, V. 2., Budjevice.

se je obvezal grad braniti s posadko osmih mož⁵⁰. Osem mož je v istem času štela tudi posadka na Rašporju⁵¹, v Pittersbergu ob Zilji pa npr. pet⁵². V kritičnih trenutkih so bili k obrambi gradu zavezani tudi okoliški prebivalci, ki so na drugi strani morali biti spuščeni vanj zaradi zaščite. Za takšne primere je bilo na gradu spravljeno tudi orožje (*Armbrust, Pfeyl, Schilt, Sper, Harnasch*⁵³), ki so ga izdelovali posebni mojstri. Tako sta se npr. 1358 Diepold Schinczer in Fridolinov sin Kunz obvezala, da bosta v prvem letu dostavila na goriški grad dvajset oklepov in nato vsako leto še po štiri⁵⁴.

V 12. in 13. stoletju so jedro vojske goriških grofov sestavljali njihovi ministeriali in militi, katerih vojaška obveza je izvirala iz fevdov, ki so jim bili podeljeni (fevdalna vojska). V tej vlogi jih nenehoma srečujemo v spremstvu goriškega grofa. Ministeriali (in militi) so imeli tudi svoje oboroženo moštvo, katerega številčnost je seveda bila sorazmerna velikosti fevda. Tako je npr. v pohodu koroškega vojvode Henrika v pomoč Padovancem poleti 1324 goriški grajski grof Henrik sodeloval s sedmimi konjeniki (*galeati*), Ivan iz Krmina s šestimi, goriški maršal Friderik iz Ebersteina (Novega gradu na Krasu) z dvema, Vošalk Wachspeutel iz Momjana z desetimi, kuharski mojster Merchlin z dvema⁵⁵ itd. Število vojščakov, ki jih je na tak način lahko zbral goriški grof, ni moglo biti ravno impresivno. V goriško-tirolski katastrofi pri Greifenburgu 1252 je izvoljeni salzburški nadškof Filip Spanheimski nasprotnike premagal s 300 konjeniki⁵⁶, v podobnih okvirih pa se je verjetno gibala tudi moč goriško-tirolske vojske. 1278 je na Rudolfovi strani v bitki pri Dürnkrutu proti Otokarju Přemyslu sodeloval tudi goriški grof Albert II. s kontingentom 150 konjenikov⁵⁷. Vest pri Julijanu, da je 1289 vojska oglejskega patriarha in goriškega grofa Alberta, okrepljena z močnim kontingentom njegovega brata vojvode Majnharda, ki se je za vojno proti Benečanom zbrala pred Tržičem (Monfalcone), štela 5. 000 konjenikov in 50. 000 pešcev⁵⁸, je gotovo daleč od resničnosti. Po obremenitvi (obdavičtvi), ki jo je 1327 sprejel furlanski parlament, je celoten sklic v patriarhatu (ne le v Furlaniji, šteta je tudi oglejska posest v Istri in na Kranjskem!) štel 406 težkih (*elmorum*) in 118 lahkih konjenikov (*balistarum*)⁵⁹. Kot kažeta privilegija goriškemu plemstvu v Slovenski marki z Belo krajino in v Istri iz 1365, je ta fevdalna vojska morala sodelovati v obrambni vojni.

50 RB fol. 63' (1361 ?): *Ouch sol ich mit mein selbs leib auf der egenante vest gesessen mit selb acht erber diener und mit wachtern, mit portner...*

51 F. POPELKA, Die ritterlichen, 507.

52 A. VEIDER, Die Verwaltung, 165.

53 RB fol. 123'. Kakšno orožje in v kolikšnih množinah se je hranilo na srednjeveških gradovih, zelo podrobno dokumentira inventar škofjeloškega gradu iz 1315: F. ŠTUKL, Inventar 205 sl. (natis po J. ZAHN, CDAF, FRA II 36, 122-124).

54 RG fol. 362 (*zwischen Michaelis XX, und nachmals jarlichen ir lebenlang vier armbrust in die vest Görz zu antwurten*).

55 J. RIEDMANN, Die Beziehungen, 550, št. 6.

56 Ottokars österreichische Reimchronik, 5280-5285.

57 Ottokars österreichische Reimchronik, 15107-15119.

58 JULIANUS, Annales Foroiulienses, 204 sl.

59 P. S. LEICHT, II Parlamento, št. LXXIX. Za Salzburg primerjaj H. KLEIN, Das salzburgische, 131.

V kolikor pa je grof svojo vojsko povedel izven dežele, je moral njenim udeležencem za to plačati *alz andern erbern dienern*⁶⁰. S tem terminom, ki mu ustreza *fidelis servitor et familiaris*⁶¹ latinskih listin, pa so bili mišljeni najemniki, ki se nekako v 14. stoletju začno v večjem številu pojavljati v vojaški službi goriških grofov. Iz srede in druge polovice 14. stoletja je ohranjenih presenetljivo veliko število reverzov, ki pričajo o vstopu posameznikov v grofovo vojaško službo in hkrati kažejo, da je najemniška vojska v 14. stoletju začela pridobivati pomen na račun fevdalne. Ta prehod je bil posledica več dejstev. Na eni strani si je, kot je bilo že rečeno, hotel deželni gospod neposredno podrediti čim večje število svojih gradov in jih namesto v fevd podeljevati v oskrbo. Dednost fevdov tudi v širšem družinskem krogu je močno okrepila samostojen položaj nižjega plemstva, kar gotovo ni bilo v grofovem interesu. Po drugi strani pa je prehod k najemniški vojski pospešil tudi pojav novega, ognjenega orožja, ki se je začelo uveljavljati prav v tem času. Njegova uporaba je zahtevala znanje, ki ga klasični fevdalni vitez ni imel dovolj. Tako se v drugi polovici 14. stoletja v listinah, s katerimi so bili posamezni najemniki sprejeti v goriško službo redno pojavlja določba, da bodo služili *gewapend mit einem stuck*, ali *mit einem stuck und mit wapen*, ali *mit einem stuch und trafgezeug*⁶². Tehnika ognjenega orožja je iz Bizanca prišla v Italijo in od tu se je razširila po zahodni Evropi. Zato tudi ne čudi, da se ta na jugovzhodu nemške države pojavi najprej prav pri goriških grofih, na meji z Italijo⁶³. Za Furlanijo pa poroča Julijan, da so furlanski vitezi že 1331 obstreljevali Čedad s topovi⁶⁴.

Najemniki, ki so pripadali sloju vitezov in "hlapcev", so se v goriško vojaško službo praviloma sprejemali posamično, v lastni osebi (*mit sein selbst leib*), lahko pa so si poiskali zamenjavo (*oder einem erber diener an seiner stat*). V večini primerov so bile pogodbe sklenjene brez časovne omejitve (*allzeit*) in proti vsakomur (*wieder allermenichleich*), čeprav izjeme niso bile redke. Tako se je npr. Andriolus iz Benetk 1370 obvezal za vojaško službo pri goriškem grofu *cum duobus equis stratis et duobus minoribus equis...per annum unum integrum et completum*⁶⁵. 1368 sta se Hans in njegov sin Viljem iz Strmca (Stegberg) na Koroškem obvezala za vojaško službo pri goriškem grofu s šestimi hlapci, razen v primeru, če bi bil goriški grof v vojni z oglejskim patriarhom. Patriarh bi imel prednost tudi v primeru, če bi ga oba potrebovala v vojaški službi, vendar se je

⁶⁰ Glej 4. 2. 3., op. 50.

⁶¹ HHStAW, SSL, 1370, VII. 28.

⁶² RB fol. 69 (1363), 87 (1364); HHStAW, SSL, 1361, III. 12. Glej tudi F. POPELKA, Die ritterlichen, 509. *Stuck* je bil - čeprav primitiven - top, *Trafgezeug* pa naj bi bila lafeta za top: F. POPELKA, prav tam. Poleg tega se pojavljajo tudi formulacije, da bodo služili *mit ainem spiess ze rossen gewappent* (HHStAW, SSL, 1387, X. 7., Gorica), *mit einem gewappenden schutzen cze Rossen* (RB fol. 89); *cze Rossen gewapent* (HHStAW, SSL, 1368, VI. 17.); *mit harnasch* (AS, listina 1309, V. 25., Gorica), itd.

⁶³ F. POPELKA, Die ritterlichen, 511.

⁶⁴ JULIANUS, Annales Foroiulienses, 222: ...*ponentes vasa versus Civitatem*...; H. WIESFLECKER, Meinhard der Zweite, 210.

⁶⁵ Glej op. 61.

Viljem obvezal to goriškemu grofu pravočasno javiti⁶⁶. Takšne omejitve so bile značilne v primerih, da je imel najemnik pogodbe z več gospodi oziroma je bil vazal več gospodom⁶⁷. Veliko pogostejše pa se pojavlja teritorialna omejitev. V listinah je natančno določeno, znotraj katerih meja se je najemnik obvezal služiti. V tem okviru se najpogostejše omenjajo Furlanija, Kras in Istra (glej op. 66), redkejši so primeri službe *ze Kernden, ze Luncz und in dem Pustertal uncz an die Chlaus under Sebn*⁶⁸ ali *in dem lande ouf der March und ze Chrain dissehalben der Sawe und gegen Ungerem*⁶⁹. Goriški grof je najemnike za njihovo službo plačeval na dva načina: da jim je dohodke podelil v fevd (*gebn und verlihn habn*) ali pa prepustil v užitek (*gebn und gelassen habn*). V večini primerov je šlo za urbarialne dohodke od posameznih kmetij, pa tudi za desetine, ki jih je najemnik dobil v naturi ali v denarju⁷⁰.

Tretji element goriške vojske je bil splošni sklic, ki je zajel meščane in kmete kot lahko oborožene pešce⁷¹, vendar je prišel silno redko do izraza. Do konca 14. stoletja nimamo niti enega zanesljivega⁷² poročila, ki bi govorilo o tem. Do splošnega sklica je moralo priti le v največji nuji⁷³. Šele iz 1419 imamo prvo takšno vest. Takrat je goriški grof Henrik IV. ukazal deželskemu sodniku v Lienzu, da pride v *Toblach mit allen erbern dienern, bauleuten, insassen und untertanen in demselben landgericht ze ross und ze fuss mit harnasch und wehr*⁷⁴ in ga spremlja na pohodu v Italijo.

⁶⁶ HHStAW, SSL, 1368, VI. 17. : *Ich Hans von Stegberch und ich Wilhalm sein sun...gelobt und versprochen haben...ze dinen mit vest, leib und gu^ot...mit selb sext erbern ze rossen gewapenten in Friawl, auf dem Charst und ze Istereich, wann der obgenant her, seiner chind oder sein nach chomen oder sein hauptman ze Görcz...daz vordern, getrewleich ewichleich und wider aller menichleich, auzgenommen den patriarch von Agley, ob der in chrieg gen dem obgenanten hern geuiel, daz sein selbs sach, von des gotshaus ze Agley wegen waer und mit seiner banier auf in zug, des got enwelle, so sullen wir dar under stille sein gesezzen mit unsern vesten und mit unserm dinst an geuared. Waer auer, daz uns der patriarch so vast mante und zu sprach, daz wir im dinstes nicht möchten übrig werden, den sullen wir tu^on ungeuarleich und wir sullen daz den obgenanten hern von Görcz lazzen vor virczehen tag wizen.*

⁶⁷ Primerjaj E. FRISCH, *Der Übergang*, 12, 13.

⁶⁸ RB fol. 71 (1364, I. 5., Lienz).

⁶⁹ AS, listina 1309, V. 25., Gorica.

⁷⁰ Podrobneje o celi problematiki glej F. POPELKA, *Die ritterlichen*, 503 sl.

⁷¹ H. KLEIN, *Das salzburgische*, 131.

⁷² Morda 1319 ko se je Henrik II. kot državni vikar (Reichsvikar) v Trevisu pripravljaj na pohod proti Cangrandu iz Verone. Med številnimi kontingeti, ki so se ob tej priliki zbrali v Trevisu, je bil kontingent goriškega grofa daleč največji (*...comes Goritie ... habuit de Civitate et districtu Tarvisii, de Goricia et Luanae et aliis suis terris circumstantibus quingentos equites galeatos et quingentos balisterios et pedites infinitos...*: Liberalis de Levada, 199).

⁷³ Za Furlanijo imamo takše vesti že pred koncem 14. stoletja. Ob vojni z Benetekami 1287 je bila patriarhova vojska sestavljena iz *maxima multitudo militum, equitum et peditum, de toto Foroiulii, Carnea et Cadubrio, ita quod a decem et octo annis et supra usque ad septuagesimum annum omnes praescripti fuerunt praeter servos et homines ministerii. Et de Civitate, Utino, Glemona et aliis burgis sex homines de scriptis praescriptae aetatis miserunt unum peditem, de villis vero decem miserunt unum peditem ad dictum exercitum*. Podobno tudi 1289; JULIANUS, *Annales Foroiulienses*, 203, 204 sl. Za Avstrijo gl. E. FRISCH, *Der Übergang*, 48.

⁷⁴ H. WIESFLECKER, *Die Verwaltung*, 164, M. PIZZININI, Lienz, 74.

Vojski je poveljeval in jo vodil goriški grof. Vendar vsi vladajoči moški člani dinastije zagotovo niso imeli smisla in znanja, ki bi ju vojskovodja potreboval. Za goriškega grofa Henrika II. si že lahko predstavljamo, da je osebno poveljeval svoji vojski. Že za časa očetove oblasti, ko je moral biti še zelo mlad, ga 1289 srečamo na čelu goriškega kontingeta, ki je prišel na pomoč patriarhu proti Benetkam⁷⁵, isti analist pa nam nato poroča o številnih grofovih pohodih po Furlaniji. Kot generalni glavar v Furlaniji je opravljal tudi nalogo vojaškega poveljnika⁷⁶. 1319 je kot državni vikar v Trevisu stal na čelu vojske, ki je štela več kot 3500 konjenikov⁷⁷. Drugače pa je grofov namestnik v vojaških zadevah verjetno bil v zgodnejši fazi maršal, nato pa glavar (bodisi v Lienzu bodisi v Gorici), ki mu je šla tudi pravica do sklica⁷⁸.

⁷⁵ JULIANUS, *Annales Foroiulienses*, 205.

⁷⁶ P. PASCHINI, *Storia* II, 213; H. SCHMIDINGER, *Patriarch und Landesherr*, 100.

⁷⁷ Pod njegovim poveljstvom je stalo 1512 *galeatorum*, 1473 *balisteriorum* in 700 *arceriorum*. Zanimiv je tudi podatek: *habebat enim quilibet eques galeatus tres equos: videlicet equos ab armis, equos pro balista et roncinum absque tamen arceriis*: Liberalis de Levada kot v op. 72.

⁷⁸ Glej 4. 2. 4. 1. in zgoraj op. 66.

5. VIRI IN LITERATURA

5. 1. KRATICE

ADL	Archiv des Dominikanerinnenklosters in Lienz
AGT	Archiv für vaterländische Geschichte und Topografie
AH	Archiv für Heimatkunde
AKG	Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen
AMSI	Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria
AÖG	Archiv für österreichische Geschichte (do št. 33 AKG)
AS	Arhiv Slovenije
ASU	Archivio di Stato, Udine
AT	Archeografo Triestino
Car.	Carinthia I.
CDAF	Codex diplomaticus Austriaco-Frisingensis
CDI	Codice diplomatico Istriano
CKSL	Centralna kartoteka srednjeveških listin za Slovenijo
D.H.II.	glej Die Urkunden Heinrichs II.
D.O.II.	glej Die Urkunden Otto des II.
D.O.IV.	glej Die Urkunden Heinrichs IV.
DG	Documenti Goriziani
DHF	Documenta historiae Forojuliensis
Erg. Bd.	Ergänzungsband
ES	Enciklopedija Slovenije
fasc.	fascikel
FRA	Fontes rerum Austriacarum
FU	Familienurkunden
fol.	folio
GMDS	Glasnik muzejskega društva za Slovenijo
Gradivo	Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku
GR	W. Putsch, Görzer Archivrepertorium
GZLj	Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku
HHStAW	Haus- Hof- und Staatsarchiv Wien
HRG	Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte
IFÖG	Institut für österreichische Geschichtsforschung
IMK	Izvestja muzejskega društva za Kranjsko
IR	Istarski razvod
JAZU	Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti
KLA	Kärntner Landesarchiv Klagenfurt
Kronika	Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino
KUB	Urkunden und Regestenbuch des Herzogtums Krain
LMA	Lexikon des Mittelalters
MDC	Monumenta historica ducatus Carinthie
MGH	Monumenta Germanie Historica
MHJSM	Monumenta historico - juridica Slavorum meridionalum

MIÖG	Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung
MÖStA	Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs
MMK	Mittheilungen des Musealvereines für Krain
MPF	Monumenta Patriae Fori Julii
Ms.	manuskript
MSF	Memorie Storiche Forogiuliesi
MSHSM	Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium
N.S.	Nova Serie
N. v.	Nova vrsta
ÖAW	Österreichische Akademie der Wissenschaften
O.c.	Opus citatum
OH	Osttiroler Heimatblätter
op.	opomba
PAU	Pest Archiv, Urkunden
phil. Diss.	philosophische Dissertation
RB	Registraturbuch der Grafen von Görz
RG	Repertorium über das Archiv der alten Grafen von Görz
s.a.	sine anno
SAZU	Slovenska akademija znanosti in umetnosti
SG	Studi Goriziani
SM	Senato Misti
SÖAW	Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse. Sitzungsberichte
SS	Scriptores
SSL	Splošna serija listin
StUB	Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark
SUB	Salzburger Urkundenbuch
Thesaurus	Thesaurus Ecclesiae Aquilejensis
TLA	Tiroler Landesarchiv
TLF	Tiroler Landesmuseum Ferdinandeum
UB	Urkundenbuch
VHARiP	Vjesnik historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu
W I	Wiesflecker Hermann, Die Regesten..., I. Bd.
W II	Wiesflecker Hermann, Die Regesten..., II. Bd./ 1. Lieferung
WZ	Rokopisna in tipkopisna zbirka ...Hermanns Wiesfleckerja
ZČ	Zgodovinski časopis
ZHVSt	Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark
zv.	zvezek

5. 2. VIRI

5. 2. 1. Neobjavljeni viri

DUNAJ, Haus-, Hof- und Staatsarchiv:

- Allgemeine Urkundereihe (SSL)
- Familienurkunden
- Registraturbuch der Grafen von Görz (sig. W 594)
- Repertorium über das Archiv der alten Grafen von Görz (Archivbehelf 331)
- Diplomatar der Grafen von Görz (sig. B 139, fotokopija; orig. Archivio di Stato, Trieste)
- Chartular der Grafen von Görz - Tirol, 1225 - 1340 (sig. W 207, fotokopija; orig. Archivio di Stato, Trieste)
- Antonius Steyerer, Collectanea historica Austriaca, Teil 5 (sig. W 43)

INNSBRUCK, Tiroler Landesarchiv:

- Urkunden:
 - Allgemeine Reihe I (Schatzarchivurkunden)
 - Allgemeine Reihe II (Sammelreihe)
 - Parteibriefe
- Pestarchivakten I 35
- W. Putsch, Görzer Archivrepertorium (Rep. B. 10)

INNSBRUCK, Tiroler Landesmuseum Ferdinandeum:

- Urkundenreihe
- Rokopisna in tipkopisna zbirka listin albertinske linije goriško - tirolskih grofov Hermanna Wiesfleckerja

CELOVEC, Kärntner Landesarchiv:

- Allgemeine Urkundenreihe

LJUBLJANA, Arhiv Slovenije:

- Zbirka listin

LJUBLJANA, Zgodovinski inštitut Milka Kosa pri SAZU

- Centralna kartoteka srednjeveških listin za Slovenijo
- Zbirka izpisov Boža Otorepca iz notarskih knjig v Vidmu:
Archivio di Stato:
 - fasc. 668: Note Rainerii Vendramini notarii de Civitate, 1288 (zv. C); 1294 - 1295 (zv. D), 1296 (zv. A);
 - fasc. 669: Note Antonii notarii de Civitate, 1310 (zv. C)
 - fasc. 671: Notarska knjiga iz Čedad, 1311 - 1314 (zv. A); Notarska knjiga 1314
 - fasc. 672: Note Domenici notarii de Civitate, 1323, 1327 - 1329
 - fasc. 673: Note Benvenuti notarii de Civitate, 1312 - 1313
 - fasc. 674: Note Nicolai notarii de Civitate, 1314, 1316
 - fasc. 677: Note Stephani Candelarii de Civitate, 1319, 1333
 - fasc. 681: Note Landucii notarii de Civitate, 1330 - 1331Biblioteca comunale "Vincenzo Joppi":
 - Note Gabrielis de Cremona 1328 - 1335 (Ms. 1475/IIb)

TRST, Archivio di Stato:

- Monumenta Patriae Fori Julii (sig. I/3)

5. 2. 2. Objavljeni viri

Appelt, Heinrich - Pferschy, Gerhard, Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark, Bd. IV., 1260-1276, Wien 1975

Bianchi, Giuseppe, Documenti per la Storia del Friuli, Vol. I (dal 1317 al 1325), Vol. II. (dal 1326 al 1332), Udine 1844, 1845

Bianchi, Joseph, Documenta historiae Forojuliensis saeculi XIII. ab anno 1200 ad 1299, AKG Bd. 21, 22, 24, 26; Wien 1859-1861

Bianchi, Joseph, Documenta historiae Forojuliensis saeculi XIII. et XIV. ab anno 1300 ad 1333. Summatim regesta, AKG 31, 1864, 36, 1866

Bianchi, Josephus, Lucifer Aquilejensis, Appendix k Thesaurus Ecclesiae Aquiejenis

Bianchi, Josephus, Thesaurus Ecclesiae Aquilejensis. Opus saeculi XIV., Civitas Utini MDCCCXLVII (1847)

Bianchi, Joseph, Chronicon Spilimbergense, Utini 1856

Chmel, Joseph, Urkunden zur Geschichte von Österreich, Steiermark, Kärnten, Krain, Görz, Triest, Istrien, Tirol aus den Jahren 1246-1300, FRA II 1, Wien 1849

Codex diplomaticus Austriaco-Frisingensis, glej Zahn J.

Codice diplomatico Istriano, glej Kandler, Pietro

Coronini, Gulielmo, Gli stati provinciali goriziani nell' era comitale, Atti del Convegno per il centenario della nascita di Pier Silverio Leicht e di Enrico del Torso, Udine 1977

Cusin, Fabio, Documenti per la storia del confine orientale d'Italia nei secoli XIV e XV, AT ser. III., 21, 1936

Degli Azoni Avogari Rambaldo, Liberalis de Levada Tabellionis Tarvisinum Civile Bellum, sive de conjuratione aliquot Tarvisinorum Civium in Patriam. Opusculum inscriptum: De Proditione Tarvisii. Memorie del Beato Enrico morto in Trivigi l'anno MCCCXV, Venezia 1760

Die Urkunden Otto des II., ed. T. Sickel, MGH Diplomata regum et imperatorum Germaniae II/1, 1888

Die Urkunden Heinrichs II. und Arduins, ed. H. Bresslau und H. Bloch, MGH Diplomata regum et imperatorum Germaniae III, 2. Aufl. 1975

Die Urkunden Heinrichs IV., Bd. 1., ed. D. v. Gladiss und A. Gawlik, MGH Diplomata regum et imperatorum Germaniae VI/1, 1941-1978

Documenti Goriziani, glej Joppi V.

Dopsch, Alfons, Die landesfürstlichen Gesamturbare der Steiermark aus dem Mittelalter, Österreichische Urbare I, Bd. 2, Wien, Leipzig 1910

Dopsch, Alfons, Ein antihabsburgischer Fürstenbund im Jahre 1292, MIÖG 22, 1901 (priloge)

Dopsch, Alfons, Ein Verzeichnis des Besitzes der Herzoge von Kärnten in Krain und der Mark (von 1311), MIÖG 22, 1901

Elze, Theodor, Urkunden-Regesten aus dem gräflich Auersperg'schen Archiv in Auersperg, Mittheilungen des historischen Vereins für Krain 16, 1861

Franceschi de, Camillo, I castelli della val d'Arsa (Ricerche storiche con documenti e alberi genealogici), Parenzo 1900 (priloge)

Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku, glej Otorepec B.

Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, glej Kos F.

Grebenc, Jože M., Gospodarska ustanovitve Stične ali njena dotacija leta 1135, Stična 1973

Hauthaler, Willibald, Salzburger Urkundenbuch, I. Bd. Traditionscodices, Salzburg 1910; II. Bd. (Urkunden von 790-1199, Salzburg 1916) in III. Bd. (Urkunden von 1200-1246, Salzburg 1918) skupaj z **Martin, Franz**.

Istarski razvod, glej Šurmin Dž.

Jaksch, August, Monumenta historica ducatus Carinthie 1-4, Klagenfurt 1896, 1898, 1904, 1906

Johannis abbatis Victoriensis, Liber certarum historiarum, ed. F. Schneider, MG SS ad usum scholarum I-II, Hannover-Leipzig 1909, 1910

Joppi, A., Dritti di Aquileia nel Marchesato d'Istria Anno Domini MCCCLXXXI, AT N. S. 9, 1882

Joppi, Vincenzo, Documenti Goriziani, AT N. S. 11(1884) - 18(1892)

Joppi, Vincenzo, Appendice ai Documenti Goriziani, AT N. S. 19, 1893

Joppi, Vincenzo, Due documenti inediti Istro-Tergestini, AT N. S. 18, 1892

Joppi, Vincenzo, Aggiunte inedite al Codice diplomatico Istro-Tergestino del secolo XIII, Auspicatissime Nozze Porenta-Totto, Udine 1878

Joppi, Vincenzo, Nuovi documenti sull'Istria (MCCLXXXIII-MCCCXXXIX), Auspicatissime Nozze Candussi Giardo - Del Bello, Udine 1878

Julianus, Annales Foroiulienses, ed. W. Arndt, MGH, SS, Tomus XIX, Hannoverae 1864

Kandler, Pietro, Codice diplomatico Istriano, III knj., s. a.

Klen, Danilo, Rašporski urbar iz 1396, VHARiP 15, 1970

Klos-Bužek, Friederike, Das Urbar der Vorderen Grafschaft Görz aus dem Jahre 1299, Österreichische Urbare, Abt. I, Bd. 3, Wien 1956

Komatar, Fr., Ein Copialbuch des Klosters Freudenthal, MMK 13, 1900

Komatar, Fr., Das Schloßarchiv in Auersperg, MMK 18, 1905; 19, 1906; 20, 1907; Carniola N. v. 1, 1910

Komatar, Fr., Ein Cartular der Karthause Pletriach, MMK 14, 1901

Kos, Franc, Iz arhiva grofa Sig. Attemsa v Podgori, IMK 12, 1902

Kos, Franc, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku III - V, Ljubljana 1911-1928

Kos, Franc, Najstarejši statut mesta Gorice, Carniola N. v. 7, 1916

Kos, Milko, Doneski k zgodovini Istre v srednjem veku, Vjesnik kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljskog arkiva 18, 1916

Kos, Milko, Srednjeveški urbarji za Slovenijo III, Urbarji Slovenskega primorja II, Ljubljana 1954

Kos, Milko, Odnosaji medju goričkim grofovima i hrvatskim plemstvom u srednjem vijeku, Vjesnik hrv.-slav.-dalm. zemaljskog arkiva 19, 1917 (priloge)

Kos, Milko, Odlomki stiškega nekrologija iz 15. stoletja, GMDS 19, 1938

Kos, Milko, Iz metliškega mestnega arhiva, Etnolog 10-11, 1937-1939

Kos, Milko, Jedan urbar iz vremena oko 1400. o imanjima Devinskih i Walseeovaca na Kvarneru, Vjesnik Državnog arkiva u Rijeci 3, 1955/1956

Kugler, Georg Johannes, Die Urkunden des Augustiner-Chorherrenstiftes Neustift bei Brixen von 1143 bis 1299, FRA II 77, Wien 1965

Leicht, Pier Silverio, Dritto Romano e dritto Germanico in alcuni documenti Friulani dei secoli XI, XII, XIII., Atti del Accademia di Udine, Serie II, vol. IV, Udine 1897

Leicht, Pietro Silverio, Parlamento Friulano I (1228 - 1420), Bologna 1917

Liber I. iurium episcopalium diocesis Parentinae, glej Zjajčić M.

Liberalis de Leveda, glej Degli Azoni Avogari

Ljubić, Šime, Listine o odnosajih između Južnog slavenstva i Mletačke republike, knj. IV., MSHSM, Zagreb 1874

Lucifer Aquilejensis, glej Bianchi, J.

Manzano di, Francesco, Annali del Friuli, vol. III; IV, Udine 1860, 1861.

Minotto, A. S., Acta et Diplomata e regio tabulario Veneto usque ad saec. XV. summam regesta, Vol. I, Sect. I.: Documenta ad Forumjulii, patriarchatum Aquileiensem, Tergestum, Istriam, Goritiam spectantia, Venetiis MDCCCLXX

Minotto, A. S., Documenta ad Forumjulii, Istriam, Goritiam, Tergestum spectantia. AMSI 8, 1892; 9, 1894; 10, 1895

Monumenta historica ducatus Carinthie, glej Jaksch A. ali Wiessner H.

Ottokars österreichische Reimchronik, ed. J. Seemüller, MGH Deutsche Chroniken 5.1, München 1980

Otorepec, Božo, Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku, I-X, Ljubljana 1956-1965

Parlamento Friulano I, glej Leicht P. S.

Petranović Anamari, Margetić Annelise, Bratož Rajko, Rižanski zbor, Prispevki k zgodovini Kopra, Ljubljana 1989

Redlich, Oswald, Die Traditionsbücher des Hochstifts Brixen, Acta Tirolensia, Urkundliche Quellen zur Geschichte Tirols, Bd. I., Innsbruck 1886

Riedmann, Josef, Die Beziehungen der Grafen und Landesfürsten von Tirol zu Italien bis zum Jahre 1335, SÖAW Bd. 307, Wien 1977 (priloge)

Rubeis de, Bernardus Maria, Monumenta Ecclesiae Aquilejensis, Argentinae 1760

Salzburger Urkundenbuch, glej Hauthaler W.

Santifaller Leo, Appelt Heinrich, Die Urkunden der Brixner Hochstiftsarchive 1295-1336, Brixner Urkunden II/1, Leipzig 1941

Santifaller, Leo, Die Urkunden der Brixner Hochstiftsarchive 845-1295, Innsbruck 1929

Santifaller, Leo, Die Urkunden des Rodenegg-Archivs 1288-1340, Schlern-Schriften 21, Innsbruck 1933

Schroll, Beda, Urkundenbuch des Benedictiner-Stiftes St. Paul in Kärnten, FRA II 39, Wien 1876

Schumi, Franz, Urkunden und Regesten zur Geschichte des 14. Jahrhunderts, AH II, 1884 in 1887

Schumi, Franz, Urkunden zur Geschichte Krains, AH I, 1882/1883

Schumi, Franz, Möttling, AH II, 1884 in 1887

Schumi, Franz, Urkunden und Regestenbuch des Herzogtums Krain Bd. I, II, Laibach 1882/83, 1884 in 1887

Schwind Ernst - Dopsch Alphons, Ausgewählte Urkunden zur Verfassungsgeschichte der deutsch-österreichischen Erblände im Mittelalter, Innsbruck 1915

Senato misti (cose dell'Istria), AMSI 3, 1887; 4, 1888

Smičiklas, T., Codex diplomaticus regni Croatiae, Zagrabiae 1909, Vol. 7

Swida, Francesco, Regesto dei Documenti conservati nel Museo provinciale di Gorizia, AT N. S. 15, 1889; 16, 1890

Swida, Francesco, Documenti Friulani e Goriziani dal 1126 al 1300, AT N. S. 14, 1888

Štukl, Franc, Inventar škofjeloškega gradu iz leta 1315, Loški razgledi 11, 1964

Šurmin, Džuro, Istarski razvod, MHJSM, vol. VI, Hrvatski spomenici, sv. I., Zagreb 1898

Thalloczi, Lajos, Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus, Monumenta Hungariae historica. Diplomataria 35, Budapest 1910

Thalloczy, Lajos, Codex diplomaticus comitum de Blagay, Monumenta Hungariae historica. Diplomataria 28, Budapest 1897

Thesaurus Ecclesiae Aquilejensis, glej Bianchi J.

Urbarji Slovenskega primorja II, glej Kos M.

Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark, glej Appelt H. - Pferschy G.

Urkunden und Regestenbuch des Herzogtums Krain, glej Schumi F.

Verci, Giambatista, Storia della Marca Trivigniana e Veronese, Tomo Nono, Venezia 1788

Wiesflecker, Hermann, Die Regesten der Grafen von Görz und Tirol, Pfalzgrafen in Kärnten, I. Band: 957-1271, Innsbruck 1949.

Wiesflecker, Hermann, Die Regesten der Grafen von Tirol und Görz, Herzoge von Kärnten, II. Band/1. Lieferung (Die Regesten Meinhards II.(I.) 1271-1295, Innsbruck 1952

Wiessner, Hermann, Monumenta historica ducatus Carinthie 5-11, Klagenfurt 1956, 1958, 1961, 1963, 1965, 1968, 1972

Wutte, Martin, Die Erwerbung des Görzer Besitzungen durch das Haus Habsburg, MIÖG 38, 1920 (priloge)

Zahn, Joseph, Codex diplomaticus Austriaco-Frisingensis, FRA II 31, 35, 36, Wien 1870, 1871

Zjajčić, Mirko, Posjedovni odnos Porečke crkve od VI do XVI stoljeća, Jadranski zbornik 8, 1973

5. 3. LITERATURA

Antonini, Prospero, Il Friuli orientale, Milano 1865

Benedetti, Andrea, Gli antichi Signori di Pietrapelosa, Pagine Istriane št. 12/13, 14, 1964

Benussi, Bernardo, Nel medio evo, Pagine di storia Istriana, Parenzo 1897

Berthold, Gerhard, Die Anfänge der steirischen Ministerialität, phil. Diss. Wien 1967, tipkopi

Bitschnau, Martin, Burg und Adel in Tirol zwischen 1050 und 1300. Grundlagen zu ihrer Erforschung, SÖAW 403 Bd., Wien 1983

Blaznik, Pavle, Škofja Loka in Loško gospostvo, Škofja Loka 1973

Blaznik, Pavle, Zemljiška gospostva v območju freisinške dolenske posesti, Razprave SAZU, Razred I., IV/6, Ljubljana 1958

Bratulić, Vjekoslav, Funkcije župana u općinskim zajednicama na području Pazinske grofovije (XVI-XVII stoljeća), Jadranski zbornik 7, 1969

Brunner, Karl, Ius, quod veri ministeriales habent, MIÖG 100, 1992

Brunner, Otto, Land und Herrschaft. Grundfragen der territorialen Verfassungsgeschichte Österreichs im Mittelalter, Wien 1965⁵

Buttazoni, Carlo, Dei Governatori d'Istria a nome dei marchesi principi i patriarchi d'Aquileia, AT N. S. 2, 1870 - 1871

Buzek, Friderike, Überblick über die Erwerbungen der Eigentümer der Grafen von Görz in den "Vorderen Landen" bis zu ihrer Gesamtaufzeichnung im "Görzer Urbar von 1300", OH 9, Jg. 14, 1946

Caldini, Paola, Gli Stati Provinciali Goriziani, MSF 26, 1930

Capuder, K., Nastoj grofije Goriške, Carniola N. v. 5, 1914

Cavazza, Silvano, L'Opera storica di Guglielmo Coronini Cronberg, SG 73, 1991

Coronini, Gulielmo, Gli stati provinciali goriziani nell'era comitale, Atti del Convegno per il centenario della nascita di Pier Silverio Leicht e di Enrico del Torso, Udine 1977

Coronini de Cronberg, Rudolf, Fastorum Goritiensium liber I. cum adnotationibus historico - genealogicis, Viennae 1769

Coronini de Cronberg, Rudolfus, Tentamen genealogico - chronologicum promovendae seriei comitum et rerum Goritiae, Viennae 1759²

Cusin, Fabio, Il confine orientale d'Italia nella politica Europea del XIV e XV secolo, Vol. I., II., Milano 1937

Cusin, Fabio, Le aspirazioni austriache sulla Conte di Gorizia e una pratica ignota del Consiglio dei X, MSF 33-34, 1937-1938.

Czoernig, Carl, Das Land Görz und Gradisca (mit Einschluss von Aquileja), Wien 1873

Darovec, Darko, O preteklosti gradu, rodbine, komuna in posesti Pietrapelose, Buzetski zbornik 13, 1989

Das Rittertum im Mittelalter (Hrsg. **Arno Borst**), Wege der Forschung 349, Darmstadt 1976

Davidsohn, Robert, Beiträge zur Geschichte des Reiches und Oberitaliens aus der Tiroler Rechnungsbüchern des Münchner Reichsarchivs (1311/12-1341), MIÖG 37, 1917

Della Bona, G., Sunto Storico delle principate Contee di Gorizia e di Gradisca, Gorizia 1853

Della Bona, G., Strenna cronologica per l'antica storia del Friuli e di Gorizia fino all'anno 1500, Gorizia 1856

Dimitz, August, Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813, Teil I, Laibach 1874

Doblinger, Max, Die Herren von Walsee. Ein Beitrag zur österreichischen Adelsgeschichte; AÖG 95, 1906

Dopsch, Alfons, Ein Verzeichnis des Besitzes der Herzoge von Kärnten in Krain und der Mark (von 1311), MIÖG 22, 1901

Dopsch, Alfons, Die Kärntner-Krainer Frage und die Territorialpolitik der ersten Habsburger in Österreich, AÖG 87, 1899

Dopsch, Alfons, Beiträge zur Geschichte der Finanzverwaltung Österreichs im 13. Jahrhundert, II. Die Organisation der Landesfürstlichen Finanzverwaltung. Das Landschreiber - und Hubmeisteramt insbesondere, MIÖG 18, 1897

Dopsch, Heinz, Die Aribonen, Staatsprüfungsarbeit am IFÖG, Wien 1968, tipkopolis

Dopsch, Heinz, Gewaltbote und Pfalzgraf in Kärnten, Car. 165, 1975

Dopsch, Heinz, Hemma von Gurk - Eine Stifterin zwischen Legende und Wirklichkeit, v razstavnem katalogu Hemma von Gurk, Klagenfurt 1988

Dopsch, Heinz, Landherren, Herrenbesitz und Herrenstand in der Steiermark 1100-1500, phil. Diss. Wien 1969, tipkopolis

Dopsch, Heinz, Ministerialität und Herrenstand in der Steiermark und in Salzburg, ZHVSt 62, 1971

Dopsch, Heinz, Die Stifterfamilie des Klosters Gurk und ihre Verwandschaft, Car. 161, 1971

Ebner, Herwig, Kurz- und Kosenamen beim innerösterreichischen Adel während des Spätmittelalters, Blätter für Heimatkunde 47, 1973

Eisler Robert, Die Legende vom heiligen Karantanenherzog Domitianus, MIÖG 28, 1907

Erläuterungen zum historischen Atlas der österreichischen Alpenländer I/4, Wien 1929

Fajkmajer, K., Die Ministerialen des Hochstiftes Brixen, Zeitschrift des Ferdinandeums für Tirol und Vorarlberg 3/52, 1908

Feldbauer, Peter, Herren und Ritter, Herrschaftsstruktur und Ständebildung, Beiträge zur Typologie der österreichischen Länder aus ihren mittelalterlichen Grundlagen, Bd. 1, Wien 1973

Ferlan, S., La Contea di Gorizia: problemi giuridici e amministrativi, SG 35, 1964

Fichtenau, Heinrich, Die Kanzlei der letzten Babenberger, MIÖG 56, 1948

Fleckenstein, Josef, Die Entstehung des niedern Adels und das Rittertum, v Herrschaft und Stand. Untersuchungen zur Sozialgeschichte im 13. Jahrhundert (Hrsg. J. Fleckenstein), Veröffentlichungen des Max - Planck Instituts für Geschichte 51, Göttingen 1977

Foscan Luigi-Vecchiet, Erwin, I Castelli del Carso Medioevale, Trieste 1985

Franceschi de, Camillo, I Castelli della val d'Arsa (Ricerche storiche con documenti e alberi genealogici), Parenzo 1900 (Estratto dagli AMSI)

Franceschi de, Camillo, I primi Signori de Chersano, AMSI 48, 1936

Franceschi de, Camillo, Il Ramo dei Duinati di Momiano e il suo Secolo di Storia, AMSI 50, 1938

Franceschi de, Camillo, Stora documentata della Contea di Pisino (a cura di figlio Carlo), Venezia 1964

Franceschi de, Camillo, Mainardo conte d'Istria e le origini della Contea di Pisino, AMSI 28, 1926

Franceschi de, Carlo, L'Istria. Note storiche, Parenzo 1879

Fräss-Ehrfeld, Claudia, Geschichte Kärntens, Bd. 1: Das Mittelalter, Klagenfurt 1984

Freed, John B., The Formation of the Salzburg Ministeralage in the Tenth and Eleventh Centuries: an Example of Upward Social Mobility in the Early Middle Ages, Viator 9, 1978

Frisch, Ernst, Der Übergang vom Lehendienst zum Solddienst in Österreich. Ein Beitrag zur Heeresgeschichte des 14. Jahrhunderts, Wien 1907

Gestrin, Ferdo, Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja, SAZU, Dela 15 I. razreda, Ljubljana 1965

Gestrin, Ferdo, Trgovsko prometni položaj Novega mesta (od ustanovitve do konca 16. stoletja), v Novo mesto 1365 - 1965. Prispevki za zgodovino mesta, Maribor - Novo mesto 1969

Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog II. Družbena razmerja in gibanja, Ljubljana 1980

Grafenauer, Bogo, Istra, ES 4

Grafenauer, Bogo, Miti o "Istri" in resnica istrskega polotoka, Acta Histriae I., 1993

Grafenauer, Bogo, Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev, SAZU, Dela 7 I. razreda, Ljubljana 1952

Grafenauer, Bogo, Zgodovina slovenskega naroda II, Ljubljana 1965²

Gravisi, Giannandrea, Toponomastica del Comune di Buie d'Istra, AMSI 49, 1937

Hageneder, Othmar, Der Landesbegriff bei Otto Brunner, Annali dell' Istituto storico italo-germanico in Trento 13, 1987

Härtel, Reinhard, Urkundenformeln und Landesbewußtsein, ZHVSt 76, 1985

Hassinger, Herbert, Zollwesen und Verkehr in den österreichischen Alpenländern bis um 1300, MIOG 73, 1965

Hassinger, Herbert, Geschichte des Zollwesens, Handels und Verkehrs in den östlichen Alpenländern vom Spätmittelalter bis in die zweite Hälfte des 18. Jahrhunderts, Bd. 1. Deutsche Zolltarife des Mittelalters und den Neuzeit, Teil V. Deutsche Handelsakten des Mittelalters und den Neuzeit, Bd. XVI/1. (Hrg. Historische Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften), Stuttgart 1987

Hauptmann, Ljudmil, Der kärntnische Pfalzgraf, Südost-Forschungen 15, 1956

Hauptmann, Ljudmil, Mariborske studije, Rad JAZU, knj. 260, 1938

Hauptmann, Ljudmil, O postanku hrvatske granice prema Krajnskoj, Šišićev zbornik, Zagreb 1929

Hauptmann, Ljudmil, Krain, Erläuterungen zum historischen Atlas der österreichischen Alpenländer I/4, Wien 1929

Hauptmann, Ljudmil, Razvoj družabnih razmer v Radovljiškem kotu do krize petnajstega stoletja, ZČ 6-7, 1952-1953

Hauptmann, Ljudmil, Grofovi Višnjegorski, Rad JAZU, knj. 250, 1935

Heuberger, Richard, Das Urkunden- und Kanzleiwesen der Grafen von Tirol, Herzoge von Kärnten aus dem Hause Görz, MIOG, Erg. Bd. 9, 1913

Höfler, Janez, O prvih cerkvah in pražupnijah na Slovenskem. Prolegomena k historični topografiji predjožefinskih župnij. Razprave Filozofske fakultete, Ljubljana 1986

Huges, G., L'instituto dell'avvocazia, con particolare riguardo a quella dei Conti di Gorizia, SG 24, 1963

Igalffy-Igali, Ludwig, Beiträge zur Genealogie der Grafen Neuhaus - Cormons in der Grafschaft Görz und im Fürstentum Troppau, Adler, Zeitschrift für genealogie und Heraldik, Bd. 4 (18), 1956/58

Jaksch, Avgust, Geschichte Kärntens bis 1335, II. Bd. (1246 - 1335), Klagenfurt 1929

Jarc, Janko, Gospodje Črnomaljski, Dolenjski zbornik 1990, Novo mesto 1990

Johrend, Johann, "Milites" und "Militia" im 11. Jahrhundert in Deutschland, v Das Rittertum im Mittelalter (Hrsg. A. Borst), Wege der Forschung Bd. 349, Darmstadt 1976

Joppi, Antonio, Saggio di serie dei Marchesi-Governatori dell' Istria per i patriarchi di Aquileia marchesi principi, AT N. S. 2, 1870-1871

Kaspret, Anton, Schloss und Herrschaft Ainödt, MMK 6, 1893

Keutgen, F., Die Entstehung der deutschen Ministerialität, Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 8, 1910

Klebel, Ernst, Die Ahnen der Herzoge von Kärnten aus der Hause der Spanheimer, AGT 24-25, 1936

Klebel, Ernst, Die Grafen von Görz als Landesherren in Oberkärnten, Car. 125, 1935

Klebel, Ernst, Niederösterreich und der Stammbaum der Grafen von Görz und Schwarzenburg, Unsere Heimat (Monatsblatt des vereins für Landeskunde von Niederösterreich und Wien) 23, 1952

Klein, Herbert, Das Geleitsrecht der Grafen von Görz "vom Meer bis zum Katschberg", Car. 147, 1957

Klein, Herbert, Das salzburgische Söldnerheer im 14. Jahrhundert, Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde 66, 1926

Klen, Danilo, Fragmenti rašporskog urbara iz prve polovine XV. stoljeća, Jadranski zbornik 4, 1960

Klen, Danilo, Iz prošlosti Kostela i njegovih sela, Istra I. 14, št. 8, 1976

Klen, Danilo, "Barbanski statut" u odnosu na ranija pravna vrela Barbana in Raklja, Anali Jadranskog instituta 3, 1961

Klen, Danilo, Urbari i urbarski popisi Lupoglava (1560 - 1571), VHARiP 18, 1973

Klen, Danilo, Rašporski urbar iz 1395, VHARiP 15, 1970

Klen, Danilo, Iz prošlosti Kostela - Petra Pilose i njegovih sela, Buzetski zbornik 2, Buzet 1977

Klen, Danilo, Prodaja Rašpora Veneciji (1402 g.), VHARiP 17, 1972

Klen, Danilo, Iz prošlosti naroda Barbanštine, Barban i Barbanština, Pula 1976

Klos - Bužek, Friderike, Das Urbar der Vordern Grafschaft Görz aus dem Jahre 1299, Österreichische Urbare I/3, Wien 1956

Komelj, Ivan, Srednjeveška grajska arhitektura na Dolenjskem. Stavbno zgodovinski oris, Zbornik za umetnostno zgodovino N. v. I, 1951

Kos, Dušan, Urbarji za Belo Krajino in Žumberk (15.-18. stoletje). Viri za zgodovino Slovencev 13. Novejši urbarji za Slovenijo 1, SAZU, Ljubljana 1991

Kos, Dušan, Bela krajina v poznem srednjem veku, Ljubljana 1987

Kos, Franc, Goriška Brda v srednjem veku, Jadranski almanah, 1923

Kos, Franc, Iz zgodovine devinskih gospodov, Razprave Znanstvenega društva za humanistične vede v Ljubljani 1, 1923

Kos, Franc, K zgodovini Gorice v srednjem veku, GMDS 1 (1919-1920), 2-3 (1921 - 1923), 4-6 (1924 - 1925)

Kos, Franc, Najstarejši statut mesta Gorice, Carniola N. v. 7, 1916

Kos, Milko, Doneski k zgodovini Istre v srednjem veku, Vjesnik kr. hrvatsko - slavonsko - dalmatinskoga zemaljskog arkiva 18, 1916

Kos, Milko, Dantejevi sledovi med Jugoslovani. Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev. Izbrane razprave, Ljubljana 1985.

Kos, Milko, Gradivo za historično topografijo Slovenije (za Kranjsko do leta 1500), Ljubljana 1975

Kos, Milko, Gorički grofovi, Enciklopedija Jugoslavije 3

Kos, Milko, Grofje Celjski, Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev. Izbrane razprave, Ljubljana 1985

Kos, Milko, Jedan urbar iz vremena oko 1400. o imanjima Devinskih i Walseeovaca na Kvarneru, Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci 3, 1955/1956

Kos, Milko, Studija o Istarskom razvodu, Rad JAZU, knj. 240, 1931

Kos, Milko, Srbski Brankovići in goriški grofje, Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino 2, 1920

Kos, Milko, Postanek in razvoj Kranjske, Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev. Izbrane razprave, Ljubljana 1985

Kos, Milko, O izvoru prebivalcev Ljubljane v srednjem veku, ZČ 10/11, 1956/1957

Kos, Milko, Iz metliškega mestnega arhiva, Etnolog 10-11, 1937 - 1939

Kos, Milko, Doneski k historični topografiji Kranjske v srednjem veku, ZČ 19/20, 1965/66

Kos, Milko, Urbarji Slovenskega primorja I (Urbar tolminske gastaldije iz 1377), Viri za zgodovino Slovencev 2, Srednjeveški urbarji za Slovenijo 2, Ljubljana 1948

Kos, Milko, Urbarji Slovenskega primorja II, Viri za zgodovino Slovencev 3, Srednjeveški urbarji za Slovenijo 3, Ljubljana 1954

Kos, Milko, Ustanovitev Novega mesta. Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev. Izbrane razprave, Ljubljana 1985

Kos, Milko, Odnosaji medju goričkim grofovima i hrvatskim plemstvom u srednjem vijeku, Vjesnik hrv. -slav. -dalm. arkiva 19, 1917

Kos, Milko, Začetki Novega mesta, Kronika 2, 1954

Kos, Milko, Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja, Ljubljana 1955

Kos, Milko - Žontar, Josip, Neznana listina o gorenjskih lastniških cerkvicah 12. stoletja, GMDS 20, 1939.

Krahwinkler, Harald, Friaul im Frühmittelalter. Geschichte einer Region vom Ende des fünften bis zum Ende des zehnten Jahrhunderts, Wien- Köln-Weimar 1992

Krajevni leksikon Slovenije II, Ljubljana 1971

Kroupa, Wilhelm F., Studien zum Ministerialität in Österreich, phil. Diss. Wien 1980, tipkopis

Lackner, Christian, Zur Geschichte der Grafen von Ortenburg in Kärnten und Krain, Car. 181, 1991

Lechleitner, Oskar, Deutsche Herrschaften in Istrien, Programm des k. k. Stadtsgymnasiums in Pola für das Schuljahr 1912/13, 23. Jhg., Pola 1913

Leicht, Pier Silverio, La versione tedesca delle "Constitutiones Patriae Forojulii", v Studi di Storia Friulana, Udine 1955

Leicht, Pietro Silverio, La Costituzione provinciale goriziana al tempo dei Conti, MSF 18, 1922

Leicht, Pietro Silverio, Parlamento Friulano I (1228-1420), Bologna 1917 .

Lenel, Walter, Venezianisch - Istrische Studien, Strassburg 1911

Lessiak, Hans, Die Entstehung der Ministerialität in Kärnten, Car. 142 (1952), 145 (1955)

Levec, Vladimir, Iz furlanskih arhivov, IMK 13, 1903

Levec, Wladimir, Die krainischen Landhandfesten. Ein Beitrag zur österreichischen Rechtsgeschichte, MIÖG 19, 1898

Lhotsky, Alphons, Quellenkunde zur mittelalterlichen Geschichte Österreichs, MIÖG, Erg. Bd. 19, 1963.

Lichnowsky, E. M., Geschichte des Hauses Habsburg, Bd. VI, Wien 1842

Luschin v. Ebengreuth, Arnold, Österreichische Reichsgeschichte des Mittelalters, Bamberg 1914²

Luschin v. Ebengreuth, Arnold, I Memoriali "Nobilis Patriae Forojulli" dell'anno 1386 (Lucifer Aquijelensis), AT N. S. 16, 1890

Makarovič, Gorazd, Grad Vodriž - spomenik zgodnjegotske viteške stanovanjske kulture, Etnolog 1 (52), 1991

Makarovič, Gorazd, Pričevanje romanskega gradu Gamberka o stanovanjski kulturi, Varstvo spomenikov 30, 1988

Mal, Josip, Osnove ustoličevanja karantanskega kneza, GMDS 23, 1942

Mal, Josip, Slovenska Karantanija in srednjeveška nemška država, SAZU, Razprave II 1. razreda, 1953

Manzano di, Francesco, Annali del Friuli ossia raccolta delle cose storiche appartenenti a questa regione, Vol. IV., Udine 1862

Margetić, Lujo, Rijeka, Vinodol, Istra. Studije, Rijeka 1990

Marušič, Branko, Devinski gospodje, ES 2, 1988

Melik, Vasilij, Mesto (civitas) na Slovenskem, ZČ 26, 1972

Metnitz, Gustav Adolf v., Die mittelalterliche Führungssichten in Kärnten, Car. 160, 1970

Metnitz, Gustav Adolf v., Der Turm. Kärntner Wehrbauten des Mittelalters, Mitteilungen des steirischen Burgvereines 11, 1962

Miklavčič, Maks, Premik kranjske meje ob spodnji Krki v 12. stoletju, Razprave SAZU, Razprave V 1. razreda, 1966 (Hauptmannov zbornik)

Mikuž, Metod, Topografija stiške zemlje, Doneski k zgodovini stiške opatije, Ljubljana 1946

Miotti, Tito, Castelli del Friuli, vol. 1-7

Mitteis, Heinrich - Lieberich, Heinz, Deutsche Rechtsgeschichte, München 1988¹⁸

Mitterauer, Michael, Karolingische Markgrafen im Südosten. Fränkische Reichsaristokratie und bayerischer Stammesadel im österreichischen Raum, AÖG 123, 1963

Mitterauer, Michael, Burg und Adel in den österreichischen Ländern, Die Burgen im deutschen Sprachraum. Ihre rechts-und verfassungsgeschichtliche Bedeutung, Vorträge und Forschungen, Bd. 19/2, Sigmaringen 1976

Mlinarič, Jože, Kostanjeviška opatija 1234-1786, Kostanjevica na Krki 1987

Mor, Carlo Guido, Castelli patriarcali a difesa contro i Conti di Gorizia, SG 42, 1975

Mor, Carlo Guido, I "feudi di abitanzia" in Friuli, MSF 54, 1974

Morelli v. Schönfeld, Carlo, Istoria della Contea di Gorizia, Vol. I - IV, Gorizia 1855 - 1856

Mötsch, Johannes, Die Siegel der Grafen von Sponheim, Archiv für Diplomatik 33, 1987

Neumann, Dieter, Das Kärntner Lesachtal. Werden und Wandlungen einer bergbäuerlichen Kultur- und Wirtschaftslandschaft, Das Kärntner Landesarchiv 6, Klagenfurt 1977

Orožen, Janko, Ostrovharji, Celjski zbornik 1965

Otorepec, Božo, Hmeljnik, v Karel Clarici, Knjiga moje mladosti, Ljubljana 1981 (op. 39)

Otorepec, Božo, Stari grad pri Novem mestu in njegovi lastniki, Dolenjski zbornik 1990, Novo mesto 1990

Otorepec, Božo, Iz preteklosti Mengša, 800 let Mengša, Mengeški zbornik 1154-1954 I, Ljubljana 1954

Otorepec, Božo, Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem, Ljubljana 1988

Pagitz, Franz, Zur Geschichte der Kärntner Steinmetzen in der Spätgotik, AGT 58, 1963

Paschini, Pio, Gregorio di Montelongo patriarca d'Aquileia (1251 - 1269), MSF 18, 1921

Paschini, Pio, Storia del Friuli, Vol. II., Udine 1935

Pichler, Rodolfo, Il Castello di Duino, Trento 1882

Pirchegger, Hans, Überblick über die territoriale Entwicklung Istriens, Erläuterungen zum historischen Atlas der österreichischen Alpenländer I/4, Wien 1929

Pizzinini, Meinrad, Die Grafen von Görz in ihren Beziehungen zu den Mächten in nordöstlichen Italien von 1264 - 1358, phil. Diss. Innsbruck 1968, tipkopis

Pizzinini, Meinrad, Die Grafen von Görz in ihren Beziehungen zu Innichen, OH 9, Jg. 37, 1969

Pizzinini, Meinrad, Die Grafen von Görz und die Terra-ferma-Politik der Republik Venedig in Istrien in der 2. Hälfte des 13. Jahrhunderts, Veröffentlichungen des Tiroler Landesmuseum Ferdinandeum 54, 1974

Pizzinini, Meinrad, Lienz. Das grosse Stadtbuch, Lienz 1982

Pizzinini, Meinrad, Osttirol (Der Bezirk Lienz), Österreichische Kunstmonographie Bd. VII, Salzburg 1974

Pleterski, Andrej, Župa Bled. Nastanek, razvoj in prežitki, SAZU, Raz. I, Dela 30, Ljubljana 1986

Popelka, Fritz, Die ritterlichen Dienstverse in der Grafschaft Görz und das Aufkommen der Feuerwaffen, Festschrift zur Feier des zweihundertjährigen Bestandes des Haus-, Hof-, und Staatsarchiv, Bd. I, Wien 1949

Porcedda, Donatella, Nobiltà e stati provinciali Goriziani nella seconda metà del Cinquecento, SG 57 - 58, 1983

Puntschart, Paul, Herzogseinsetzung und Huldigung in Kärnten, Leipzig 1899

Rainer, Johann, Der Frieden von Pasarnitz 1460, Car. 150, 1960

Redlich, Oswald, Die Privaturkunden des Mittelalters, Urkundenlehre III, München und Berlin 1911

Puntschart, Paul, Das "Inwärts-Eigen" im österreichischen Dienstrecht des Mittelalters. Ein Beitrag zur Eigentums Theorie, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanistische Abteilung 43, 1922

Riedmann, Josef, Die Anfänge Tirols, v Österreich im Hochmittelalter (907 bis 1246), ÖAW, Veröffentlichungen der Kommission für die Geschichte Österreichs Bd. 17, Wien 1991

Riedmann, Josef, Die Beziehungen der Grafen und Landesfürsten von Tirol zu Italien bis zum Jahre 1335, SÖAW 307 Bd., Wien 1977

Rota, Stefano, Notizie sui tre casati di Momiano, AT N. S. 12, 1886

Rutar, Simon, Gutenegg (Gotenich) am Tschitscherboden, MMK 3, 1890

Rutar, Simon, Newhaus-Castelnuovo am Karste, MMK 3, 1890

Rutar, Simon, Archivalisches aus Wippach, MMK 4, 1891

Rutar, Simon, Završniška gosposčina na Krasu, IMK 5, 1895

Rutar, Simon, Zgodovina Tolminskega, to je: zgodovinski dogodki sodnijskih okrajev Tolmin, Bolec in Cerkno ž njih prirodznanskim in statističnim opisom, Gorica 1882.

Scheiber, Artur Maria, Zur Genealogie der Grafen von Görz, Adler (Monatsblatt) 1. (15.) Bd., 1947-1949

Schmidinger, Heinrich, Patriarch und Landesherr. Die weltliche Herrschaft der Patriarchen von Aquileja bis zum Ende der Staufer, Graz-Köln 1954

Sgubin, E., L'avvocazia dei Conti di Gorizia nel Patriarcato d'Aquileia, SG 23, 1963

Sprenzhofer, Karl, Georgenberger Handfeste. Entstehung und Folgen der ersten Verfassungsurkunde der Steiermark, Styriaca, Neue Reihe Bd. 3, Graz 1986

Starzacher, Karl, Beiträge zum Urkundenwesen der Grafen von Görz, besonders für die Zeit von 1271-1350, Prüfungsarbeit am IFÖG, Wien 1935, tipkopis

Stolz, Otto, Geschichte und Bestände des staatlichen Archives (jetzt Landesregierungs-Archives) zu Innsbruck, Inventare österreichischer staatlicher Archive 6, Wien 1938

Stolz, Otto, Das Zoll- und Geleitsrecht der Grafen von Görz im oberen Draugebiet, AGT 24-25, 1936

Stolz, Otto, Das mittelalterliche Zollwesen Tirols bis zur Erwerbung des Landes durch die Herzoge von Österreich (1363), AÖG 97, 1909

Stolz, Otto, Politisch - historische Landesbeschreibung von Südtirol, Schlern-Schriften 40, Innsbruck 1937

Sturmberger, Hans, Georg Erasmus Tschernembl (Religion, Libertät und Widerstand), Linz 1953

Šamšalović, Miljen, Momjanski katastik, VHAR 5, 1959

Štih, Peter, Goriški grofje in oblikovanje pokrajine ob Soči in na Krasu v deželo, ZČ 41, 1987

Štih, Peter, Nastanek in razvoj dežel na Slovenskem, Srednji vek v slovenskem jeziku, književnosti in literaturi, Obdobja 10, 1989

Štih, Peter, K zgodovini nižjega plemstva na Krasu in v Istri, ZČ 45, 1991

Thalloczy, Ludvig, Die Geschichte der Grafen von Blagay, Wien 1898

Thomas, Christiane, Kampf um die Weidenburg. Habsburg, Cilli und Görz 1440-1445, MÖStA 24, 1971

Trotter, Kamillo, Die Grafen von Ebersberg und die Ahnen der Grafen von Görz, ZHVSt 25, 1929

Trotter, Kamillo, Die Burggrafen von Lienz und zum Lueg, Schlern-Schriften 105, Innsbruck 1954

Trotter, Kamillo, Tomaburg, OH 3, 1926

Trotter, Kamillo, Die Herren von Reifenberg, Adler (Monatsblatt der heraldischen Gesellschaft Adler), Nr. 581-586, Bd. 10, 1929

Trotter, Kamillo, Über die Erbauungszeit des Schlosses Bruck bei Lienz, Zeitschrift des Ferdinandeums für Tirol und Vorarlberg III. Folge, 59, 1915

Trotter, Kamilo, Walhenstein, OH 3, 1926

Valvasor, Johann Weichard, Die Ehre des Hertzogthums Crain, Laybach-Nürnberg 1689

Veider, Andreas, Die Verwaltung der "Vorderen Grafschaft Görz" im Pustertal und Oberkärnten bis zum Ende des 14. Jahrhunderts, phil. Diss. Wien 1939, tipkopolis

Veider, Andreas, Die politischen Beziehungen der Grafen von Görz zu den deutschen Herrschern und den Landesfürsten von Österreich, Prüfungsarbeit am IFÖG, Wien 1940, tipkopolis

Venuti, Gino, La politica italiana die Enrico II conte die Gorizia, SG 16, 1954

Venuti, Gino, La lenta agonia della Contea di Gorizia, SG 19, 1956

Verci, Giambatista, Storia della Marca Trivigniana e Veronese, Tomo Nono, Venezia 1788

Vergottini de, Giovanni, La costituzione provinciale dell' Istria nel tardo medio evo, AMSI 38 (1926), 39 (1927)

Vergottini de, Giovanni, Per la revisione delle liste cronologiche per l'Istria medievale, AMSI 49, 1937

Vergottini de, Giovanni, Lineamenti storici della costituzione politica dell' Istria durante il medio evo, Roma 1924

Vilfan, Sergij, Deželni ročini kot vir naše ustavne zgodovine, GMDS 25/26, 1944/1945

Vilfan, Sergij, Novomeški mestni privilegij iz leta 1365, v Novo mesto 1365 - 1965. Prispevki za zgodovino mesta, Maribor - Novo mesto 1969

Vilfan, Sergij, Pravna zgodovina Slovencev od naselitve do zloma stare Jugoslavije, Ljubljana 1961

Vilfan, Sergij, Pravni položaj kranjskih deželnih stanov in njegov vpliv na reformacijo, v Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije, SAZU, Ljubljana 1986

Vilfan, Sergij, Rechtsgeschichte der Slowenen, Grazer Rechts- und Staatswissenschaftliche Studien 21, Graz 1968

Vilfan, Sergij, Valvasorjevo poročilo o županskih sodiščih, GMDS 24, 1943

Vučetić, Blanka, Knjiga terminacija feudalne jurisdikcije Barban - Rakalj (1576 - 1743), VHAR 2, 1954

Wakounig, Marija, Dalmatien und Friaul. Die Auseinandersetzung zwischen Sigismund von Luxemburg und der Republik Venedig um die Vorherrschaft im adriatischen Raum, Dissertationen der Universität Wien 212, Wien 1990

Webernig, Evelyne, Landeshauptmannschaft und Vizedomamt in Kärnten bis zum Beginn der Neuzeit, Das Kärtner Landesarchiv 10 (Studien zur geschichtlichen Landeskunde Kärntens), Klagenfurt 1983

Wenninger, Markus, J., Bergbau, Gewerbe und Landwirtschaft in Kärnten vom 10. bis zum 16. Jahrhundert, Kärntner Landwirtschaftschronik, Klagenfurt

Weinzierl-Fischer, Erika, Geschichte des Benediktinerklosters Millstatt in Kärnten, AGT 33, 1951.

Werunsky, Emil, Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte, Wien 1894

Wiesflecker, Hermann, Die Verwaltung der "vorderen Grafschaft Görz" im Pustertal im 15. Jahrhundert, phil. Diss. Wien 1936, tipkopis

Wiesflecker, Hermann, Meinhard der Zweite. Tirol, Kärnten und ihre Nachbarländer am Ende des 13. Jahrhunderts, Schlern Schriften 124, Innsbruck 1955

Wiesflecker, Hermann, Die politische Entwicklung der Grafschaft Görz und ihr Erbfall an Österreich, MIÖG 54, 1948

Wiesflecker, Hermann, Entstehung der Stadt Lienz im Mittelalter, Lienz Buch, Schlern - Schriften 98, 1952

Wiessner, Hermann - Vyoral-Tschapka, Margareta, Burgen und Schlösser in Kärnten 3 (Hermagor, Spittal/ Drau, Villach), Wien 1986²

Wutte, Martin, Die Erwerbung der Görzer Besitzungen durch das Haus Habsburg, MIÖG 38, 1920

Wutte, Martin, Zur Geschichte der Edlinger, der Kärntner Pfalzgrafen und des Herzogsstuhles, Car. 139, 1949

Zahn, Joseph v., Die deutschen Burgen in Friaul. Skizzen in Wort und Bild, Graz 1883

Zallinger, Otto v., Ministeriales und Milites. Untersuchungen über die ritterlichen Unfreien zunächst in baierischen Rechtsquellen des XII. und XIII. Jahrhunderts, Innsbruck 1878

Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979

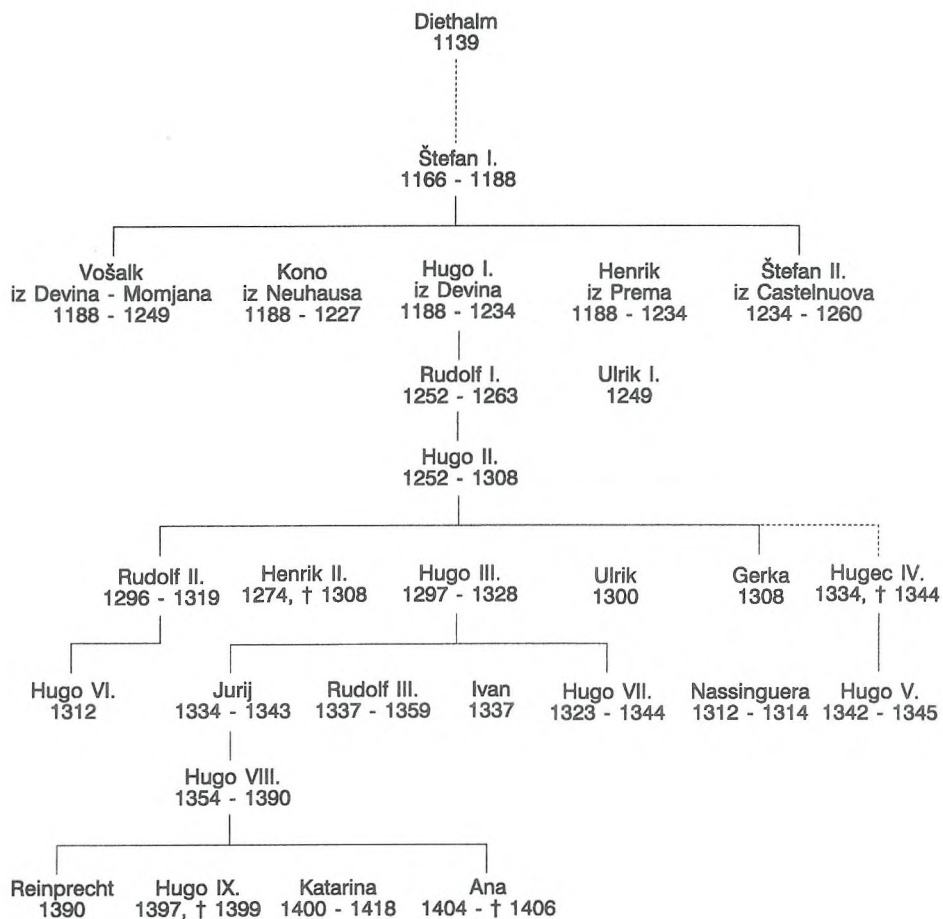
Zjajčić, Mirko, Posjedovni odnosi Porečke crkve od VI do XVI stoljeća, Jadranski zbornik 8, 1973

Zwitter, Fran, Starejša kranjska mesta in meščanstvo, Ljubljana 1929

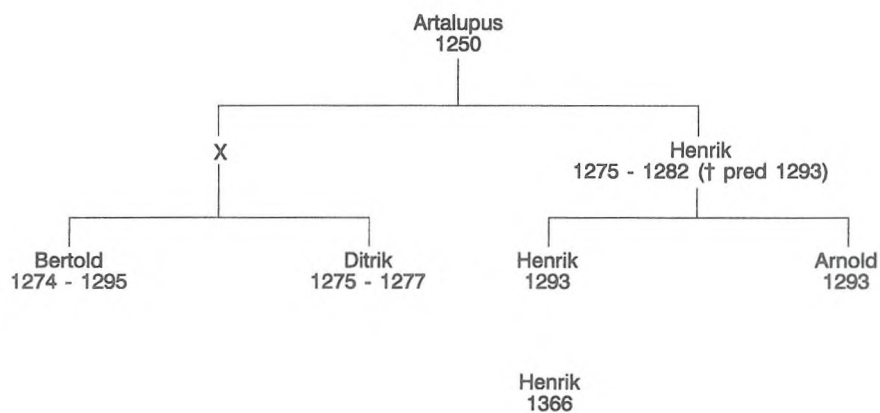
Žontar, Josip, Kastavščina in njeni statuti do konca 16. stoletja, Zbornik znanstvenih razprav juridične fakultete 21, 1945/46

Žontar, Josip, Kranjski deželni vicedom. Prispevek k zgodovini srednjeveške finančne uprave na Kranjskem, Razprave SAZU, Razprave V. 1. razreda (Hauptmannov zbornik), 1966

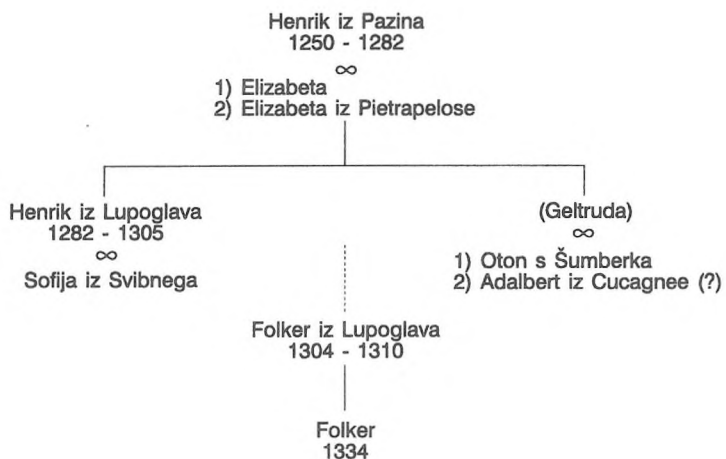
6. 1. 2. Devin (3. 1. 2.)

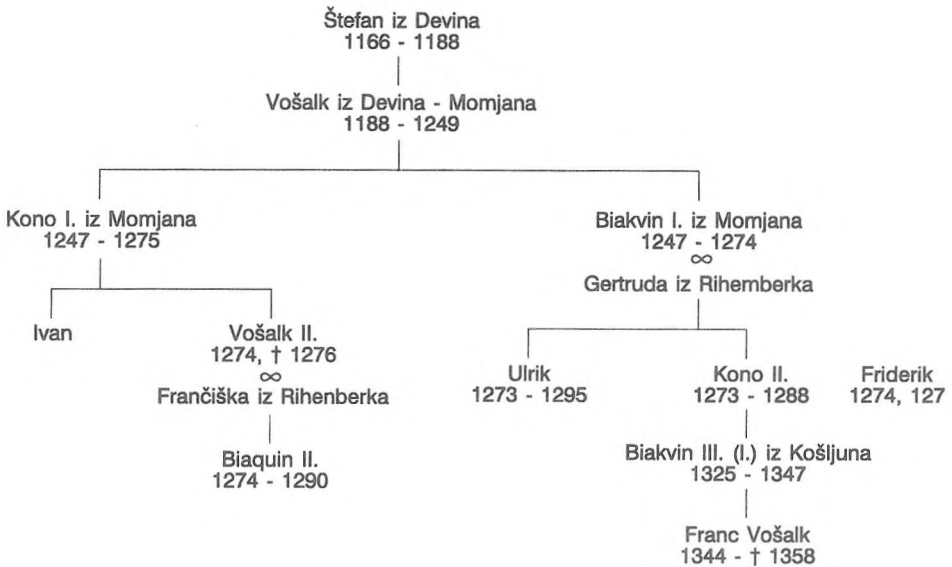
6. 1. 3. Grdo Selo (3. 1. 3.)

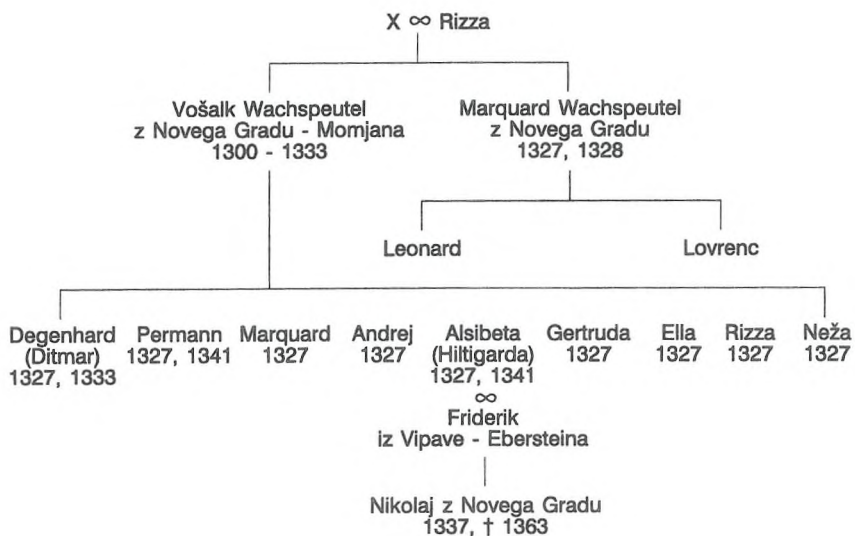
6. 1. 4. Lupoglav (3. 1. 6.)

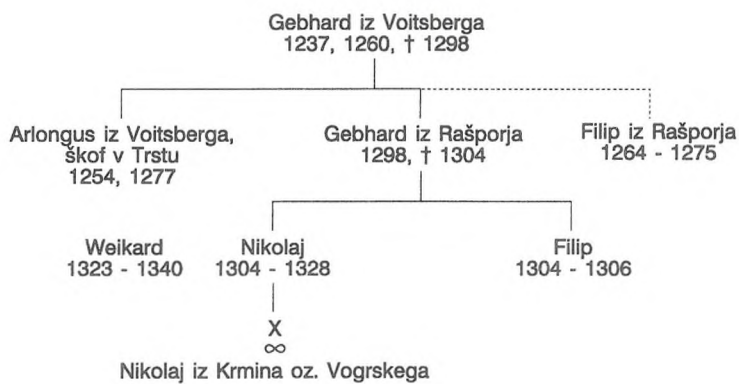
6. 1. 5. Momjan (3. 1. 7.)

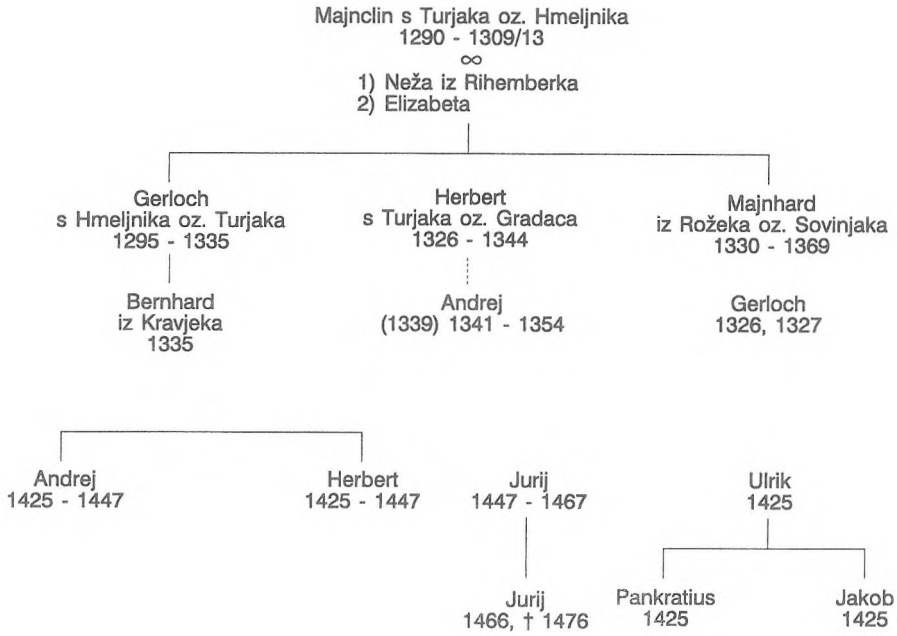
6. 1. 6. Rod Vošalka Wachsputla (3. 1. 7.)

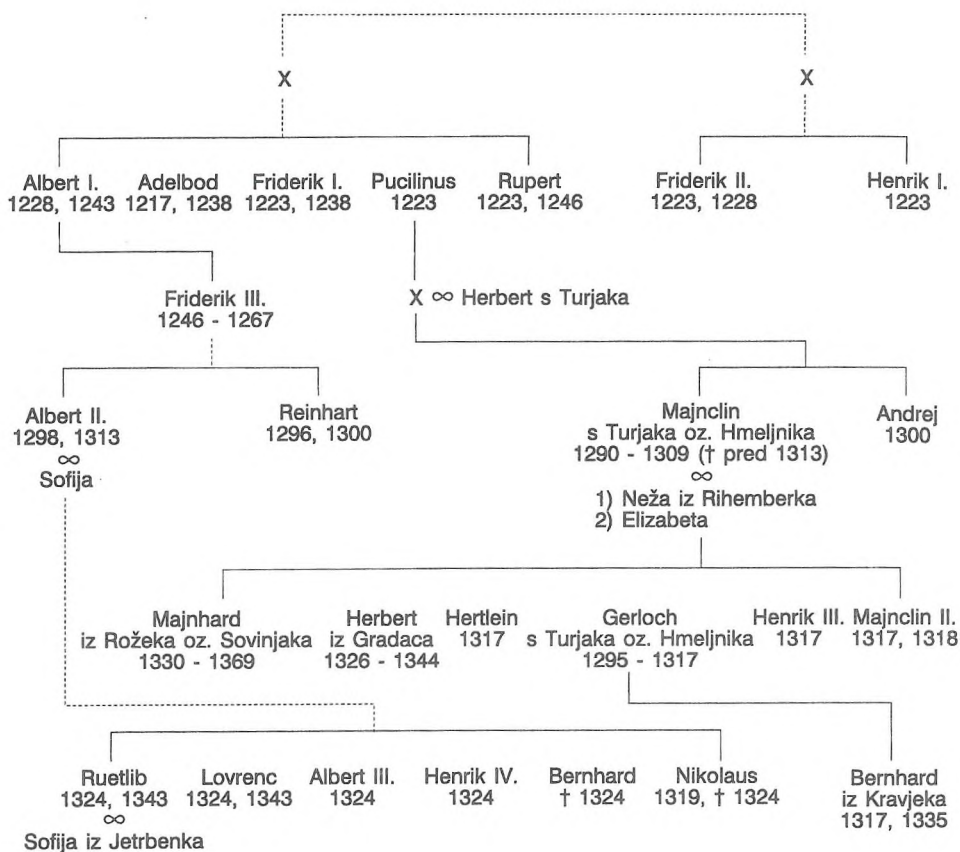
6. 1. 8. Rašpor (3. 1. 10.)

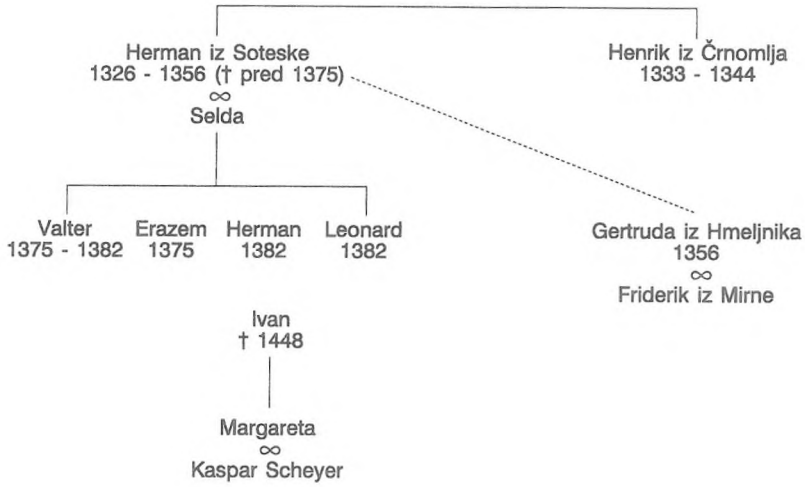
6. 1. 9. Gradac (3. 2. 2.)

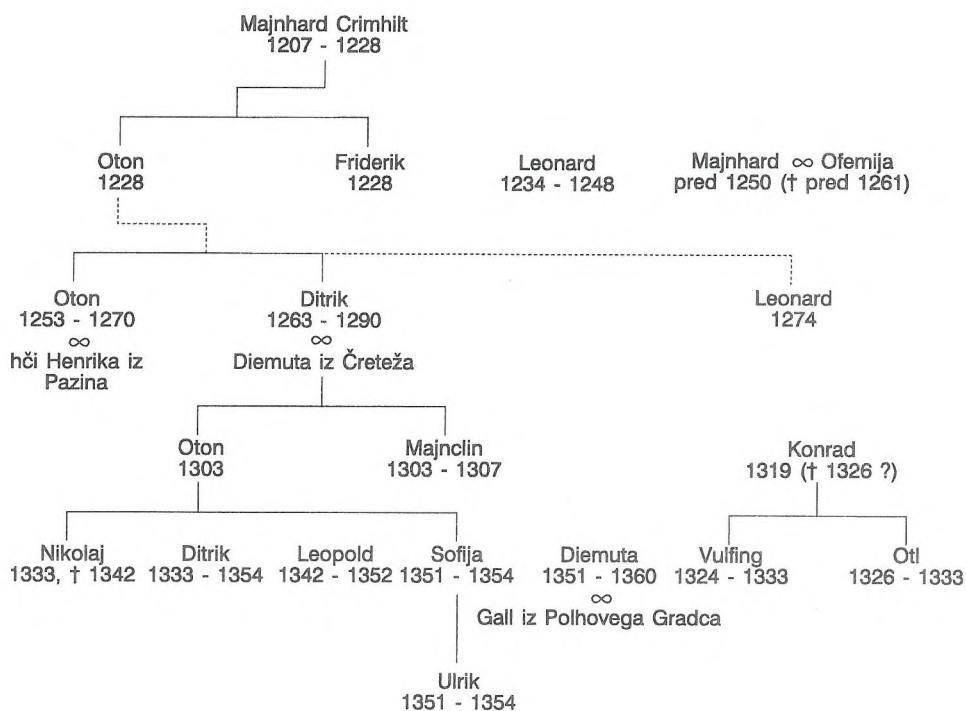
6. 1. 10. Hmeljnik (3. 2. 3.)

6. 1. 11. Soteska (3. 2. 8.)

6. 1. 12. Šumberk (3. 2. 9.)

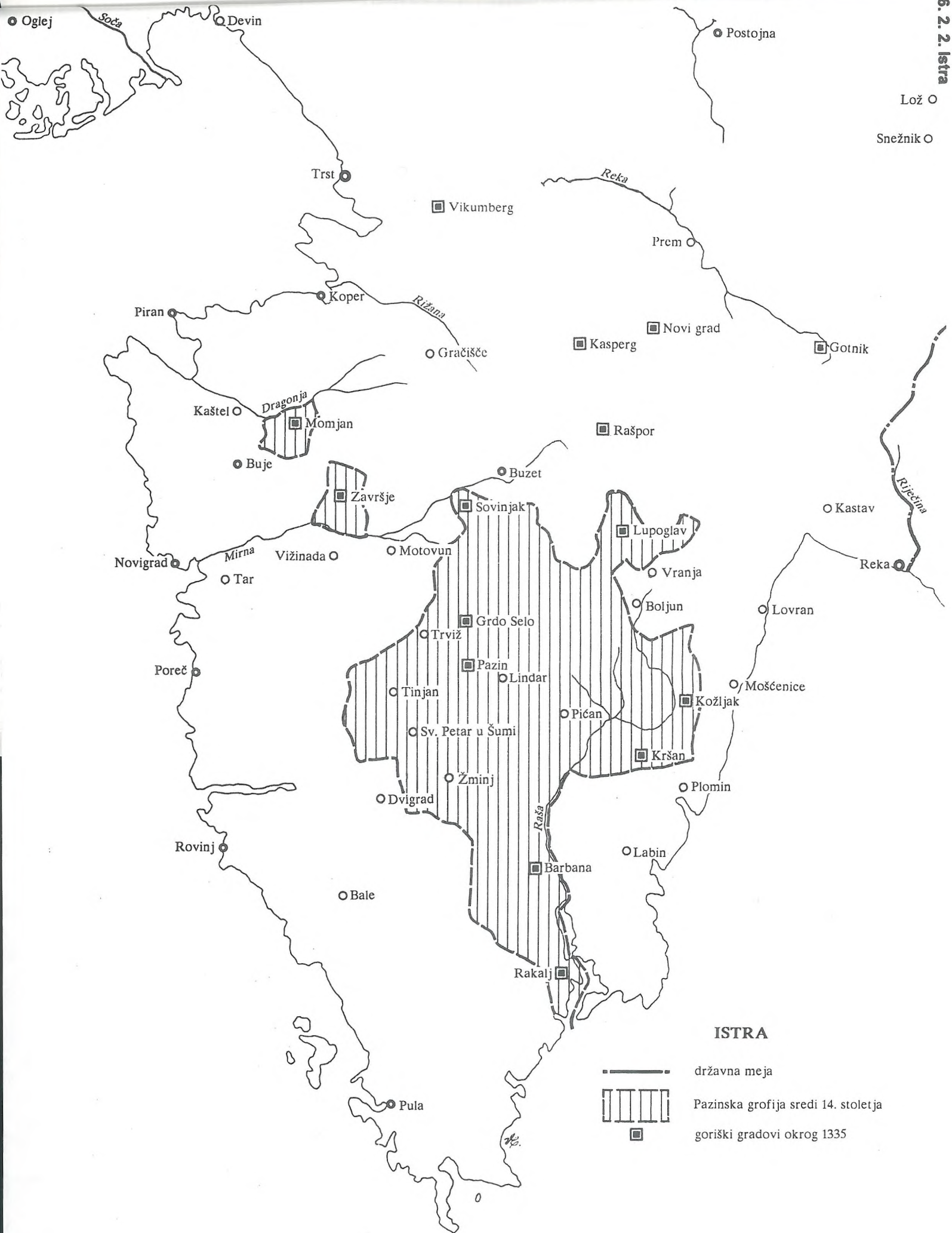

6. 2. ZEMLJEVIDI

6. 2. 1. Pregledna karta

6. 2. 2. Istra

6. 2. 3. Slovenska marka in Bela krajina

6. 3. STAREJŠE IN RAZLIČNE OBLIKE NAJPOMEMBNEJŠIH KRAJEVNIH IMEN

Adelsberg	Postojna
Ainöd	Soteska
Albona	Labin
Antignana	Tinjan
Arch	Raka
Auersperg	Turjak
Billichgraz	Polhov Gradec
Bischoflack	Škofja Loka
Blindenbach	Slepčjek
Capodistria/Gafers	Koper
Castagna	Kostajnica
Castelvenere	Kaštel
Castiglione	Košljun
Castua	Kastav
Cerou	Cerovo
Chersano	Kršan
Cilli	Celje
Cittanova	Novigrad (Istra)
Cormons	Krmin
Cosigliaco/Wachsenstein	Kožljak
Due castelli	Dvigrad
Duino/Tybein	Devin
Feistenberg	Tolsti vrh
Fianona	Plomin
Fiume/St. Veit an der Flaum	Reka
Fünfenberg	Vikumberg
Gallenberg	Gamberk
Gimino	Žminj
Görz/Gorizia	Gorica
Grisignana	Grožnjan
Groslupp	Grosuplje
Gutenegg	Gotnik
Gutenwörth	Otok
Hartberg	Jetrbenk
Hönigstain	Mirna Peč
Hopfenbach	Hmeljnik
Kaltenfeld	Studeno
Klingenfels	Klevevž
Laas	Lož
Landstraß	Kostanjevica
Lovrana	Lovran
Mahrenfels	Lupoglav
Mannsburg	Mengeš

Meichau	Mehovo
Minkendorf	Mekinje
Mitterburg/Pisino	Pazin
Momiano	Momjan
Montona	Motovun
Montpreis	Planina
Möttling	Metlika
Nassenfeld	Mokro polje
Nassenfuß	Mokronog
Neideck	Mirna
Neuhaus	Novi grad (Kras)
Obergurk	Zgornja Krka
Ortenegg	Ortnek
Parenzo	Poreč
Pedena	Pičan
Piemonte	Završje
Pinguente	Buzet
Pleteriach	Pleterje
Pola	Pulj
Portole	Oprtalj
Preiseck	Prežek
Raspo/Ratsburg	Rašpor
Reifenberg	Rihemberk
Reifenstein	Blagovna
Reutenberg	Čretež
Rosazzo	Rožac
Rossek	Rožek
Rotenpüchel	Črnelo
Rozzo	Roč
Rudolfswert	Novo mesto
S. Giovanni	Štivan
S. Lorenzo	Lovreč
S. Pietro in Silva	Sv. Peter u Šumi
Saneck	Žovnek
Scharfenberg	Svibno
Schneeberg	Snežnik
Schönberg	Šumberk
Schwarzenburg	Črni grad
Schwarzenegg	Švarcenek
Seisenberg	Žužemberk
Senoschetsch	Senožeče
Sichelburg	Žumberk
Sittich	Stična
St. Bartholomeus	Šentjernej
Stein	Kamnik
Studenitz	Studenice
Tolmein	Tolmin

Torre
Treffen
Tschernembl
Ungrischpach
Valle
Veldes
Veprinaz
Vermo
Visignano
Visinada
Weichselburg
Weinek
Wippach
Wördl
Zirkniz

Tar
Trebnje
Črnomelj
Vogrsko
Bale
Bled
Veprinac
Beram
Vižnjan
Vižinada
Višnja gora
Kravjek
Vipava
Otočec
Cerknica

Bale
Beram
Blagovna
Bled
Buzet
Celje
Cerknica
Cerovo
Čretež
Črnelo
Črni grad
Črnomelj
Devin
Dvigrad
Gamberk
Gorica
Gotnik
Grosuplje
Grožnjan
Hmeljnik
Jetrbenk
Kamnik
Kastav
Kaštel
Klevevž
Koper
Kostanjevica
Kostanjica
Košljun

Valle
Vermo
Reifenstein
Veldes
Pinguente
Cilli
Zirkniz
Cerou
Reutenberg
Rotenpüchel
Schwarzenburg
Tschernembl
Duino/Tybein
Due castelli
Gallenberg
Görz/Gorizia
Gutenegg
Groschlupp
Grisignana
Hopfenbach
Hartenberg
Stein
Castua
Castelvenere
Klingenfels
Capodistria/Gafers
Landstraß
Castagna
Castiglione

Kožljak	Cosigliaco/Wachsenstein
Kravjek	Weinek
Krmin	Cormons
Kršan	Chersano
Labin	Albona
Lovran	Lovrana
Lovreč	S. Lorenzo
Lož	Laas
Lupoglav	Mahrenfels
Mehovo	Meichau
Mekinje	Minkendorf
Mengeš	Mannsburg
Metlika	Möttling
Mirna	Neideck
Mirna Peč	Hönigstain
Mokro polje	Nassenfeld
Mokronog	Nassenfuß
Momjan	Momiano
Motovun	Montona
Novigrad	Cittanova
Novi grad	Neuhaus
Novo mesto	Rudolfswert
Oprtalj	Portole
Ortnek	Ortenegg
Otočec	Wördl
Otok	Gutenwörth
Pazin	Mitterburg/Pisino
Pičan	Pedena
Planina	Montpreis
Pleterje	Pleteriach
Plomin	Fianona
Polhov Gradec	Billichgraz
Poreč	Parenzo
Postojna	Adelsberg
Prežek	Preiseck
Pulj	Pola
Raka	Arch
Rašpor	Raspo/Ratsburg
Reka	Fiume/St. Veit an der Flaum
Rihemberk	Reifenberg
Roč	Rozzo
Rožac	Rosazzo
Rožek	Rossek
Senožeče	Senoschetsch
Slepčjek	Blindenbach
Snežnik	Schneeberg
Soteska	Ainöd

Stična	Sittich
Studenice	Studenitz
Studeno	Kaltenfeld
Sv. Peter u Šumi	S. Pietro in Silva
Svibno	Scharfenberg
Šentjernej	St. Bartholomeus
Škofja Loka	Bischoflak
Štivan	S. Giovanni
Šumberk	Schönberg
Švarcenek	Schwarzenegg
Tar	Torre
Tinjan	Antignana
Tolmin	Tolmein
Tolsti Vrh	Feistenberg
Trebnje	Treffen
Turjak	Auersperg
Veprinac	Veprinaz
Vikumberg	Fünfenberg
Vipava	Wippach
Višnja gora	Weichselburg
Vižinada	Visinada
Vižnjan	Visignano
Vogrsko	Ungrischpach
Završje	Piemonte
Zgornja Krka	Obergurk
Žminj	Gimino
Žovnek	Saneck
Žumberk	Sichelburg
Žužemberk	Seisenberg

7. SUMMARY

THE COUNTS OF GORIZIA AND THEIR MINISTERIALS AND MILITES IN ISTRIA AND CARNIOLA

Peter Štih

2.1. The Counts of Gorizia. This family of highborn feudals began to assert itself more obviously when the Investiture Conflict went to an end and when it was given the title the Counts of Gorizia and stewards of the Church of Aquileia. In the middle of the 13th century they inherited from the Counts of Tyrol, thus getting another count title and stewardship over the dioceses in Brixen and Trident, besides they were also Carinthian Counts Palatine from the 14th century at the latest. In 1271 the family split into two branches: of Gorizia-Tyrol and of Tyrol-Gorizia. Meinhard IV of Tyrol-Gorizia became also the Duke of Carinthia in 1286, thus achieving the rank of the Imperial Duke, however, the main line of this branch of the Counts of Gorizia became extinct as early as in 1335. The Gorizia-Tyrolian branch, which reached its climax with Albert II († 1304) and especially his son Henry II († 1323), whose dominion extended, at the height of his power, practically from the river Brenta in the river Po lowland to the Croat border on the river Kolpa and from the Pustertal in Tyrol to Istria, again split into two branches in 1342. The Gorizia estates in Istria and in Carniola (Slovene March with White Carniola), which the Count Albert IV had been given, passed into the hands of the Habsburgs as early as in 1374, whereas the rest of the estates of the Counts of Gorizia in the Carst, in Friuli, in the Isonzo region and in Carinthia the Habsburgs inherited in 1500 after the death of the last Count of Gorizia Leonhard.

2.2. Ministerials and Milites. With these conceptions we understand a special social stratum of unfree nobility, which is mainly a phenomenon of the medieval German state. The word ministerial is defined by the service (Lat. *ministerium*), with which an individual made himself liable to his lord. At the height of this social phenomenon (11th - 13th century) a ministerial was personally unfree and personally dependent on his lord. His serfdom was manifested in the fact that his lord treated him in legal proceedings as a thing he could donate, hand over with the charter, exchange, divide his children etc. On the other hand, however, a ministerial possessed characteristics, typical of a free nobleman. First of all he could be given feuds and enfeoff them to somebody else, so that he had the active feudal right. As he didn't cultivate his estate by himself and as it was only a source of his land income, he was a landlord. This social group began to create also its own law, i.e. especially individual rights they were given and with which they were gradually getting rid of their serfdom (e.g. freedom by entering a matrimony). With emancipation, however, also a personal link, connecting ministerials to their lords, was broken. Ministerials developed mostly into the

province nobility (Landesadel), which is now, irrespective of whose it was up till then, subjected to the authority of the sovereign prince (Landesherr) in the territory (province), determined by the uniform legal order. In those days, however, the phenomenon miles (knight) had the meaning of a lower stage of unfree nobility, classified under ministerials at the very end of a feudal hierarchic scale and had only a passive feudal right. Legally, socially and economically they were therefore under ministerials. A knight in this sense began to develop in the majority of Alpine provinces as early as in the second half of the 13th century, earlier a knight denoted mostly a soldier in a broad social arc from an ordinary armed man to a ruler. Consequently there was originally no contradiction between both conceptions ministerialis and miles, one and the same person can be denoted with both conceptions, because both denoted different characteristics of such a person: miles the chivalric way of life, a ministerial, however, a servile relation and thus dependency on his master. In this sense all ministerials - to look upon a little simplified - were also milites (but not vice versa), the latter conception being wider and comprising an essentially larger circle of persons. Only with the shift of the meaning of the word miles in the second half of the 13th century, the conceptions ministerial and miles make a pair, dividing two social groups of unfree nobility.

3. Catalogue. The first part of the catalogue (**3.1.**) deals with and presents ministerials and milites of the Counts of Gorizia in Istria - twelve families of low birth, named after places of their living - (Barbana, Devin, Grdo Selo, Kožljak, Kršan, Lupoglav, Momjan, Pazin, Rakalj, Rašpor, Sovinjak, Završje), and the second part (**3.2.**) with the same in the Slovene March and White Carniola (Črnomelj, Gradac, Hmeljnik, Kozjak, Mehovo, Metlika, Rožek, Soteska, Šumberk, Žužemberk). The research of each individual family in the catalogue was consciously projected in the way that it went into details. All known and accessible records, on the basis of which each individual family and its role as ministerials of the Counts of Gorizia was tried to be handled with as precisely as possible, were collected and treated. This part is especially interesting also for historians, who are interested in the local history, because it brings a series of new findings referring to individual lowborn families and places, after which they were called and where they lived. A more detailed presentation of results of this part of the research (according to individual families) - which among other resulted also in genealogic surveys in the appendix (6.1.) would unfortunately take too much place in the frame of this summary. However, the results of this part of the research only enabled to a great extent the treating of the role of ministerials and milites of the Counts of Gorizia during the territorial-legal development of the estates of the Counts of Gorizia in Istria and Carniola, which is the object of the next research complex (4.). The results of this research, however, are bound into a wider synthesis, which, due to the subject itself, goes even over the territories, dealt with in the catalogue, and in many aspect comprises the whole dominium of the Counts of Gorizia.

4.1.1. Territorial Development of the estates of the Counts of Gorizia in Istria showed that only the stewardship of the Counts of Gorizia over the Diocese of Poreč, which they acquired in the years 1191-1194, opened them the door to Istria, because also Pazin - the later centre of their estates in Istria - with a wreath of neighbouring places passed into their hands. On this basis they began to appropriate to themselves, mostly in the second half of the 13th century and mostly at the expense of the Patriarchate of Aquileia, an extensive estate between the rivers Dragonja and Mirna and on the line among Buzet, the hinterland of the mountain Učka and the upper stream of the river Raša. Approximately at the same time also the estate at the lower stream of the Raša and along the bay of the Raša, which at the end of the 12th century still belonged within the frame of the Municipality of Pula, was annexed. Herewith the territorial development of the estates of the Counts of Gorizia in Istria was finished in main features at the beginning of the 14th century; ministerials of Gorizia, who served the Counts of Gorizia to take away feuds from the Patriarchate of Aquileia, had a decisive role in this process. In this time a special administrative structure for estates of the Counts of Gorizia in Istria began to be formed and in the second half of the 14th century the development was closed with establishment of a special territorial-legal unit: the County of Pazin.

4.1.2. Territorial Development of the estates of the Counts of Gorizia in the Slovene March and White Carniola. In 1277 the ruler gave the Count of Gorizia Albert II in pawn the kernel of the later County of the Counts of Gorizia in the "March and Metlika", i.e. the dominion Mehovo and the belonging White Carniola with the market town Črnomelj. In that time the Counts of Gorizia owned already the great dominion Šumberk, and also Hmeljnik, at least a part of it, was in their hands. The inner structure of the County in the "March and Metlika" began on those foundations at the end of the 13th and in the beginning of the 14th century. Thus Metlika emerged in White Carniola until 1300 and not long thereafter Gradac was built between Črnomelj and Metlika. At the same time this complex of the estates of the Counts of Gorizia had to be connected with the one at the upper stream of the Krka river (Šumberk, Žužemberk, Kozjak). For this purpose the Counts of Gorizia were given Soteska situated along the road, leading from the upper stream of the Krka to Črnomelj, and had Rožek built as well a little more to the south. In the 14th century, from the constitutional-legal aspect, the whole estates of the Counts of Gorizia in Carniola formed a special province with its own sovereign prince (Landesherr), province law, judicature and prime minister of the province (Landeshauptmann).

4.2.1. Origin, Language Appurtenance and Relationship Connections of Ministerials and Milites. In the foreground there is a question of the local and not social origin (for the latter our material is too late) of ministerials. In most cases this question can not be solved or is limited to conclusions, being only probable. The reason lies in the nature of sources, because the social stratum that interests us, appears most of all on the lists of witnesses from charters, where

individuals are quoted by their names and place (castle) of residence. With the change of residence the "surname" changes as well, what makes the identification of individual persons of course very difficult. The cases, where the origin of ministerials of the Counts of Gorizia could be stated, prove quite a mobility and some common characteristics: mobility within the dominion of the Counts of Gorizia as a whole, mostly in the direction north - south and west - east, which is in accordance with the age of the estates of the Counts of Gorizia, being "younger" towards south. Those movements are an expression of the planned policy of the Counts of Gorizia, who settled representatives of their old ministerial families on the newly taken over territories which only needed to be fortified. Very little is known also about language appurtenance of ministerials of the Counts of Gorizia. Ethnic appurtenance was not a dominant category for medieval people, therefore it hasn't been mentioned in the sources. On the basis of disposable material it can, likewise, not be stated, who among them was a German, Roman or Slav, but only who knew German, Latin respectively Italian or Friulian and Slovene respectively Croat. The question of language appurtenance is thus reduced to the question of language knowledge. A general statement is that all those ministerials, owing a dominion, where they were holders of patrimonial judicature - and according to the privilege from 1365 it was secured to them at least in Istria and in the Slovene March with White Carniola - had to know the language of their surrounding, because otherwise implementation of this judicature over the serfs in that dominion can not be imagined.

4.2.2. The estate of individual ministerial families as to their extent was very different and comprised more large dominions (of Devin, Pazin) or just quite small estates. As to the structure, feuds prevailed, which ministerials were enfeoffed from very different feudal lords.

4.2.3. Legal Status and the Privilege of 1365. The essential statement referring to development of the legal status of ministerials of the Counts of Gorizia and also territories of the Counts of Gorizia is that this development lagged behind the neighbouring regions. Styrian ministerials got free as early as in 1237, Carniolan in 1276 at the latest, whereas for those of Gorizia there exists a contract of 1314 on dividing their children. Similarly the term "landlord" (Landherr) for nobility of the Counts of Gorizia emerges in the seventies of the 14th century for the first time and it was given its privilege almost two centuries after the Styrian one. The most suitable time to increase the influence and significance of ministerials of the Counts of Gorizia proved to be the time of guardianships of juvenile Counts of Gorizia, which is especially true for the periods 1323-1338 (the time of guardianship of the juvenile Count of Gorizia John Henry) and 1385-1394 (the time of guardianship of juvenile Counts Henry IV and John Meinhard). In those times ministerials of the Counts of Gorizia got free of personal links, binding them to their master and transformed themselves into province nobility (Landherren), which, at the end of the 14th century, already began to organize and transform itself into the State. In 1365 the Count of Gorizia Albert IV

enfeoffed extra to the nobility on his estates in Istria and extra to his nobility in the Slovene March and White Carniola two equal privileges, with which he secured them some of their essential rights, especially inferior legal authority in their dominions, inheritance of feuds by the women family branch as well and in a larger family circle, the right on enfeoffing a dowry on both feuds as well as allodiums, and the obligation to help defend the country. Those two privileges were given in the time, when it was already clear that Albert IV would die without male issues and that the estates of the Counts of Gorizia in Istria and in Carniola would pass over to the Habsburgs, with whom Albert IV had made an inheritance contract. Both privileges were given for the sake of the lowborn nobility of Gorizia in those territories, because they confirmed in writing the rights, they owned and which should be respected by a new sovereign prince (Landesherr) as well. After the death of the Count of Gorizia Albert IV the new sovereign princes (Habsburgers Albert III and Leopold III) confirmed both privileges, thus creating a basis for a special legal status of the Habsburg Istria and Slovene March with regard to Carniola, which were valid even in the 16th century.

4.2.4.1. Court and Central Administration of the Counts of Gorizia. A detailed dealing with the court and central administration of the Counts of Gorizia, known to us only for individual holders of those offices, showed that a clear distinction between two periods in the history of this administration can be made. During the first period typical court offices were created (a servant, barman, chamberlain and a little later major-domo (Marschall) as well). At the turn of the 13th into the 14th century, with development of the estates of the Counts of Gorizia into a province, they changed into "provincial" offices, whose main representative is the office of the prime minister of province - Landeshauptmann (a special prime minister for the so-called "Front County of Gorizia", comprising the territories of the Counts of Gorizia in Carinthia and Tyrol and a special one for the County of Gorizia, to whom, in a way, prime ministers of province in Metlika and Pazin were subjected, too), while the main court office became the office of the court tutor and master of ceremonies (Hofmeister). In that time the office of the Counts of Gorizia, through which all business was performed, quite developed. Business organization in the office hasn't been researched good-enough, but undoubtedly it laddered behind the Tyrolian, where registry and accounts books from even before the end of the 13th century have been preserved. The seat of this administration was in Gorizia and later on - especially in the 14th and 15th century - in Bruck by Lienz as well. The main holders of these offices (one of the results of this research is also an individual list of all known holders of individual offices until the end of the 14th century (4.2.4.1.1.)) were exactly ministerials of the Counts of Gorizia, who, however, never succeeded to ensure themselves those offices hereditarily. Mostly they originated from Carinthia, however, also the proportion of office-holders from the area south of the Karavanke mountains was not so limited as it was thought up till now.

4.2.4.2. Local Administration in Istria, and Slovene March and White Carniola. There are actually no data referring to the local administration in Slovene March and White Carniola, but most probably it didn't differ from the praxis of other estates of the Counts of Gorizia (in Carinthia e.g.), where at the lower level, when an estate registered in the land register was in question, (land register) offices existed, headed by administrators, whose main task was to lead financial operations of the offices, trusted to them. In the Istrian part of the estates of the Counts of Gorizia, as a rule, rural communities with mayors prevailed at the lowest administration level. For offices and administrators of that level also the designations "gastaldia" and "gastaldus" were used; they are inheritance of Aquileia, and so is the institution "vicecomes", emerging in the Gorizia Istria. This administrator was a predecessor of the prime minister of province, who was mentioned in Pazin for the first time in 1294. At least some holders of those lower offices originated from the lowborn nobility as well.

4.2.5. Army. The military power of the Counts of Gorizia was that real force, which made them one of the most powerful dynasties in the southeast of the German state at the end of the 13th and at the beginning of the 14th century and which helped them create an extensive dynastic territory. An important role played their castles, which were residences of the lowborn nobility and had different functions: they were centres of their territories, with their being situated by important communications they protected respectively controlled trade routes, they were also of strategic significance at protecting the Gorizia territories. As sovereign princes the Counts of Gorizia had the right to build castles, only with their permission or by their order a new castle could be built in their territory. Those castles were built either by the Counts themselves, i.e. they had them built, so that they stayed under their direct administration, or also by their ministerials, whom they gave castles in fief. As a rule, the lowborn nobility in the Gorizia territories didn't have castles in their own possession, but they owned them as a feud, pledge or under some other legal definition; the situation was the same in the neighbouring provinces. Mainly three legal designations made themselves valid. Individuals could have their residence in a castle of the Counts of Gorizia, situated on a real feud, on a castle feud or they could live there as castellans. In the initial phase the first form prevailed, in the 14th century, however, most castles came under the direct administration of the Counts of Gorizia, so that the third form of residence in the castles began to predominate. In the 12th and 13th centuries the kernel of the army of the Counts of Gorizia consisted of their ministerials and milites, whose military service arose from their feuds (feudal army). In the 14th century this army was obliged to take part only in a defensive war, but when it went out of the province, it had to be specially paid for that. Quantitatively it was not a great army; in the best case some hundreds cavaliers could be gathered. In the 14th century mercenaries emerged and mercenary army became the main military force. How those mercenaries joined the military service of the Counts of Gorizia, for how long, for what payment, for which territory, under which conditions etc. is evident from a surprisingly great number of charters on joining the military service of the Counts of Gorizia, which have

been preserved from the time about the middle of the 14th century. The third element of the military power of the Counts of Gorizia was a general summons, to which also the subjected population (citizens, peasants) was liable. This form, which was usually made use of only in the greatest need, nearly never came to expression; the first known case dates from 1419. The army was commanded and led by a Count of Gorizia. As all ruling male members of the dynasty had neither a bent nor the knowledge, a commander-in-chief needed, this function of a professional army leader was, as a rule, performed by the count's deputy for military affairs. In the earlier phase he was probably a marshal, later on, however, the prime minister of province, either in Lienz or in Gorizia, who also had the right on the summons.

(Translated by Lidija Berden)

RAZPRAVE FILOZOFSKE FAKULTETE

1985

Narava in determinanta zavestnega odločanja

(*Janek Musek*)

Glosarij zbornika bratov Miladinovih
(*Štefan Kocijančič - Dragi Stefanija*)

Dvanajstero mecev: Povezave in ikonografija likovnih in literarnih ciklov od pozne antike do renesanse
(*Nataša Golob*)

1986

Zgodovina urbanih oblik Kostanjevice na Krki

(*Jelka Pirkovič*)

Slovensko-poljski slovar - poskusni snopič
(*Tone Pretnar - Božena Ostronjecka*)

Slovenci v evropski reformaciji

Slovenski jezik v znanosti, 1

1987

O prvih cerkvah in pražupnijah
(*Janez Höfler*)

Črnomelj, urbanistični, arhitekturni in spomeniškovarstveni oris
(*Stane Bernik*)

Lokev skozi čas

Karolinška arhitektura na Slovenskem
(*Ivan Stopar*)

Rimska lončena posodna na Slovenskem
(*Iva Mikl Curk*)

1988

Etnološka stičišča, 1

Slovenska kratka pripovedna proza 1892-1918, Bibliografija
(*Gregor Kocijan*)

Janez Benigar
(*Irene Mislej*)

1989

Slovenski jezik v znanosti 2

Ajdovska jama
(*Milena Horvat*)

Modeli slovenske literarne kritike.
(Od začetkov do 20. stoletja)
(*Borisk Paternu*)

1990

Simboli, kultura, ljudje
(*Janek Musek*)

Filozofija Ludwiga Wittgensteina
(Od traktata do filozofskih raziskav)
(*Andrej Ule*)

Med literarno teorijo in zgodovino
(razprave in eseji)
(*Krešimir Nemec*)

Starejše slovensko slovstvo
(*Jože Pogačnik*)

Alpski Slovani - Die Alpenslawen
(*Paola Korošec*)

Vojak, potepuh in vedutist Friedrich
Bernhard Werner Silesius
(*Ivan Stopar*)

1991

Joseph Leopold Wiser pl. Berg
Ljubljanski vedutist, kaligraf in
miniaturist
(*Ivan Stopar*)

Razprave iz pedagoške metodologije
(*Janez Sagadin*)

Napovedovanje preteklosti - uporaba GIS
v arheološki študiji otoka Hvara

GIS approaches to regional analysis:
A case study of Island of Hvar
(*Zoran Stančič, Vincent Gaffney*)

Osnovni frekvenčni slovar Nove
Makedonije

Основен честотен речник на Нова
Македонија
(*Dragi Stefanija*)

Slovstvene študije
(*Jože Koruza*)

1992

Slovenska glasba v narodnoosvobodilnem
boju
(*Franc Križnar*)

Razvoj glasbenega šolstva na
Slovenskem I
(*Cvetko budkovič*)

Obisk preteklosti
(*Dušan Kečak*)

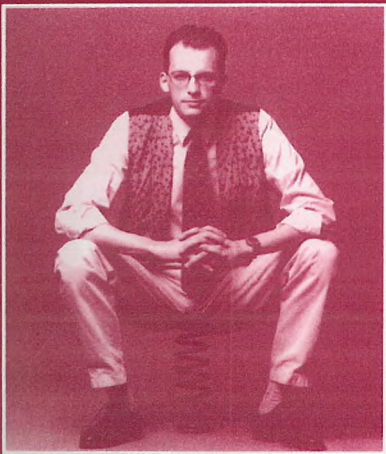
Risanje v psihodiagnostiki I.
(*Maks Tušak*)

1993

Noša v baroku na Slovenskem
(*Andreja Vrišer*)

Členitev po aktualnosti in besediloslovje
Bibliografija
(*Jasna Makovec-Černe*)

Bibliografsko kazalo Duhovnega življenja
I-LX 1993-1992
(*Rozina Švent*)

Dr. Peter Štih, rojen 1960, po rodu s Tolminskega, z zahodnega roba slovenskega ozemlja, je docent za srednjeveško zgodovino Slovencev na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Po študiju zgodovine na Filozofski fakulteti (1979-1983), je v isti ustanovi delal kot asistent za zgodovino Slovencev. Je član Instituta za avstrijske zgodovinske raziskave pri Univerzi na Dunaju, kjer je v letih 1990-1992 tudi študiral pomožne zgodovinske vede. Doktor zgodovinskih znanosti je postal 1993, področje njegovega znanstvenega dela pa je celotna srednjeveška zgodovina Slovencev.

Vsebino knjige Petra Štiha o "Ministerialih Goriških grofov do prve tretjine 14. stoletja" je mogoče razčleniti v tri poglavitne dele. Prvi postavlja vprašanju ministerialov in militov široki okvir s problemskim pregledom razvoja dinastije Goriških grofov in teritorijev, hkrati pa tudi razmerja do Habsburžanov do 14. in 15. stoletja. Ob tem povzema vprašanje ministerialov v splošnem okviru današnje znanosti o razvoju plemstva v visokem in začetku poznega srednjega veka. Drugo sestavino pomeni podrobna obravnava ("katalog") ministerialnih rodov pod Goriškimi grofi v Istri ter Slovenski marki in Beli krajini. Ob tej preiskavi je treba poudariti zlasti tri širše pomembne rezultate: Položaj Devinskih kot goriških ministerialov, zvezanih z goriškim vzponom, pa po osamosvojitvi Devinskih tudi z začetkom prvih kriz moči Goriških. Pomembne so različne zveze med goriškimi ministerialskimi družinami in nekaterimi Turjaškimi. Posebej pa je treba poudariti pomembno vlogo ministerialskih družin pri gradnji, utrjevanju in notranji povezanosti različnih goriških dinastičnih teritorijev in pomen tega procesa v njihovem nastajanju. Kot tretji del sledi nova sintetična analiza, ki gradi vnovič širšo celoto. To se izraža tako v teritorialnem razvoju goriškega dela Istre kot pri teritorialnem razvoju goriške posesti v Slovenski marki in Beli krajini. Ob raziskovanju je nastal tudi vzorec, po katerem je mogoče poglobiti tudi drugod na Slovenskem raziskovanje oblikovanja "dežel" v poznem srednjem veku.